

TİCARET VE FAİZ

PROF. DR. ABDÜLAZİZ BAYINDIR

Süleymaniye Vakfı – 08

Fıkıh – 01

TİCARET VE FAİZ, PROF. DR. ABDÜLAZİZ BAYINDIR

Kapak: Çizgi Tanıtım Hizmetleri Ltd. Şti.
Baskı: Acar Basım ve Cilt San. Tic. A.Ş.
Beysan San. Sit. Birlik cad. No: 26 Acar Binası 34524
Haramidere /Avcılar/İstanbul/TÜRKİYE
Tlf: 0212 4221834 Fax: 0212 4221786

Birinci baskı 2007

Copyright©Süleymaniye Vakfı 2007

Bu eserin tüm hakları Süleymaniye Vakfı'na aittir. Yayıncının izni olmaksızın tümüyle veya kısmen yayınlanamaz, kısmen de olsa fotokopi, film vb. tekniklerle çoğaltılamaz ve elektronik ortamlarda yayınlanamaz.

Adres

Hoca Gıyaseddin Mah. Şifahane Sk. No: 20: 34470
Eminönü-İstanbul
Tel: 0(212) 513 00 93 Fax: 0 (212) 511 21 69

Web: www.suleymaniyevakfi.org
www.kurandersi.com

e-mail: bayindir@suleymaniyevakfi.org

İstanbul-2007

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Süleymaniye Vakfı Yayınları
Bayındır, Abdülaziz
Ticaret ve Faiz

1. Ticaret 2. Faiz 3. Kur'ân 4. İslam 5. Zekât

TİCARET VE FAİZ

PROF. DR. ABDULAZİZ BAYINDIR

SÜLEYMANİYE
VAKFI

**SÜLEYMANİYE VAKFI
YAYINLARI**

İSTANBUL - 2007

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	5
ÖNSÖZ.....	13
GİRİŞ.....	15
BİRİNCİ BÖLÜM.....	23
FIKIHTA USULÜMÜZ	23
I- KUR'ÂN'IN KUR'ÂN İLE AÇIKLANMASI	24
II- ALLAH'IN ELÇİSİ'NİN AÇIKLAMALARI.....	28
III- ÖNCEKİ İLAHİ KİTAPLARDAN YARARLANMA	29
IV- ARAP DİLİNDEN YARARLANMA	31
V- KUR'ÂN-FITRAT İLİŞKİSİ	33
İKİNCİ BÖLÜM.....	35
KUR'ÂN VE SÜNNET'TE FAİZ	35
I- FAİZ	36
A- FAİZİN YASAKLANMASI.....	39
B- FAİZ – ZEKÂT İLİŞKİSİ	39
C- ALLAH'A VE ELÇİSİ'NE KARŞI SAVAŞ.....	43
D- FAİZCİLERİN DAVRANIŞ TARZI.....	45
E- SATIŞ GÖRÜNTÜSÜ ALTINDA FAİZ	48
F- İLGİLİ KAVRAMLAR	49
1. Borç ve Ödünç	49
2. Para Piyasası ve Mal Piyasası	50
3. Vade Farkı.....	51
G- ALTI MALLA İLGİLİ HADİSLER	51
1. Altı Malı Kendi Cinsiyle Değiştirme	52
2. Altı Malı Farklı Cins Mallarla Değiştirme	57
3. Paraları Günün Fiyatı ile Değiştirme	59
4. Taama Karşılık Taam.....	59
H- BU HADİSLERLE KAPANAN FAİZ KAPILARI	60
1. Altı Malı Kendi Cinsiyle Misli Misline Peşin Değiştirme	63
2. Altı Malı Kendi Cinsiyle Misli Misline Değiştirme.....	63
3. Altı Malı Kendi Cinsiyle Vadeli Değiştirme	63
4. Aynı Sınıftan Malları Vadeli Değiştirme	64
5. Paraları Günün Fiyatıyla Değiştirme	64
I- BİR SAFKADA İKİ SAFKA YASAĞI	65
J- BEY Bİ'L-VEFÂ	67
K- BEY Bİ'L-İSTİĞLÂL	68
L- BEY VE SELEF YASAĞI.....	69
II- FAİZİN ADIM ADIM YASAKLANIŞI.....	69
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	73
ALLAH'IN ELÇİSİNDEN SONRA FAİZ.....	73

I- SAHABE DÖNEMİ.....	74
A- BORÇ FAİZİ.....	74
B- İSKONTO	76
C- SATIŞ GÖRÜNTÜSÜ ALTINDA FAİZ.....	77
D- SARF (PARA SATIŞI)	79
1- Sarfî Normal Satış Gibi Görenler.....	80
2- Sarfî Özel Kurallara Bağlayanlar.....	81
E- FAİZİ EKSİK ANLAMA.....	82
F- FAİZİN TAM AÇIKLANMADIĞI İDDİASI.....	82
II- FUKAHA DÖNEMİ.....	84
A- BORÇ FAİZİ.....	84
B- İSKONTO (İNDİRİM)	87
1- Borcun İskontosu	87
2- Ödücün İskontosu	90
3- Borç Senedi İskontosu	91
C- SATIŞ GÖRÜNTÜSÜ ALTINDA FAİZ.....	91
1- Yasağı Hadislerle Sınırlı Sayanlar	92
a- Osman el-Bettî	92
b- Zâhirî Mezhebi.....	93
2- Hadislerdeki Yasağı Genişletenler	94
a- Hanefî Mezhebi.....	96
1) Hanefî Mezhebinde Faiz İletleri	97
2) Hanefî Mezhebinde Faiz Çeşitleri	101
a) Riba'l-Fadl (ربا الفضل)	101
b) Riba'n-Nesie (ربا النسينة)	102
3) Hanefîlerin Görüşlerinin Tenkidi.....	103
b- Şâfiî Mezhebi.....	108
1) Şâfiî Mezhebinde Faiz İletleri	109
a) Tu'm (الطعم).....	110
b) Semeniyet (التمنية)	111
2) Aynı Cins Malları Değiştirme	112
3) Farklı Cinsten Malları Değiştirme	113
4) Faiz Çeşitleri.....	113
a) Riba Yed (ربا يد).....	114
b) Riba Fadl (ربا فضل).....	114
5) Riba'n-Nesâ (ربا النسا).....	114
6) Şâfiîlerin Görüşlerinin Tenkidi.....	115
c- Mâlikî Mezhebi	118
1) Mâlikî Mezhebinde Faiz İletleri	119
a) Semeniyet	119
b) Taam (İnsan Yiyeceği).....	120
2) Mâlikîlerin Görüşlerinin Tenkidi.....	121
d- Hanbelî Mezhebi	122
1) Hanbelî Mezhebinde Faiz İletleri	122
a) Hanefî Mezhebine Uygun Görüş	122
b) Mâlikî ve Şâfiîlere Uygun Görüş.....	124
c) Üçüncü Görüş.....	125

2) Hanbelîlerin Görüşlerinin Tenkidi	125
III- DÖRT MEZHEPLE İLGİLİ ORTAK TENKİT	125
III- DARU'L-HARPTE FAİZ	126
A- DELİLLER	127
1- Hadisler	127
a- Veda Hutbesi	128
b- Ebû Bekir'in Bahse Girmesi	128
c- Gayri Müslimlerin Mallarının Mubahlığı	129
B- DELİLLERİN TENKİDİ	130
1- Kemalüddin b. el-Hümâm'ın Tenkidi	130
2- Abdullah b. Ahmed b. Kudâme'nin Tenkidi	131
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	133
VADELİ SATIŞ VE FAİZ	133
I- VADE FARKI VE FAİZ	134
A- ALLAH'IN ELÇİSİ'NİN UYGULAMASI	134
B- SAHABE UYGULAMASI	135
C- MEZHEPLERİN GÖRÜŞLERİ	135
1. Hanefî Mezhebi	136
2. Şâfiî Mezhebi	136
3. Mâlikî Mezhebi	136
4. Hanbelî Mezhebi	138
II- VADELİ SATIŞ VE FAİZ	138
A- FİYAT	138
1- Peşin Fiyat Değişkendir	138
2- Vadeli Fiyat Değişkendir	139
B- MAL – PARA İLİŞKİSİ	140
C- PEŞİN FİYAT VE VADELİ FİYAT	140
1- Peşin ile Veresiyenin Farkı	141
2- Vadeli Satışla Faizli İşlemin Yapısı	141
3- Listeye Göre Fiyat	142
4- Tüketici Kredisi ve Vadeli Satış	143
III- SELEM VE İSTISNA	145
IV- FACTORİNG	146
V- KÂR HADDİ	147
VI- GABN-I FAHİŞ	148
VII- YASAKLANMIŞ BAZI ALIM SATIMLAR	149
A- MALLARI YOLDA KARŞILAYIP ALMAK	149
B- İHTİKÂR YASAĞI	150
C- ELDE OLMAYAN MALI SATMAK	150
D- MALI TESLİM ALMADAN SATMAK	151
E- MÜŞTERİ KIZIŞTIRMAK	151
VIII- KAPARO VEYA PEY AKÇESİ	151
BEŞİNCİ BÖLÜM	155
PARA	155

I- MADENİ PARA	156
A- ALTIN VE GÜMÜŞ PARALAR	157
1- Düşük Ayarlı Altın ve Gümüş Para	159
2- Fülûs (الفلوس)	160
II- KÂĞIT PARA	161
A- KARŞILIKLI KÂĞIT PARA.....	161
1- Devletin Çıkardığı Karşılıklı Kâğıt Para.....	161
2- Özel Kuruluşların Çıkardığı Karşılıklı Para.....	164
a- Banknot	164
b- Tahvil	165
c- Kaydı Para	165
B- KARŞILIKSIZ KÂĞIT PARA.....	169
1- Devletin Çıkardığı Karşılıksız Kâğıt Para.....	169
2- Özel Kuruluşların Karşılıksız Kâğıt Parası	170
a- Banknot ve Tahvil	170
b- Vadeli Çekler.....	171
III- PARANIN ÖZELLİKLERİ	171
A- PARANIN İKTİSÂDİ ÖZELLİKLERİ	171
B- PARANIN HUKUKİ ÖZELLİKLERİ	172
C- PARANIN DOLAŞIM HIZI	173
C- KÂĞIT PARANIN FIKİHTAKİ YERİ.....	174
1- Fülûsu Altın ve Gümüş Gibi Saymayanlar	175
2- Fülûsu Altın ve Gümüş Para Gibi Sayanlar	176
ALTINCI BÖLÜM	177
PARA VE BORÇ SENEDİ ALIM-SATIMI.....	177
I- ALTIN VE GÜMÜŞ SATIŞI.....	178
A- HADİSLER	178
1- Altını Altınla Gümüşü Gümüşle Almak	178
2- Dinarı Dinarla Dirhemi Dirhemle Almak	179
3- Gümüşü Altınla Almak	179
4- Dinarı Altınla Almak	180
5- Dirhemi Gümüşle Almak	180
6- Dinarı Dirhemle Almak	180
7- Boncuklu Altın Kolyeyi Altınla Almak	181
B- MEZHEPLERİN GÖRÜŞLERİ.....	181
1- Hanefî Mezhebi.....	182
2- Şâfiî Mezhebi	185
3- Mâlikî Mezhebi.....	186
4- Hanbelî Mezhebi.....	188
5- Zâhirî Mezhebi.....	189
C- SARFLA İLGİLİ DEĞERLENDİRME	191
II- FELS SATIŞI.....	193
A- FELS SATIŞINI KURALA BAĞLAMAYANLAR	193
B- VERESİYE FELS SATIŞINI FAİZ SAYANLAR	194

C- FELSİ DİNAR VE DİRHEM GİBİ GÖRENLER	194
D- ALTIN VEYA GÜMÜŞ VERİP FELS ALMAK	198
1- Hanefî, Şâfiî, Hanbelî ve Zâhirî Mezhepleri.....	198
2- Mâlikî Mezhebi.....	199
III- KÂĞIT PARA SATIŞI.....	200
1- Aynı Cins Kâğıt Paraları Değiştirme	201
2- Farklı Cins Kâğıt Paraları Değiştirme	201
3- Vadeli İşlem (Forward).....	202
D- KÂĞIT PARA İLE ALTIN VE GÜMÜŞ SATIŞI	202
E- BORÇ SENETLERİNİN SATIŞI.....	203
YEDİNCİ BÖLÜM.....	205
MÂLÎ ARACILIK.....	205
I- FAİZLİ MALÎ ARACILIK	206
II- FAİZSİZ MALÎ ARACILIK	207
A- KARZ-I HASEN	207
B- MUDÂREBE	208
C- FAİZSİZ MALÎ ARACILIĞIN ETKİSİ	209
D- FAİZ VE KÂR PAYI	211
SEKİZİNCİ BÖLÜM.....	213
FAİZSİZ SİSTEMDE FAİZ HİLELERİ.....	213
I- BEY' Bİ'L-VEFÂ	214
A- BEY' Bİ'L-VEFÂYA REHİN DİYENLER	214
B- BEY' Bİ'L-VEFÂYI SAHİH SATIŞ SAYANLAR	217
C- BEY' Bİ'L-VEFÂYA FASİT SATIŞ DİYENLER.....	219
D- BEY' Bİ'L-VEFÂYI YENİ BİR AKİT SAYANLAR.....	219
E- BEY Bİ'L-VEFÂYI BÂTIL SATIŞ SAYANLAR.....	221
II- BEY' Bİ'L-İSTİĞLAL	221
III- MUAMELE-İ ŞER'İYYE.....	222
A- MUAMELE-İ ŞER'İYYE ŞEKİLLERİ	224
1- Borç Almak için Yapılan Muamele-i Şer'iyye	224
2- Borcun Vadesini Uzatma	226
B- MUAMELE-İ ŞER'İYYENİN FARKI.....	226
C- MUAMELE-İ ŞER'İYYE VE İSKONTO	229
D- RİBH ORANININ SINIRLANMASI	230
E- PARA BORCU DIŞINDA İLZÂM-I RİBH.....	231
F- MUAMELE-İ ŞER'İYYE İLE İLGİLİ DİĞER GÖRÜŞLER	231
1- Şafii Mezhebi.....	231
2- Mâlikî Mezhebi.....	232
3- Hanbelî Mezhebi.....	233
IV- PARA VAKIFLARI.....	233
A- PARA VAKIFLARINDA UYGULANAN SİSTEM.....	234
B- PARA VAKIFLARI İLE İLGİLİ BELGELER.....	235
1- Vakıf İlâmı.....	235
2- Vakıf Paralarla İlgili Bir Hüccet.....	239

V- HİLELİ FAİZ YOLLARI İLE İLGİLİ TENKİT	241
DOKUZUNCU BÖLÜM.....	245
BANKA VE KATILIM BANKASI.....	245
I- BANKA	247
A- BANKACILIK HİZMETLERİ.....	247
B- KREDİ.....	248
1- Mevduat	248
2- Kredi	248
II- KATILIM BANKASI	248
A- KATILIM BANKASININ FARKI.....	250
B- KATILIM BANKASININ İŞLEYİŞİ.....	256
1- Malî Aracılık.....	256
2- Fon Toplama	256
a- Özel Cari Hesap	256
b- Katılma Hesabı	257
c- Fon Kullandırma	257
1) Para Temini	257
a) Mudârebe	258
b) Müşâreke	258
2) Mal Temini	259
a) Murâbaha	259
b) Selem.....	261
c) İstisna.....	261
d) Finansal Kiralama (Leasing)	262
3) Hizmet Temini.....	262
3. Bankacılık Hizmetleri	263
a- Emanet Kabulü.....	263
b- Vadesiz Mevduat Kabulü	263
c- İkrâz (Ödünç Verme).....	265
d- Banka Havalesi	265
e- Senet Tahsili	265
f- Poliçe	265
g- Kredi Mektubu.....	267
h- Banka Kartı.....	268
i- Çek.....	269
j- Banka Teminat Mektubu	271
k- Akreditif	272
l- Kredi Kartı	272
m- Aval.....	274
n- Kambiyo İşlemleri	274
o- Altın ve Gümüş Satışı (Sarf).....	275
p- Kıymetli Evrak Satışı	275
C- TÜRKİYE'DEKİ KATILIM BANKALARI.....	275
ONUNCU BÖLÜM.....	279
ÖDEMİYİ GECİKTİREN BORÇLUYA CEZA.....	279
I- SIKINTIYA ÇÖZÜM ARAYAN GÖRÜŞLER.....	280

A- SUÇA UYGUN CEZA	280
B- SUÇA UYGUN OLMAYAN CEZA TEKLİFLERİ	284
1- Borcu Geciktirmeyi Menfaat Gasbı Sayma	286
2- Bu Görüşün Tenkidi	287
a- Gasp Delili	287
b- Alacaklının Zarara Uğradığı İddiası	288
c- Gecikme Bedeli Üzerinde Anlaşma	288
d- Geçerli Faiz Oranının Reddi	289
3- Mesâlih-i Mürseleye Dayanıp Ceza Verme	289
4- Bazı Hadislere Dayanıp Ceza Verme	291
5- Cezaî Şartla Gecikme Cezasını Aynı Sayma	293
6- Kaparoya Bakarak Gecikme Cezası Verme	294
7- Gecikme Cezasını Hayıra Harcama	295
8- Yeni Bir Akit Türü Önerisi	296
II- SIKINTIYI GİDEREMEYEN GÖRÜŞLER	298
A- BORÇLUYA HAPİS CEZASI	298
B- BORÇLUYA MADDÎ CEZAYI FAİZ SAYMA	299
III- DEĞERLENDİRME	300
ONBİRİNCİ BÖLÜM	301
ENFLASYON	301
I- TALEP ENFLASYONU	302
A- MADENİ PARALARDA DEĞER KAYBI	302
B- KÂĞIT PARALARDA DEĞER KAYBI	304
C- TALEP ENFLASYONUNUN SEBEPLERİ	306
1- Kâğıt Para Düzeni	306
2- Faiz	306
3- Kredi Sistemi	306
4- Vadeli Çekler	310
5- Paranın Dolaşım Hızı	310
6- Bütçe Açıkları	310
II- MALİYET ENFLASYONU	311
A- FAİZ	312
B- TEKELLEŞMELER	313
C- KREDİ SİSTEMİ	313
D- TEŞVİKLER	313
E- KORUMALAR	314
F- İŞÇİ ÜCRETLERİ	314
G- VERGİLER	315
H- DEVALÜASYON	315
III- ENFLASYONUN ETKİLERİ	316
A- ENFLASYONUN İKTİSADİ ETKİLERİ	316
B- ENFLASYONUN SOSYAL ETKİLERİ	319
C- ENFLASYONUN SİYASİ ETKİLERİ	320
D- ENFLASYONUN AHLAKİ ETKİLERİ	320
F- ENFLASYONUN HUKUKİ ETKİLERİ	321

IV- DEFLÂSYON VE LİKİDİTE TUZAĞI	321
A- DEFLÂSYON.....	321
B- LİKİDİTE TUZAĞI.....	322
ONİKİNCİ BÖLÜM	325
BORÇLARDA ENFLASYON FARKI.....	325
I- KÂĞIT PARANIN ENFLASYONİST ÖZELLİKLERİ.....	326
II- BORÇ ÖDEMEDE DENKLİK	328
II- DELİLLER.....	330
IV- ENFLASYON FARKI VE FAİZ	330
V- DEĞER KAYBI İLE İLGİLİ BİR UYGULAMA.....	331
VI- DEĞER KAYBINI HESAPLAMA USULÜ	331
VII- FAKİHLERİN GÖRÜŞLERİ.....	333
A- BORCU MİSLİYLE ÖDEME.....	333
B- BORCU KIYMETİYLE ÖDEME	334
1- Hanefî Mezhebi.....	334
2- Hanbelî Mezhebi	335
3- Mâlikî Mezhebi	336
4- Şâfiî Mezhebi.....	336
ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	339
MENKUL KIYMETLER BORSASI	339
I- ANONİM ŞİRKET	340
A- SORUMLULUK.....	340
B- BÜYÜK ORTAĞIN YAPABİLECEĞİ HAKSIZLIKLAR	342
1- Kârdan Pay Vermeme	343
2- Küçük Ortakların Haklarına El Koyma	344
3. Küçük Ortağın Payını Düşürme	344
4. Şirket Mal Varlığını Zimmete Geçirme	345
5. Küçük Pay Sahiplerinin Şikâyet Hakkı	346
II- HOLDİNGLEŞME OYUNU.....	347
III- SONUÇ	348
KAYNAKLAR.....	349
I- KİTAPLAR.....	349
II- HADİS KİTAPLARI.....	353
III- KANUNLAR VE KANUN MECMUALARI.....	353
IV- ŞER'İ SİCİLLER	354
KARMA İNDEKS	355

ÖNSÖZ

İyiliği sonsuz, ikramı bol Allah'ın adıyla

Varlıkların sahibi Allah, neylerse güzel eyler. İyiliği sonsuz, ikramı boldur. Hesap gününün hâkimidir. Yalnız ona kul olur ve yalnız ondan yardım isteriz. Elçisi Muhammed'e, onun ailesine ve yolundan gidenlere salât ve selâm olsun.

Bir gelir; mal satışından elde edilirse kâr, malı kullandırmaya karşılık olursa kira, bir işe karşılıksa ücret adını alır. Bunlar karşılıklı rızaya dayanmalı ve bâtil yollardan uzak olmalıdır. Yoksa huzursuzluk çıkar ve çöküş başlar. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

“Müminler, mallarınızı aranızda bâtil yolla değil, karşılıklı rızaya dayalı ticaretle yiyin. Kendinizi öldürmeyin; Allah size karşı merhametlidir. Kim bunu, sınırı aşarak ve yanlışla saparak yaparsa onu bir ateşe sokarız. Bu, Allah'a kolaydır.” (Nisa 4/29-30)

Ticaret, mal veya hizmet satışı yapmak, faiz ise borçtan gelir elde etmektir. Ticaret ve faiz, insanlık tarihi kadar eski olmalıdır. İslâm faizi bâtil kazanç yolu saymış ve yasaklamıştır. Bu çalışma, ticaret ile faizi karşılaştırmak için yapılmıştır.

Kitap, 1978'den beri sayısız ilim, fikir ve iş adamıyla yapılan çalışmaların ve halktan gelen sorulara verilen cevapların ortak ürünüdür. Bu konuda katkısı olan herkese teşekkür ederim.

Gayret bizden, başarı Allah'tandır.

Prof. Dr. Abdulaziz BAYINDIR

İstanbul Üniversitesi İlahiyat

Fakültesi Öğretim Üyesi

İSTANBUL – Eylül 2007

GİRİŞ

Biriktirilen paraya tasarruf denir. Tasarrufları, faiz ödeyerek toplayıp üçüncü şahıslara faizli borç verme sistemine kredi sistemi adı verilir. Çağdaş ekonomiler bunu, fon¹ oluşturmanın temel yolu görürler. Bu işi daha çok bankalar yürütür.

Tasarrufları, ortaklıklar yoluyla toplayıp büyük sermayeler oluşturmak da mümkündür. Buna ortaklık sistemi diyebiliriz.

Kredi, faiz garantisiyle alınır. Kullanma süresi, yapılacak ekonomik faaliyetin süresine bağlı olmaz.

Ortaklık sermayesine kâr garantisi verilemez. Kullanım süresi yapılacak faaliyetin süresine bağlıdır.

Kullanılmayan sermayenin kazancı olmaz. Sermayeden kazanç sağlamak için, iş kurmakla başlayıp üretilen mal ve hizmeti satmaya kadar devam eden sayısız faaliyetin başarıyla sonuçlanması gerekir.

Daha sonra 110 lira almak üzere 100 lira vermek, yani faizli borç, ekonomik faaliyet değildir. Ekonomik faaliyet, alınan borcun kullanılmasıyla başlar. Bu faaliyetin ne borçlanma süresi içinde sonuçlanması ne de kârla sonuçlanması garanti edilebilir. Bu sebeple faiz yükü, ekonomik faaliyetin başarısını engelleyici bir yüküdür.

Paranın kendisi, hiçbir ihtiyacı karşılamaz. Ne yenir, ne içilir, ne de giyilir. Ama kimin eline geçerse onun ihtiyacını karşılamanın vasıtası olur. Bu sebeple para, damardaki kan gibi dolaşımda olmalıdır. Dolaşımda olmayan paranın kimseye faydası olmaz.

Kur'ân, biriktirmeyi değil; infakı emreder. Arapçada tünele “nafak” (النفاق), bir şeyi tünelden geçirmeye “infak” (انفاق) denir.

---

1 Fon (fonds), Fransızca bir kelimedir; büyükçe para, sermaye ve belli bir iş için gerektiğince ödenmek üzere ayrılıp işletilen para anlamlarına gelir. (Tahsin Saraç, Fransızca Türkçe Büyük Sözlük, Ankara 1976, c. 1, s. 575).

Kan, nasıl damarlardan geçip vücuda yayılırsa, gelir ve servet de infak yoluyla, yani harcama kanallarıyla topluma yayılır.

Dolaşımdaki para, uğradığı her kişinin işini görür. Kiminin borcunu öder, kimine mal alır, kimine üretim yaptırır, kimileri için işçi ücreti olur... Üretimi artırıcı ve işsizliği azaltıcı etki yapar. Fakat bu süre içinde o paranın miktarı ne artar ne de eksilir.

Piyasaya giren her para, ekonomiye hareket kazandırır. Ama faizli kredi olarak girerse hareketlilik uzun sürmez. Çünkü onu, ödeme gününden önce faizi ile birlikte piyasadan çekmek gerekir. Faiz, dolaşımdaki parayı azaltacağı için piyasa eski canlılığını da kaybeder ve acilen yeni paraya ihtiyaç olur. O da faizli olursa piyasa gittikçe daralır. İşlem tekrarlandıkça kredi ihtiyacı artar ve dolaşımdaki para azalmaya devam eder. Sonunda çöküş başlar.

Toplumda girişimci sayısı azdır. Geri ödeyememe riski ve teminat gösterme zorunluluğu sebebiyle kredi alabilecek girişimci sayısı daha da az olur.

Böylece birkaç kişi bir yandan kredi yoluyla büyük bir sermayeye hükmetmeye başlar; diğer yandan da faiz yükü altına girerler. Yükü halka taşıtmak için büyük iş yerleri açıp reklâm yaparak piyasa ele geçirmeye çalışırlar. Zamanla küçük iş yerleri kapanır. Toplum, kredi verenlerle alanlar arasında kalır. Aldığı krediyi ödeyemeyen girişimciler balon gibi sönerler. Kredi kuruluşları da bundan zarar görürler. Ekonomik kriz olur, bütün toplum sarsılır. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

“Müminler! Allah’tan korkun! Eğer inanmış kişilerseniz faizden geriye ne kaldıysa, bırakın! Bunu yapmadınız mı bilinki; Allah’a ve Elçisine karşı savaş halindesiniz. Eğer tevbe ederseniz, ana mallarınız sizindir. Ne haksızlık edersiniz ne de haksızlığa uğrarsınız. Borçlu, darlık içinde ise, rahata çıkıncaya kadar beklemek gerekir. Bağışta bulunmanız sizin için daha hayırlıdır. Bunu bir bilseydiniz!” (Bakara 2/278-280)

Tasarrufların faizli borç olarak verilmesi öteden beri bilinen bir uygulamadır. Önceleri ancak belli büyüklükte tasarrufu olanlar faizli borç verebilirken bankaların kurulması ile küçük tasarruf sahipleri de borç verebilir hâle gelmişlerdir. Onlar borcu bankaya ve-

rirler, banka bu küçük tasarrufları bir araya getirip büyük fonlar oluşturur ve talep edenlere kredi olarak verir.

Kredinin bir maliyeti vardır, adına finansman maliyeti denir. Üretimden pazarlamaya kadar her safhada fiyatlara eklenen bu maliyet, fiyatları sürekli yükseltir. Krediyeye ödenen faiz, finansman maliyetinin ana sebebidir. Tasarruf sahibinin alacağı faiz bundan düşük olur. Banka, kredi verdiği kişiden %10 faiz alırsa tasarruf sahibine %7 verir. Üretim sürecinin tüm aşamaları göz önüne alınırsa böyle bir ortamda fiyat artışı en az %10 civarında olur. Tasarruf sahibinin alacağı faiz, fiyat artışları karşısında yok olduğu gibi onun anaparadan da kaybı olur. Meselâ şekerin kilosu 50 kuruş iken %7 faizle bankaya 500 lira yatıran kişi, dönem sonunda bankadan 535 lira alır, ama bu esnada şeker en az 55 kuruşa çıkar. Bir yıl önce 500 lirayla 1000 kilo şeker alırken şimdi 535 lirayla 973 kilo alabilir. Böylece parasının gerçek değeri %3 civarında kaybolmuş olur. Parasını bir kenarda saklayanların kaybı daha büyüktür. Onlar, sakladıkları 500 lira ile şimdi 909 kilo şeker alabilirler. Onların kaybı %9 kadardır.

Kredi kullananlar, ödeyecekleri faizi, o kredi ile ürettikleri mal ve hizmetlere ekledikleri gibi aynı oranda bir maliyeti de kendi öz sermayeleri ile ürettikleri mal ve hizmetlere eklerler. Bunun bir sebebi fırsat maliyetidir. Zira parayı kullanma yerine faize verme fırsatları vardır. Bu fırsatı kullanmış gibi yapar, alabilecekleri faizi maliyetlerine eklerler. Bunun bir başka sebebi faizin doğurduğu enflasyona karşı korunma ihtiyacıdır. Sonuçta fiyatlar sürekli artarken dar ve sabit gelirlilerin serveti hızla azalır.

Kredi sistemi, servetin zenginlere akmasına yol açar. Halkın alım gücü sürekli düştüğü için veresiye alıma özendirilirler. Birçok kimse borcunu ödeyemez hale gelir. Dükkânlar mal, bankalar para dolu olduğu halde piyasa durur ve darlık baş gösterir. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

“Allah faizi daraltır, zekâtı artırır. Allah nankör günahkârların hiçbirini sevmez.” (Bakara 2/276)

Bu hususu Allah'ın Elçisi şöyle ifade etmiştir:

“Faiz geliri çok da olsa sonu darlığa döner.” (Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 1, s. 395)

Ayet, zekât ile faizi karşılaştırmaktadır. Zekât, onu hemen harcayacak yerlere verilir. 1 milyon lira zekât verilse kısa sürede piyasaya girer ve sebep olduğu canlılık kalıcı olur. Konuyla ilgili âyet şöyledir:

“Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren bir taneye benzer. Her başakta yüz tane vardır. Allah, hayra harcayana kat kat verir. Allah’ın imkânları geniştir, her şeyi bilir.” (Bakara 2/261)

Piyasaya para sürmenin bir yolu da mudârebe, yani emek-sermaye ortaklığıdır. Bunun için bir taraf sermayesini, diğer taraf emeğini koyar. Parası olduğu halde işletemeyenler, onu işletecek kişilerle ortak olurlar. Kâr, sözleşmeye göre paylaşılır; zarar, sermayeden karşılanır. Bu durumda işletmecinin zararı, yaptığı işten gelir elde edememekle sınırlı kalır.

Mudârebe ortaklığına bankacılık hizmetleri yapma yetkisinin verilmesiyle faizsiz bankalar ortaya çıkmıştır. Türkiye’de bunlar, başlangıçta “Faizsiz Finans Kurumu” adıyla çalışmış, daha sonra faizli bankalarla aynı kanuna tabi kılınarak “Katılım Bankası” adını almışlardır. Bu kanun onlara, faizli bankaların yaptığı her türlü işlemi yapma yetkisi vermiştir. Onlardan farklı olarak fonlarını faizsiz olarak toplarlar ayrıca finansal kiralama ve ticaret yapabilirler.

Bu kanundan sonra katılım bankaları, isterlerse tamamen faizli, isterlerse kısmen faizli veya tümüyle faizsiz çalışma imkânı elde etmişlerdir. Bu yeni yapı, onların kimliklerini sorgulanır hale getirmiştir. Katılım bankalarının, bankacılık hizmetleri dışındaki tek işleri ticaret olmalıdır. Finansal kiralama, mudârebe, murâbaha ve müşareke işlemleri ticari işlemler olduğu için bunları bir tüccar gibi yapmalıdırlar. Bu konu ileride ele alınacaktır.

Tasarrufları mudârebe sermayesi olarak vermek öteden beri bilinen bir uygulamadır. Ama önceleri ancak belli büyüklükteki tasarruf sahipleri ortak bulurken faizsiz bankalar sayesinde küçük tasarruf sahipleri de ortak bulur hale gelmişlerdir. Bunlar tasarrufları toplar, büyük fonlar oluştururlar.

Ortaklık sisteminde sermayeye ödenmesi gereken bir bedel olmadığından finansman maliyeti de olmaz. Çünkü bu sistemde tasarruftan gelir elde etmenin yolu, ya onunla bir iş görmek ya da bir

ortaklığa katılmaktır. Sistem ekonomik hayata hâkim olursa ne faiz-in doğurduğu fırsat maliyeti, ne de sebep olduğu enflasyon olur. Fiyatlar, kendi tabii seyri içinde bazen artar, bazen azalır. Sermaye sahipleri, ortaklarıyla birlikte büyür veya küçülürler.

Kredi sistemi, tasarruf sahiplerini etkisiz hâle getirir. Onların ne olup bittiği ile ilgilenmeleri gerekmez. Belli bir süre paralarıyla ilgiyi kesince donuklaşırlar. Bunların yapacağı şey bir iş yerinde çalışmaktır. Alacakları ücret veya maaş belli olduğu için iş yerinin gidişatı onları ilgilendirmez. Onlar ücretlerini alır, işlerine bakarl ar. Ellerindeki tasarruflar zamanla eriyip yok olur. Ücret veya maaşları yetmemeye başlar. Büyük kitleyi oluşturan bu insanlar kendi içine kapalı ve geçim derdi ile uğraşan kişiler haline gelirler. Kendilerini sıkıan bu gelişmelere tepki duyarlar. Gün geçtikçe tepkileri artar. Sonunda mutsuz ve umutsuz halk kitleleri ortaya çıkar.

Diğer taraftan zenginler, artan servetlerinin kabarttığı iştahları yüzünden tatmin olamaz hale gelir; siyasî ve sosyal hayatı da yönlendirme gayretine girerler. Böylece bütün dengeler bozulur.

Ortaklık sisteminde de büyük zenginler olur. Ancak tasarruf sahipleri, ortaklarıyla birlikte büyüdüğü veya küçüldüğü için onlar, ekonomik, siyasî ve sosyal gelişmelere karşı duyarlı olurlar. Böylece, kimsenin kimseye yük olamadığı ve herkesin, işin bir ucundan tutma zorunluluğunu hissettiği serbest iş ortamı gelişir.

Kredi sistemi sermayeyi sahibinden bağımsızlaştırır. Ortaklık sisteminde sermayenin sahibiyle bağlantısı mecburen devam eder. Çünkü bu sistemde kişi, parasının akıbetini düşünmek ve ekonominin gidişatını takip etmek zorunda kalır. Ortak olmanın verdiği sorumluluk onu, daha dikkatli ve etkili hâle getirir. Çünkü o, ortak olacağı kişileri tanımaya ve ne olup bittiği ile ilgilenmeye ihtiyaç duyar. Yoksa kâr beklerken zarar edebilir. Bu süreç içinde piyasayı öğrenip iş adamlığı yeteneği kazanabilir.

Ortaklık sisteminde ekonomik ve sosyal gerginlikler azalır, verimlilik artar. İş sahipleri toplumun güvenini kazanmak için gayret göstermek zorunda kalırlar. Böylece bir huzur ve güven ortamı doğar. Sistem, mantığına göre işlerse çağdaş toplumlarda rastlanan ölçüde çalışma hayatı problemleri de olmaz.

Faiz yasağı, kredi sistemini işlemez hâle getirir. “Allah alım satımı helâl, faizli işlemi haram kılmıştır.” (Bakara 2/275) Bu sebeple Müslümanlar ortaklık sistemini geliştirmek zorundadırlar.

Birçok kimse, alım satım ile faizi aynı sayar. Bunlar aradaki farka değil, benzerliklere bakarlar. Hâlbuki farka bakıp bunların ayrı şeyler olduğunu görmek gerekir. Bu husus, kitabın bir bölümünü oluşturmaktadır

Faiz, Kur’ân’ın en ağır yasaklarından. Bu yasağı açıklayan hadisler ve fakihlerin bunlarla ilgili içtihatları vardır. Neyin Allah’ın yasağı, neyin Allah’ın Elçisinin açıklaması, neyin de fakihlerin içtihadı olduğunu bilmek gerekir. Kitapta bu ayırıma dikkat edilmiştir.

Bu kitabın hazırlanışında Kur’ân esas alınmış ve alışılmışın dışında bir usul uygulanmıştır. Bu, Kur’ân’ın gösterdiği usuldür. Bundan sonraki bölümde bu metoda değinilecektir.

Temel fıkıh kitapları paranın, altından ve gümüşten basıldığı devirlerde yazılmıştır. O paralar dünyanın her yerinde değerliydi, ama kâğıt para ancak siyasî otoritenin kararı ve insanların kabulü ile bir değer kazanır. Bunun milli sınırlar dışında para olarak kabul edilebilmesi, uluslar arası ilişkilere, o parayı çıkararak devletin itibarına ve insanların bunu kabul etmelerine bağlıdır.

Borç öderken alınan değerle verilen değer arasındaki denklik, şimdiye kadar tartı (vezn), ölçek (keyl) veya sayı (adediyat-ı mütekâribe) ile hesap edilirdi. 100 g altın borcu olan, aynı ayarda 100 g ödeyince borçtan kurtulurdu. Buğday borçlanan borcunu ölçek ile yumurta borçlanan da sayı ile öderdi.

Madeni para sisteminden kalma alışkanlıkla kâğıt para, adedî mal sayılmaktadır. Adedî mal, yumurta, ceviz ve belli standarttaki mallar gibi birimleri arasında önemli değer farkı olmayan ve sayıyla işlem gören gerçek maldır. Kâğıt para bu özellikte değildir; dolayısıyla adedî mal olamaz. Öyle olsaydı boyutları aynı olan 1 ABD doları ile 100 ABD doları aynı değerde olurdu. Çünkü iki yumurtadan birine yazılan 100 rakamı, onu diğerinden değerli kılmaz. 100 TL ile 100 doların aynı değerde olmaması da onların maddesi ve yapısıyla ilgili değildir. Bu sebeple kâğıt para adedine göre değil, satın alma gücüne göre işlem görür. Onu, altın ve gümüş paralar gibi adedî mal saymak büyük haksızlıklara yol açmak-

tadır. İlgili kanunlar değişmeli; kâğıt para, üzerindeki rakama göre değil, temsil ettiği değere göre işlem görmelidir. O zaman, bu yolla yapılan haksızlıklar büyük ölçüde önlenir.

Burada sahasında ilk sayılacak bölümler vardır. En önemlisi faizin farklı bir yaklaşımla ele alındığı bölümlerdir. Bu bölümlerde altın, gümüş, arpa, buğday, hurma ve tuz satışını düzenleyen hadislerin, ayetlere ilâve bir hüküm getirmediği, aksine alım satım adı altında faizli işlem yapılmasını engellediği ortaya çıkarılmıştır. Hâlbuki bugüne kadar hadislerin farklı bir sahayı düzenlediği varsayılmış; faiz, anlaşılamaz ve içinden çıkılmaz hâle getirilmiştir. Bu yeni yaklaşımla konu, farklı bir boyut kazanmıştır. Faizi belli bir esasa oturtmak için bu boyut çok önemlidir.

Yapılacak tenkit ve tavsiyeler, çalışmalarımıza ışık tutacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM
FIKIHTA USULÜMÜZ

FIKIHTA USÛLÜMÜZ

Kur'ân tek kaynaktır. Sünnet ise Peygamberimizin Kur'an'dan çıkardığı hükümlerden ibarettir. Bu sebeple Kur'ân'dan ayrı bir kaynak değildir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: “Bu Kur'ân, gerçekten en doğru olanı gösterir.” (İsra 17/9)

Kur'ân, kendini açıklayan kitaptır. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

“Ey Elçi! Biz sana okuduğumuzda onun okunuşunu takip et. Sonra onu açıklamak bize düşer.” (Kıyame 75/18–19)

Âyetler, birbirini açıklar biçimdedir. Bunun için âyetler arası ilişkileri bilmek gerekir. Bunu bilmeyenler sınırlı sayıdaki ayetle, sayısız soruya cevap verilemeyeceğini söylerler. Hâlbuki Allah Teâlâ şöyle buyurur:

“Biz bu Kitab'ı sana; her şeyi apaçık belirtsin, doğruyu gösterisin, ona bağlananlara iyiliği bol ve bir müjde olsun diye indirdik.” (Nahl 16/89)

I- KUR'ÂN'IN KUR'ÂN İLE AÇIKLANMASI

Allah Teâlâ şöyle buyurur:

الر كتاب أحكمت آياته ثم فصلت من لدن حكيم خبير.

“Elif, Lâ, Râ. Bu öyle bir kitaptır ki, âyetleri muhkem kılmış, sonra hakîm olan ve her şeyin iç yüzünü bilen Allah katından ayrıntılı olarak açıklanmıştır.” (Hûd 11/1)

Bazı âyetler **muhkemdir**, açık hükümler içerirler. Bunlar, olgun ve lezzetli meyve gibidir; onu tanıyan ve onu bulan herkes ondan yararlanabilir. Bir de muhkemlere benzerliği olan âyetler vardır; onlara da **müşâbih** denir. Allah, kendi te'vîli ile bu âyetlerden birini diğerine bağlamıştır. Çünkü te'vîl, bir şeyi asıl hedefine çevirmektir. Bununla Allah, ikili âyetler kümesi oluşturmuş, onlardaki bu özelliğe mesânî adını vermiştir. Mesânî, muhkem ve müşâbihle başlar, sonra onlara benzer diğer iki âyet ve sonra diğer iki âyet gelir. Her konudaki âyetler iki, dört, altı, sekiz, on... diye sıralanır. Bir konuyla ilgili ne kadar çok **müşâbih** âyet bulunursa o kadar ince noktalara ulaşılır. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

الله نزل أحسن الحديث كتابا متشابها مثاني تقشعر منه
جلود الذين يخشون ربهم ثم تلين جلودهم وقلوبهم إلى ذكر
الله ذلك هدى الله يهدي به من يشاء ومن يضل الله فماله
من هاد.

“Allah sözün en güzelini, müteşâbih ve mesânî bir kitap¹ olarak indirmiştir. Rablerine saygı duyanların tüyleri, bundan dolayı diken diken olur. Sonra derileri ve kalpleri Allah’ın zikrine (Kur’ân’a) yumuşar ve yatıştır. İşte bu Allah’ın yoludur. Yola gelene bu şekilde yol gösterir. Allah, kimi yoldan çıkmış sayarsa onu yola getiren olmaz.” (Zümer 39/23)

Müteşâbih (متشابه); birbirine benzeyen iki şeye denir. Mesânî (مثاني), “ikişerler” demektir. Müteşâbih ve mesânî, âyetlere ait özelliklerdir. Her bir âyet, başka âyetlerle benzeştiği için bu açıdan bütün âyetler müteşâbihtir. Onlardan oluşan ikişerli kümelerden her biri de mesânî olur. Âyette, “Allah sözün en güzelini, müteşâbih ve mesânî bir kitap olarak indirmiştir” buyrulması bundandır.

Benzer âyetleri bulmak, aradaki ilişkileri iyi kurmak ve açıklamalara ulaşmak, topraktan maden çıkarıp işlemek ve onu üretimde kullanmak gibidir. Bunun için işi bilen, donanımlı ve uzman bir ekibe ihtiyaç olur. İşte Kur’an’dan ilgili âyetleri bulup çıkaracak ve Allah’ın yaptığı açıklamalara ulaşacak olanlar âlimlerden oluşan bir ekiptir. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

كتاب فصلت آياته قرآنا عربيا لقوم يعلمون.

“Bu, bilen bir toplum için, âyetleri Arapça okuyuş olarak açıklanmış bir kitaptır.” (Fussilet 41/3)

Âyette geçen “Kur’an” ve “Arapça” kelimeleri gösteriyor ki, ekibin içinde Kur’ân’ı ve Arapçayı iyi bilen kişilerin olması zorun-

1 Ayetteki (كتابا) kelimesi mastardır ve cümle içinde haldir. Bu sebeple “kitap olarak” diye tercüme edilmiştir. “Yazıya dökülmüş, yazıyla tespit edilmiş halde” demektir. (Rağıb el-İsfahânî, Müfredât, كتب maddesi, Safvân Adnan Davudî’nin tahkiikiyle, Dımışk ve Beyrut 1412/1992) Türkçedeki, yazılı veya basılı sayfalar-dan oluşan eser anlamında değildir.

“Gemi, denizde çalışan ve başka işi olmayan birkaç kişinin-
di; istedim ki onu kusurlu hale getireyim. Çünkü arkalarında
sağlam gemileri zorla alan bir hükümdar vardı.”

“Oğlana gelince; anası babası inanmış kimselerdi. Çocuğun
onları azdırmasından ve inkâra sürüklemesinden korktuk.
Rablerinin o çocuktan daha temiz ve onlara daha çok mer-
hamet eden birini vermesini istedik.”

“Duvar ise, şehirde iki yetim erkek çocuğuna aitti. Altında
onlara ait bir hazine vardı. Babaları iyi insandı. Rabbin istedi
ki onlar olgun hale gelsin ve hazinelerini çıkarsınlar. Bu
Rabbinden bir ikramdır. Yoksa ben bunları kendiliğinden
yapmış değilim. İşte dayanamadığın işlerin te’vîli budur.”
(Kehf 18/65-82)

Her bir olayın te’vîli, yani bağlı olduğu ana konu gösterilince
Musa aleyhisselamın şaşkınlığı geçmişti.

Rüya yorumuna da te’vîl denir. Rüyadaki sembollerle gerçek
olaylar arasında benzeşme (teşabüh) olur. Bu benzerlikten yola çı-
kan yorumcular ipuçlarını bulur, gerçek olaylarla bağlantıyı kurar
ve doğru yoruma ulaşırlar. Yusuf aleyhisselam zindanda iken hü-
kümdarın rüyasını böyle yorumlamıştı.⁴

Te’vîl Kur’ân’da, ahiretle ilgili olarak da kullanılır. Çünkü her
olayın, ahiretle bağlantısı vardır. İlâhî kitaplar, bu bağlantıyı gös-
tererek uyarıda bulunurlar. Bunları dikkate almayanlar ebedi hayatı
kaybederler.⁵

Görülüyor ki, te’vîlde; biri ana, diğeri onunla bağlantılı olan iki
konu vardır. Hızır olayında ana konu, Musa aleyhisselamın bilme-
diği arka plândır. Gördüğü olaylar, onlarla bağlantılıdır. Ana ko-
nuyu kavramadan onlarla bağlantılı olayları kavrayamamıştı.

Bütün bunlar gösteriyor ki te’vîl; bir şeyi, ilgili olduğu ana
konuya bağlayarak değerlendirmektir. İlgili konuyu bulmak için
ana konuyla olan benzerliğe bakılır.

Birbirine benzeyen şeylere müteşâbih denir. Benzeşen âyetler
de öyledir. Onlardan her biri diğesine müteşâbihtir. Bunlardan ana
âyete muhkem denir.

4 Bkz. Yusuf 12/43’ten 49. ayete kadar.

5 Bkz. Araf 7/52-53 ve Nisa 4/59.

“... Oysa müteşâbihin te’vîlini Allah’tan başkası bilmez.” buyurulmuştur. Yani müteşâbihi te’vîl edip ana âyete bağlayan Allah’tır. Bunu ondan başkası yapamaz.

Allah Teâlâ ana âyetle, diğer âyet arasına benzerlik (teşâbüh) koyarak kendi te’vîlini bulmamıza fırsat vermiştir. Âyetlerdeki bu ilişkileri dikkate almayıp kendilerine göre te’vîl yapanlar, bunu bilerek yaparlarsa yoldan çıkarlar. Âyetin ilgili bölümü şöyledir:

“... Kalplerinde kayma bulunanlar, fitne çıkarma isteği ve onu te’vîl isteği ile müteşâbihe uyarlar.”

Birbirine benzer iki âyetten her biri, diğerine göre müteşâbihtir. Bunları birbirinden ayırmadan farklı yoruma gitmek mümkün olmaz. Ayetleri birbirinden ayırınca farklı yorumlar ortaya çıkabilir. Dini kullanarak insanları saptırmanın en kısa yolu budur.

Al-i İmran 7. âyette şöyle bir hüküm yer alır:

“Sağlam bilgi sahipleri şöyle derler: Biz buna inanırız. Hepsi de Rabbimiz katındandır”. Âyetler arasında ikili ilişkiler ağı oluşturan, araya benzerlik koyarak müteşâbihi muhkeme bağlayan ve kendi te’vîlini bize gösteren Allah’tır. Biz âyetleri te’vîle değil, Allah’ın yaptığı te’vîli bularak anlamaya çalışırız.

Âyetler arası ilişkileri göremeyenler, muhkem, müteşâbih, mesânî ve te’vîl kelimelerine farklı anlam vermişlerdir. Bunlar tefsir usûlü ve fıkıh usûlü kitaplarında yazılıdır.

Âyetler arası ilişkilerin görülememesi, Kur’ân-Sünnet bütünlüğünün kaybolmasına ve hadislerin Kur’ân’dan çıkarılan hükümlerden ibaret olduğu gerçeğinin görülememesine yol açmıştır. Bu sebeple Sünnet, Kur’ân’ın yanında, ondan bağımsız, ikinci delil sayılmış ve kopukluk derinleşmiştir. Bu tavır, Kur’ân ile Sünnetin zıt anlamlar içerebileceği veya farklı sahaları düzenleyebileceği iddiasını beraberinde getirmiştir. Altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuz satışlarını düzenleyen hadisin algılanışı ile faiz âyetleri arasındaki zıtlık buna örnek olabilir. Bu konu daha sonra gelecektir.

II- ALLAH’IN ELÇİSİ’NİN AÇIKLAMALARI

Sünnet, Peygamberimizin Kur’ân’dan çıkardığı hükümler olduğu için Kur’ân’a tabidir. Bir âyet şöyledir:

“De ki: İlk elçi ben değilim; benim ve sizin başınıza ne geleceğini bilmem; ben sadece bana vahyolunana tabi olurum; ben açık bir uyarıcıdan başka bir şey değilim.” (Ahkaf 46/9)

Allah Teâlâ şöyle buyurur:

“Sana bu kitabı gerçeğin kendisi olarak indirdik ki, insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği gibi hükmedesin. Sakın hacinlerin savunucusu olma.” (Nisa 4/105)

Peygamberimizin her davranış, her sözü ve her uygulaması bize örnektir. İlgili âyet şöyledir:

“Ey inananlar! Sizin için; Allah'a ve ahiret gününe umut bağlayan ve Allah'ı çok anan (Kitab'ını çok okuyan) herkes için Allah'ın Elçisi'nde güzel bir örnek vardır.” (Ahzab 33/21)

Sünnet Peygamberimizin Kur'an'dan çıkardığı doğru hükümlerdir. Yanlış olsa Allah düzeltir. Bu sebeple o hükümlerin her biri birer hikmettir. Zaten Peygamberimizin görevi bize Kur'an'ı ve hikmeti öğretmektir. İlgili âyetlerden biri şöyledir:

Allah müminlere büyük bir iyilikte bulunmuştur. Çünkü içlerinden birini onlara, Allah'ın âyetlerini okuyan, onları arındıran; Kitab'ı ve hikmeti öğreten bir elçi olarak göndermiştir.(Al-i İmran 3/164)

Bu sebeple Sünnet, Kur'ân ile birlikte değerlendirilir. Sünnetle âyetler arasında benzerlik vardır. Bu benzerlikten hareketle ilgili âyeti bulmak gerekir. Kur'ân'a ters ya da kendi içinde çelişkili sayılıp kenara itilmiş çok sayıda hadis vardır. İlgili âyetler bulunca çelişkinin yok olduğu görülecektir. Bu yol, uydurma hadisleri tespit bakımından da güvenli bir yoldur. Mezheplerin faize yaklaşımı dikkatle okunursa aksi davranışın ne kadar zararlı olduğu görülecektir.

III- ÖNCEKİ İLÂHÎ KİTAPLARDAN YARARLANMA

Allah'ın ilk Elçisi'nden son Elçisi'ne kadar vahiyde bütünlük vardır. Kur'ân âyetlerinin büyük bir kısmı Nuh'a, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya vahyedilene denktir. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

“Allah Nuh'a buyurduğunu, sana vahyettiğini, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya emrettiğini sizin için bu dinin şeriatı

yapmıştır. Dini ayakta tutun, onda ayrılığa düşmeyin...”
(Şura 42/13)

Kur’ân’ın bir kısmı da sadece Allah’ın son Elçisine vahyedilen hafifletici hükümler içerir. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

“Bir âyeti nesheder veya unutturursak, yerine ya daha hayırlı olanı, ya da dengini getiririz. Bilmez misin, Allah’ın gücü her şeye yeter.” (Bakara 2/106)

Kur’ân, önceki kitapları nesh etmiştir. Çünkü nesh sözlükte; bir şeyi bir başka şeyle değiştirme, onun yerine başkasını koyma anlamına gelir.⁶ Kur’ân, ilâhî kitapların Allah tarafından tasdik edilmiş son nüshası gibidir. Kur’ân’a uymak; Tevrat’a, İncil’e ve Allah’ın indirdiği tüm kitaplara uymaktır. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

“Yanlarındaki Tevrat’ta ve İncil’de yazılı bulacakları ümmî Peygambere uyanlara; işte onlara o Peygamber iyiliği emreder, kötülüğü yasaklar. İyi şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Sırtlarından ağır yükleri, boyunlarından demir halkaları kaldırıır atar. Kim ki ona inanır, onu saygıyla destekler, ona yardım eder, onunla birlikte gönderilen o Nur’a uyarsa; işte onlar umduklarına kavuşurlar.” (A’raf 7/157)

Önceki kitaplar, **Ehl-i kitab’ı** tanımayı sağlar ve onlarla ilişkilere yön verir. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

“De ki: “Ey Ehl-i kitap! Aramızda eşit seviyede olan bir söze gelin; Allah’tan başkasına kul olmayalım. Ona bir şeyi ortak koşmayalım. Bizden biri diğerini Allah ile kendi arasına rab olarak koymasın”. Eğer yüz çevirirlerse deyin ki: “Şahit olun, biz ona teslim olmuşuzdur”. (Al-i İmran 3/64)

Eski ilahî kitaplardan, önceki toplumlarla ilgili bilgiler alabiliriz. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

“Onlardan önce yok etmiş olduğumuz kasabaların halkı inanmamıştı. Şimdi bunlar mı inanacak?

Senden önce kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başka elçi göndermedik. Bilmiyorsanız ehl-i zikre (o kitapları bilenlere) sorun.” (Enbiya 21/6-7)

6 İbn Manzûr, Lisanu’l-Arab, Beyrut, 1410-1990, نسخ maddesi.

Tevrat Kur'ân'dan hacimlidir. Kur'ân'da kısa geçen bazı konular, Tevrat'ta genişçe yer alır. Bundan yararlanılarak ilgili âyetler açıklanabilir. Meselâ Tevrat'ın bildirdiğine göre, ilk Yahudilerin bulunduğu toplumda **Apis** adı verilen bir boğaya tapılırdı. Bakara Suresinde de Yahudilere, bir boğa kesmelerinin emredildiği ama kesmemek için bahane aradıkları bildirilmektedir.⁷ Bu iki bilgi birleşince onları anlamak mümkün olur. Musa aleyhisselamın bir süre için ayrılmasını fırsat bilerek neden buzağı heykeli yapıp taptıkları da anlaşılır.⁸ Buradan hareketle kurban bayramında, hayvanın kanını akıtmanın şart olmasının sebebi de anlaşılır.

Kur'ân'ı açıklarken önceki ilâhî kitaplardan yararlanmaya bir de şu âyet örnek verilebilir:

“Bir gün sizden kesin söz almıştık. Tur’u da tepenize kaldırmıştık. “Size verdiğimiz şeye sıkı sarılın; dinleyin!” demiştik. “Dinledik ve sıkı sarıldık” demiştiniz. Hâlbuki görmezlikten gelmeniz sebebiyle o buzağı tutkusu içinize işlemişti. De ki: “İmanınız size ne kötü emir veriyor!.. Eğer inanmış kimselerseniz.” (Bakara 2/93)

“Dinledik ve sıkı sarıldık” diye tercüme edilen (سمعنا و عصينا = semi'nâ ve asaynâ) cümlesidir. Tefsir ve meallerde ona “Dinledik ve isyan ettik” anlamı verilmiştir. “İsyan ettik” diye söz verilemeyeceği için âyet açıklanamamıştır. Tevrat'a bakınca buradaki (عصينا = asaynâ)'nın “sıkı sarıldık” diye anlaşılması gereği ortaya çıkar. Bu, kelimenin Arapça'daki sözlük anlamlarından biridir.⁹

Eski ilâhî kitaplardan yararlanmanın en önemli tarafı, Kur'ân'ın onları nasıl tasdik ettiğini görmektir. Bu sayede, o kitaplara karışan insan sözleri açıklanabilir.

IV- ARAP DİLİNDEN YARARLANMA

Allah Teâlâ şöyle buyurur:

7 Bkz. Bakara 2/67-71. Geniş bilgi için bkz. Abdulaziz Bayındır, Yahûdiler İsyan Sözü Mü Verdiler, Kur'ân Işığında Doğru Bildiğimiz Yanlışlar, İkinci baskı, s. 109, İstanbul 2006

8 Bkz. Bakara 2/51, 54, 92 ve 93.

9 Geniş bilgi için bkz. Abdulaziz Bayındır, Yahûdiler İsyan Sözü Mü Verdiler, Kur'ân Işığında Doğru Bildiğimiz Yanlışlar, İkinci baskı, s. 115.

“Biz, her elçiyi kendi toplumunun dili ile gönderdik ki, onlara iyice açıklasın. Bundan sonra Allah direneni sapıklıkta bırakır, gayret göstereni de yola getirir. Güçlü olan o, doğru karar veren odur.” (İbrahim 14/4)

Kur’ân, Arapça olduğu için onu anlamada Arap dilinin önemi açıktır. Ama birçok tefsir ve mealde dil kurallarına aykırılıklar vardır. Meâlini verdiğimiz İbrahim 4. âyet buna örnek olabilir. Ulaşabildiğimiz tefsir ve mealler âyete şöyle anlam vermişlerdir:

“Biz, her elçiyi kendi toplumunun dili ile gönderdik ki, onlara iyice açıklasın. Bundan sonra Allah dilediğini sapıklıkta bırakır, dilediğini de yola getirir. Güçlü olan o, doğru karar veren odur.”

Allah dilediğini yola getirecek ve dilediğini saptıracaksa neden elçi göndersin? Bu durumda elçinin, o toplumun dili ile açıklama yapmasının ne anlamı olur? Allah’ın sözüne çelişki doğacak şekilde anlam verilir mi?

Kur’ân’da meşîet (المشيئة) ve irâde (الإرادة) kökünden kelimeler geçer. İrade istemek, meşîet ise bir şey yapmaktır. Zamanla meşîete de irâde anlamı verilir olmuş, tefsir ve meallerin tamamı buna göre yazılmıştır. Bu, birçok âyetin yanlış anlaşılmasına ve ayetler arası ilişkilerin bozulmasına yol açmıştır.¹⁰ Yukarıdaki âyete meal verirken **يشاء** fiilinin geçtiği yere “bir şeyler yapan” anlamı verirsek meâl aşağıdaki gibi olur:

“Biz, her elçiyi kendi toplumunun dili ile gönderdik ki, onlara iyice açıklasın. Bundan sonra **Allah bir şeyler yapmanı** sapıklıkta bırakır, **bir şeyler yapmanı da** yola getirir. Güçlü olan o, doğru karar veren odur.” (İbrahim 14/4)

Meâl böyle yapılsaydı “bir şeyler yapan” sözüyle neyin kast edilmiş olabileceği hemen anlaşılabilirdi.

10 Geniş bilgi için bkz. Abdulaziz Bayındır, a.g.e, Kur’ân’da Meşîet ve İrade başlığı, s. 120.

V- KUR'ÂN-FİTRAT İLİŞKİSİ

Fıtrat, varlıkları oluşturan yaratılış, değişim ve gelişim ilke ve kanunlarını ifade eder. Göklerin, yerin, insanların, hayvanların, bitkilerin yani her şeyin yapısı ve işleyişi buna göredir. Bilimde, teknolojide ve insan ilişkilerindeki temel kanunlar da bunlardır.

Kur'ân, fıtratın Allah tarafından bildirilmiş şeklindedir. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

“Sen yüzünü dosdoğru bu dine, Allah'ın fıtratına çevir. O İnsanları ona göre yaratmıştır. Allah'ın yarattığının yerini tutacak bir şey yoktur. İşte sağlam din bu dindir. Ama insanların çoğu bunu bilmezler.” (Rum 30/30)

Fıtrat İslâm'dır. Kur'ân ile fıtrat arasında tam bir uyum vardır. Fıtratı anlamak için Kur'ân'dan, Kur'ân'ı anlamak için de fıtrattan yararlanmak gerekir.

Fıtrat kanunları insanda da geçerli olduğundan Kur'ân'a aykırı davranışlar onu rahatsız eder. Ama o; menfaatleri, beklentileri veya özentileri sebebiyle bu tür davranışlara girer. Sonra alışır ve zevk almaya başlar. Ama içinde gizlenen rahatsızlık, zaman zaman ortaya çıkar. Böyle kimseler, kendilerini hesaba çekmekten kaçınırlar. Peygamberler de onları **tezekküre** yani bir iç muhasebesi yapmaya çağırırlar.

Tezekkür, zihinde var olan bilgiyi harekete geçirmektir. Allah'ın elçileri, her ortamda geçerli doğruları söyleyip insanın fıtratına hitap ettikleri için etkili olmuşlardır.

Kurân'ın her yasağı gibi faiz yasağı da fıtratla ilişkilidir. Yani bu yasak, mutlu insan ve mutlu toplum için olmazsa olmaz bir yastır. Faiz anlatılırken konunun bu yönü dikkate alınacaktır.

Kur'ân'ın gösterdiği yoldan gidince fıkıh usulünde olan şekliyle icma ve kıyasa ihtiyaç kalmaz. Ayrıca “olayların sınırsız, nasların sınırlı olduğu, bu sebeple başka yollara başvurma zorunluluğu doğduğu” şeklinde yanlış düşüncelere de yer olmaz.

İşte elinizdeki bu kitabı farklı kılan bu usuldür.

İKİNCİ BÖLÜM
KUR'ÂN VE SÜNNET'TE FAİZ

I- FAİZ

Kur'ân'da faiz anlamına gelen kelime riba'dır. Riba (الربوا) veya الربا) mastar olarak 'artma' ve 'çoğalma' isim olarak 'artan'¹ yani faiz anlamındadır.

Faiz, borçtan elde edilen gelirdir. Artma, borçtan dolayı olduğu için riba, bu artışa sebep olan işlem yani faizli işlem demek olur. Mekke'de inen bir âyette Allah Teâlâ şöyle buyurur:

وَمَا آتَيْتُمْ مِّن رَّبًّا لِّيَرْبُوَ فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُو عِنْدَ اللَّهِ
وَمَا آتَيْتُمْ مِّن زَكَاةٍ تُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ

“İnsanların malları içinde artsın diye faize verdiğiniz şey (borç) Allah'ın yanında artmaz. Allah'ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekâta gelince işte kat kat artıranlar zekât verenlerdir.” (Rum, 30/39)

İhtiyacıdan fazla malı olandan başkası borç veremez. Faizli borç ise “İnsanların malları içinde artsın diye...” verilir. Dolayısıyla belli bir varlığa sahip olmayan kişilere verilmez.

Faizli borç veren kişi, alacağını, faizi ile birlikte almayı kesinleştirmek için kefil ister ve teminat alır. Böylece, malını koruma sıkıntısından da kurtulmuş olur. Borçluyu faiz yükü altına sokan şey ise, daha çok kazanma arzusu veya borca olan ihtiyacıdır.

Faiz, kira gelirine benzetilerek “paranın zaman değeri” diye tanımlanır. Kiralanan mal, tüketilmeden yararlanılan maldır. Ev kiralayan içinde oturur. Otomobil kiralayan ona biner. Süresi bitince onları sahibine verir. Tüketilmeden yararlanılamayan mal kiralanamaz. Meselâ paranın kendisi, hiçbir ihtiyacı karşılamaz. Büyük bir hazineye sahip olan kişi, bir miktar yiyecek bulamazsa ölür, barınacak yeri yoksa açıkta kalır. Para onun ne yiyeceği ne evi olur. Paradan yararlanmak için onu, bir mal veya hizmetle değiştirmek yani tüketmek gerekir. Dolayısıyla böyle bir mal kiralanamaz; kiralanamayan malın da zaman değeri olmaz.

Faizciler derler ki; bugün ihtiyacı olan birinin, ileride eline geçecek parası olabilir. Bir başkası da bir süre kullanamayacağı para ya sahip olabilir. Faize izin verilirse para sahibi, daha çok alma ar-

1 Bkz. İbn Manzûr, Lisanu'l-arab, c. XIV, s. 305.

zusuyla onun ihtiyacını karşılar. Borçlu da eline mal geçince borcunu fazlasıyla öder. Böylece hem para boşuna beklememiş, hem de her iki taraf bundan yararlanmış olur.

Ayette geçen "...faize verdiğiniz şey (borç) Allah'ın yanında artmaz" sözü "fıtrata yani mal ve para piyasalarındaki tabii kurallara göre artmaz" demek olur. Çünkü borç verme işlemi, gelir getirici faaliyet değildir. Gelir, borcu alan kişinin onu işletmesiyle elde edilebilir. Borç vermek, parayı işletmek değildir. Faizci, borcu işletmenin sorumluluğuna katılmadığından elde edilebilecek geliri paylaşmaya hak kazanamaz.

Faiz, daha çok alım satıma benzetilir. "Peşin fiyatı 10 lira olan bir malı bir ay vadeli 11 liraya satmak helâl ise, 10 lirayı bir ay vadeli 11 liraya satmak da helâl olmalıdır" denir. Hâlbuki alım satım, para verip ekmek almak gibi iki farklı malı değiştirmektir. Onun peşini de olur, vadelisi de. Faizli işlem ise borçtan gelir elde etmektir. Borçtan gelir elde etmek ayrı, alım satım ayrıdır. Bu konu ayrı bir başlık altında incelenecektir.

Faizcilik hep aynı usulle yapılır. İslâm öncesi Araplara Cahiliye Arapları denir. Onlar borç verirken anamala dokunmadan, belli bir gelir sağlamak şartıyla verirlerdi. Vadesi dolunca alacaklarını isterler, eğer borçlu ödeyemezse yeni bir faiz tespit ederek vadeyi uzatırlardı.²

Borç, vadeli satıştan doğmuşsa ödeme zamanı gelince borçluya, "Borcunu ödeyecek misin, yoksa artıracak mısın?" diye sorarlar, ödemezse borca ilâve yapıp vadeyi uzatırlardı.³ Allah'ın Elçisi Veda Hutbesi'nde şöyle demiştir:

وربا الجاهلية موضوع. وأول ربا أضعه ربانا ربا عباس
بن عبد المطلب، فإنه موضوع كله.

2 Fahrû'r-râzi, Fahreddin er-Râzî, Ebu Abdillâh M. b. Ömer b. Hüseyin (v. 606/1209) et-Tefsîrû'l-Kebîr, VII, Mısır, 1357/1938, s. 91.

3 İbn Rüşd, (v. 520/1126) Mukaddimât (el-Müdevvenetü'l-Kübrâ ile birlikte), c. III, s. 18, Matbaa-i Hayriyye, 1324; İbnü'l-Arabî, Ahkâmü'l-Kur'ân, Darü l-Hyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1957, c. 1, s. 241. İbnü'l-Arabî burada veresiye alışverişten dolayı tahakkuk eden alacağı söz konusu etmektedir. Yukarıda bu yazılmıştır.

“Cahiliye faizi kaldırılmıştır. Kaldırdığım İlk faiz, bizim faizimiz, Abbas b. Abdulmuttalib’in faizidir. Onun tamamı kaldırılmıştır.”⁴

Cahiliye faizi bugünkü faiz, yani borcun getirisidir. Hutbeyi dinleyenler, o dönemi yaşadıkları için “cahiliye faizi” ifadesi, faizi tarife ihtiyaç bırakmamıştır.

Şu âyete göre de faiz, borca eklenmesi şart koşulan fazlalıktır:

“... faizden tevbe ederseniz anamallarınız sizindir. Ne haksızlık edersiniz, ne de haksızlığa uğrarsınız.” (Bakara 2/279)

Anamal, borç verilen şeydir. Alım satım iki farklı malı değiştirmek olduğu için onda anamal olmaz. Borcu fazlasıyla ödeme şartı varsa o fazlalık faizdir. Şu âyet de faizin borç ilişkisinden doğduğuna işaret etmektedir.

“Borçlu, darlık içinde ise, rahata çıkıncaya kadar beklenir. Bağıшта bulunmanız sizin için daha hayırlıdır. Bunu bir bilseydiniz.” (Bakara 2/280)

Konu ile ilgili Allah’ın Elçisi’nden gelen rivayetler şunlardır: İbn Abbas dedi ki, Üsâme b. Zeyd’in bana verdiği habere göre Allah’ın Elçisi şöyle demiştir:

إنما الربا في الدين.

“Faiz yalnızca borçta olur.”⁵

لا ربا فيما كان يدا بيد.

“Elden ele (peşin) olanda faiz olmaz.”⁶

إنما الربا في النسيئة.

“Faiz (borcu) vadelendirmede olur.”⁷

Allah’ın Elçisi’nin bir sözü de şöyledir:

4 Ebû Dâvûd, Menâsik, 57, hadis no 1905.

5 Dârimî, Sünen, Büyû’, 42 (Lâ riba illa fi’ n-nesîeh).

6 Müslim, Sahih, Müsâkât, 103 (596).

7 Müslim, Sahih, Müsâkât, 102 (1596); Nesâî, Sünen, Büyû’, 50 (Beyu’l-fiddah b’iz-zeheb v’ez-zeheb b’il-fiddah)

لَا رِبَا إِلَّا فِي النِّسِيئَةِ

“Faiz yalnız (borcu) vadelendirmede olur.”⁸

Ayet ve hadisler, faizin borçtan elde edilen gelir olduğunu açıkça göstermektedir.

A- FAİZİN YASAKLANMASI

Faiz ilk olarak şu ayetle yasaklanmıştır.

“Müminler! Kat kat katlanan faizi yemeyin. Allah’tan korkun, belki umduğunuza kavuşursunuz.” (Ali İmran, 3/130)

Kat kat katlanma, faizin özelliğidir. %10 ile alınan borcun faizi, ikinci yıl %21’e, üçüncü yıl %33’e çıkar ve zamanla anaparayı geçer.

İkinci yasaklama şu âyetlerle olmuştur:

“Müminler! Allah’tan korkun! Faizden geriye ne kaldıysa bırakın! Eğer inanmış kişilerseniz.”

Bunu yapmadığınız mı bilin ki; Allah’a ve Elçisine karşı savaş halindediniz. Eğer tevbe ederseniz, ana mallarınız sizindir. Ne haksızlık edersiniz ne de haksızlığa uğrarsınız.

Borçlu, darlık içinde ise, rahata çıkıncaya kadar beklenir. Bağışta bulunmanız sizin için hayırlı olur. Bunu bir bilseydiniz!..” (Bakara 2/278–280)

Cahiliye devrinde borcunu ödeyemeyen borçlu, köle olarak satılırdı. Son ayetle borçluların satılması da yasaklandı ve ona süre tanınması hükme bağlandı.⁹

B- FAİZ-ZEKÂT İLİŞKİSİ

Allah Teâlâ şöyle buyurur:

“İnsanların malları içinde artsın diye faize verdiğiniz şey (borç) Allah katında artmaz. Allah’ın rızasını gözeterek ver-

8 Buhârî, Sahih, Büyü’ 79 (Bey’ud-dinâr b’id-dinâr nesâen), Müslim, Sahih, Müsâkât, 101 (1596).

9 Kurtubî Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, (v. 671/1272), el-Câmi li-Ahkâmi’l-Kur’ân, Darü’l-kütübi’l-ilmîyyeh, 1408/1988, c. III, s. 240, Bakara 2/280. ayetin tefsiri.

diğiniz zekâta gelince işte kat kat artıranlar zekât verenlerdir.” (Rum, 30/39)

“Allah faizi daraltır, zekâtları arttırır. Allah nankör günahkârların hiçbirini sevmez.” (Bakara 2/276)

Kuralları Allah koyduğu için Allah'ın daraltması ve arttırması sözü, bir kanunu haber vermekte, faizin daralmaya, zekâtın ise gelişmeye yol açacağını bildirmektedir.

Faizli borç, geri ödemeyi kesinleştirecek teminat gösterenlere verilir. Böyleleri az olduğu için, bütün krediyi onlar alır ve bu yolla toplumun servetini ele geçirirler. Böylece kredi sistemi, işin başında dengesizliğe yol açar.

Dolaşımdaki parası 2 milyon lira olan bir piyasaya kredi olarak dışardan 1 milyon girse kısa süreli hareket olur. Kredi faizi %10 olsa vade sonunda piyasadan 1.100.000 lira çekilir. Serbest para 1.900.000'e düşer. Hareketin devamı için acilen 1.100.000 liraya ihtiyaç olur. O da faizli olursa dönem sonunda serbest para 1.790.000'e düşer. İşlem yedi kere tekrarlırsa serbest para 1.050.000 liraya düşer.

1 milyon lira, dışardan kredi olarak gelmese de onu bir banka oradan toplasa, serbest dolaşan para miktarı 2 milyondan 1 milyona düşer. Çünkü o 1 milyon, artık kısa süreli ve faizli olarak belli elerde dolaşıma çıkabilecektir.

Banka, topladığı bu 1 milyonu %10 faizle verse, ödeme günü piyasadan 1.100.000 lira çekilir ve serbest para 900.000'e düşer. Hareketin devamı için acilen 1.100.000 liraya ihtiyaç olur. O da faizli olacağından serbest para 790.000'e düşer. İşlem yedi kere tekrarlırsa serbest dolaşan, yani bankanın kontrolünde olmayan para yaklaşık 50.000 liraya düşer. Bu arada fiyatlar artmış, yoksulluk çığ gibi büyümüş olur.

Banka, tasarruf sahiplerine %5 faiz verse, 7 yıl sonra onların parası 1.475.000'e çıkar ve %50 dolayında kazançlı gözükürler. Aslında onların da kayıpları büyüktür. Çünkü kredinin olmadığı yerde iş yapanlar, masraflarını karşılar ve geçimlerine yetecek bir gelir elde ederlerse kendilerini kazançlı sayarlar. Onların paraya ödedikleri bir maliyet yoktur. Kredi devreye girince faiz, paranın maliyeti olur ve fiyatlara yansır. Örneğimizde kredi faizi %10, ta-

sarruf sahibinin alacağı %5 olduğundan fiyat artışları, onların gelirlerini tükettiği gibi anaparalarını da tüketir. Meselâ şekerin kilosu 50 kuruşken %5 faizle bankaya 50 lira yatıran kişi, yedi yıl sonra, anapayla birlikte 73.75 lira alır, ama bu arada şeker en az 195 kuruşa çıkar. Yedi yıl önce 50 lirayla 100 kilo şeker alırken şimdi 73.75 lirayla yaklaşık 38 kilo şeker alabilir. Böylece parası, %62 civarında değer kaybetmiş olur.

Toplumun can damarlarını oluşturan tarım, ticaret ve sanayi kesimi, paralarını kendi işlerinde kullandıklarından bankaya yatırmazlar. Ama faiz, serbest parayı yirmide bire düşürdüğü için artık bu kişiler de iş yapamaz hale gelirler.

Kredi alanlar %10 faiz ödeyeceklerinden satacakları mal ve hizmetlere en az %20 kâr koyarlar. İşler iyi giderse yılsonunda bunların kredi yoluyla elde ettikleri kâr en az 100.000 lira olur. İşletme masraflarını, böyle büyük bir paraya sahip olmanın verdiği imkânlarla karşılayabileceklerinden bu para safi kârdır. İkinci yıl alacakları kredi 1.100.000 lira olduğu için ilâve kârları 110.000 lira olur. Yedi yılsonunda kredi sebebiyle bunların ellerine geçen ilâve kâr 950.000 lirayı bulur. Böylece bunlar büyümüş, ama piyasa küçülmüş olur. Gelirleri, kredi faizinin altına düşenler ise borçlarını ödeyemez, iflâsa giderler.

Kredi kullananların kazandığı 950.000 lira nakit olmaz. Bunlar, paralarının büyük bir bölümüyle taşınmaz alırlar. Piyasanın canlılığını yitirmesi sebebiyle bu taşınmazların değeri düşer. Artık orası onlara dar gelir ve çoğunlukla başka yere göç ederek orayı sıkılmış limon gibi bırakırlar. Allah'ın Elçisi şöyle buyurmuştur:

“Faiz geliri çok da olsa sonu darlığa döner.”¹⁰

“Bir toplumda faiz ortaya çıkınca kıtlığa yakalanırlar. Bir toplumda rüşvet ortaya çıkınca da korkuya kapılırlar.”¹¹

İnsanın fıtratında cimrilik vardır. Faiz o cimriliği kamçılar. Faize para yatırmak için biriktirmek gerekir. Para biriktirmek, onu piyasadan çekmektir. Kur'ân'da biriktirme ile ilgili emir yoktur, bütün emirler **infaka** yöneliktir. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

10 Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 1, s. 395.

11 Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. IV, s. 205.

“Mallarınız ve evlâtlarınız sadece sınanmanız içindir; büyük armağan Allah’ın yanındadır. Ne kadarına gücünüz yeterse o kadar Allah’tan çekinin. Dinleyin; itaat edin, kendi iyiliğiniz için infak edin. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa umduğunu bulur. Allah’a güzel bir ödünç vererseniz o, onu sizin için kat kat artırır ve sizi bağışlar, Allah iyiliği karşılıksız bırakmaz ve yumuşak davranır.” (Teğabun 64/15–17)

Arapçada tünele nafak denir. İnfak, bir şeyi tünelden geçirmektedir. İnfak edilen şeye nafaka denir. Kişinin kendisine, ailesine, bakımını üstlendiği kişilere ve hayra yaptığı her harcama nafakadır. Hayra yapılan harcamalar, aynı zamanda Allah’a verilen ödünçtür. Çünkü onu veren, karşılığını yalnız Allah’tan bekler.

Para; mal ve hizmet akışını sağladığı için ekonominin ana direğidir. O, vücuttaki kan gibi sürekli dolaşmalıdır. Dolaşan kan, nasıl hücrelere gıda taşırsa para da insanlara mal ve hizmet taşır. Para dolaşmaz, ya da gereğinden az dolaşırsa mal ve hizmetler zayi olur; ticaret durur, açlık ve sefalet başlar.

Zekât ve sadaka Allah yolunda infaktır. Piyasanın canlanması, güven ve tatmin ortamının doğması ve bütün kesimlerin faydalı işlere yönelebilmesi için infak zorunludur. Yoksa tehlikeli gelişmeler olur. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

“Allah yolunda infak edin. Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. Güzel davranın. Allah güzel davrananları sever.” (Bakara 2/195)

Allah yolunda infakın çarpan etkisi olur. Fakir, aldığı zekât veya sadakayı tüketir. Para olarak verilmişse harcar. Meselâ bakkala olan borcunu verir. Bakkal onu toptancıya, toptancı işçisine verir. İşçi de ihtiyaçları için harcar... Böylece piyasa yeni müşterilere kavuşur. Gelir ve servet, kanın kılcal damarlara ulaşması gibi toplumun her kesimine ulaşır. Para, yanına uğradığı her kişinin işini gördüğünden piyasa canlanır. Yapılan bir liralık harcama, bir süre sonra yedi yüz liralık hatta daha çok iş görmüş olur. Buna sebep olanlar hem sevap kazanırlar, hem de bu canlanmadan kazanç sağlarlar. Faiz darlığına yol açarken infak edilen mal, kat kat artışa sebep olur. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

“Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren bir taneye benzer. Her başakta yüz tane vardır. Al-

lah, hayra harcayana kat kat verir. Allah'ın imkânları geniştir, her şeyi bilir.” (Bakara 2/261)

Faiz, servetin zenginlere akmasına yol açar. Zekât ise servetin zenginlerden fakirlere akmasıdır. Bu da halkın alım gücünü artırır ve onları piyasanın yeni müşterileri haline getirir.

C- ALLAH'A VE ELÇİSİ'NE KARŞI SAVAŞ

Allah Teâlâ şöyle buyurur:

“Müminler! Allah'tan korkun, faizden geriye ne kalmışsa bırakın. Eğer inanmış kişilerseniz.

Bunu yapmadınız mı bilin ki; Allah'a ve Elçisine karşı savaş halindediniz. Eğer tevbe ederseniz, ana mallarınız sizindir. Ne haksızlık edersiniz ne de haksızlığa uğrarsınız.” (Bakara 2/278-279)

Allah'a ve Elçisine karşı savaş, dirlik ve düzenliğe karşı savaştır. Kuralları koyan Allah olduğu için düzen bozucu tavırlar, Allah'a karşı tavır sayılır. Savaşın doğuracağı sonuçlar Saba Kraliçesi'nin dilinden bir âyette şöyle açıklanmıştır:

“Devlet başkanları bir ülkeyi ele geçirince oranın düzenini bozarlar; onurlu kimselerini onursuz hale getirirler. İşte böyle yaparlar.” (Neml 27/34)

Daha önce görüldüğü gibi faiz, sosyal yapıyı ve insanlar arası ilişkileri bozar. Gelir ve servetin dengesiz dağılımına, orta sınıfın erimesine ve zenginler ile fakirler arasında uçurumlar oluşmasına sebep olur. Bir taraf sıkıntılar altındayken, diğer taraf kolay para kazanmanın keyfini yaşar. Gerginlikler ve sosyal patlamalar olur. Aile bağları zayıflar, boşanmalar artar, evden kaçmış, başıboş çocuklar, evsiz barksız insanlar ortaya çıkar. Ahlak ve faziletin değeri kalmaz. Fakir babası zenginler azalır. Sevgi ve saygı bağları kopar. Umutsuzların ve suçluların sayısı artar.

Faiz, maliyetleri yükseltip para ihtiyacını artırır. Yukarıda, %5 faizle bankaya para yatıran tasarruf sahiplerinin, yedi yılda %50 dolayında kazançlı gözüktükleri ama fiyatların artması sebebiyle aslında %62 civarında kayba uğradıkları belirtilmişti. Parasını bankaya yatırmayanların kaybı daha çok olur. Meselâ şekerin kilosu 50 krş. iken 50 lirayla 100 kilo şeker alındığı halde faiz sebebiyle

yedi yıl sonra fiyatı 195 kuruşa çıktığı için yaklaşık 26 kilo şeker alınabilir. Çünkü para, şeker karşısında %74 civarında değer kaybetmiş olur. Bunun, fiyatlar genel seviyesini yansıttığı düşünülürse mal-para dengesinin bozulduğu ve piyasada en az %74 oranında yeni paraya ihtiyaç duyulduğu görülür. Depolar mal dolu, halk ihtiyaç içinde olduğu halde yeterli para olmadığı için mal ve hizmetler müşterisiz, insanlar da çaresiz kalırlar. Halkın parasını faiz yoluyla ele geçirenler de kredi verecek kimseyi bulamaz olurlar. Halk onları, bu darlıktan sorumlu tuttuğu için huzurlu olamazlar. Buna sebep olanlar şu âyetle uyarılmışlardır:

“Altını ve gümüşü kasalarda saklayıp Allah yolunda infak etmeyenleri can yakıcı bir azap ile müjdele.” (Tevbe 9/34)

Can yakıcı azap öncelikle dünyada olur. İnfakın olmadığı ortamda hırsızlık, gasp, anarşi vs. meydana gelir. İnsanlar mallarını ve canlarını korumakta zorlanırlar. Mallarından infakta bulunmayanların bir de ahirette canları yanacaktır.

Kâğıt para sisteminde para basmak kolay olduğu için hükümetler bu ihtiyacı para basarak karşılarlar. Örneğimizde dolaşımdaki para 2 milyon olduğundan dengeyi bulmak için 1 milyon 480 bin lira basmak ve onu, faizden zarar gören kesime dağıtmak gerekir. Ama bu yapılmaz, daha çok yapılan, bu paranın önemli bir bölümünün iktidara yakın olanlara, yatırım teşviki veya başka adlarla dağıtılmasıdır. Böylece dengeler iyice bozulur. Hükümete yakın birkaç kişi kısa sürede yüklü bir sermayeye hükmetmeye başlar. Bazı siyasiler ve bürokratlar da bunların gizli ortakları olurlar.

Zenginler, tüm mal ve hizmetleri kendi kontrollerine almak için dışarıdan getirdikleri kalitesiz ürünleri ucuza satarak esnafı ve köylüyü bitirirler. İnsanlar iş bulma umuduyla devletin ve zenginlerin kapısına dayanırlar. Çok yüksek ve çok düşük gelirli zıt kuşaklar ortaya çıkar.

Zenginler, ürettikleri mal ve hizmetlere zam yapabilirler. Bu sebeple para miktarının artması onların işlerini kolaylaştırır. Mesele 1000 liralık borç için yedi sene önce iki ton şeker satarken şimdi 513 kilo satmaları yeterli olur.

Bu ortamda borçlu kârlı çıktığından, vadesinde ödenmeyen borçların sayısı ve miktarı artar. Bundan en çok bankalar etkilenir. Onlar da faizleri artırır ve çark, daha acımasız hale gelir.

Allah'ın Elçisi şöyle demiştir:

“Felâkete sürükleyen yedi şeyden sakınınız.”

-Ey Allah'ın Elçisi nelerdir onlar?

-Allah'a ortak koşmak, sihir, haklı sebeple olması bir yana Allah'ın dokunulmaz kıldığı bir canı öldürmek, faiz yemek, yetim malı yemek, düşmana toplu hücum yapılacağı sırada savaştan kaçmak ve kötü yolla ilgisi olmayan namuslu mümin kadınlara zina iftirasında bulunmaktır.”¹²

Allah'ın Elçisi bir de şöyle demiştir:

“Allah faizi yiyene ve yedirene lânet etsin.”¹³

“Miraca çıkarıldığım gece bir adam gördüm, bir nehirde yüzüyor ve kendine taş yutturuluyordu. “Bu kimdir?” dedim. “Faiz yiyendir.” denildi.”¹⁴

“Allah'ın Elçisi, faiz yiyeni, yedireni, ona şahitlik edenleri, onu yazanı; dövme¹⁵ yapanı, güzelleşmek için dövme yaptırmanı, sadakaya mani olanı, hulle¹⁶ yapanı ve hulle yaptırmak isteyeniyi lânetledi. Ölünün arkasından feryat ederek ağlamayı da yasakladı.”¹⁷

D- FAİZCİLERİN DAVRANIŞ TARZI

Allah Teâlâ şöyle buyurur:

12 Buhârî, Sahih, Vesâyâ, 23; Müslim, Sahih, İman 145.

13 Buhârî, Sahih, Büyü' 25; Müslim, Sahih, Müsakât, 105. Allah'ın laneti, rahmetinden uzaklaştırması; ikramda bulunmamasıdır.

14 Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. V, s. 10.

15 Dövme, derinin iğne ucuyla çizilip kanatılmasından sonra sürülen boyanın deri altına geçmesini ve bir daha çıkmamasını sağlayan bir işlemdir. Bu yolla vücuda her türlü şekil çizilebilir. Allah'ın Elçisi dövme yapanı ve yaptırmanı lânetlemiştir. Sağlık nedeniyle dövme yaptırmanın caiz olacağına dair bir rivayet Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde (c. 1, s. 133) geçmektedir.

16 Bir erkek, üç kere boşadığı kadınla tekrar evlenemez. Fakat bu kadın bir başka kocayla normal olarak evlenir ve bu ikinci koca onu boşar veya ölürse, iddeti tamamlandıktan yani Kur'ân'da belirlenmiş bir süre bekledikten sonra ilk kocasıyla tekrar evlenebilir. Bazı kimseler, kocasının üç kere boşadığı kadınla, anlaşmalı olarak nikâh kıyıp, gerdekten sonra onu boşayarak ilk kocasına helâl olmasını sağlamaya çalışmaktadırlar ki, buna hulle denir. Hadis-i şerifte bu davranış lânetlenmiştir.

17 Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 1, s. 87 ve 394.

“Faiz yiyenler, şeytanın takılıp aklını çeldiği¹⁸ kimsenin davranışından farklı davranmazlar. Bu onların, “Alım satım, tıpkı faizli işlem gibidir” demeleri sebebiyledir. Allah alım-satımı helâl, faizli işlemi haram kılmıştır. Kime, Rabbinden bir öğüt ulaşır da faize son verirse geçmişte olan kendinindir; onun işi Allah’a aittir. Kim de devam ederse, işte onlar cehennemliktirler. Hep orada kalacaklardır.” (Bakara, 2/275)

Fahreddin Razî'nin konu ile ilgili bir tespiti şöyle özetlenebilir:

“Faizi helâl görenlere göre faizli işlem her yönden alım satımla aynıdır. Öyleyse nasıl olur da biri helâl, diğeri haram olur. Peşin fiyatı 10 lira olan bir malı bir ay vadeli 11 liraya satmak helâl ise, 10 lirayı bir ay vadeli 11 liraya satmak da helâl olmalıdır. Bu iki işlem arasında mantıkî bir fark yoktur.”¹⁹

Bu iki işlem arasında benzerlik vardır, ama farklar da vardır. Nitekim şarap ile üzüm şırası da birbirine benzer; ikisi de üzüm suyundandır. Ama aradaki farktan dolayı “şıra tıpkı şarap gibidir”, denemez. Yukarıdaki iki işlem de farklıdır. Bundan dolayı birine borç, diğere satış denmiştir. Borç veren, verdiği dengini alır. Yani 10 lira vermişse 10 lira alır. Faiz, o denliği bozan fazlalıktır. Peşin fiyatı 10 lira olan bir mal, bir ay vadeli 11 liraya satılırsa 11 liranın tamamı malın bedeli olur. O mal ile 10 veya 11 lira arasında denklik olmadığı için fazlalıktan da bahsedilemez.

Bu fark, birçok farkı beraberinde getirir. Meselâ alım satım daha çok peşin olur; ama borcun peşini olmaz. Hiç kimse, hemen ödemek üzere borç almaz; az da olsa vade gerekir. Satıcı, 8 liraya aldığı malı hemen, peşin 10 liraya satarak 2 lira kâr edebilir. Ama bu şekilde bir faiz geliri sağlanamaz. Bu konu “Vade Farkı ve Faiz” başlığı altında incelenmiştir.

Fahreddin Razi'nin ikinci tespiti şöyle özetlenebilir:

18 Ayette geçen, *يَتَخَبَطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ* ifadesi, genellikle “şeytanın dokunup çarptığı” şeklinde tercüme edilir. Bize göre bu tercüme manayı doğru aktarmamaktadır. *يَتَخَبَطُهُ الشَّيْطَانُ* ifadesi Arapçada şu anlamlara da gelir: *مَسَّهُ بِخَيْلٍ*, ona takılıp aklını çeler, (Lisanu'l-Arab *خَبَطَ* mad.) *يَفْسُدُهُ بِخَيْلِهِ* aklını çelerek onu bozar. (Muhammed Murtaza ez-Zebîdî, *Tâc'l-arûs*, *خَبَطَ* mad.) *الْخَيْلُ* aklını bozma, anlamına gelir: *خَيْلُهُ إِذَا أَفْسَدَ عَقْلَهُ وَعَضُوهُ* (Lisanu'l-Arab *خَبَلَ* mad.)

19 Fahrü'r-râzi, et-Tefsîrü'l-Kebîr, c. VII, s. 98.

“Faizciler derler ki; alım satımın helâl olmasının sebebi insanların ihtiyacını karşılamasıdır. Faizli işlem de ihtiyacı karşılar. Bugün parasız ve ihtiyaç içinde olan bir kişinin, ileride eline geçecek malı bulunabilir. Eğer faiz yasak olsa para sahipleri bu şahsa hiçbir şey vermez, o da sıkıntı ve ihtiyaç içinde kalır. Ama faize izin verilirse para sahibi, daha çok almak arzusuyla onun ihtiyacını karşılar. Borçlu da eline mal geçince borcunu fazlasıyla öder. Eline mal geçtiğinde fazla ödeme yapması, o zamana kadar ihtiyaç içinde kalmasından iyidir. Öyleyse faiz helâl olmalıdır. Nitekim alım satım çeşitlerinin helâl olmasının sebebi de ihtiyacın karşılanmasıdır.”²⁰

Bir şeyin helâl olmasının sebebi, sırf ihtiyacın karşılanması olsa hırsızlığın, yalanın, zina vs.'nin de helâl olması gerekir. Bunlar için de makul gerekçeler ileri sürülebilir.

Alım satım ile faiz, evlenme ile zina gibi de kabul edilebilir. Zira Allah'ın Elçisi'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Bir toplumda faiz ve zina ortaya çıkarsa artık Allah'ın cezasını hak etmiş olurlar.”²¹ Ancak kişinin, eşi ile yaptığı cinsel ilişki, zinakârın yaptığı ile aynıdır. Nikâh ile bir aile kurulur. Eşler karşılıklı hak ve sorumluluk üstlenirler. Ama zina kısa süreli bir zevkten ibarettir. Süleymaniye Vakfı'ndaki bir toplantıda Sabri Orman²² bu konuda şunları söylemiştir:

“Nikâhlı ilişki ile nikâhsız ilişkiyi siyasi, iktisadi, sosyal, kültürel, psikolojik sonuçlarına doğru götürdüğümüz zaman bakıyoruz ki, nikâh akdine dayalı eylemin sonuçlarıyla diğeri hakikaten farklı. Aynı şey alışverişle faiz için de söylenebilir. İkiisi birbirine benzer gibi görünüyor. Faizin kabul edildiği bir sistemin sonuçları ve yapısıyla faizin kabul edilmediği bir sistemin yapısı ve sonuçları birbirinden hayli farklı oluyor. Bunu sonuna kadar takip ettiğimiz zaman gerçekten görüyoruz ki faizli bir sistemin İslâm'ın genel yapısıyla uyuşması mümkün değilken, faizin yasak edilmesi âdetâ İslâmiyet'te müspet olarak söylenen her şeyin bir de menfi olarak ifade edilmesidir. Yani eğer faizi yasaklamazsanız kardeşlik esasına dayalı bir toplumu oluşturmak mümkün olmaz. Eğer faizi yasak-

20 Fahrüddin er-Razî, a.g.e. c.VII, s.98.

21 Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 1, s. 402.

22 Sabri Orman, Marmara Üniversitesi İktisâdi İdarî Bilimler Fakültesi emekli profesörüdür. Uzun yıllardır Malezya İslam Üniversitesi'nde öğretim üyeliği görevinde bulundu. Halen Ticar Üniversitesi'dedir. Uzmanlık alanı iktisâdi düşünce tarihidir.

lamazsanız emri bilmaruf nehyi anil münkeri²³ net bir şekilde icra edecek karaktere sahip insanların gelişmesi mümkün olmaz. Bunlarsa İslâmiyet'in temelleridir. Faizli işlemle alım satım birbirine benzer gözüküyorsa da bunu mantıkî sonuçlarına kadar takip edersek faizli bir ekonomik sistem ile faizin olmadığı bir ekonomik sistem, birbirinden hayli farklı olur. Yani faiz yasağı İslâmiyet'in olmazsa olmaz şartıdır.”

Yukarıdaki âyette şu ifadeler geçmişti:

“Faiz yiyenler, şeytanın takılıp aklını çeldiği kimsenin davranışından farklı davranmazlar. Bu onların, “Alım satım, tıpkı faizli işlem gibidir” demeleri sebebiyledir.”

Alım satımla faizi aynı saymak, gerçekten şeytanca bir tavidir. Eğer aynı olsalardı bankalar da ticaret yapabilirdi. Bugün dünyanın her yerinde, bankaların ticaret yapması yasaktır.

Faizin yasak olmadığı devletlerde alım satım serbest olduğu halde faizli borç vermek için yetkili makamdan izin almak gerekir. Gerekli izni almamış kişi ve kuruluşlar faizli borç veremezler. Bu, aslında faizciliğin o devletlerde de yasak olduğunu, ancak devletin denetimi altında yapılabildiğini gösterir. Kur'ân'daki yasakların evrenselliği, zaten bunu gerektirir.

E- SATIŞ GÖRÜNTÜSÜ ALTINDA FAİZ

Hiç kimse, her ihtiyacını karşılayacak üretimi yapamaz. Yeme, içme, barınma ve diğer ihtiyaçlarımızın çoğunu başkalarının ürettikleri mal ve hizmetlerle karşılarız. Bunları almanın en yaygın yolu, karşılığını ödemektir. Yoksa kimse üretim yapmaz, açlık ve sefalet başlar. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

“Müminler, mallarınızı aranızda bâtıl yolla değil, karşılıklı rızaya dayalı ticaretle yiyin. Kendinizi öldürmeyin; Allah size karşı merhametlidir.” (Nisa 4/29)

Allah'ın Elçisi şöyle buyurmuştur: “Gönül rızası yoksa kimsenin malı kimseye helâl olmaz.”²⁴

23 Emr b'il-marûf ve nehy an'il-münker, iyiliği emretmek, kötülüğü yasaklamak demektir.

24 Ahmed b. Hanbel, Müsned, V/72.

Haneî ve Mâlikî Mezheplerine göre “alım satım, malı malla değiştirmektir.”²⁵ Ödünç de öyledir. Çünkü 10 lira ödünç alan onu tüketir, sonra bir başka 10 lira ile borcunu öder. Dolayısıyla bu tarifle, borçla alım satım birbirine karıştırılmıştır. Faiz, borcun getirisi olduğundan alım satım ile faizli işlem de karışmış olmaktadır. Aşağıda görüleceği gibi bu mezhepler faizli işlemi (الربا) satışın (بيع) bir parçası saydıkları için karıştırmaları kaçınılmazdır.

Şâfiîlere göre alım satım, “Bir malın mülkiyetinden veya menfaatinden sürekli yararlanmak için malı mala değiştirmektir.”²⁶ Borçtan sürekli yararlanılamayacağı için o, bu tarifin dışında kalır.

Hanbelîlere göre ise alım satım, bir malı ya da mubah bir menfaati bir mal, ya da menfaate karşılık riba ve ödünç olmamak üzere süresiz değiştirmektir.”²⁷ Bu iki mezhebin, ödünç satış kapsamı dışına almaları yerindedir. Ama bunlar da ribayı alım satımın bir bölümü yaptıkları için çelişki içindedirler.

Farklı mallar değiştirilirse alım satım olur. Parayla ekmeği, makarnalık buğdayla tohumluk buğdayı, külçe altınla işlenmiş altını değiştirmek böyledir. İhtiyacı karşılamak ve talebi doğurmak için farklılık şarttır. Bu sebeple tarifi şöyle yapmak gerekir: “Alım satım, aralarında fark bulunan iki malı değiştirmektir.”

F- İLGİLİ KAVRAMLAR

Konunun anlaşılması için borç ve ödünç, faizli borç, vade farkı, para piyasası ve mal piyasası kavramlarını bilmek gerekir.

1. Borç ve Ödünç

Borç (deyn/الدين) bir akitten veya tazminattan doğan ödeme yüküdür. Ödünç (karz/القرض), tüketmek ve daha sonra dengini vermek üzere alınan borçtur. Her ödünç borçtur, ama her borç ~~ödünç değildir. Daha sonra ödemek üzere alınan iki kile buğday~~

25 Mecelle m. 105; İbnu'l-Arabî, Ahkâmu'l-Kur'ân, c. 1, s. 241 Bakara 275. ayetin tefsiri, Mısır, 1387/1967.

26 İbn Hacer, a.g.e. c. IV, s. 215, bey'in baş tarafı.

27 Ahmed b. Abdullah el-Kârî, Mecellet'ül-ahkâm'iş-şer'iyye, (Abdülvehhab İbrahim Ebû Süleyman ve Muhammed İbrahim Ahmed Ali'nin tahkikiyle), Cidde, 1401/1981, s. 107, m. 161. Buraya tarifin konu ile ilgili kısmı alınmıştır. Alınmayan kısmında mubah bir menfaatin değişiminden söz edilmektedir. Konumuz menfaatle ilgili değildir. Tarifin tamamı şöyledir: “Bir malı, ya da mubah bir menfaati bir mal, ya da menfaate karşılık riba ve ödünç olmamak üzere süresiz değiştirmektir. Mal zimmette de olabilir”

değildir. Daha sonra ödemek üzere alınan iki kile buğday hem borç, hem ödünçtür. O buğday, veresiye iki altına karşılık alınsa, bu iki altın borçtur, ama ödünç değildir.

Kişi aldığı ödünçü kendi malı gibi tüketir ve daha sonra onun dengini öder. Mesela 100 g altın veya bir kile buğday ödünç alan onu tüketir, sonra bir başka 100 g altını veya buğdayı ödeyerek borçtan kurtulur. Ödünç genellikle sıkıntıda olanlara verilir. Allah'ın Elçisi'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir:

“Her ödünç sadakadır.”²⁸

“Kim zor durumda olan bir kişinin sıkıntısını giderirse Allah da onun dünya ve ahirette sıkıntısını giderir.”²⁹

Ödünç, eksigi ve fazlası olmadan ödenir. İçinden gelerek, borcunu fazlasıyla ödeyen, iyi bir iş yapmış olur. Bu, bir anlaşmaya dayalı olmadığı için faiz olmaz. Faizsiz ödünce **karz-ı hasen** (القرض الحسن) denir.

2. Para Piyasası ve Mal Piyasası

Ticaret mal üzerinden, faizli işlemler de daha çok para üzerinden yürütüldüğü için iki farklı piyasa doğmuştur; bunlar para piyasası ve mal piyasasıdır. Bunların ayrı kurum ve kuruluşları vardır. Para piyasası kurumları finansal kesimi, mal piyasası kurumları da malî kesimi oluşturur. Bu iki kesimi birbirinden ayıran faizdir.

Mal piyasaları değişken, para piyasaları sabit olur. Fiyatlar mal piyasasında, faiz ise para piyasasında oluşur.

Mal piyasalarının değişken olması, işin tabiatı gereğidir. Alım satımda farklı şeyler değiştirildiğinden taraflar ortak noktada buluşmaya çalışırlar. Bu nokta fiyattır. Fiyat, pazara göre oluşur. Bir yerde 15 lira olan bir mal, başka yerde 5 lira olabilir.

Para piyasalarının sabit olması da işin tabiatı gereğidir. Çünkü faizli işlemde bedeller aynı özelliktedir. İşçinin elindeki 100 lira ile tüccarın, sanayicinin veya bankanın kasasındaki 100 lira aynı-

28 Abdülazîm b. Abdülkavî el-Münzirî, et-Terğîb v'et-terhîb, Kahire, 1356 h. 1937 m. c. II, s. 163, Hadisi hasen isnadla Taberânî'nin bir de Beyhakî'nin rivayet ettiği ifade edilmektedir.

29 Müslim, Sahih, Zikr 38; Ebû Davud, Sünen, Edeb 60; Tirmizî, Sünen, Birr 19.

dır. Bu yüzden faizli işlemin lüks semtte olmasıyla bir kenar mahallede olması faiz oranını etkilemez.

Alım satımın peşini olduğu gibi vadeli de olur. Ama faizli işlemin peşini olmaz. Yani hemen ödenecek bir borç olamaz ki onun faizi olsun.

İnsanların bir kalem parası kadar küçük bir meblâğı faiz ödeyerek alma adetleri yoktur. Faizli krediler önemli miktarlarda olur. Bankaların kuruluş amaçlarından biri de küçük tasarrufları toplayarak büyük meblâğlar oluşturmaktır.

Satın alınan malın miktarı arttıkça fiyatı düşer. Meselâ 1 kalem 1 liradan alınıyorsa 1 koli kalem 9 liradan alınabilir. Miktar 10 koli olursa fiyat 8 liraya, 100 koli olursa 7 liraya düşebilir. Çünkü tüccar ne kadar çok mal satarsa o kadar çok kâr eder. Ama faizli kredi de durum tersinedir. Kredi miktarı arttıkça faiz miktarı da artar. Çünkü kredi ne kadar büyük olursa, geri ödenmeme riski de o kadar büyük olur.

3. Vade Farkı

Vade farkı, bir malın peşin fiyatı ile vadeli fiyatı arasındaki farktır. Bunun faizle ilgisi yoktur. Çünkü bu, borçtan gelir elde etme değil, bir alışveriş türüdür. Toptan ile perakende arasında nasıl fiyat farkı olursa peşin ile vadeli arasında da olur. İşin yapısı bunu gerektirir. Bu konu, ayrı bir başlık altında incelenecektir.

Alım satım esasen peşin olur ve satıcı ondan kâr eder. Fakat hemen ödenecek bir borcun faizi olmaz. Borçtan gelir elde etmek için borçluya vade tanımak şarttır. Satıcı, 8 liraya aldığı bir malı hemen orada, peşin 10 liraya satarak 2 lira kâr edebilir. Ama bu şekilde bir faiz geliri sağlamak mümkün olmaz.

G- ALTI MALLA İLGİLİ HADİSLER

Altı mal, en çok borç verilen altın, gümüş, buğday, arpa, tuz ve hurmadır. Peygamberimiz bunları değiştirmeyi kurala bağlamış ve aykırı davranışları faiz saymıştır. Fıkıhçılar bu hadisleri alım satım kapsamında değerlendirip faizi alım satımın alt başlığı haline ge-

tirmişler ve bu halleriyle “Alım satım tıpkı faizli işlem gibidir”³⁰ diyenlere benzemişlerdir. Bunun sebebi Kur’ân’ı esas almamaları ve Kur’ân-Sünnet bütünlüğüne dikkat etmemeleridir. Öyle olunca hadislerin sadece bir kısmını almışlar ve meydana getirdikleri boşluğu kendi içtihatlarıyla doldurmuşlardır. Böylece faiz; tarif edilemez, anlaşılabilir ve içinden çıkılmaz hal almıştır.

İlgili hadisleri şöyle sınıflandırabiliriz:

1. Altı Malı Kendi Cinsiyle Değiştirme

Ebû Saîd el-Hudrî, Allah’ın Elçisi’nden şu sözleri nakletmiştir:

الذهب بالذهب والفضة بالفضة والبر بالبر والشعير
بالشعير والتمر بالتمر والملح بالملح مثلا بمثل يدا بيد فمن
زاد أو استزاد فقد أربى الآخذ والمعطي فيه سواء .

“Altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş, buğdaya karşılık buğday, arpaya karşılık arpa, hurmaya karşılık hurma ve tuza karşılık tuz misli misline ve peşin olur. Kim artırır ya da fazlasını isterse faize girmiş olur. Bu konuda alan da veren de birdir.”³¹

لا تبيعوا الذهب بالذهب إلا مثلا بمثل ولا تشفوا بعضها
على بعض ولا تبيعوا الورق بالورق إلا مثلا بمثل ولا
تشفوا بعضها على بعض ولا تبيعوا منها غائبا بناجز .

“Altına karşılık altın satmayın; misli misline olursa başka. Birini öbüründen farklı yapmayın. Gümüşe karşılık gümüş satmayın; misli misline olursa başka. Birini öbüründen farklı yapmayın. Bunlardan biri peşin diğeri veresiye olarak da satmayın.”³²

30 “Faiz yiyenler, başka değil, sadece şeytanın dokunup çarptığı kimsenin doğrulması gibi doğrulurlar. Bu, “Alım satım da tıpkı faizli işlem gibidir”, demeleri sebebiyledir.” (Bakara 2/275)

31 Müslim, Sahih, Müsâkât, 82 (1584).

32 Buhârî, Sahih, Büyû’ 78 (Beyu’l-fidda b’il-fidda); Müslim, Sahih, Müsâkât 75 (1584); Nesâî, Sünen, Büyû’ 47 (Bey’uz-zeheb b’iz-zeheb).

لا تتبعوا الذهب بالذهب ولا الورق بالورق إلا وزنا بوزن
مثلا بمثل سواء بسواء.

“Altına karşılık altını, gümüşe karşılık gümüşü satmayın; ama aynı ağırlıkta, misli misline, dengi dengine olurlarsa başka.”³³

Ubâdet'übn'üs-Sâmit yoluyla gelen rivayetler de şunlardır:
Allah'ın Elçisi, ona salât ve selâm olsun, şöyle demiştir:

الذهب بالذهب تبرها وعينها والفضة بالفضة تبرها وعينها
والبر بالبر مدي بمدى والشعير بالشعير مدي بمدى والتمر
بالتمر مدي بمدى والملح بالملح مدي بمدى فمن زاد أو
ازداد فقد أربى ولا بأس ببيع الذهب بالفضة والفضة
أكثرهما يدا بيد وأما نسيئة فلا، ولا بأس ببيع البر بالشعير
والشعير أكثرهما يدا بيد وأما نسيئة فلا.

“Altına karşılık altın, dinarı olsun külçesi olsun; gümüşe karşılık gümüş, dirhemi olsun, külçesi olsun; buğdaya karşılık buğday ölçüğe³⁴ ölçektir. Arpaya karşılık arpa, ölçüğe ölçektir. Hurmaya karşılık hurma, ölçüğe ölçektir. Tuza karşılık tuz, ölçüğe ölçektir. Kim artırır ya da fazlasını isterse faize girmiş olur. Gümüşe karşılık altın elden ele satılırsa gümüşün fazla olmasının bir etkisi yoktur, ama veresiyesi olmaz. Arpaya karşılık buğday elden ele satılırsa arpanın fazla olmasının bir etkisi yoktur, ama veresiyesi olmaz.”³⁵

Müslim b. Yesar ile Abdullah b. Ubeyd, Ubâdetü'bnü's-Sâmit'in, Muaviye ile aynı konak yerinde iken kendilerine şöyle dediğini haber vermişlerdir:

33 Müslim, Sahih, Müsâkât 77 (1585).

34 Ölçek diye tercüme ettiğimiz kelime (المدي) müdy'dür. Bu Şam'lıların kilesidir. 15 mekkûk eder. Bir mekkûk (المكوك) 1.5 sa'dır. Daha fazla olduğu da söylenmiştir. (İbn'ül-Esîr, en-Nihâye fî ğarîb'il-hadis.) Hanefî Mezhebine göre bir sa' 1040 dirhem yani 2920 gram ağırlığında buğday alan bir kabdır. Buna göre bir müdy yaklaşık 65700 gram buğday alan bir kab olmalıdır.

35 Ebû Davud, Sünen, Büyü' ve'l-icârât, 12; hadis no 3349.

نهانا رسول الله صلى الله عليه وسلم عن بيع الذهب
بالذهب، والفضة بالفضة، والتمر بالتمر، والبر بالبر،
والشعير بالشعير.

“Allah’ın Elçisi, ona salât ve selâm olsun bize, altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş, buğdaya karşılık buğday, arpaya karşılık arpa ve hurmaya karşılık hurma satmayı yasakladı.”

Onlardan biri (Müslim veya Abdullah), والملح بالملح, “tuza karşılık tuz” ifadesini ekledi; diğeri şunu ekledi: “إلا سواء بسواء مثلا بمثل” Dengi dengine ve misli misline olursa başka.” Biri de şunu ekledi: “من زاد أو ازداد فقد أربى” Kim artırır ya da fazlasını isterse faize girmiş olur.” Bunu da öbürü söylememişti.³⁶

Ebû Hureyre, Allah’ın Elçisi’nden şu sözleri nakletmiştir:

الحنطة بالحنطة والشعير بالشعير والتمر بالتمر والملح
بالمح كيلا بكيل وزنا بوزن فمن زاد أو استزاد فقد أربى
إلا ما اختلفت ألوانه.

“Buğdaya buğday, arpaya arpa, hurmaya hurma, tuza tuz kilesine, tartısı tartısına olur. Kim artırır ya da fazlasını isterse faize girer; renkler³⁷ farklı olursa başka”³⁸

الذهب بالذهب وزنا بوزن مثلا بمثل والفضة بالفضة وزنا
بوزن مثلا بمثل فمن زاد أو استزاد فهو ربا.

“Altına karşılık altın aynı ağırlıkta misli misline, gümüşe karşılık gümüş aynı ağırlıkta misli misline olur. Kim artırır veya fazlasını isterse, faiz olur.”³⁹

الدينار بالدينار لا فضل بينهما والدرهم بالدرهم لا فضل
بينهما.

36 Nesâî, Sünen, Büyû’, 43 (beyu’l-burr b’il-burr-Rivayetin ikinci bölümü).

37 Renk farklılığı, cins farklılığı demektir. Bu daha sonraki hadislerden anlaşılabilir.

38 Müslim, Sahih, Müsâkât, 83 (1588); Nesâî, Sünen, Büyû’, 42, Babü bey’it-temri b’it-temri Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. II, s.232. Metin Ahmed b. Hanbel’den alınmıştır.

39 Müslim, Sahih, Müsâkât, 84 (1588), Nesâî, Sünen, Büyû’, 46 (Bey’ud-dirhem b’id-dirhem).

“Dinara⁴⁰ dinar ise arada fazlalık olamaz. Dirheme⁴¹ dirhem ise arada yine fazlalık olamaz.”⁴²

Mâlik b. Evs dedi ki: “100 dinar satmak istedim, Talha b. Ubeydullah ile anlaştık. Altınımı eline aldı, çevirmeye başladı; “Veznedarım ağaçlıktan gelsin de...” dedi. Ömer (r.a.) onu işitiyordu, söze karıştı ve dedi ki: “Vallahî (altını) alıncaya kadar ayrılma. Çünkü Allah’ın Elçisi, ona salât ve selâm olsun, şöyle dedi:

الذهب بالذهب ربا إلا هاء و هاء .

“Altına altın faizli işlemdir; al-ver şeklinde olursa başka.”⁴³

Fadâle b. ‘Ubeyd şunları söyledi:

Hayber’de, satılığa çıkarılmış ganimetlerden, boncuk ve altın dizili bir gerdanlık Allah’ın Elçisi’ne getirildi. Gerdanlıktaki altının çıkarılmasını emretti ve dedi ki:

الذهب بالذهب وزنا بوزن

“Altına karşılık altın tartıya tartıdır.”⁴⁴

Hayber günü 12 dinara, boncuklu ve altınlı bir gerdanlık satın aldım. Ayırdım baktım, altını 12 dinardan fazlaydı. Durumu hemen Allah’ın Elçisi’ne anlattım dedi ki:

لا تباع حتى تفصل

“Ayırt edilmeden alınmaz.”⁴⁵

Hayber günü Yahudilerle okka işi alışveriş yapıyor, iki üç dinara altın alıyorduk. Allah’ın Elçisi şöyle dedi:

لا تبيعوا الذهب بالذهب إلا وزنا بوزن.

“Altına karşılık altın satmayınız; aynı ağırlıkta olursa başka.”⁴⁶

40 Dinar, altından basılmış paradır.

41 Dirhem, gümüşten basılmış paradır.

42 Müslim, Sahih, Mûsâkât, 85 (1588); Nesâî, Sünen, Büyû’, 45.(bey’ud-dinâr b’id-dînâr).

43 Buhârî, Sahih, Büyû’ 76 (Bey’uş-şe’îr b’iş-şe’îr).

44 Müslim, Sahih, Mûsâkât, 89 (1591).

45 Müslim, Sahih, Mûsâkât, 90 (1591).

Hayber günü elime boncuklu ve altınlı bir gerdanlık geçmişti, satmak istedim, durum Allah'ın Elçisi'ne anlatılınca şöyle dedi:

إفصل بعضها من بعض ثم بعها.

“Birini diğerinden ayır, sonra sat.”⁴⁷

Haneş dedi ki, bir savaşta Fadâle b. Ubeyd ile beraberdik, arkadaşlarımla birlikte payımıza altınlı gümüşlü ve mücevherli bir gerdanlık düştü; onu satın almak istedim ve Fadâle'ye sordum, dedi ki, “Altınlarını çıkar bir kefeye koy, senin altınını da diğer kefeye koy; misli misline olmadıkça alma. Çünkü ben Allah'ın Elçisi'nden sunu işittim:

من كان يؤمن بالله واليوم الآخر فلا يأخذن إلا مثلا بمثل.

“Kim Allah'a ve Son güne inanıyorsa misli misline olmadıkça almasın.”⁴⁸

Ebû'l-Minhal dedi ki; “Benim bir ortağım mevsime (panayıra) veya hacca kadar veresiye gümüş satmıştı. Bana geldi, doğru değil, dedim. “Çarşıda sattım, kimse beni uyarımadı” dedi. Berâ b. Azib'e geldim ve sordum. Dedi ki, Allah'ın Elçisi Medine'ye geldiğinde böyle satışlar yapıyorduk dedi ki:

ما كان يدا بيد فلا بأس به وما كان نسيئة فهو ربا.

“Peşin olursa zararı yok, veresiyesi faiz olur.”

Sen, Zeyd b. Erkam'a git, daha büyük tüccardır, dedi. Gittim sordum, aynısını söyledi.”⁴⁹

Ebu'l-Minhal dedi ki; Berâ b. Azib'e ve Zeyd b. Erkam'a sarfi yani para satışını sordum, dediler ki; “Bizler Allah'ın Elçisi'nin zamanında ticaret yapardık, ona sarfi sorduk, dedi ki:

ما كان يدا بيد فلا بأس به وما كان نسيئة فهو ربا.

“Peşin olursa zararı yok, ama veresiyesi faizdir.”⁵⁰

46 Müslim, Sahih, Müsâkât, 91(1591).

47 Nesâî, Sünen, Büyû', 48 (el-kılâde fihâ'l-harezu ve v'ez-zehebu b'iz-zehebi).

48 Müslim, Sahih, Müsâkât, 92 (1591).

49 Müslim, Sahih, Müsâkât, 86 (1589).

Osman'ın (r.a) bildirdiğine göre Allah'ın Elçisi şöyle dedi:

لا تبيعوا الدينار بالدينارين ولا الدرهم بالدرهمين.

“Bir dinarı iki dinara, bir dirhemi iki dirheme satmayın.”⁵¹

Abdurrahman b. Ebû Bekre, Ebû Bekre'nin (r.a) şöyle dediğini bildirmiştir: Allah'ın Elçisi, ona salât ve selâm olsun şöyle dedi:

لا تبيعوا الذهب بالذهب إلا سواء بسواء والفضة بالفضة

إلا سواء بسواء وبيعوا الذهب بالفضة والفضة بالذهب

كيف شئتم.

“Altına karşılık altın satmayınız, dengi dengine olursa başka. Gümüşe karşılık gümüş satmayınız, dengi dengine olursa başka. Gümüşe karşılık altını, altına karşılık gümüşü istediğiniz gibi satabilirsiniz.”⁵²

2. Altı Malı Farklı Cins Mallarla Değişirme

Yukarıdaki altı maldan altın ile gümüş bir sınıfı, buğday ile arpa da bir sınıfı oluşturur. Tuz ile hurma, diğerlerinden farklıdır. Allah'ın Elçisi, ona salât ve selâm olsun, şöyle demiştir:

“Altına altın, gümüşe gümüş, buğdaya buğday, arpaya arpa, hurmaya hurma ve tuza tuz misli misline, dengi dengine ve peşin olur. Bu cinsler farklı olursa peşin olması şartıyla istediğiniz gibi satın.”⁵³

“Gümüşe karşılık altın elden ele satıldığında gümüşün fazla olmasında bir zarar yoktur, fakat veresiyesi olmaz. Arpaya karşılık buğday elden ele satıldığında arpanın fazla olmasında bir zarar yoktur, fakat veresiyesi olmaz.”⁵⁴

Ebu'l-Minhal diyor ki; Berâ b. Azib'e ve Zeyd b. Erkam'a sarfı sordum; her biri diğeri için “Bu benden iyidir” dedi. Her ikisi de şunu söyledi:

50 Nesâî, Sünen, Büyü', 49 (Beyu'l-fiddah b'iz-zeheb nesîeten).

51 Müslim, Sahih, Müsâkât, 78 (1585).

52 Buhârî, Sahih, Büyü' 77 (Bey'uz-zeheb b'iz-zeheb).

53 Müslim, Sahih, Müsâkât, 81(1583).

54 Ebû Davud, Sünen, 12; hadis no 3349.

نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن بيع الذهب بالورق
دينا.

“Allah’ın Elçisi, ona salât ve selâm olsun gümüşe karşılık altını veresiye satmayı yasakladı.”⁵⁵

Ali’nin (r.a) bildirdiğine göre Allah’ın Elçisi şöyle dedi:

الدينار بالدينار والدرهم بالدرهم لا فضل بينهما فمن كانت
له حاجة بورق فليصطرفها بذهب ومن كانت له حاجة
بذهب فليصطرفها بالورق والصرف هاء وهاء.

“Dinara dinar, dirheme dirhem olursa arada fazlalık olamaz. Kimin gümüşe ihtiyacı varsa altın verip alsın. Kimin de altına ihtiyacı varsa gümüş verip alsın. Sarf, al-ver şeklinde olur.”⁵⁶

Ubâdet’übn’üs-Sâmit şöyle dedi:

وأمرنا أن نبيع الذهب بالفضة، والفضة بالذهب، والبر
بالشعير، والشعير بالبر، يدا بيد كيف شئنا.

“Bize, Allah’ın Elçisi, gümüşe karşılık altını, altına karşılık gümüşü, arpaya karşılık buğdayı, buğdaya karşılık arpayı peşin olmak şartıyla istediğimiz gibi satabileceğimizi emretti.”⁵⁷

Abdurrahman b. Ebî Bekre, babası’nın (r.a) şöyle dediğini bildirmiştir:

نهى النبي صلى الله عليه وسلم عن الفضة بالفضة والذهب
بالذهب إلا سواء بسواء وأمرنا أن نبتاع الذهب بالفضة
كيف شئنا والفضة بالذهب كيف شئنا. قال: فسأله رجل
فقال: يدا بيد؟ فقال: هكذا سمعت.

“Peygamber, ona salât ve selâm olsun, gümüşü gümüşle, altını altınla değiştirmeyi yasakladı, dengi dengine olursa başka. Gümüşü altınla istediğimiz gibi, altını gümüşle istediğimiz gi-

55 Buhârî, Sahih, Büyû’ 80 (Beyu’l-veriq b’iz-zeheb nesîeten).

56 İbn Mâce, Sünen, Ticârât, 50, hadis no 2261.

57 Nesâî, Sünen, Büyû’, 43 (beyu’l-burr b’il-burr - Rivayetin ikinci bölümü).

bi satın alabileceğimizi emretti.”⁵⁸ Birisi ‘elden ele mi?’ diye sordu. Dedi ki, “Ben böyle işittim.”⁵⁹

Abdullah b. Ömer (r.a.) diyor ki; altına karşılık gümüş veya gümüşe karşılık altın satardım; geldim, Allah’ın Elçisi’ne sordum, dedi ki;

إذا بايعت صاحبك فلا تفارقه وبينك وبينه لبس.

“Biriyle böyle bir alışveriş yaptığında seninle onun arasında bir hesap kalırsa ondan ayrılma.”⁶⁰

Görüldüğü gibi farklı cins olarak sadece altın ile gümüş ve buğday ile arpa sayılmıştır. Bunlar, birbirinin yerine ikame edilebilecek mallardır. Değerlendirme daha sonra yapılacaktır.

3. Paraları Günün Fiyatı ile Değiştirme

Abdullah b. Ömer (r.a.) dedi ki; Beqî’de 61 deve satardım. Dinara karşılık satar yerine dirhem alırdım, dirheme karşılık satar yerine dinar alırdım. Allah’ın Elçisi’ne geldim, Hafsa’nın evindeydi; “Ey Allah’ın Elçisi, müsadence bir şey sormak istiyorum; ben Beqî’de deve satıyorum; dinara karşılık satıp yerine dirhem alıyorum. Dirheme karşılık satıp yerine dinar alıyorum. Ona karşılık onu alıyor, buna karşılık bunu veriyorum.” dedim. Dedi ki:

لا بأس أن تأخذها بسعر يومها ما لم تتفترقا وبينكما شيء.

“O günün fiyatıyla almanda bir sakınca yoktur; yeter ki, aranızda bir şey bırakarak ayrılmayın.”⁶²

4. Taama Karşılık Taam

Mamer b. Abdullah kölesine bir sa’⁶³ buğday verip gönderdi, “Onu sat, karşılığında arpa al.” dedi. Köle gitti, bir sa’dan biraz

58 Buhârî, Sahih, Büyû’ 81 (Bey’uz-zehab b’il-veriq yeden biyedini). Bundan sonraki kısım Buharide yoktur.

59 Müslim, Sahih, Müsâkât 88 (1590).

60 Nesâî, Sünen, Büyû’, 51 (Ahzu’l-veriq min’ez-zehab v’ez-zehab min’el-veriq).

61 Medine mezarlığı.

62 Ebû Davud, Sünen, Büyû’ ve’l-icârât, 14; hadis no 3354; Nesâî, Sünen, Büyû’, 50 (Beyu’l-fidda b’iz-zehab ve bey’uz-zehab b’iz-zehab)

63 Sa’ bir ölçü birimidir. Allah’ın Elçisi sallallahu aleyhi ve sellem zamanında kullanılan sa’ 693 dirhem ve 1/3 dirhem ağırlığında buğday alan bir kabdi. Bunun böl-

fazla (arpa) aldı. Mamer dedi ki; “Niye böyle yaptın; git onu geri ver, misli misline olmazsa sakın alma. Çünkü ben Allah’ın Elçisi’ni dinlemişim, ona salât ve selam olsun, şöyle diyordu:

الطعام بالطعام مثلا بمثل .

“Taama karşılık taam misli mislinedir.”

O gün taammız arpaydı.

“O onun dengi değil ki.” denince “Benzemesinden korkuyorum.”⁶⁴ diye cevap verdi.

Tâcu’l-arûs’a göre Hicaz halkı, yalın olarak taam deyince buğday demek ister.⁶⁵ Ebû Saîd el-Hudrî’nin şu ifadesi bunu doğrulamaktadır: “Biz fitır sadakası olarak ya taamdan bir sa’, ya arpadan bir sa’, ya hurmadan bir sa’, ya keşten⁶⁶ bir sa’, ya da kuru üzümünden bir sa’ çıkarırdık.⁶⁷ Buradaki taam kelimesi ile buğdayın kastedildiği açıktır.

H- BU HADİSLERLE KAPANAN FAİZ KAPILARI

Hadisler, faizle ilgili olduğundan alım satım kapsamında değil, borç işlemleri kapsamında değerlendirilirler. Çünkü Allah, alım satımla faizli işlemi kesin olarak ayırmış ve şöyle demiştir:

“Faiz yiyenler, şeytanın takılıp aklını çeldiği kimsenin davranışından farklı davranmazlar. Bu onların, “Alım satım, tıpkı faizli işlem gibidir” demeleri sebebiyledir. Allah alım-satımı helâl, faizli işlemi haram kılmıştır.” (Bakara, 2/275)

Allah’ın Elçisi şöyle demiştir: “Faiz yalnızca borçta olur.”⁶⁸

İnsanlar, altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş, buğdaya karşılık buğday, tuza karşılık tuz ve hurmaya karşılık hurma alma

---

gelere göre büyüklüğü değişir. Sa’-ı Irâkî denen ve Hanefî mezhebi tarafından kabul edilen sa’ 1040 dirhem, yani yaklaşık üç kilo (2920 gram) ağırlığında arpa ve buğday alan bir ölçektir. (Bkz. Ömer Nasuhi BİLMEN, Hukukî İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu, İstanbul 1969, c. IV, s. 125 vd.)

64 Müslim, Sahih, Müsâkât, 93 (1592).

65 Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, Tâcu’l-arûs, Mısır, 1306, taam maddesi.

66 Keş, kuru yoğurt manasınadır, Arapçası eqit (أقيط) tir.

67 Buhârî, Sahih, Zekât 73 (Sadakatu’l-fitr sa’ min taâm).

68 Dârimî, Sünen, Büyû’, 42 (Lâ riba illa fi’n-nesîeh).

ihtiyacını pek duymazlar. Ancak alım satımın serbest ve faizin yasak olduğu bir yerde borcu satış gibi göstermek için bu yola gidebilirler. Allah'ın Elçisi şu sözünü buna dikkat çekmektedir:

“Bir dinarı iki dinara, bir dirhemi iki dirheme, bir sa'⁶⁹ iki sa'a satmayınız; faize girmenizden korkuyorum.”⁷⁰

“Faize girmenizden korkuyorum” sözü önemlidir. Çünkü altın verip altın bilezik almak gerçek bir alım satımdır. Buğday ununa ihtiyacı olanın onu buğday vererek alması, deniz tuzuna ihtiyacı olanın onu kaya tuzu ile alması da gerçek bir alım satımdır. Böyle bir satışın, faizli borca alet edilebilmesi için vadeli olması ve bedellerden birinin diğerinden farklı olması gerekir. İşte Peygamberimiz, ödünç verilebilir o altı malı, kendi cinsiyle değiştirmenin peşin ve misli misline olmasını şart koşarak bu yolla faizcilik yapılmasını engellemiş, faize alet edilme ihtimali yoksa müsaade etmiştir. Meselâ yaş hurmayı kurusu ile değiştirmeyi yasakladığı halde ailesine yedirmek için ağacın üstündeki yaş hurmayı yaş veya kuru hurma ile değiştirmeye yasak koymamıştır.⁷¹ Ariyye ve arâyâ denen bu satış üzerinde daha sonra durulacaktır.

Misil (مثل), iki şey arasındaki denklığı ve aynılığı ifade eder. Misli misline ödeme, fazlası ve eksisi olmadan ödemedir. Lisanü'l-Arab, misil ile ilgili şu bilgileri verir:

“İbn Berri dedi ki, mûmâselet (misli misline olma) ile müsâvât (eşitlik) arasında fark vardır. Mûsâvât farklı cinsler arasında olabileceği gibi aynı cinsler arasında da olabilir. Çünkü müsâvât miktar bakımındandır. Biri diğerinden ne fazla olur, ne noksan. Ama mûmâselet yani misli misline olma yalnızca aynı şeyler arasında gerçekleşir. Yalın olarak “O onun mislidir.” demek “O onun yerine geçer.” demektir. “Şu yönüyle onun mislidir.” denirse yalnız o yönüyle öbürüne denk olduğu ama başka yönlerden farklı olduğu anlaşılır.⁷²

69 Hanefî Mezhebine göre bir sa', yaklaşık üç kilo (2920 gram) ağırlığında arpa ve buğday alan bir ölçektir.

70 Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. II, s. 109.

71 Buhârî, Sahih, Büyü, 82.

72 İbn Manzûr, Lisanü'l-Arab, c. XI, s. 610.

Arapçada iki şey arasındaki ortak noktaları ifade için kullanılan birçok kelime vardır. Rağıb el-İsfahânî, bu konuda şu bilgileri vermektedir:

Nidd (الند), yalnızca cevherde yani özde ortaklığı ifade eder.

Şibh (الشبه), yalnızca keyfiyet yani nitelik yönünden ortaklığı ifade eder.

Müsâvî (المساوي), yalnızca kemiyet yani sayı ve miktar yönünden ortaklığı ifade eder.

Şekil (الشكل), yalnızca ölçü ve boyutlar yönünden ortaklığı ifade eder.

Misil (المثل), kelimesi bunların hepsini içine alır. Allah Teâlâ, hiçbir şeyin hiçbir konuda kendine benzemediğini misil kelimesi ile ifade etmiş ve şöyle demiştir:

ليس كمثل شيء.

“Onun misli gibi bir şey yoktur.” (Şûra 42/11)⁷³

Hadisler; altın, gümüş, buğday, arpa, tuz ve hurmayı kendi cinsiyle değiştirirken değiştirmenin misli misline ve peşin olmasını şart koşmuştur. Çünkü altın lira ile altın bilezik, gümüş lirayla gümüş kemer, makarnalık buğdayla ekmeklik buğday vs. alma ihtiyacı duyulabilir.

Hadisler şunu diyor: Bu buğdayla şu buğdayı değiştiriyorsan eşit olarak değiştir. Benim buğdayım kaliteli, diyorsan onu parayla sat, öbürünü al. Meselâ senin buğdayını 1 liraya sat, onunkini 90 kuruşa al.

Allah'ın Elçisi, bir kişiyi Hayber'de görevlendirdi. O da iyi bir hurma getirdi. “Hayber'in bütün hurmaları böyle mi?” diye sordu.

- “Hayır, vallahi ey Allah'ın Elçisi! Bunun bir sa'mını⁷⁴ iki sa'a, iki sa'mını üç sa'a alıyoruz” dedi. Bunun üzerine dedi ki:

- “Öyle yapma; topladığın hurmayı dirhem karşılığında sat sonra iyi hurmayı dirhem vererek al.”⁷⁵

73 Rağıb el-İsfahânî, el-Müfredât, مثل maddesi.

74 Hanefî Mezhebine göre bir sa', yaklaşık üç kilo (2920 gram) ağırlığında arpa ve buğday alan bir ölçektir.

75 Nesâî, Sünen, Büyû', 41.

Yukarıdaki hadislerle kapanan faiz kapılarını görelim.

1. Altı Malı Kendi Cinsiyle Misli Misline Peşin Değişirme

Borç verilebilen malları kendi cinsiyle misli misline ve peşin değişirme şartı, faize açılacak ana kapıyı kapamıştır. Yoksa 10 lira borç verip karşılığında 11 lira almak faiz, 10 lirayı vadeli 11 liraya satmak caiz olurdu ve faiz yasağının bir anlamı kalmazdı.

2. Altı Malı Kendi Cinsiyle Misli Misline Değişirme

Faizcinin asıl isteği, verdiği 10 liraya karşılık 11 lira almaktır. Bu işlemi meşru yoldan yapabilirse onu borca çevirmek zor olmaz. Önce gerekli teminatları alarak 11 lira borç verir; sonra borçlunun elindeki 11 lirayı peşin 10 liraya satın alır. Böylece kişi oradan 10 lira ile ayrılır, ama borcu 11 lira olur. Bu şekilde borç veren kurumlar da oluşabilir. Bir masadan bir yıl vadeli 11 lira borç alınır, ikinci masada o para, peşin 10 liraya satılır. Böylece işler yürür gider. Bu işlem faiz sayılıp yasaklanmazsa faiz yasağının yine bir anlamı kalmaz. Borç verilebilen bu malların kendi cinsleriyle misli misline değiştirilmesi şartı bu kapıyı kapamıştır.

Nitekim eskiden, borç işlemlerinde alacaklıya yasal menfaat sağlamak için muamele-i şer'iyye adı verilen göstermelik satış yapılırdı. Meselâ borç alacak kişi bir malını, borç verecek kişinin önüne koyar ve "bunu sana 10 altına sattım" der, o da onu satın ve teslim alır, parayı öderdi. Sonra alıcıya; "bu malı, bedelini bir yıl sonra ödemem şartıyla bana 11 altına sat" der, o da satardı. Böylece malını geri almış ve 10 altına karşılık bir yıl vadeli 11 altın borçlanmış olurdu. Bunun birçok usulü vardı.

Ayetler esas alınsa ve hadislere, Kur'ân-Sünnet bütünlüğü içinde yaklaşılsaydı muamele-i şer'iyyeye geçit verilemezdi. Bu konu daha sonra tekrar ele alınacaktır.

3. Altı Malı Kendi Cinsiyle Vadeli Değişirme

Değişim, misli misline olmasına rağmen peşin olmazsa, kötü malı, aynı cinsten iyi bir malla vadeli değişirme şeklinde faiz imkânı ortaya çıkabilir. Hayber valisi Allah'ın Elçisi'ne cenîb hurması getirmişti. "Hayber'in bütün hurmaları böyle mi?" diye sordu. Vali, "Hayır, vallahi, ey Allah'ın Elçisi, o hurmadan iki sa' verip bundan bir sa' alıyoruz." dedi. Allah'ın Elçisi dedi ki:

لا تفعلوا. ولكن مثلا بمثل. أو يبيعوا هذا واشتروا بثمنه من هذا. وكذلك الميزان.

“Öyle yapmayın, ama misli misline olabilir. Ya da bunu satın, bedeliyle ondan alın. Denge böyledir.”⁷⁶

Eğer bu yasak olmasa, ihtiyaçlı kişiye 100 kilo ikinci kalite hurma verilir, karşılığında 100 kilo cenîb şart koşulur, iki hurma arasındaki değer farkından dolayı %50 civarında faiz alınmış olurdu.

4. Aynı Sınıftan Malları Vadeli Değiştirme

Altın ile gümüş ve buğday ile arpa aynı sınıftan olup birbirlerinin yerine geçebilen mallardır. Bunların fiyatları arasında uzun süre önemli değişiklik göstermeyen oranlar bulunur. Bunları vadeli değiştirmek, işlemi borç kapsamına sokma fırsatı verir. Hadisler, vadeli değiştirmeyi yasaklayarak bu kapıyı kapamışlardır.

Meselâ 1 dinar 10 dirhem değerinde olursa, 1000 dirhem 100 dinar değerinde olur. Bunlar veresiye değiştirilebilirse faizci elindeki 1000 dirhemi bir yıl vadeli 110 dinara satar ve satış görüntüsü altında %10 faizli borç vermiş olur. Benzeri durum arpa ve buğday için de olabilir. İki kile buğday, üç kile arpa değerinde ise bir sene sonra ödenecek 400 kile arpaya karşılık 200 kile buğday verilir ve alım satım yolu kullanılarak faizli borç işlemi yapılabilir. Hadisler bunu satış değil, faizli işlem saydığı için bu kapı da kapanmıştır.

Buna göre Türk lirası karşılığında vadeli döviz alınamaz. Çünkü bunlar birbirlerinin yerine geçebilen şeyler olduğundan faize âlet edileceğini anlamak zor değildir. Böyle malları peşin değiştirme şartı bu kapıyı kapamıştır.

5. Paraları Günün Fiyatıyla Değiştirme

Yukarıda geçen Abdullah b. Ömer (r.a.) hadisinde, dinar ile dirhem peşin değiştirilmesi yeterli görülmemiş, değiştirmenin günün fiyatı (günlük kur) üzerinden olması da şart koşulmuştur.

76 Müslim, Sahih, Müsâkât, 94 (1593). “Denge” diye tercüme edilen “el-mîzân” kelimesidir. Cümlenin akışı böyle tercüme etmeyi gerektirir. Bu kelimenin diğer anlamları şunlardır: Terazi, tartı, adalet, dengeleme, miktar, günün ortası. (İbn Manzur, Lisanu'l-Arab, وزن maddesi.)

Çünkü 1 dinar, 10 dirhem değerinde iken faizci önce 11 dinar borç verip gerekli teminatları alabilir, sonra elindeki 100 dirhemle borçludaki 11 dinarı satın alabilirdi. Böylece %10 faizle 100 dirhem borç vermiş olurdu.

Bedelleri günün fiyatı ile değiştirme şartı bu kapıyı kapamıştır. Böylece bu hadisler, alım satım adı altında faizli ödünce açılan kapıların önemli bir kısmını kapamış olmaktadır. Diğer kapıları da başka hadisler kapamıştır.

Faize açılan kapılar kapanırken bazı sıkıntılar da doğmuştur. Mesela hadislere göre kuyumcular, hurda veya has altın verip altın bilezik alma işini ancak bedellerin aynı ağırlıkta ve peşin olması şartıyla yapabilirler. Bunu kimse yapmayacağı için bilezikleri, gümüş veya kâğıt para gibi bir başka değerle satmak zorunda kalmaktadırlar.

Hadislerle konan yasağın doğurduğu sıkıntılar, faiz kapısını sıkı sıkıya kapama gibi önemli bir menfaati de beraberinde getirmiştir. Böyle bir durum, yasağın gerekçesi olmaya lâyıktır. Nitekim bir ayette içki ve kumarın yasaklanma gerekçesi şöyle anlatılmıştır:

“Sana içkiyi ve kumarı soruyorlar, de ki; ikisinin de büyük günahı ve insanlar için yararları vardır. Ama bunların günahı yararlarından büyüktür.” (Bakara 2/219)

Bu durum fıkhıta şu kaide ile ifade edilir: “Def'i mefâsid celb-i menâfi'den evlâdır.”⁷⁷ Yani zararlı şeyleri gidermek faydalı şeyleri elde etmeye tercih edilir. Eğer hadisler bu yasakları koymasaydı, faizli ödünce, para ve kıymetli maden satışı şeklinde veren kurumlar oluşurdu ve faiz yasağının bir anlamı kalmazdı.

I- BİR SAFKADA İKİ SAFKA YASAĞI

Safka, eli ele vurma anlamına gelir. Akit yapanlar, sözleşmeyi tamamladıklarını göstermek için böyle yaptıklarından akit anlamında kullanılır.⁷⁸ Allah'ın Elçisi bir safka içinde iki safkayı yasaklamıştır.⁷⁹ Bu, bir akit içinde iki akdin yasaklanmasıdır. Ebû Hureyre'nin bildirdiğine göre Allah'ın Elçisi bir satış içinde iki sa-

77 Mecelle-i ahkâm-ı adliyye 30. madde.

78 İbn Manzur, Lisânü'l-Arab, “sfk” maddesi.

79 Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1/398.

tışı yasaklamış⁸⁰ ve şöyle demiştir: “Kim bir satış içinde iki satış yaparsa ya bedellerin düşüğünü alır, ya da faize girer.”⁸¹

Bir gün, Zeyd b. Erkam’ın ümmü veledi⁸² Aişe’ye dedi ki, “Müminlerin annesi, Zeyd’e ata⁸³ zamanına kadar veresiye 800’e bir köle sattım, bedeline ihtiyacı vardı köleyi vadesinden önce 700’e satın aldım.” Aişe dedi ki: “Ne kötü bir satım ve ne kötü bir alım yaptın. Zeyd’e bildir ki, eğer tevbe etmezse Allah’ın Elçisi ile yaptığı cihadını iptal etmiş olur.” Bunun üzerine kadın dedi ki, “Satışı bozup 700’ü geri alsam olur mu?”

— Elbette olur; dedi ve şu âyeti okudu: “Her kime, Rabbinden bir öğüt ulaşır da faize son verirse geçmişte olan kendinindir. Artık onun işi Allah’a aittir.” (Bakara 2/275)⁸⁴

Yukarıdaki hadisler ve Aişe validemizin tavrı, bir safkada iki safka yasağının, faizli borç işlemine alım satım görüntüsü verme yasağı olduğunu açıkça gösteriyor. Zeyd b. Erkam köleyi veresiye 800’ alıp aynı kişiye peşin 700’e satıyorsa o köleye ihtiyacı yok demektir. Bu durumda satıcı, “... ya bedellerin düşüğünü alacak, ya da

80 Tirmizi, Sünen, büyü’ bab 18, hadis no 1231; Tirmizi’ye göre bu hadis hasen ve sahihtir. Abdullah b. Amr, İbn Ömer ve İbn Mes’ud’un da bu konuda rivayetleri vardır. İbn Ömer rivayeti, büyü’ bab 68, hadis no 1309’dadır. Nesaî, Sünen, Büyü’, bab 73, hadis no 4632; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II/71, 174, 175, 177, 179, 205. Beyhakî, es-Sünenü’l-kubrâ, hadis no 10660, 10661(Ebu Hureyre’dan) 10662 (Abdullah b. Amr rivayeti); 11172 (İbn Ömer rivayet)

81 Ebu Davud, Sünen, Büyü’ bab 55, hadis no 3461; Muhammed b. Hibban (ö. 354 h.) Sahih-i İbn Hibban, Beyrut 1993/1414, ikinci baskı, Şuayb el-Arnaut tahki-kiyle, c. 11, s. 348; Ahmed b. el-Huseyn el-Beyhakî (384/458 h.), Sünenü’l-Beyhakî el-Kubrâ, Mekke, 1994/1414, Tahkik; Muhammed Abdulkadir Ata, 1992/1413 Beyhakî 10661 riba kaydı yok, Beyrut, c. 5, s. 343; Muhammed b. Abdullah el-Neysâbü’rî (321/405 h.) el-Müstedrek ale’s-sahihayn, Tahkik; Muhammed Abdulkadir Ata, hadis no 2292, Beyrut 1990/1411.

82 Ümmü veled, efendisine çocuk doğurmuş cariye demektir. Bu cariye satılamaz, efendisi ölünce hür olur.

83 Ata (الطاء), Halife Ömer’in kurduğu divan teşkilatında ganimetten yılda bir defa dağıtılan para anlamındadır. (-Mustafa Fayda, “Ata”, maddesi Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul c. IV, 1991.)

84 İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî, Bidâyet’ül-müctehid ve nihâyet’ül-muktesid, Mısır, c. II, s. 123-124.

faize girmiş olacaktır.”⁸⁵ Zeyd b. Erkam bedellerden büyüğünü borçlandığı için Aişe validemiz haklı olarak onun faize girdiğini söylemiştir.

Bugün halk arasında benzeri işlemler yapılmaktadır. Meselâ paraya ihtiyacı olan biri bir otomobili, galeriden 6 ay vadeli 11.000 liraya alıp tekrar galericiye peşin 10.000 liraya satmakta ve aldığı 10.000 liraya karşılık 11.000 lira borçlanmaktadır. Hadis-i şerife göre galerici, ya 10.000 lira alacak, ya da faize girmiş olacaktır. Yukarıdaki hadisler, faize satış görüntüsü vermenin bir başka yolunu kapamıştır. Buna ıyne satışı (بيع العينة) da denir. Allah'ın Elçisi'nin konu ile ilgili bir sözü de şöyledir:

“İyne satışı yapar, öküzlerin kuyruğuna yapışır, tarımla yetinir, cihadı terk ederseniz Allah üzerinize alçaklık salar, dininize dönünceye kadar onu sizden söküp almaz.”⁸⁶

Fakihler bu hadisleri farklı yorumlayarak hem ticarî işlemleri daraltmış hem de faize kapı aralamışlardır. Bu kapıdan girenler, muamele-i şer'iyeye veya ribh-i şer'î adı verilen yollarla faiz yasasını çiğnemiş ve faizli kredi veren para vakıflarını kurmuşlardır. Konu, Muamele-i şer'iyeye ve Para Vakıfları başlıkları altında ele alınacaktır. Bir satışta iki satış hadisinin farklı yorumları ise Vade Farkı ve Faiz başlığı altında işlenecektir.

J- BEY Bİ'L-VEFÂ

Safka, akit anlamına geldiğinden “bir safkada iki safka” hadisi, “bir satışta iki satış” hadisinden kapsamlıdır. Bu sebeple faiz gayesiyle birleştirilen akitlerden ikisinin de satım akdi olması gerekmez. Bey bi'l-vefâ buna uygun bir örnek olabilir.

85 Ebu Davud, Sünen, Büyü' bab 55, hadis no 3461; Muhammed b. Hibban (ö. 354 h.) Sahih-i İbn Hibban, Beyrut 1993/1414, ikinci baskı, şuaib el-Arnaut tahkiyiyle, c. 11, s. 348; Ahmed b. El-Huseyn el-Beyhakî (384/458 h.), Sünenü'l-Beyhakî el-Kubrâ, Mekke, 1994/1414, Tahkik; Muhammed Abdulkadir ATA, 1992/1413 Beyhakî 10661 riba kaydı yok, Beyrut, c. 5, s. 343; Muhammed b. Abdullah el-Neysâbüri (321/405 h.) el-Müstedrek ale's-sahihayn, (tahkik: Muhammed Abdulkadir ATA), hadis no 2292, Beyrut 1990/1411.

86 Ebu Davud, Sünen, Büyü' bab 56, hadis no 3462, Ahmed b. Hanbel, Müsned, 2/84; Zeylâi, Nasbur-ra'ye, Kahire, 1357, c. 4, s. 16-17, Bu kitapta hadisin tahriri yapılmış, sahih olduğu ve ricalinin sika'dan bulunduğu tesbit edilmiştir.

Bey' bi'l-vefâ, bedeli iade edilince geri almak üzere bir malı satmaktır. Bu, rehin ile satışın birleştirilmesiyle oluşturulmuş bir akittir. Halkın, "para faizsiz, tarla kirasız" dediği yöntemle yapılır. Krediye ihtiyacı olan kişi tarlasını, evini veya başka bir malını peşin olarak satar; şu şartla ki, parayı ne zaman verirse malı geri alacaktır. Bu şart ya akit sırasında açıkça ifade edilir ya da önce anlaşma yapılır, sonra işlem gerçekleştirilir. Para geri gelinceye kadar müşteri o maldan yararlanır. Diyelim ki, bir kişinin 10.000 liraya ihtiyacı var; parayı %10 ile bulabiliyor, ama bu farkın faiz sayılmayacak bir yöntemle ödenmesi gerekiyor. Eğer yıllık 1000 lira kira getiren tarlası veya dükkânı varsa onu 10.000 liraya bey' bi'l-vefâ yoluyla satar. Parayı geri getirinceye kadar kirayı müşteri alır. Eğer parayı getiremezse dükkân temelli müşterinin olur. Satıcının başkaca bir borcu olmaz. Bir safkada iki safka yasağı bu işlemin faiz sayılıp yasaklanmasını gerektirir.

K- BEY Bİ'L-İSTİĞLÂL

Faizciler bir safka içinde iki safka ile yetinmemiş ona bir safka daha ekleyerek bey bi'l-istiğlâli (البيع بالإستغلال) icad etmişlerdir.

Bir şeyin kâr ve gelirini almaya İstiğlâl denir. Bey' bi'l-istiğlâl, malı satıcısına kiralamak şartıyla yapılan bey' bi'l-vefâdır.⁸⁷ Burada; birincisi satış, ikincisi rehin, üçüncüsü de kiralama olan üç safka, yani üç akit vardır. Bir taşınmazı bey' bi'l-vefâ ile alan kişi onu ya kullanır ya da kiraya verir. Kiraya vermenin en yaygın türü satıcısına kiralamaktır. Böylece mal asıl sahibinin elinden çıkmamış olur.

Halkın borç bulma ihtiyacını öne sürerek bey' bi'l-vefâyı kabul edenler, aynı gerekçe ile bey' bi'l-istiğlâli de kabul ederler. Ama bu, faizli işleme satış görüntüsü vermekten başka bir şey değildir. Allah'ın Elçisi'nin koyduğu yasağa uyulsaydı bu noktalara gelinmezdi. Bey bi'l-istiğlâl ve bey' bi'l-vefâ konuları ayrı başlıklar altında, ayrıntılarına inilerek tekrar incelenecektir.

87 Bey' b'il-istiğlâl, bayi bir malı isticar etmek üzere vefaen bey etmektir. Mecelle, md. 119.

L- BEY VE SELEF YASAĞI

Bey, satış; selef ise borç anlamına gelir. Amr b. el-As'ın bildirdiğine göre Allah'ın Elçisi sallallahu aleyhi ve sellem; “bey ve selef, bir satışta iki şartı, yanında olmayanı satmayı ve zararına katlanılmayan şeyin kazancını yasakladı”.⁸⁸

Bunun çeşitli uygulamalarından biri şöyle olabilir: %10 ile borç vermek isteyen kişi, önce 100 lira borç verir. Sonra bir malını o şahsa, bir yıl vadeli 10 liraya satar. Borçlu malı teslim aldıktan sonra onu üçüncü şahsa hibe ve teslim eder. Bu şahıs da alacaklıya hibe ve teslim eder. Böylece mal, tekrar alacaklıya geçmiş, borçlu da 100 lira yerine 110 lira borçlanmış olur.

Bu dolambaçlı yollara girme yerine 5 lira değerinde olan bir malını borçluya, 5 lirası peşin, kalanı bir yıl vadeli 15 liraya satar. Böylece alım satım görüntüsü altında faizli işlem yapmış olur. Para Vakıfları başlığı altında, bu vakıfların da aynı yöntemle gelir sağladıkları görülecektir.

Sonuç olarak Allah'ın Elçisi'nin koyduğu yasaklarla faizi yasaklayan âyetler arasında tam bir uyum vardır. Peygamberimiz, Kur'ân'ı uygulamakla görevli olduğu için bunun böyle olması kaçınılmazdır.

II- FAİZİN ADIM ADIM YASAKLANIŞI

Bu bölüm sadece, yasağın tarihi seyrini görmek içindir. Yoksa faizin adım adım yasaklanmış olmasının bugün için bir faydası yoktur. Çünkü faiz yasağı yürürlüktedir; bir Müslüman hiçbir gerekçe ile bu yasağı aşamaz. Aşarsa günaha girmiş olur.

Abdullah b. Abbas (r.a) faizi kesin olarak yasaklayan ayetin, en son inen ayet olduğunu söylemiştir.⁸⁹ Buna göre faiz yasağıyla İslam toplumu gelişmesini tamamlamış olmaktadır.

Muhammed Abdullah Dıraz'ın⁹⁰ tespitine göre faiz dört adımda yasaklanmıştır. İlkinde sadece faizin kötülüğüne dikkat çekilmiş, ikincisinde kendilerine yasak olduğu halde faiz yiyen Yahudilerin

88 Nesâî, Sünen, Büyü', bab 71,72 hadis no 4629,4630,, Beyhakî, es-Sünenü'l-kubrâ, hadis no 6227; 10662; 10704(Amr b. şuyayb babasından o, dedesinden).

89 Buhârî, Sahih, Büyü' 25.

90 1951'de Paris'te verdiği bir konferanstan.

düşükleri acıklı durum gözler önüne serilmiş, üçüncü ayette faiz kısmen, dördüncüsünde tamamen yasaklanmıştır.⁹¹

Bu ayetlerden ilki Mekke’de diğerleri Medine’de inmişlerdir. Burada, içkinin adım adım yasak edilmesine tam bir benzerlik vardır. Mekke’de inen âyette Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

“İnsanların malları içinde artsın diye faize verdiğiniz şey (borç) Allah yanında artmaz. Allah rızasını gözeterek verdiğiniz zekâta gelince işte onlar kat kat artıranlardır”⁹²

Burada faizin haram olduğundan değil, faizle gelen artışın, kabul edilemez bir artış olduğundan bahsedilmektedir. İçki ile ilgili inen ilk ayet de bunun gibidir:

“Hurma ve üzümün meyvelerden hem içki, hem de güzel rızık edirsiniz.”⁹³

Ayet, içkinin güzel rızık olmadığına dikkat çekmekte fakat içkinin, kaçınılması gereken bir pislik olduğundan söz etmemektedir.

Faizle ilgili ikinci ayette, kendilerine haram olduğu halde faiz yiyen Yahudilerin cezaya çarptırıldığı anlatılarak Müslümanların bundan ders almalarına işaret edilmiştir. Ayet şöyledir:

“Yasaklandıkları halde faiz almaları ve haksızlıkla insanların mallarını yemeleri yüzünden (önceleri helâl olan temiz ve iyi şeyleri Yahudilere haram kıldık) ve içlerinden inkâra sapanlara acıklı bir azap hazırladık.”⁹⁴

İçki yasağı ile ilgili olarak inen ikinci ayet de aynı mahiyettedir.

“Sana içkiyi ve kumarı soruyorlar, de ki; ikisinde de büyük günah ve insanlar için yararlar vardır. Ama bunların günahı yararlarından büyüktür.”⁹⁵

İçki, üçüncü ayetle kısmen yasaklanmıştır:

91 Bkz. Abdullah DIRAZ, er-Riba fî nazari'l-kanûni'l-İslamî, Kuveyt, s. 15-18.

92 er-Rum, 30/39.

93 en-Nahil, 16/67.

94 en-Nisa, 4/161.

95 el-Bakara, 2/219.

“Müminler! Sarhoşken, ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın.”⁹⁶

Bu ayet üzerine Müslümanların önemli bir kısmı içkiyi bırakmış, bir kısmı da namaz vakitleri dışında, özellikle yatsı namazından sonra içmeye devam etmişti.⁹⁷

Faiz konusunda ilk yasaklama da üçüncü adımda olmuş, fahiş faizcilik, yani arttıkça artan, giderek anaparayı geçen bileşik faiz yasak edilmiştir. Ayet-i kerime şöyledir:

“Müminler! Kat kat katlanan faizi yemeyin. Allah’tan sakının ki, kurtuluşa eresiniz.”⁹⁸

İçki dördüncü adımda tamamen yasaklanmıştır. İlgili ayet şudur:

“Müminler! İçki, kumar, (tapınmak için) dikili taşlar ve fal okları şeytan işi pisliktir; onlardan kaçının ki umduğunuza kavuşasınız.”⁹⁹

Faizin kesin olarak yasaklanması da dördüncü adımda olmuştur. İlgili ayetler şunlardır:

“Müminler! Allah’tan korkun! Eğer inanmış kişilerseniz faizden geriye ne kaldıysa, bırakın! Bunu yapmadınız mı bilin ki; Allah’a ve Elçisine karşı savaş halindesiniz. Eğer tevbe ederseniz, ana mallarınız sizindir. Ne haksızlık ederseniz ne de haksızlığa uğrarsınız. Borçlu darlık içinde ise genişliğe çıkıncaya kadar beklenir. Ama bağışta bulunmanız sizin için daha hayırlıdır. Bunu bir bilseydiniz. Bir güne hazırlanın; o gün Allah’a döndürüleceksiniz. Sonra herkese kazandığı tam olarak verilecek ve kimseye haksızlık edilmeyecektir.”¹⁰⁰

Ayette “... tevbe ederseniz, anaparanız sizindir” buyrulularak sadece anaparanın alınmasına izin verildiğine göre oranı ne olursa olsun faizin yasaklandığı, kesin olarak ortaya çıkar.

96 en-Nisa, 4/43.

97 Ebubekr Ahmed b. Ali el-Cessas (305-370 h.), Ahkâm’ül-Kur’ân, Nisa 43. âyetin tefsiri, İstanbul 1335, c. II, s. 202.

98 Ali İmran, 3/130.

99 el-Maide, 5/90.

100 el-Bakara 2/278-281.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ALLAH'IN ELÇİSİNDEN
SONRA FAİZ

ALLAH'IN ELÇİSİNDEN SONRA FAİZ

Allah'ın son elçisi Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemden sonra faiz anlayışı yavaş yavaş değişti; giderek anlaşılabilir, tarif edilemez ve içinden çıkılmaz bir hal aldı. Daha sonra faiz, satış görüntüsü altında yaygınlaşmaya başladı ve bunun kurumları oluştu. Nihayet faizsiz bankalar dönemine girildi. Bu dönem, iktisadın bütünüyle inceleme ve araştırma konusu yapıldığı dönemdir. Artık İslâm iktisadı üzerine gerilen belirsizlik perdelerinin kalkacağına ve Kur'ân'a dönüleceğine dair güzel işaretler doğmuştur.

Bu bölüm, sahabe dönemi, fukaha dönemi ve faizsiz bankalar dönemi olmak üzere üç başlıkta incelenecektir. Fukaha dönemi de ilk fakihler (mütekaddimûn) ve sonraki fakihler (müteahhi rûn) olmak üzere iki bölümde incelenecektir.

I- SAHABE DÖNEMİ

Sahabe, sahabî'nin çoğuludur. Sahabî, Allah'ın Elçisi'ni, mümin olarak gören kişilere verilen addır. Sahabe kelimesi Türkçede daha çok tekil anlamda kullanılır.

A- BORÇ FAİZİ

Sahabe, cahiliye denilen İslâm öncesi dönemi yaşamış kişilerden oluşur. Allah'ın Elçisi de Veda Hutbesi'nde faizi anlatırken bu döneme vurgu yaparak şöyle demişti:

“Cahiliye faizi kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk faiz bizim faizimiz, Abbas b. Abdulmuttalib'in faizidir. Onun tamamı kaldırılmıştır.”¹

Arafat'ta toplanmış yüz bin civarındaki sahabî, cahiliye faizini iyi bildikleri için söyleneni anlamış ve bu konuda bir soru sorma ihtiyacı duymamışlardı. İbn Mâce'nin bildirdiğine göre yukarıdaki sözden sonra, Allah'ın Elçisi üç kere şöyle seslendi:

أَلَا يَا أُمَّتَاهُ هَلْ بَلَّغْتُ؟

-”Bakın ey ümmet! Tebliğ ettim mi?

1 Müslim, Sahih, Hac, bab 19, Hadis no 147- (1218); Ebû Dâvûd, Sünen, Menâsik 57 Hadis no 1905 ve Büyû, 5, hadis no 3334; Tirmizî, Sünen, Tevbe Suresi'nin Tefsiri, hadis no 3087; Darimî, Sünen, büyü', 3 ve Menâsik 34.

Onlar, “Evet” dediler. Bunun üzerine şöyle dedi:
-”Allah’ım şahit ol, Allah’ım şahit ol, Allah’ım şahit ol.”²

Tebliğ, bir konuda yeterli bilgi vermektir.³ Demek ki, Peygamberimiz, “cahiliye faizi” kavramını faizi anlatmak için yeterli görmüştür.

Cahiliye faizi borçtan elde edilen gelirdir.⁴ Zeyd b. Eslem’in (ö. 136 h.) bildirdiğine göre o dönemde bir kimsenin bir kimsede alacağı olursa vade bitiminde derdi ki, “Ödeyecek misin, yoksa artıracak mısın?” Öderse alır, yoksa alacağına ilâvede bulunur ve vadeyi uzatırdı.⁵

İmam Mâlik’in bildirdiğine göre bir kişi Abdullah b. Ömer’e geldi ve şöyle dedi

-Birine borç verdim; geri öderken daha iyisini vermesini şart koştum.

Abdullah dedi ki, “Bu faizdir.”

-Peki, ne yapmamı emredersin, diye sorunca Abdullah dedi ki:

-Borç üç kısımdır; birincisinde yalnız Allah rızasını gözetir ve onun rızasını kazanırsın. İkincisinde arkadaşının gönlünü kazanmak istersin; bunda onun gönlünü kazanmaktan başka kazancın olmaz. Üçüncüsünde de temiz malına karşılık kirli kazancı şart koşarsın, işte o faizdir.

-Peki, şimdi ne yapabilirim, diye sorunca Abdullah’ın cevabı şu oldu:

-Elindeki belgeyi yırtman uygun olur. Sonra borçlu, borcunun dengini öderse alırsın. O daha az öder, sen de kabul edersen bundan sevap kazanırsın. Ama borçlu, gönlünden koparak borcundan fazla bir ödemede bulunursa bu onun sana bir teşekkürü sayılır. Sen de ona tanıdığın kullanma süresine karşılık sevap alırsın.”⁶

2 İbn Mâce, Sünen, Menâsik 76, hadis no 3055.

3 Râğîb el-İsfahânî, Müfredât, ۱۱۱ mad.

4 Ebûbeker Ahmed b. Ali el-Cessâs (v. 370/980), Ahkâmü’l-Kur’ân, İstanbul 1335, c. 1, s. 464-465 (Bâb’ur-ribâ).

5 İmam Mâlik, el-Muvatta’, Büyû’, bab 39 (Mâ câe fi’r-ribâ fi’d-deyn), no 83.

6 Mâlik b. Enes, el-Müdevvenet’ül-Kübrâ, (Sehnûn’un İbn Kasım’dan rivayeti) Mısır, 1323 h., c. IV, s. 133-134.

İmam Mâlik'in bildirdiğine göre sahabeden Abdullah b. Mes'ud şöyle demiştir: “Bir kimse borç verir de daha iyisini almayı şart koşarsa, şartı bir tutam ot bile olsa, faiz olur.”⁷

Sahabeden Abdullah b. Abbas şöyle derdi: “Ribe'n-nesie'den başka faiz yoktur”.⁸ Nesie, vadelendirme ve vadeli borç anlamına gelir. İbn Abbas'ın sözü “Borçtan elde edilen gelir dışında faiz yoktur” anlamındadır.

Veda Haccı, hicret'in 10. senesinde olmuştur. Veda Hutbesi, Allah'ın Elçisi'nin bu sırada yaptığı konuşmalardır. O, bundan üç ay sonra hicretin 11. senesi Rebûlevvel'in 12'sinde, Pazartesi sabahı vefat etmiştir.⁹ Veda Hutbesi, onun ümmetine yaptığı son konuşma olmuştur.

Abdullah b. Abbas (r.a) faizi kesin olarak yasaklayan ayetin, en son inen ayet olduğunu söylemiştir.¹⁰ Buna göre faiz yasağıyla İslâm toplumu, gelişmesini tamamlamış olmaktadır.

B- İSKONTO

İskonto, borcu erken ödemeye karşılık yapılan indirimdir. Bu konuda bir ayet veya sahih hadis yoktur. Buraya kadar buna değinilmemesi bundandır. Sahabeden kimileri iskontoyu faiz saymış, kimileri de caiz görmüştür.

Başvurduğumuz kaynaklara göre Abdullah b. Ömer, Zeyd b. Sabit ve Said b. Cübeyr iskontoyu caiz görmemiştir.

Meysere dedi ki, Abdullah b. Ömer'e sordum: “Benim bir şahısta vadeli bir alacağım var, ona diyorum ki, borcunu hemen öde, indirim yapayım.”

Abdullah dedi ki, “O faizdir.”

7 Mâlik b. Enes, el-Müdevvenet'ül-Kübrâ, c. IV, s. 134.

8 Fahrü'r-râzi, et-Tefsîrû'l-Kebîr, c. VII, s. 91. Buradaki ribe'n-nesieden maksat ribe'l-cahiliyyedir. Çünkü bu nakil Fahrü'r-râzi'den alınmıştır; o, ribe'n-nesieyi ribe'l-cahiliyye anlamında kullanmıştır.

9 Safiyy'ur-Rahmân el-Mübârekfûrî, er-Rahîku'l-mahtûm, bahs fi es-sîre'n-Nebeviyye, Lübnan 1408/1988, s. 431.

10 Buhârî, Sahih, Büyü' 25.

Abdullah b. Ömer'e bir de şöyle soruldu, "Bir kimseden vadesi gelmemiş alacağı olan kişi, alacağından indirim yapar da borçlu borcunu peşin öderse olur mu?"

Abdullah bunu kerih (kötü) gördü ve yasakladı.¹¹

Seffah'ın azatlısı Ebû Salih dedi ki, Daru'n-nahle halkından birine, vadeli bez satmıştım. Sonra Kufe'ye gitmek istedim. Bedelden bir miktar indirim yapmam karşılığında borçlarını peşin ödemeyi teklif ettiler. Zeyd b. Sabit'e sordum, dedi ki: "Bunu ne yemeni ne de yedirmeni isterim."¹²

Said b. Cübeyr'in de bu görüşte olduğu bildirilmiştir.¹³

Dört sahabinin iskontoyu caiz gördüğü rivayet edilmiştir. Bunlar: İbn Abbas, Üsâme b. Zeyd, Zeyd b. Erkâm ve Abdullah b. Zübeyr'dir.¹⁴

İbn Rüşd, İbn Abbas'tan şunu nakleder: Allah'ın Elçisi, Benî Nadîr Yahudilerinin Medine'den çıkarılmalarını emredince onlardan bir grup gelerek şöyle dediler: "Ey Allah'ın Elçisi, bizim buradan çıkarılmamızı emrettin, ama halkın üzerinde vadesi dolmamış alacaklarımız var".

Bunun üzerine Allah'ın Elçisi, ona salât ve selâm olsun, şöyle dedi:

ضعوا وتعجلوا

"İndirim yapın ve peşine çevirin."¹⁵

İskonto konusu, bundan sonraki bölümde daha geniş olarak ele alınacaktır.

C- SATIŞ GÖRÜNTÜSÜ ALTINDA FAİZ

Faiz, borçtan elde edildiği için Allah'ın Elçisi, en çok borç verilen altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuzdan oluşan altı malı kendi cinsiyle değiştirmeye; bir de aynı sınıftan olan altın ile gü-

11 İmam Mâlik, el-Muvatta', Büyû', bab 39, hadis no 82.

12 İmam Mâlik, el-Muvatta', Büyû', bab 39, hadis no 81.

13 el-Cessâs, c. 1, s. 467.

14 İbn Kudâme, el-Muğnî, c. IV, s. 134.

15 Ebu'l-Velî, Muhammed b. Ahmed b. Rüşd (520-595 h.), Bidâyet'ül-Müctehid, Mısır, c. II, s. 124, (Fî büyü'iz-zerâi'i'r-ribeviyyeh)

müşün ve buğday ile arpanın değiştirilmesine düzenleme getirmiş ve faize alım satım görüntüsü vermeyi engellemiştir. Bu konu, yukarıda genişçe anlatılmıştı.

Faize satış görüntüsü verme niyetinde olmayanlar, farklı özellikte olmadıkça aynı cins malları değiştirmezler. Meselâ dinarı¹⁶ altın bilezikle, tohumluk buğdayı ekmeklik buğdayla, deniz tuzunu kaya tuzuyla değiştirir ve buna alım satım derler. Bedellerin peşin veya eşit ağırlıkta olması gereğini de duymazlar. Bedellerin farklı olmasının faiz olacağı söylene itiraz ederler. Nitekim Sahabe zamanında böyle bir olay yaşanmıştır. Muaviye, altın veya gümüşten bir su tasını, ağırlığından fazlasına satmış, bunu gören Ebu'd-Derdâ şöyle demişti: “Allah’ın Elçisinden böyle bir şeyi yasakladığını işittim. Misli misline olursa başka.”¹⁷

Muaviye, “bunda bir sakınca görmüyorum” deyince Ebu'd-Derdâ, “Muaviye’yi bana karşı kim savunabilir? Ben Allah’ın Elçisi’nden söz ediyorum, o kendi görüşünü söylüyor. Seninle aynı yerde kalamam” dedi. Sonra Ömer b. el-Hattâb’a geldi ve olanları anlattı. O da Muaviye’ye “misli misline ve aynı ağırlıkta olmadıkça bu satışı yapma” diye mektup yazdı.¹⁸

Ebu'l-Eş’as dedi ki, Muaviye komutasındaki bazı kimseler altın ve gümüş kapları atıyye¹⁹ zamanına kadar veresiye satmaya kalktılar. Ubadet’übn’üs-Sâmit yerinden doğruldu ve dedi ki; “Allah’ın Elçisi, altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş, buğdaya karşılık buğday, arpaya karşılık arpa, tuza karşılık tuz satmayı yasakladı; misli misline ve eşit durumda olurlarsa başka. Kim artırırsa faize girmiş olur.”²⁰

Bu tartışmayı nakleden Ebû Kılâbe şunları ekler: “Şam’da, bir toplantıda Müslim b. Yesar’la beraberdik. Ebu'l-Eş’as çıkageldi. “Ebu'l-Eş’as!.. Ebu'l-Eş’as!..” diye seslendiler. Geldi, oturdu. Dedim ki, “Kardeşim, sen bize, Ubâdetu’bnü’s-Sâmit’in ne dediğini anlatsana.”

16 Dinar, altından basılı paradır.

17 Nesâî, Sünen, Büyü’, 47; el-Muvatta, Büyü’ 16, hadis no 33.

18 İmam Mâlik, el-Muvatta, Büyü’ 16, hadis no 33.

19 Askerin eline geçecek maaş, hediye ve ganimetler demektir.

20 Dârimî, Sünen, Buyu, 41.

“Evet, dedi; savaşlar yaptık, askerın başında Muaviye vardı. Çok ganimet elde ettik. Ganimetler arasında gümüş kaplar vardı. Muaviye birisine, onları, atıyye zamanına kadar veresiye satmasını söyledi. Herkes satıcının başına üşüştü. Durum Ubâdetu’bnü’s-Sâmit’e ulaşınca hemen kalktı ve şöyle dedi, “Ona salât ve selâm olsun, Allah’ın Elçisi’nden işittim; altına altın, gümüşe gümüş, buğdaya buğday, arpaya arpa, hurmaya hurma, tuza tuz satmayı yasakladı; eşit miktarlarda ve peşin olursa başka. Kim artırır ya da fazlasını isterse faize girmiş olur.” Sonra herkes aldığıını geri verdi. Muaviye bunu duyunca kalktı ve şöyle dedi:

“Hey!.. Bazılarının derdi neki Allah’ın Elçisi’nden hadisler rivayet ediyorlar? Biz de onun yanında bulunduk, ona arkadaşlık ettik ama ondan bunu işitmedik.”

Übâdetu’bnü’s-Sâmit hemen yerinden doğruldu ve sözünü tekrarladı. Sonra dedi ki, “Allah’ın Elçisi’nden duyduğumuzu elbette söyleriz, isterse Muaviye hoşlanmasın. Kapkaranlık bir gecede de olsa onun ordusunda onunla birlikte olmayabilirim.”²¹

Mücahid dedi ki, “Abdullah b. Ömer ile birlikteydim, ona bir kuyumcu geldi ve dedi ki; “Ben altın işliyorum, işlediğim parçayı kendinden daha ağırına satıyor, elimin emeği kadar bir fazlalık istiyorum.” Abdullah böyle yapmamasını istedi. Kuyumcu ısrar ediyor, Abdullah men ediyordu. Mescidin kapısına veya bineceği hayvanın yanına kadar vardı. Sonra Abdullah b. Ömer dedi ki; “Dinara dinar ve dirheme dirhem; aralarında fazlalık olmaz. Allah’ın Elçisi bunu bize yükledi. Biz de size yüklüyoruz.”²²

Görüldüğü gibi cahiliye faizini herkes bildiği halde altı malın faizle ilgisini ve bu konudaki hadisleri bilmeyenler vardı.

D- SARF (PARA SATIŞI)

Eskiden dolaşımda altın ve gümüş paralar vardı. Bunların alım satımına sarf, bu işle uğraşanlara da sarraf adı verilirdi. Sarfla ilgili olarak sahabeden bize ulaşan görüşleri şöyle sıralayabiliriz:

21 Müslim, Sahih, Müsâkât, 80 (1587).

22 İmam Mâlik, el-Muvatta, Büyü’ 16, hadis no 31.

1- Sarfı Normal Satış Gibi Görenler

Sarfı normal satış gibi görmek, peşin veya veresiye her türlü para satışını caiz görmektir. Sahabenin önde gelenlerinden Abdullah b. Abbas ile Abdullah b. Ömer'in bu görüşte oldukları, daha sonra görüşlerinden döndükleri rivayet edilmiştir.

Abdullah b. Abbas ile ilgili rivayetler şöyledir:

Ebu'l-Cevzâ dedi ki, "İbn Abbas'tan işittim, sarfı emrediyordu, zaten ondan bu nakledilirdi. Sonra bana onun bundan döndüğü haberi ulaştı. Mekke'de karşılaştım; dedim ki; "Senin görüşünden döndüğünü duydum." "Evet" dedi; o bana ait bir görüştü. Şu Ebû Saîd'in bildirdiğine göre Allah'ın Elçisi sarfı yasaklamış."²³

İbn Abbas'ın şöyle dediği de rivayet edilmiştir:

"Kendime göre sarfı helâl görüyordum; sonra öğrendim ki, Allah'ın Elçisi onu haram kılmış; şahit olun, ben de onu haram görüyorum. Önceki görüşümden dolayı Allah'a sığınıyorum."²⁴

İbn Abbas'tan bunun tersi rivayetler de vardır:

Ebû Salih'in şöyle dediği rivayet edilir: Ölünceye kadar İbn Abbas'a arkadaşlık ettim; vallahi sarfla ilgili görüşünden dönmedi.

Saîd b. Cübeyr şöyle dedi: Ölümünden 20 gece önce İbn Abbas'a sarfı sordum, bir sakınca görmedi. Onu emretmekteydi.²⁵

Abdullah b. Ömer ile ilgili rivayetler de şöyledir:

Ebû Nadra şöyle demiştir: "İbn Ömer ve İbn Abbas'a sarfı sordum, bir sakınca görmediler. Ebû Saîd el-Hudrî'nin yanında otururken ona da sordum; "Fazlalık faiz olur" dedi. Öncekilerin sözünden dolayı onu yadırgadım. Dedi ki:

"Ben, Allah'ın Elçisi'nden işittiğimden başkasını söylemiyorum. Onun, hurma için görevlendirdiği kişi bir sa'²⁶ iyi hurma getirmişti. Allah'ın Elçisi'nin hurması başka çeşitti. "Bu sana nereden?" diye sordu. "İki sa' götürdüm, bu sa'ı aldım, çünkü pazarda bunun fiyatı bu, onunki de budur." dedi. Allah'ın Elçisi dedi ki, "Yazık!

23 İbn Mace, Sünen, Ticârât, 49, hadis no 2258. Benzer rivayet Tirmizî, Sünen, Büyü' 24'de vardır.

24 Fahrü'r-râzi, a.g.e. c. VII, s. 72-73, Bakara 275. ayetin tefsiri.

25 İbn Kudâme, el-Muğnî, Beyrut 1404/1984, c. IV, s. 134.

26 Hanefî Mezhebine göre bir sa', yaklaşık üç kilo (2920 gram) ağırlığında arpa ve buğday alan bir ölçektir. Burada kastedilen her iki bedelin aynı ağırlıkta olma gereğidir.

Faize girmişsin. Bunu yapmak istersen hurmanı bir bedelle sat, sonra istediğin hurmayı al.” Ebû Saîd şöyle dedi: Hurmaya hurma mı yoksa gümüşe gümüş mü faize daha uygundur?”

Ebû Nadra dedi ki, “Daha sonra İbn Ömer’e geldim, (sarftan) menetti. İbn Abbas’a da gitmedim. Ebu’s-sahbâ, Mekke’de İbn Abbas’a sorduğunu ve bunu mekruh gördüğünü söyledi.²⁷

Müslim’in İbn Abbas ile ilgili rivayetinde Ebû Nadra’ya, “El-den ele mi?” diye sorduğu, “Evet” deyince “Bir sakıncası yoktur” dediği ifade edilmektedir.²⁸

2- Sarfı Özel Kurallara Bağlayanlar

Daha önce geçen hadislere uygun olarak sahabenin çoğu sarfı kurallara bağlamıştır. Bu konudaki rivayetler şöyledir:

Ömer b. el-Hattâb dedi ki: “Dinara dinar, dirheme dirhem, sa’a²⁹ sa’dır. Biri veresiye diğeri peşin olursa satış yapılamaz.”³⁰

Yezid b. Abdullah b. Kuseyt, Saîd b. el-Müseyyeb’in altına karşılık altın tarttığını görmüştü. Kendi altınını terazinin bir kefesine boşalmış, arkadaşı da altınını terazinin diğer kefesine boşaltmıştı. Terazinin dili dengelenince almış ve vermişti.³¹

Muaviye, Allah’ın Elçisi’nin altın ve gümüş satışı ile ilgili sınırlamalarının sadece para olarak basılmış dinar ve dirhemlerde geçerli olduğu görüşündeydi. Yoksa külçesi ile sikkeli³² olanını ya da işlenmiş ile sikkeli olanını değiştirmede bir sakınca görmezdi.³³ Yani Muaviye de sarfı kurallara bağlayanlardandı.

Tirmizi, faiz konusunda hadis rivayet eden sahabileri şöyle sıralamaktadır: Ebû Bekr, Ömer, Osman, Ebû Hureyre, Hişam b. Amir, Berâ b. Azib, Zeyd b. Erkam, Fadâle b. Ubeyd, Ebû Bekre, Abdullah b. Ömer, Ebu’d-Derdâ ve Bilâl.³⁴ Yukarıda şu sahabilerin

27 Müslim, Sahih, Mûsâkât, 100 (1595).

28 Müslim, Mûsâkât, 99 (1594).

29 Hanefî Mezhebine göre bir sa’, yaklaşık üç kilo (2920 gram) ağırlığında arpa ve buğday alan bir ölçektir. Daha önce bu konuda bilgi verilmişti.

30 İmam Mâlik, el-Muvatta, Büyü’ 16, hadis no 36.

31 İmam Mâlik, el-Muvatta, Büyü’ 18, hadis no 39.

32 Sikkeli demek, para olarak basılmış demektir.

33 Kurtubî, a.g.e. c. III, s. 226. (Bakara 2/275. ayetin tefsiri).

34 Tirmizî, Sünen, Büyü’ 24.

rivayetleri de geçmişti; Ali, Ebû Saîd el-Hudrî, Usâme b. Zeyd, Ubâdetü'bnü's-Sâmit, Muaviye ve Ma'mer b. Abdullah. Toplamı 18 sahabidir. Allah onlardan razı olsun.

E- FAİZİ EKŞİK ANLAMA

Saîd b. el-Müseyyeb'in şöyle dediği rivayet edilmiştir:

لا ربا إلا في ذهب أو في فضة، و ما يكال أو يوزن بما
يؤكل أو يشرب.

“Faiz sadece altında, gümüşte yahut yenilen veya içilen şey-
lerin ölçülen ya da tartılanında olur.”³⁵

Saîd'in “Faiz yalnızca borçta olur”³⁶ hadisi ile Veda Hutbesi'nde söylenenleri esas almadığı görülmektedir. Bunun doğurduğu sonuçlar, fıkıh mezhepleri incelenirken anlatılacaktır.

F- FAİZİN TAM AÇIKLANMADIĞI İDDİASI

İddiaya göre Ömer (r.a), faizin kapsamının daha geniş olduğu kanaatindeymiş, bu sebeple şöyle demiş:

إن آخر ما نزلت آية الربا. وإن رسول الله صلى الله عليه
وسلم قبض ولم يفسرها لنا. فدعوا الربا والريبة.

“En son inen ayet faiz ayetidir. Allah'ın Elçisi onu bize tam olarak açıklamadan ruhunu teslim etti. Siz ribayı da riybeyi de bırakınız.”³⁷ Yani açıkça faiz olanı ve faiz şüphesi olanı bırakınız.

Ömer (r.a.)'e mal edilen bu sözden şöyle bir kaide çıkarılmıştır: “Faiz şüphesi de faizdir, çünkü faizde şüphe geçerlidir.”³⁸

Ömer (r.a.)'in bunu söylemiş olabileceği kabul edilemez. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurur:

35 İmam Mâlik, el-Muvatta, Büyû' 16, hadis no 37.

36 Dârimî, Sünen, Büyû', 42.

37 İbn Mâce, Sünen, Ticârât, 58, hadis no: 2276; el-Cessâs, c. 1, s. 464. İbn Mace, bu rivayetin isnadının sahih, ricalinin de mevsuk olduğunu söylemekte, ancak bu sözü nakledenlerden Saîd b. Arûbe'nin, son zamanlarında karıştırdığını da eklemektedir.

38 Elmalılı, Hak Dini, c. 1, s. 954.

وقد فصل لكم ما حرم عليكم .

“Allah, size neyi haram kılmışsa açık açık bildirmiştir.”
(En'am 6/119)

Faizcilik, Allah'a ve Elçisine karşı savaş sayılacak kadar büyük bir haram olduğuna göre açıklanmamış olması düşünülemez. Zaten Allah'ın Elçisi Veda Hutbesinde şöyle demişti:

“Cahiliye faizi kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk faiz bizim faizimiz, Abbas b. Abdulmuttalib'in faizidir. Onun tamamı kaldırılmıştır.”³⁹

Sonra üç kere şöyle seslenmişti: “Bakın ey ümmet! Tebliğ ettim mi? Onlar, “Evet” demişlerdi. Bunun üzerine üç kere şöyle demişti: “Allah'ım şahit ol.”⁴⁰

Faiz tam açıklanmadıysa tebliği edilmedi demektir. Ömer (r.a.) de orada olduğu için bunu o zaman sormalıydı.

Allah'ın Elçisi bir de şöyle demiştir:

الحلال بيّن والحرام بين وبينهما أمور مشتبّهة. فمن ترك
ما شُبّه عليه من الإثم كان لما استبان أترك. ومن اجترأ
على ما يشك فيه من الإثم أو شك أن يواقع ما استبان.
والمعاصي حِمى الله، مَنْ يَرْتَعُ حَوْلَ الحِمى يوشك أن
يواقعهُ.

“Helâl bellidir, haram da bellidir, ikisi arasında şüpheli şeyler vardır. Günah şüphesi olanı terk eden açık günaha yaklaşmaz. Günah şüphesi olana dalan da açık günaha düşebilir. Haramlar Allah'ın korusudur. Onun çevresinde oynayan oraya düşebilir.”⁴¹

39 Müslim, Sahih, Hac, bab 19, Hadis no 147- (1218); Ebû Dâvûd, Sünen, Menâsik 57 Hadis no 1905 ve Büyû, 5, hadis no 3334; Tirmizî, Sünen, Tevbe Suresi'nin Tefsiri, hadis no 3087; Darimî, Sünen, büyü, 3 ve Menâsik 34.

40 İbn Mâce, Sünen, Menâsik 76, hadis no 3055.

41 Buharî, Sahih, Büyû' 2. Bu hadis kütüb-i sittenin tamamında, ayrıca Darimî ve Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde de vardır. Müslim, Sahih, Mûsâkât, 107-108; Ebû Davud, Sünen, Büyû' 3; Tirmizi, Sünen, Büyû' 1; Nesâî, Sünen, Büyû' 2, Kudât 11; İbn Mâce, Sünen, Fiten 14; Darimî, Sünen, Büyû' 1; Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. IV, s. 267, 269, 271, 275.

Faizin açıklanmaması dinin eksik kalması demektir. Hâlbuki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

اليوم أكملت لكم دينكم وأتممت عليكم نعمتي ورضيت لكم
الإسلام ديناً

“Bugün sizin için dininizi olgunlaştırdım. Size olan iyiliğimi tamamladım. Size din olarak İslâm’ı seçtim.” (Maide 5/3)

Ömer (r.a.)’e mal edilen söz, faizi kavrayamayanların sığınağı olmuştur.

II- FUKAHA DÖNEMİ

Kur’ân ve sünneti yorumlayarak ibadet ve hukukla ilgili hükümler çıkaran Müslüman âlimlere fakih ve müctehid denir. Bunların, bazı usul ve görüşler etrafında kümelenmesiyle fıkıh mezhepleri doğmuştur.

Borçtan elde edilen gelirin faiz olduğunu her fakih kabul eder; fakat onların çoğu sistemini buna göre kurmaz. Dört mezhebin tamamı faiz sistemlerini altın, gümüş, arpa, buğday, hurma ve tuz takası ile ilgili hadisler üzerine kurmuşlardır. Fakihlerin bir bölümü lâfza bağlı kalırken diğerleri, altı malla ilgili hadislerin kapsamını kıyas yoluyla genişletmişlerdir.

A- BORÇ FAİZİ

Borçtan elde edilen gelirin faiz olduğunda kimsenin şüphesi yoktur.⁴² Serahsî bu konuda özetle şu bilgileri verir:

“Allah’ın Elçisi, menfaat sağlayan borcu faizli işlem saymış ve yasaklamıştır. Muhammed b. Sîrîn şunu bildirmiştir: Ömer (r.a.), Übey b. Ka’b’a on bin dirhem borç vermişti. Übey’in İcil’de bir hurmalığı vardı, Ömer’e bir miktar taze hurma gönderdi; Ömer geri çevirdi. Übeyy, Ömer’le karşılaşınca dedi ki: “O hediye alacağından dolayı gönderdiğimi mi sandın? Paranı gönderiyorum, al.” Bunun üzerine Ömer dedi ki, “Öyle ise hediye gönder.”⁴³

42 İbn Rüşd, Bidâyet’ül-müctehid, c. II, s. 111 (Fî büyü’ir-ribâ).

43 Bu rivayet el-Muğnî’de şöyle geçmektedir: “Ömer, Übey b. Ka’b’a onbin dirhem borç verdi. Daha sonra Übey b. Ka’b ona toprağının ürününden bir miktar hediye gönderdi; o bunu geri çevirdi ve kabul etmedi. Bunun üzerine Übey onun yanına geldi ve şöyle dedi: Bütün Medine bilir ki, benim ürünüm hepsinden daha güzeldir ve bizim ona ihtiyacımız da yoktur. Öyleyse neden hediye almadın? Sonra

Serahsî şöyle devam ediyor: “Ömer hediye kabul ederdi. Übeyy’in hediyesini geri çevirmesi, verdiği borçtan dolayı olabileceği şüphesinden dolayıdır. Çünkü o zaman, borçtan elde edilmiş menfaat olurdu. Übeyy onu, borcundan dolayı vermediğini bildirince Ömer hediye kabul etti. İşte esas olan budur.

Bizim dediğimiz şudur: “Eğer menfaat, borç verme sırasında şart koşulursa menfaat sağlayan borç olur, şart koşulmazsa sakıncası olmaz. Borçlu, borç aldığı şeyin daha güzelini getirirse bakılır; eğer evvelce koşulan bir şarttan dolayı getirmişse helâl olmaz. Çünkü o, borcun getirisi olur. Eğer bir şarttan dolayı değilse sakıncası olmaz. Çünkü borçlu, güzel bir davranış göstermiş olur. Bu da teşvik edilir. Atâ’nın dediğine göre, Allah’ın Elçisi, ona salât ve selâm olsun bir kişiden bir miktar borç dirhem almıştı. Borcunu ödedi ve biraz da fazla verdi. Dediler ki, “Fazla verdin.” Allah’ın Elçisi dedi ki, “Biz böyle tartarız.”

Abdullah b. Ömer ve Hasan (r.anhümâ) şöyle dediler: Bir kimse- nin alacağı dirhem cinsinden olsa, borçlu dinar olarak ödese alacaklı çarşıdaki fiyatı ile alır.⁴⁴

Şâfiîlere göre de borçlanma sırasında alacaklıya menfaat sağlayacak her hangi bir şart kabul edilemez; yoksa sözleşme geçersiz olur. Çünkü “Menfaat sağlayan her borcun faizli işlem olduğu” bildirilmiştir.⁴⁵

Hanbelî mezhebinde konu şu şekilde ifade edilir:

İlâve şartıyla verilen her borç haramdır. Bu konuda görüş ayrılığı yoktur. İbnü’l-Münzir dedi ki, borç veren kişi borçlusunun fazla ödemedede bulunmasını veya hediye vermesini şart koşarsa bu fazlalığı almak faiz olur. Fazlalık, miktarda olmuş veya vasıfta olmuş fark etmez. Söz gelimi, has almak şartıyla hurda borç vermek veya daha iyisini almak üzere altın veya gümüş para borç vermek faiz olur.

Ödünç verirken ya borçlunun evini kendine kiraya vermesini, ya da kendine bir şey satmasını yahut bir başka sefer de onun borç vermesini şart koşarsa caiz olmaz.

---

hediyeyi tekrar verdi, o da kabul etti.” (İbn Kudâme, el-Muğnî, c. IV, s. 391, fasıl 3263)

44 Şemseddin es-Serahsî, el-Mebsût, Mısır, c. XIV, s. 35-36.

45 Ahmed b. Hacer el-Heytemî, Tuhfet’ül-muhtac bi şerh’il-minhac, (Şirvânî ve İbn Kasım el-Abâdî’nin şerhleriyle birlikte) Tarih ve yer yok c. V, s. 46-47, Karz.

Ödünç veren, borçlunun evini düşük kira ile kendine kiraya vermesini veya kendi evini yüksek kira ile kiralamasını yahut kendine hediye vermesini, ya da bir iş yapmasını isterse tamı tamına haram olur. Borçlu, herhangi bir şart yokken ama henüz borcunu ödemediği böyle bir şey yaparsa alacaklı bunu kabul etmez. Yapılan şeyin tam karşılığını verir veya borçtan düşerse başka. Taraflar arasındaki hediyeleşme, borçlanmadan önce var olan bir âdet gereği olursa bir zararı yoktur. el-Esrem'in bildirdiğine göre bir kişinin bir balıkçıda 20 dirhem alacağı vardı. Balıkçı ona balık hediye etmeye ve verdiği balıkların değerini hesaplamaya başladı. 13 dirheme ulaştığında durumu İbn Abbas'a sordu. İbn Abbas dedi ki, "Kalan yedi dirhemi öde."

Daha önce birbirlerine ikramda bulunan kişiler olmadıkları halde borçlu alacaklıya ziyafet verse alacaklının yediği, borca mahsup edilir. Çünkü Allah'ın Elçisi şöyle demiştir: "Biriniz borç verir de borçlu ona bir şey hediye eder veya hayvana bindirirse binmesin ve hediyeyi kabul etmesin. Daha önce aralarında böyle bir ilişki varsa başka."⁴⁶

Zirr b. Hubeyş, Übey b. Ka'b'a, "Ben cihad ülkesine, Irak'a gitmek istiyorum." deyince Übey dedi ki: "Sen faizin yaygın olduğu bir yere gidiyorsun. Birine borç verirsün de ödemeye gelince bir hediye ile birlikte gelirse alacağını al, hediyeyi geri çevir."

Ebû Musa el-Eş'ârî'nin oğlu Ebû Bürde Medine'ye geldi, Abdullah b. Selâm ile karşılaştı. Abdullah, ikram için onu evine çağırdı. Sonra dedi ki; "Sen faizin yaygın olduğu bir yerdesin. Bir kimsede kesinleşmiş alacağın olur da sana bir yük saman veya arpa yahut bir yük kuru yonca verirse sakın alma, çünkü o faizdir."⁴⁷

Ebû Musa'nın oğlu dedi ki, "Bir kimse birine bir borç verir de bir işini ona, borçtan önce yaptırmadığı şekilde yaptırmak isterse bu, menfaat sağlayan borç olur."

Bunlar, borç var olduğu süre için geçerlidir. Borcu ödedikten sonra yasak kalkar.⁴⁸

46 İbni Mâce, Sünen, Sadakât 19, hadis no 2432.

47 Buhârî, Sahih, Menâkıbu'l- Ensâr 19.

48 İbn Kudâme, el-Muğnî, c. IV, s. 390-391, fasıl 3263.

Zâhirî mezhebine göre daha fazla, daha az ya da bir başka cinsten ödemede bulunulması şartıyla borç vermek asla helâl olmaz. Ancak borç verilen malın cinsinden ve borç verilen miktarda ödeme alınabilir. Bu konuda kesin bir icma vardır.⁴⁹

B- İSKONTO (İNDİRİM)

İskonto indirim anlamına gelir. Daha önce sahabenin iskonto anlayışını okumuştuk. Bu başlık altında, fakihlerin konu ile ilgili görüşlerinden bahsedilecektir.

1- Borcun İskontosu

Buradaki borç, satıştan, kiradan, bir iş veya hizmetten doğan borçtur. Buna mal veya hizmet akdinden doğan borç denir. Bunlar vadesi gelmeden istenemezler. Çünkü satılan mal ve hizmetlerin fiyatı belirlenirken vade, önemli bir unsur olarak dikkate alınır.

Fakihlerin çoğu, erken ödemeye karşılık yapılan indirimi, borcu geciktirmeye karşılık yapılan ilâveye benzeterek borcun iskontosunu faiz saymışlardır. Meselâ bir malı, üç ay vadeli 120 liraya alan kişi bir ay sonra satıcıya, “110 lira verip borcumu ödeyeyim” der o da kabul ederse onlara göre borçtan düşülen 10 lira, borcu ertelemeye karşılık alınan 10 lira gibi faiz olur.

İmam Mâlik şöyle der: “Bize göre üzerinde görüş ayrılığı olmayan kötü iş şudur: “Birinin vadesi gelmemiş bir alacağı olur, indirimde bulunur, borçlu da hemen öder. Bize göre bu, zamanı gelen borcun vadesini uzatmaya karşılık borca ilâve yapmakla aynıdır. Bu, tam faizdir; bunda şüphe yoktur.”⁵⁰

Hanefîlerin konu ile ilgili görüşü şöyledir: “Vadeli bin dirhem alacağı olan kişi borçlusuyla peşin 500’e anlaşsa caiz olmaz. Çünkü peşin vadeliden hayırlıdır. Borcun peşine çevrilmesi, o borcu doğuran akitle elde edilmiş bir hak değildir. Öyleyse yapılan indirim, vadeyi indirmeye karşılıktır. Bu, zamana değer biçmek olur, o

49 Ali b. Ahmed b. Hazm el-Endelüsî (384-406 h./994-1063 m.), el-Muhallâ b'il-âsâr, Beyrut, 1408/1988, c. VII, s. 401-402.

50 İmam Mâlik, el- Muvatta', bab 39, 83 nolu hadisten sonra düşülen not, s. 673.

da haramdır.⁵¹ Çünkü zaman mal değildir.⁵² “Ribe’n-nesie⁵³ sırf malı vadeye karşılık değiştirme şüphesinden dolayı haram kılınmıştır. Burada ise açıkça vadeye karşılık değiştirme olduğundan öncelikle haram olur.”⁵⁴

Şâfiî ve Hanbelî mezhepleri de iskontoğu caiz görmezler.⁵⁵

Hiçbir şart koşmadan, bir taraf borcunu erken öder, diğeri de ikramda bulunursa bunu bütün mezhepler kabul ederler.

Zâhirî mezhebi de borcun iskontosunu faiz sayar. İbn Hazm’ın konuya ilişkin görüşleri şöyledir: “Kalan kısmın bağışlanması şartıyla borcun bir bölümünü süresinden önce ödemek caiz değildir. Bu durumda yapılan ödemeyi borçluya iade gerekir. Çünkü bu, Allah’ın kitabında olmayan bir şarttır. Ona salât ve selâm olsun, Allah’ın Elçisi şöyle demiştir: “Allah’ın kitabında olmayan her şart bâtıldır.”

Borçlu, bir şart koşmadan borcun bir kısmını öder, sonra alacaklıdan, kalan borcun tamamından veya bir kısmından vazgeçmesini ister, o da kabul ederse ya da borçlunun bir talebi olmadan alacaklı, kalan borcun tamamını veya bir kısmını bağışlarsa güzel olur ve her ikisi de sevap alır. Çünkü bir şart koşulmamış, bunlardan biri borcunun bir kısmını erken ödeyerek, diğeri de alacağını bağışlayarak hayır işlemiş olur. Allah Teâlâ “Hayır işleyiniz.” (el-Hacc 22/77) buyurmaktadır.”⁵⁶

Bir kimse, alacağına karşılık vadesinden önce bir mal alabilir. Bunu hem İmam Mâlik, hem de diğeri kabul etmiştir. İsterse malın değeri alacaktan az olsun.⁵⁷ Meselâ 100 lira alacağı olan kişi,

51 Ebu’l-Hasen, Ali b. Ebîbeker b. Abd’el-Celîl el-Merğînânî (ö. 593 h./1197 m.) el-Hidâye, Şerhu Bidâyet’ül-mübtedî, Şerhu Feth’ül-Kadîr ile birlikte, c. VIII, s. 426, es-Sulhu fi’l-deyn.

52 Kasânî, el-Bedâi’, c. VI, s. 45, bab’us-sulh.

53 Ribe’n-nesie konusu aşağıda gelecektir.

54 Muhammed b. Mahmud el-Bâbertî (ö. 786), el-İnâye ale’l-Hidâye, Şerhu Feth’ül-Kadîr ile birlikte, c. VIII, s. 426, es-Sulhu fi’l-deyn.

55 İbn Hacer, Tuhfe, c. V s. 192-193, bab’us-sulh; İbn Rüşd, Bidâyet’ül-Müctehid, c.II, s. 125. İbn Kudâme, el-Muğnî, c. V, s. 24-25, bab’us-sulh, madde 3504.

56 İbn Hazm, el-Muhallâ, c. VI, s. 356, 1205 nolu mesele.

57 İbn Rüşd, Bidâyet’ül-müctehid, c. II, s. 125.

buna karşılık 50 liralık bir kumaşı vadesinden önce alabilir. Fakihlere göre bu, iskonto kapsamına girmez.

İbn Kayyim el-Cevziye iskontoyu caiz görür. Ona göre “Borcu erken ödemeye karşılık yapılan indirim faizin tam zıddıdır. Çünkü faiz, vadeyi uzatmaya karşılık borcu artırmaktır. Ama bu, vadeyi kısaltmaya karşılık borcu azaltmaktır. İki taraf da bundan yararlanır. Haram sayanlar, faize kıyaslamışlardır. Ama “Ya vadesinde öde, ya da borcu artır” sözü ile “Borcunu erken öde, bir yüzlük bağışlayayım.” sözü arasındaki açık fark görmezlikten gelinemez. Biri nerede diğeri nerede? Bunu yasaklayan ne bir nas, ne bir icma ne de sahih bir kıyas vardır.

İbn Kayyim bunun, İbn Abbas’ın görüşü olduğunu, Ahmed b. Hanbel’den yapılan iki rivayetten birinin böyle olduğunu, bunu ondan İbn Ebî Musa ve bir başka kişinin rivayet ettiğini ve hocası (İbn Teymiyye)’nin de bu görüşü tercih ettiğini bildirmektedir.”⁵⁸

İbn Kayyim’ın dediği doğrudur. Bu tür iskontoyu yasaklayan ne ayet, ne de hadis vardır. Ayet ve hadislerdeki riba, borca yapılan ilavedir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

“İnsanların malları içinde artsın diye faize verdiğiniz şey (borç) Allah’ın yanında artmaz.” (Rûm 30/39)

“Müminler! Allah’tan korkun, faizden geriye ne kalmışsa bırakın. Eğer inanan kişilerseniz (böyle yaparsınız.)” (Bakara 2/278)

Allah’ın Elçisi şöyle buyurmuştur:

“... Kim artırır veya fazlasını isterse faize girmiş olur.”⁵⁹

Fakihlerin dedikleri doğrudur; iskonto, zamanı gelen borcun vadesini uzatmaya karşılık borca ilâve yapmaya benzer, mesela vadesinden 1 ay önce ödenen borçtan %5 indirim yapmakla, bir ay sonra ödenen borca %5 ilave yapmak arasında benzerlik vardır. Böyle bir benzerlik alım satım ile faiz arasında da kurulmuş ve “Peşin fiyatı 10 lira olan bir malı bir ay vadeli 11 liraya satmak helâlse, 10 lirayı bir ay vadeli 11 liraya satmak da helâl olmalıdır”

58 İbn Kayyim el-Cevziye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebîbekr (ö. 751 h./1350 m.), İlmü’l-Muvakkîîn, (tahkik, Muhammed Muhyiddin Abdul Hamid), Beyrut, 1407/1987, c. 3, s. 371, es-Sulhu an’id-deyn biba’dih.

59 Müslim, Sahih, Müsâkât, 82 (1584).

denmiştir. Bunun yanlışlığı daha önce anlatılmıştı. Bu tür konularda esas olan benzerlik değil, farklılıktır. Kadınla erkek de birbirine benzer, ama birine kadın, diğerine erkek denmesi aradaki farklılıktan dolayıdır. Burada da farklılık vardır; faiz borca ilâve, iskonto ise indirimdir. İndirime faiz denmeyeceği için iskontoyu faiz kapsamına almak yanlış olur. O takdirde buna iskonto demenin de bir anlamı kalmaz.

2- Ödücün İskontosu

Ödünçten (karzdan) doğan borç, bir mal veya hizmet akdinden doğan borçtan farklıdır. Kişi aldığı ödücü kendi malı gibi tüketir ve daha sonra alacaklısına onun dengini öder. Örnek olarak 100 g altın veya bir kile buğday ödünç alan kişi parayı kullanır veya buğdayı tüketir; sonra bir başka 100 g altını veya başka bir kile buğdayı alacaklısına ödeyerek borcundan kurtulur.

Bir malı veya hizmeti satan onun karşılığını alır. Karşılık, ödeme zamanına göre değişir. Peşin fiyatı 100 lira olan bir mal, bir ay vadeli 105, iki ay vadeli 110 liradan satılabilir. Malı iki ay vadeli 110 liraya alan kişi, parayı iki ay sonra ödemek için bu fiyata razı olmuştur. Bu sebeple bu tür alacaklar vadesinden önce istenebilir. Bu kişi, yapılacak 5 liralık iskontoya karşılık borcunu vadesinden bir ay önce 105 lira olarak öderse, bu beş lira alacaklının kârından yaptığı indirim olur.

Ödünçte durum farklıdır. Ondan elde edilen her gelir faiz sayılıp yasaklandığı için faizsiz ödücün iskontosu, kârdan yapılan indirim değil, alacaklının borçluya başışı olur. Çünkü onun vadesinin alacaklıyı bağlaması için bir sebep yoktur. O, vadesiz mevduat gibidir, her an istenip alınabilir. Bu sebeple ödünçten indirim yapmak, ödeme zamanı gelmiş bir alacaktan indirim yapmaktır. El-Mebst'ta konu ile ilgili şu ifadeler yer alır: "Bir kişi diğerine ödünç olarak dirhemler vermiş olsa, sonra borçlunun daha az bir ödeme yapması hususunda anlaşmalar caiz olur."⁶⁰ Böyle bir indirim, vadesi gelmiş diğer alacaklarda da olabilir.

60 Şemseddin es-Serahsî, el-Mebst, c. XIV, s. 38.

3- Borç Senedi İskontosu

Alacağı belgeleyen borç senedini, üzerinde yazılı miktardan daha az bir bedel karşılığında vadesinden önce ciro etmeye⁶¹ senet iskontosu veya senet kırdırma denir. İki ay vadeli 100 liralık bir borç senedini peşin seksen liraya ciro etmek böyle bir iskontodur. Senedi alan kişi, iki ay sonra yüz lira almak üzere şimdi seksen lira ödünç vermiş olur. Bu faizdir. O senet ise verilen faizli borcun belgesidir. Çünkü iki ay sonra yüz lira almak üzere bugün seksen lira veren kişi de borçludan, 100 liralık bir borç senedi alır. Ona güvenmezse kefil vs. ister. Kırdırılan senette borçlu dışında bir başkasının da imzasının olması, alacaklıya güven verir. Çünkü senet üzerinde kaç kişinin imzası olursa alacağını o kadar kişiden isteyebilecektir.

Bankalar da senet iskontosu yaparlar. İskonto ettikleri senedi Merkez bankasına tekrar iskonto ettirirler ki, buna reeskont denir. Reeskont faizi, iskonto faizinden azdır. İkisi arasındaki fark bankanın faiz geliri olur.

C- SATIŞ GÖRÜNTÜSÜ ALTINDA FAİZ

Allah alım-satımı helâl, faizli işlemi haram kılmıştır. (Bakara 2/275) Alım satım başka, faizli işlem başkadır. Değeri 100 lira olan bir malı, bir ay vadeli 101 liraya satan kişi, bir ay sonra borçludan o malı isteyemez, sadece 101 lira ister. 101 lira, o malın bedelidir; bir ay sonra değeri düşmüş veya artmış olabilir. Bu, tarafları ilgilendirmez. Satıcı o malı, bir ay sonra 101 liradan ucuza alabilirse kâr etmiş olur. Ama 101 liraya veya daha fazlaya alırsa kârdan söz edilemez. Ayette “Alım satım da tıpkı faizli işlem gibidir” diyenlere yapılan tehdit, bu iki işlemin farkını da vurgulamaktadır. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

“Faiz yiyenlerin davranışı, şeytanın takılıp aklını çeldiği⁶² kimsenin davranışından farklı değildir. Bu onların, “Alım satım da tıpkı faizli işlem gibidir” demeleri sebebiyledir. Al-

61 Ciro, emre yazılı bir senetteki bütün hakların başkasına devri anlamına gelir.

62 Ayette geçen, *يتخبطه الشيطان من المس* ifadesi, genellikle “şeytanın dokunup çarptığı” şeklinde tercüme edilir. Bize göre bu tercüme manayı doğru aktarmamaktadır. Ayette geçen *يتخبطه الشيطان* ifadesi Arapçada şu anlamlara da gelir: *مسه بخيل*, ona takılıp aklını çeldi. (Lisanu'l-Arab *خبط* maddesi) *يفسده بخيله* aklını çelerek onu bozuyor. (Muhammed Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, *خبط* maddesi)

lah alım-satımını helâl, faizli işlemi haram kılmıştır.” (Bakara 2/275)

Alım satım ile faizli işlemin farklı olması tabiidir. Faizli bankalar ticaret yapamaz; sadece kredi verebilirler. Eğer ikisi aynı olsaydı onlara ticaret izni verilirdi. Sistemine uygun çalışan faizsiz bankalarla faizli bankalar arasındaki tek fark budur. Biri ticaret yaparak, diğeri faizli borç vererek para kazanır.

Daha önce geçen hadisler göre Allah'ın Elçisi, altın, gümüş, buğday, arpa, tuz ve hurmanın bir kısım satış şekillerini faizli işlem sayarak yasaklamıştır. Hadislerden birini tekrarlayalım. Ubâdetü'bnü's-Sâmit'in (r.a) bildirdiğine göre Allah'ın Elçisi, ona salât ve selâm olsun şöyle demiştir:

“Altına altın, dinarı olsun külçesi olsun; gümüşe gümüş, dirhemi olsun, külçesi olsun fark etmez. Buğdaya buğday ölççeğe ölçektir. Arpaya arpa, ölççeğe ölçektir. Hurmaya hurma, ölççeğe ölçektir. Tuz tuz, ölççeğe ölçektir. Kim artırır ya da fazlasını isterse faize girmiş olur. Gümüşe karşılık altın elden ele satılırsa gümüşün fazla olmasında bir zarar yoktur, ama veresiyesi olmaz. Arpaya karşılık buğday elden ele satılırsa arpanın fazla olmasında bir zarar yoktur, ama veresiyesi olmaz.”⁶³

1- Yasağı Hadislerle Sınırlı Sayanlar

Bu konudaki hadisler mezhepleri ikiye bölmüştür. Bir kısmı yasağı, altı madde ile sınırlı tutmuş bir kısmı da bu maddelerde faize sebep olan hususları, kendilerine göre tespit ederek çerçeveyi kıyas yoluyla genişletmişlerdir. Daha önce görüldüğü gibi bu hadisler, alım satım görüntüsü altında faizli borcu engellemektir. Bu konu tekrar ele alınacaktır.

a- Osman el-Bettî

Kıyası delil olarak kabul eden Osman el-Bettî⁶⁴ (ö. 145 h/ 760 m) onu faiz konusunda uygulamamıştır. Ona göre kıyas yapabilmek

63 Ebû Davud, Sünen, Büyü' ve'l-icârât, 12; hadis no 3349.

64 Osman el-Bettî Basra fakihidir. Kalın elbiseler satarak geçimini sağladı. Babasının adı Müslim'dir, Eslem veya Süleyman olduğu da söylenmiştir. Aslen Küfelidir. (Muham-med b. Ahmed ez-Zehebî, Siyerü A'lâm'in-nübelâ, Beyrut 1406/1986, c. VI, s. 148-149) Osman el-Bettî'nin vefât tarihi için bkz. Hayrettin Karaman, Başlangıçtan zamanımıza kadar İslam Hukuk Tarihi, İst. 1975, s. 63.

için kıyasa temel olan ayet veya hadisin (aslın) belirttiği hükmün, bir illete dayalı olduğuna dair delil bulunmalıdır. Osman el-Bettî, faiz konusunda böyle bir delil bulamamıştır.⁶⁵ Bir de kıyas, sayıyı ortadan kaldırır. Yani hadislerde altı maldan bahsedilir. Eğer kıyas yapılacak olsa sayı artar. Katâde (ö. 117/ 705)⁶⁶ ve Tavus (ö. 106/724)⁶⁷ ile Hanbelîlerden İbn Akîl'in (ö. 513/119) de bu görüşte olduğu bildirilmiştir.⁶⁸

Osman el-Bettî'ye göre borçtan elde edilen faizle hadislerdeki altı maddenin bazı satış şekillerinden doğan faiz dışında faiz yoktur.

b- Zâhirî Mezhebi

Zâhirî mezhebi fikhî kıyası delil saymadığı için faizle ilgili ayet ve hadislerin kapsamını, kıyas yoluyla genişletmemiştir. İbn Hazm şunları söyler:

“Faiz, peşin ve veresiye satışta⁶⁹ ve borçta olur. Normal satış veya veresiye satışta faiz, yalnız altı maddede gerçekleşir. Bunlar, hurma, buğday, arpa, tuz, altın ve gümüşdür. Bu altı maddenin peşin veya veresiye satışında faizin gerçekleşeceği üzerinde kesin görüş birliği (icma) vardır.”⁷⁰

İbn Hazm, bu konuda kıyas yapmamalarını şöyle açıklar:

Allah, alım satımı helâl, faizli işlemi haram kıldığına göre kaçınabilmek için faizli işlemin ne olduğunu bilmek farz olur. O şöyle buyurur: “Allah, neyi haram kıldıysa onu size açık açık bildirmiştir. Çaresiz ona muhtaç kalırsanız başka.” (En'am 6/119)

65 Serahsî, el-Mebsût, c. XII, s. 112.

66 Katâde b. Diame Tabîînden Basralı bir zattır. Ama olarak doğmuştur. Enes b. Mâlik, İbn'ül-Müseyyeb, Hasan-ı Basrî, İbn Sîrîn ve İkrime gibi zatlardan hadis ve ilim almıştır. Tefsîre, fıkha ve hilafiyata aşına idi. (Ö.N. Bilmen, Hukukî İslamiyye Kamusu, c. 1, s. 421.)

67 Tavus b. Keysân tabîinin büyüklerinden ve meşhur fakihlerdendir. Aslen İranlıdır. Mekke'de vefat etmiştir. (Ö.N. Bilmen, Hukukî İslamiyye Kamusu, c. 1, s. 460.)

68 Fethü'l-kadîr, c. VII, s. 5.

69 Burada veresiye diye tercüme edilen kelime selem'dir. Bununla altı maddeden birinin peşin diğerinin veresiye olması kastediliyor. Diğerleri buna ribe'n-nesie derler.

70 Ali b. Hazm el-Endelüsî, el-Muhallâ b'il-âsar, c. VII, s. 401-402.

Allah'ın Elçisi'nin diliyle bize, faiz veya haram olarak açıklanan ne varsa, o faizdir ve haramdır. Haram olduğunu açıkça bildirmedigi şey de helâldir. Çünkü Allah'ın bir şeyi haram kılıp kendinin veya Elçisinin açıklamaması diye bir şey olsaydı onun şu sözü yalan olurdu: "Allah, neyi haram kıldıysa onu size açık açık bildirmiştir." (En'am 6/119) Bunu kim söylerse açıkça kâfir olur. Böyle bir durumda Allah'ın Elçisi de Rabbine isyan etmiş bulunurdu. Çünkü Allah açıklamayı emretmiş ama o, açıklamamış olurdu. Bunun olabileceğini kabul edenin kâfir olacağı da kesindir."⁷¹

2- Hadislerdeki Yasağı Genişletenler

Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri, faizin kapsamını kıyas yoluyla genişletmişlerdir. Serahsî, bunu şöyle açıklar:

"Büyük fakihler, kıyasa engel bir delil bulunmadıkça naslar üzerine kıyas yapmayı kabul ederler. Kaldı ki, faiz konusunda kıyasın caiz olduğuna dair delil de vardır. Mâlik b. Enes ile İshak b. İbrahim el-Hanzalî faiz hadisine şu rivayeti eklemişlerdir: (**وَكذلك كل ما يكال ويوزن** "Ölçülen ve tartılan her şey bunun gibidir." Bu ifade, faiz hükmünün diğer mallara da geçeceğinin açık delilidir. Abdullah b. Ömer'in rivayet ettiği hadiste Allah'ın Elçisi şöyle demiştir: "Bir dirhemi iki dirheme, bir sa'⁷² iki sa' a satmayınız; çünkü faize girmenizden korkuyorum." O, burada ölçü aletini kastetmemiş sadece sa' ile işlem gören malları kastetmiştir. Nitekim "Şu sa' ı al" dendiğinde içindeki kastedilir. "Falana bir sa' hibe ettim" denince de o miktarda bir yiyecek kastedilir.

Hayber valisi Allah'ın Elçisi'ne cenîb hurması getirmişti. Allah'ın Elçisi, "Hayber'in bütün hurmaları böyle midir?" diye sordu. Vali, "Hayır, acveden iki sa' verdim, bundan bir sa' aldım." dedi. Allah'ın Elçisi bunun üzerine şöyle dedi:

"Bak hele!.. Senin hurmanı satıp, bedeliyle hurma alsaydın ya!" Sonra şöyle dedi: (**وَكذلك الميزان**) "Mizan böyledir"⁷³. Yani terazi ile tartılan şey de böyledir. Bu hadislerle iyice ortaya çıkmıştır ki, altı madde ile ilgili hükmün diğer mallara geçeceğinin delili vardır.

71 İbn Hazm, el-Muhallâ, c. VII, s. 402-403.

72 Hanefî Mezhebine göre bir sa', yaklaşık üç kilo (2920 gram) ağırlığında arpa ve buğday alan bir ölçektir.

73 Bu hadis Sahih-i Müslim'de şöyle geçer "Hayber valisi Allah'ın elçisi'ne cenîb hurması getirmişti. Allah'ın Elçisi ona salât ve selam olsun, "Hayberin bütün hurmaları böyle midir?" diye sordu. Vali, "Hayır, vallahi Ey Allah'ın Elçisi, diğer hurmalardan iki sa' verdim, bundan bir sa' aldım." dedi. Allah'ın Elçisi bunun üzerine şöyle dedi: "Böyle yapmayın, misli misline olsun. Ya da bunu satın, bedeliyle ondan alın. Mizan böyledir" (Müslim, Sahih, Mûsâkât, 94 (1593))

... Hadiste “Ribaya konu mallar altı tanedir” diye bir şey de yoktur. Sadece ribanın bu altı madde ile ilgili hükmü zikredilmiştir. Öyleyse hükmün dayandığı illeti bulmaya çalışmak bu maddelerin hükmünü yok etmez. İşte bundan dolayı kıyas yoluna gitmiş bulunuyoruz. Özel olarak altı madde üzerinde durulması, o devirde muamelelerin daha çok bunlarla olmasındandır.”⁷⁴

Serahsî'nin, delil gösterdiği şeyler bu konuda delil olacak özellikte değildirler. İshak b. İsa el-Hanzalî'nin bildirdiğine göre hadis kaynaklarında (وكذلك كل ما يكال ويوزن) “Ölçülen ve tartılan her şey böyledir” rivayetine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Mâlik b. Enes yoluyla gelen rivayette ise o sözün Allah'ın Elçisi'ne değil, Saîd b. el-Müseyyeb'e ait olduğu belirtilmektedir.”⁷⁵

ed-Darekutnî bu konuda şöyle der:

Bu hadis mürseldir. el-Mübarek, Mâlik'in bu sözün senedini Allah'ın Elçisi sallallahu aleyhi ve selleme kadar çıkardığı konusunda yanlışlığı düşmüştür. Bu sadece Saîd b. el-Müseyyeb'in sözüdür.⁷⁶

“(وكذلك الميزان) Tartı böyledir” ifadesine gelince, bu konuda Beyhakî şunları söyler: “Bu ifade yalnız Müslim'de geçer. Hâlbuki aynı hadisi Buhârî, Abdülaziz ed-Deraverdî ve Katâde de rivayet etmiştir ama onlarda (وكذلك الميزان) ifadesi yoktur.

Beyhakî daha sonra şöyle der: “Bu sözün Ebû Saîd el-Hudrî'ye ait olduğu söylenmektedir.”⁷⁷

وكذلك الميزان ifadesi Allah'ın Elçisi'ne ait olsa bile Serahsî'nin iddia ettiği gibi bu hadiste terazi ile tartılan şey (وكذلك الميزان يعني ما

74 Şemsüddin es-Serahsî, el-Mebsût, c. XII, s. 112-113.

75 İmam Mâlik, el-Muvatta, Büyû' 16, hadis no 37.

76 Ali b. Ömer ed-Darekutnî (306/385 h.), Sünen'ud-Darekutni, Medine 1386 h. 1966 m. c. III, s. 14, Büyû', 39.

77 Hadisin tamamı şöyledir: “Allah'ın Elçisi, Adiyy el-Ensârî oğullarından birini Hayber'de görevlendirmişti. Cenîb hurması getirdi. Allah'ın Elçisi, “Hayberin bütün hurmaları böyle midir?” diye sordu. “Hayır vallahi ey Allah'ın Elçisi, bunun bir sa'mı toplanan hurmalardan iki saa alıyoruz.” dedi. Ona salât ve selam olsun, Allah'ın Elçisi bunun üzerine şöyle dedi: “Öyle yapmayın, ama misli misline olsun. Yahut bunu satarsınız, bedeliyle bundan alın, (وكذلك الميزان) mizan böyledir”. (Beyhâqî, Ebubekr Ahmed b. Huseyn b. Ali (ö. 408 h.) es-Sunenu'l-Kubrâ, Cimâu ebvâb'ir-ribâ, bâb men qâle bi cereyân'ir-ribâ fî kulli mâ yukâlu ve yûzen, Lübnan 1413/1992, c. V, s. 285-286)

(يوزن بالميزان)⁷⁸ anlamı yoktur. Çünkü mizanın asıl anlamı terazidir. Bu kelime, tartı, adalet, dengeleme, miktar ve günün ortası anlamlarına da gelir.⁷⁹

Burada (وكذلك الميزان) ifadesinin doğru tercümesi, “Denge böyle kurulur.” şeklinde olmalıdır. Çünkü Hayber hurması ile ilgili hadiste tartılan maldan değil, kile ile ölçülen hurmadan bahsedilmektedir. Serahsî’de geçen “Falana bir sa’ hibe ettim.” denince o miktarda bir taam (الطعام) kastedilir.”⁸⁰ ifadesindeki taam kelimesini bütün yiyecekleri içine alan bir anlama çekmek de doğru değildir. Çünkü Hicaz bölgesinde taam deyince buğday anlaşılır.⁸¹ Dolayısıyla “Bir sa’ı iki sa’a satmayınız.” hadisi, bir sa’ buğdayı iki sa’ buğdaya karşılık satmayınız, şeklinde anlaşılmalıdır. Bir başka hadiste geçen “O gün taamımız arpaydı.”⁸² ifadesi, taam kelimesinin arpa anlamında da kullanıldığını gösterir. Arpa ve buğday, faize konu altı maddenin içindedir.

Faize konu altı madde, mezhepler tarafından farklı şekillerde algılanmış ve ona göre farklı faiz illetleri (sebepleri) belirlenmiştir.

a- Hanefî Mezhebi

Hanefî mezhebi, faiz sistemini yukarıdaki altı madde ile ilgili hadisler üzerine kurmuştur. Onlardan illetler çıkarmış ve kıyaslar yapmıştır. Mezhepte faiz şöyle tarif edilir:

“Faiz, mübadeleli akitlerde taraflardan biri lehine şart koşulan karşılıksız fazlalıktır.”⁸³

Bu tarifin iki temel ögesi vardır; biri mübadeleli akit, diğeri de karşılıksız fazlalıktır.

78 Serahsî, a.g.e. c. XII, s. 113.

79 İbn Manzur, Lisanu’l-Arap, وزن maddesi.

80 Şerahsî, a.g.e. c. XII, s. 112.

81 Tâcu’l-arûs’ta الطعام kelimesi ile ilgili olarak şu bilgiler verilir: Hicaz halkı yalnız olarak الطعام derse buğdayı kasteder. Ebû Saîd’in fitre konusundaki “Taamdan bir sa’ veya arpadan bir sa’” hadisi bu şekilde açıklanmıştır. (Muhammed Mustafa ez-Zebîdî, Tacu’l-arûs, tarih ve yer yok, الطعام maddesi, c. VIII)

82 Müslim, Sahih, Mûsâkât, 93.

83 Ali b. Ebîbeker el-Merğînânî, el-Hidâye, (Feth’ül-Kadîr ile birlikte), c. VII s. 8.

Mübadele, bir şeyi bir şeyle değiştirmektir. Para verip ekmek almak, buğday verip un almak, altın verip altın almak birer mübadeledir.

Akit (akd=العقد) sözlükte bağlama anlamına gelir. Terim olarak iki veya daha fazla kişinin yaptığı sözleşmeye denir. Böylece bir konuyu, karşılıklı anlaşma yoluyla sonuca bağlamış olurlar.

Mübadeleli akit, bir şeyi bir şeyle değiştirmek için yapılır. Hanefîler faizi alım satımın alt başlığı olarak ele almışlar ve fıkıh kitaplarının “كتاب البيوع=Satış Bölümü”nde “باب الربا=Faiz Bahsi” başlığı ile işlemişlerdir. Tarifte satış yerine mübadele kelimesini kullanmaları, borçtan elde edilen geliri de faiz kapsamına katmak içindir.

Tarifin ikinci ögesi karşılıksız fazlalıktır. Bu eşitlenebilir şeyler arasında olur. Yumurta limona; elma armuda eşitlenemez; ama arpa arpaya, altın altına, para paraya eşitlenebilir. Karşılıksız fazlalık eşitliği bozan şeydir. Bir ay sonra 101 altın almak üzere 100 altın verilirse 1 altın karşılıksız fazlalık olur. İşte o faizdir.

1) Hanefî Mezhebinde Faiz İletleri

Faizli işlemler; altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuzun bazı alım satım şekilleri ile sınırlanamayacağından Hanefîler, ilgili hadislerden iki illet yani faize sebep olabilecek iki temel öge belirleyerek kapsamı kıyas yoluyla genişletmişlerdir. Bunlar cins (الجنس) ile kadr (القدر) illetleridir.

Cins (الجنس), değiştirilen iki malın aynı cinsten olması; **kadr** (القدر) da ölçü birimlerinin aynı olması demektir. Hadislerde ölçü birimi olarak vezn (tartı) ve keyl (ölçek) geçtiği için kadr deyince bunları anlamışlardır. Bu sebeple Hanefîlere göre, aynı cinsten olup tartı veya ölçek ile satılan iki malı değiştiren miktarların eşit ve değiştirmenin peşin olması gerekir; yoksa faiz olur.

Cins illetini tespit ederken hadislerde yer alan; “Altına altın... buğdaya buğday...” şeklinde aynı cinsten iki malın değiştirmeden söz edilmesine dayanmışlardır.

Kadr illetini de hadislerdeki “misli misline..” ifadesinden çıkarmışlardır. Kadrin **vezn** veya **keyl** olduğunu “tartıya tartı = وزنا

بوزن⁸⁴ ve “ölçeğe ölçek=مديا بكميل, كيلا بكميل”⁸⁵ ifadelerine dayandırmışlardır. Bu konuyu ilgili yerlerde şöyle ifade ettikleri görülmektedir:

“Kadr, kileyle ölçülen mallarda kile, tartılan mallarda vezndir.⁸⁶ Hadiste geçen الحنطة بالحنطة “buğdaya buğday”ın anlamı “Buğdaya karşılık buğday satışı...”dır. Bir buğday tanesi de buğdaydır, ama onu kimse satmaz, satsa da alan olmaz. Çünkü işe yaramaz. O zaman hadislerden işe yarayacak⁸⁷ ölçekte buğday satışının kastedildiği anlaşılır. Bunun satılabilecek durumda olduğu da kile ile bilinebilir. Böylece bu malları kileyle ölçme özelliği hadislerle belirlenmiş olur.

Allah’ın Elçisi’nin الذهب بالذهب “Altına altın” sözü de öyledir. Altın tozuna da altın denir, ama onu hiç kimse satmaz. Tartılabilen altın satılır. O zaman tartılma özelliği hadisin delâletiyle sabit olmuş olur. Sanki Allah’ın Elçisi şöyle demiştir: “Tartılan altına karşılık altın, ölçeğe vurulan buğdaya karşılık buğday...”⁸⁸

Değiştirilen iki maldan birinin diğerinden fazla olduğunu tespit için cinslerinin ve özelliklerinin aynı olması gerekir. 15 tane yumurta mı, yoksa 10 tane limon mu daha fazladır, diye soru sorulamaz, ama aynı cins ve özellikteki 15 yumurta, 14 yumurtadan fazladır. Fazlalık, ölçü birimi ile tespit edilir. Hanefîlere göre faizde ölçü birimi sayı değil, hadislerde geçen tartı ve kiledir. Onlara göre hadisler şu emri vermektedir:

“Aynı cinsten iki malı değiştirirken, kile ile satılanlarda kile ile tartıyla satılanlarda da tartı ile eşitliği sağlayınız.”⁸⁹

Allah’ın Elçisi’nin **keylî** yani kile ile satıldığını söylediği mallar sürekli keylî’dir. Arpa, buğday, hurma ve tuz böyledir. Vezni yani tartıyla satıldığını söylediği mallar da sürekli veznî’dir. Altın

84 Müslim, Sahih, Mûsâkât 77 (1585).

85 Renk farklılığı, cins farklılığı anlamına gelir. Nitekim bu husus diğer hadislerden açıkça anlaşılmaktadır.

86 Şemsüddin es-Serahsî, el-Mebsût, c. XII, s. 113.

87 Serahsîde mütekavvim olarak geçen kelime “işe yarayan mal” şeklinde tecüme edilmiştir. Mütekavvim demek, kullanılması yasak olmayan ve elde edilmiş bulunan mal demektir. Buradaki tercüme “işe yarayan mal” ifadesi uygun düşmektedir.

88 Şemsüddin es-Serahsî, el-Mebsût, c. XII, s. 116.

89 Serahsî, a.g.e. c. XII, s. 113.

ve gümüş böyledir. İnsanlar bu ölçüleri bırakmış olsalar bile hüküm değişmez. Diğer maddeler için örfe bakılır.⁹⁰

Bunun böyle olması, bu malların faizli işleme girecek şekilde değiştirilmeleri halindedir. Mesela günümüzde hurma kilo ile satılır, ama Hanefîlere göre 100 kilo hurma verilir 100 kilo hurma alınmaz. Böyle bir iş yapılacaksa hurmaların eşit ağırlıkta değil, eşit ölçekte olduğunun tespiti gerekir. Çünkü Allah'ın Elçisi hurmayı hurmayla değiştirirken eşitliğin kile ile belirleneceğini bildirmiştir.

İki altın bilezik de birbiriyle değiştirilmek istenirse bu bileziklerin tartılıp eşit ağırlıkta olduklarının tespiti gerekir. Çünkü Allah'ın Elçisi altına karşılık altın alırken eşitliğin tartıyla belirleneceğini bildirmiştir.

Bu mallar kendi cinsleriyle değiştirilmiyorsa bu ölçü birimlerine uymak gerekmez. Mesela kâğıt para verip kilo işi buğday, tane işi altın alınabilir.

Kadr ve cinste ortak olan malları peşin değiştirirken eşitlik bozulursa fazlalık faizi, yani **ribe'l-fadl** olur. Çünkü hadiste şöyle buyrulur:

“Altına karşılık altın satmayınız; misli misline olursa başka. Birini öbüründen fazla yapmayınız. Gümüşe karşılık gümüş satmayınız; misli misline olursa başka. Birini öbüründen fazla yapmayınız. Bunları, biri peşin diğeri veresiye olarak da satmayınız.”⁹¹

Kadr ve cinste ortak olan mallar veresiye değiştirilemezler, yoksa vade faizi yani **ribe'n-nesie** olur.

Gümüşü gümüşle, altını altınla değiştirince aynı cins mallar değiştirilmiş olur. Bunlar kadrda da ortaktır. Çünkü her biri tartı (vezn) ile işlem görür. Bu sebeple değiştirmenin peşin, miktarların eşit olması gerekir. Yoksa faiz olur.

Yalnız kadrda veya yalnız cinste ortak olan mallar peşin değiştirilirse miktarlar farklı olabilir. Meselâ, bir kile buğday iki kile ar-

90 el-Merğînânî, a.g.e. c. VII, s. 9-10.

91 Buhârî, Sahih, Büyü' 78 (Beyu'l-fidda b'il-fidda); Müslim, Sahih, Müsâkât 75 (1584); Nesâî, Sünen, Büyü' 47 (Bey'uz-zeheb b'iz-zeheb).

payla peşin değiştirilebilir. Çünkü malların cinsleri farklı fakat ölçü birimleri aynıdır. Bunun veresiyesi ribe'n-nesie olur.

Ubâdetü'bnü's-Sâmit'in rivayet ettiği hadiste altı mal sayıldıktan sonra şu ifade yer alır:

“Bu cinsler değişik olursa peşin olması şartıyla istediğiniz gibi satılabilirsiniz.”⁹²

Ubâdet'übn'üs-Sâmit (r.a) diyor ki;

“Bize, Allah'ın Elçisi, gümüşe karşılık altını, altına karşılık gümüşü, arpaya karşılık buğdayı, buğdaya karşılık arpayı peşin olmak şartıyla istediğimiz gibi satabileceğimizi emretti.”⁹³

Hanefîlere göre değiştirilen bu malların niteliğine bakılmaz. Çünkü nitelik örfte fark sayılmaz. Ona da bakılsa, alım satımın önü kapanır.⁹⁴ Ribaya konu bir malın iyisini verip kötüsünü almak, misli misline olmazsa caiz olmaz. Mesela iyi pirinç verip kırık pirinç alan, ancak verdiği ölçek kadar alabilir.

Bir litre normal benzin ancak peşin olmak şartıyla bir litre süper benzinle değiştirilebilir. Çünkü bu mallar hem ölçekle işlem görürler hem de aynı cinsten sayılırlar.

Bir litre benzin iki litre süt veya zeytinyağı ile değiştirilebilir, ama değiştirme peşin olmalıdır, yoksa faiz olur. Çünkü benzin, süt ve zeytinyağı farklı cinslerdir, ama ölçekle işlem görürler.

Buğday verip buğday unu veya buğday kavutu⁹⁵ alınamaz. Bunlar, buğdayın parçalanmış şekli oldukları için aralarındaki cins birliği bir yönüyle devam eder. Bunlardaki ölçek kiledir, ama buğday ile bunlar arasındaki eşitlik kile ile sağlanamaz. Çünkü un ve kavut ölçeği tam doldurur, ama buğday tanelerinin arası boş kalır. Fakat una karşılık un, ölçekle satılabilir.⁹⁶

Zeytin verip zeytinyağı almak, susam verip susam yağı almak istenirse zeytinyağının ve susam yağının fazla olması gerekir ki,

92 Müslim, Sahih, Müsâkât, 81(1583).

93 Nesâî, Sünen, Büyû', 43 (beyu'l-burr b'il-burr - Rivayetin ikinci bölümü).

94 el-Merginânî, a.g.e. c. VII, s. 8.

95 Kavut, kavrulmuş un demektir.

96 el-Merginânî, a.g.e. c. VII, s. 23.

fazla kısım, diğer tarafın posasına karşılık olsun. Yoksa bu değişim caiz olmaz.⁹⁷

Kile ve tartı dışındaki ölçü birimlerinin faiz konusunda bir tesiri yoktur. Örnek olarak 10 tane köy yumurtası 20 çiftlik yumurtasıyla değiştirilebilir. Ancak bunlar aynı cinsten olduğu için değiştirmenin peşin olması gerekir. Bir **fels**⁹⁸ peşin olarak iki felsle değiştirilebilir. Bunlar aynı cinstendir, ama sayı ile işlem görürler. Sayı faiz illeti değildir.

Faiz illetlerinden hiçbirinde ortak olmayan iki mal, her şekilde değiştirilebilir.

Altın ve gümüş tartıyla satılır. Hanefilerin prensibine göre bunların, tartıyla satılan diğer mallarla veresiye değiştirilememesi gerekir. Ama Hanefiler, altın ve gümüşü, tartı ile satılan diğer mallarla her türlü değiştirmeyi kabul etmişlerdir. Meselâ, 10 g altınla 500 kilo veresiye demir alınabilir. Bunların her ikisi de tartıyla satılır ama bunların tartıları aynı özellikte değildir. Altın hassas tartıyla, demir de kiloyla tartılır.⁹⁹ Bu sebeple aralarındaki ölçü birliğini yok saymışlardır. Hanefilerin bu yaklaşımı, Kur'ân'ın en ağır yasaklarından olan faizi, anlaşılmaz hale getirmiştir. Bu konu, aşağıda tekrar ele alınacaktır.

2) Hanefî Mezhebinde Faiz Çeşitleri

Hanefiler faiz tarifine borç ve vade kavramlarını koymazlar. Bu sebeple onların faiz sistemlerini anlamak zordur. Onlara göre, faize sebep olan fazlalık, ya miktarda, ya da zamanda olur. Miktar fazlalığı yoluyla oluşan faize ribe'l-fadl, diğerine de ribe'n-nesie derler.

a) Rib'e'l-Fadl (ربا الفضل)

Hanefilere göre 100 g altın verip 101 g altın almak, ister peşin ister vadeli olsun, faizdir. Çünkü 100 gram, verilen 100 grama karşılık olur, 1 g ise karşılıksız kalır. 100 kile buğday verip 101 kile buğday almak da öyledir. Bunun borç şeklinde olmasıyla satış şeklinde olması sonucu değiştirmez. Buna miktar fazlalığı sebebiyle meydana gelen faiz, yani ribe'l-fadl adı verilir.

97 el-Merginânî, a.g.e. c. VII, s. 32.

98 Altın ve gümüş dışındaki madeni para; daha çok ufaklık para olarak kullanılır.

99 Bkz. Hidaye, c. VII, s. 12-13 Nakil sırasında ibareye değil, mânâyâ bağlı kalınmıştır.

Bu görüş, şu hadislere dayanır:

“Altına altın, gümüşe gümüş, buğdaya buğday, arpaya arpa, hurmaya hurma ve tuza tuz misli misline ve peşin olur. Kim artırır ya da fazlasını isterse faize girmiş olur. Bu konuda alan da veren de birdir.”¹⁰⁰

Allah’ın Elçisi’ne Hayber’de boncuk ve altın dizili bir gerdanlık getirildi. Satılığa çıkarılmıştı. Allah’ın Elçisi, gerdanlıktaki altının çıkarılmasını emretti. Sonra dedi ki:

“الذهب بالذهب وزنا بوزن”¹⁰¹ Altına altın tartıya tartıdır.”

Çünkü gerdanlık verilip dinar¹⁰² alınacaktı. Fadâle b. Ubeyd dedi ki, “Hayber günü, boncuklu ve altınlı bir gerdanlığı 12 dinara satın almıştım. Ayırdım baktım, 12 dinardan fazla altını var. Bunu hemen Allah’ın Elçisi’ne anlattım.” Dedi ki:

“Ayırt edilmeden satılmaz.”¹⁰³

Çünkü altınlar ayrılarak satılsaydı on iki dinardan ağır olduğu görülecek ve daha fazla fiyat istenecekti.

b) Ribe’n-Nesie (ربا النسية)

10 g altını, daha sonra alınacak 9, 10 veya 11 g altınla değiştirmek faiz olur. Aynı şekilde altınla gümüşü veya buğday, arpa, hurma ve tuzu birbiriyle vadeli değiştirmek de faiz olur. Mesela tuz verilip hurma alınacaksa değiştirmenin peşin olması gerekir. Buna vade fazlalığı sebebiyle meydana gelen faiz, yani **ribe’n-nesie** denir. Bunun delili şu hadislerdir:

“Altına altın, gümüşe gümüş, buğdaya buğday, arpaya arpa, hurmaya hurma ve tuza tuz misli misline, dengi dengine ve peşin olur. Bu cinsler farklı olursa peşin olması şartıyla istediğiniz gibi satın.”¹⁰⁴

“Gümüşe karşılık altın, elden ele satıldığında gümüşün fazla olmasının zararı yoktur, ama verisiyesi olmaz. Arpaya karşı-

100 Müslim, Sahih, Müsâkât, 82 (1584).

101 Müslim, Sahih, Müsâkât, 89 (1591).

102 Dinar, altından basılı paraya denir.

103 Müslim, Sahih, Müsâkât, 90 (1591).

104 Müslim, Sahih, Müsâkât, 81(1583).

lık buğday elden ele satıldığında arpanın fazla olmasının zararı yoktur, ama veresiyesi olmaz.”¹⁰⁵

Hanefilere göre faizsiz ödünç diye bir şey olmaması gerekir. Çünkü ödünç, aynı cinsten iki malı vadeli değiştirmektir. Gerek Kur’ân’da ve gerekse sünnette teşvik edildiği için faizsiz ödünçün faiz kapsamına sokulamayacağı da açıktır. Bu sebeple Hanefiler, sistemlerine aykırı düşen faizsiz ödünçü helâl göstermek için yanlış yollara girmişlerdir. Konu ile ilgili değerlendirme aşağıda gelecektir.

3) Hanefilerin Görüşlerinin Tenkidi

Hanefilerin yukarıdaki görüşleri hem Kur’ân ile çelişir hem de kendi içinde tutarsızdır. Kur’ân, alım satım ile faizi ayırmışken onlar faizi, alım satımın alt başlığı yapmışlardır. Ayrıca ilgili hadislerin önemli bir kısmını değerlendirme dışı bıraktıklarından doğan boşluğu kendileri doldürmüşlerdir. Bunun için faiz illetleri belirlemişler ve yeni faiz çeşitleri icat etmişlerdir. Burada onların görüşlerinin kendi içinde tutarsızlığı ele alınacaktır.

Hanefilerin faizle ilgili görüşleri dört açıdan yanlıştır:

a- Onlara göre aynı cinsten iki mal değiştirilirse bakılır; eğer kile ile veya tartıyla satılıyorlarsa miktarların eşit ve değiştirmenin peşin olması gerekir; yoksa faiz, yani ribe’l-fadl olur. Konu ile ilgili delillerden biri şu hadistir:

Allah’ın Elçisi’nin, hurma için görevlendirdiği kişi bir sa’ iyi hurma getirmişti. “Bu sana nereden?” diye sordu. “İki sa’ götürdüm, bu sa’ı aldım, çünkü pazarda bunun fiyatı bu, onunki de budur” dedi. Allah’ın Elçisi dedi ki, “Yazık! Faize girmişsin. Bunu yapmak istersen hurmanı bir bedelle sat, sonra onunla istediğin hurmayı al.”¹⁰⁶

Bunun tersi rivayet de vardır. Zeyd b. Sabit’in bildirdiğine göre Peygamberimiz yaş hurmayı kurusu ile değiştirmeyi yasakladıktan sonra, ailesine yedirme maksadıyla ağacın üstündeki yaş hurmayı yerdeki yaş veya kuru hurma ile değiştirmeye müsaade etmiş,¹⁰⁷ ne

105 Ebû Davud, Sünen, Büyü’ ve’l-icârât, 12; hadis no 3349.

106 Müslim, Sahih, Müsâkât, 100 (1595).

107 Buhârî, Sahih, Büyü, 82.

değiştirmenin peşin ne de miktarların eşit olmasını şart koşmuştur. Ariyye ve arâyâ denen bu satışın Hanefîlere ve diğer üç mezhebe göre faiz olması gerekir. Peygamberimiz izin verdiğiğine göre bunlar sistemlerinde bir yanlışlık olduğunu anlamalıydılar.

Konuyu alım satım değil de faizli borç kapsamında değerlendir-selerdi Hayber hurması ile ilgili yasağın, alım satım görüntüsü altında faizli borcu engellediğini görürlerdi. Faizle ilgili hadisler anlatılırken bu hususlara dikkat çekilmiştir.

Ailesine yedirmek için ağacın üstündeki yaş hurmayı yerdeki yaş veya kuru hurma ile değiştiren kişinin bunu faizli borca alet etmesi düşünülemez. Bu yüzden ona müsaade edilmiştir. Bu gibi değerlendirmelerde Peygamberimizin şu sözünü dikkate almak gerekir:

“Bir dinarı iki dinara, bir dirhemi iki dirheme, bir sa’¹⁰⁸ iki sa’a satmayınız; faize girmenizden korkuyorum.”¹⁰⁹

“Faize girmenizden korkuyorum” sözü önemlidir. Çünkü altın ve rip altın bilezik almak gerçek bir alım satımdır, ama faize âlet edilebilir. Hurmaya hurma da öyledir. Ariyye satışında olduğu gibi faize âlet edilme ihtimali ortadan kalkınca hüküm değişir.

b- Hanefîlere göre ister tartıyla veya kileyle işlem görsün ister görmesin, aynı cinsten iki mal, ancak peşin değiştirilebilir. Bu sebeple 100 lira borç verip, bir ay sonra 100 lira almak veya komşudan 10 yumurta alıp daha sonra 10 yumurta vermek, aynı cins iki malı veresiye değiştirmek olduğundan faiz olur. Bu durumda faizsiz ödünç diye bir şey olamaz. Hâlbuki Allah’ın Elçisi, menfaat beklemeden borç vermeyi teşvik etmiş ve şöyle demiştir:

“Her ödünç sadakadır.”¹¹⁰

“Kim zor durumda olan bir kişinin sıkıntısını giderirse Allah da onun dünya ve ahirette sıkıntısını giderir.”¹¹¹

108 Hanefî Mezhebine göre bir sa’, yaklaşık üç kilo (2920 gram) ağırlığında arpa ve buğday alan bir ölçektir.

109 Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. II, s. 109.

110 Abdülazîm b. Abdülkavî el-Münzirî, et-Terğîb v’et-terhîb, c. II, s. 163.

111 Müslim, Sahih, Zikr 38; Ebû Davud, Sünen, Edeb 60; Tirmizî, Sünen, Birr 19.

Hanefîler, sebep oldukları bu çıkmazı aşmak için ödünçte vadeyi geçersiz saymışlardır. Ödünç verirken vade kaçınılmaz olduğundan daha karmaşık bir yola girmişler ve şöyle demişlerdir:

“Ödünce vade biçilirse ödünç geçerli, vade geçersiz olur. Çünkü ödünç, başlangıçta âriyet ve dostluktur. Onu âriyet sayınca biçilen vade bağlayıcı olmaz. Ödeme sırasında da sanki 10 altın verip peşin 10 altın almış gibi sayılır. Yoksa altını altına karşılık veresiye satmak gibi olur; o da faizdir”.¹¹²

Âriyet, bir kimseye bir mal verip karşılıksız yararlandırmaktır. Oturması için ev, binmesi için binek, ekip biçmesi için tarla, okuması için kitap vermek gibi. Mal sahibi o malı istediği zaman geri alabilir. Ariyet bir yönüyle ödünce benzer ama aradaki farktan dolayı ödünce âriyet denemez.¹¹³ Çünkü ödünç olarak alınan mal tüketilir; yani para ise harcanır, buğday ise yenir ve daha sonra onun dengi bir mal verilerek borç kapatılır. Ama ariyet olarak alınan mal tüketilmez. Okumak için alınan kitap, daha sonra iade edilir. Şu söz Hanefîlere aittir:

“Dirhemden, dinardan, kileyle (mekîl), tartıyla (mevzûn) veya sayıyla (ma'dûd) satılan bir maldan yararlanma ancak o malı tüketerek olabilir. Bu sebeple bunlar âriyet olarak verilemez ancak ödünç olarak verilebilirler. Çünkü ödünç, malı tüketip geriye onun mislini yani dengini vermektir.”¹¹⁴

Tüketilen malların ariyet olamayacağını söyledikten sonra ödünçü ariyet saymaları ne büyük bir çelişkidir. Hanefîlerden Kemaleddin b. el-Hümâm, bu çelişkiye dikkat çekerek şöyle demiştir:

“Görülüyor ki, ödünçü âriyet saymakla bir şey elde edilemez. Çünkü dirhem, dinar, ölçekle (mekîl), tartıyla (mevzûn) veya sayıyla (ma'dûd) satılan malların âriyeti gerçek bir âriyet değildir. Ariyet olarak alınan şey tüketilmeden kullanılıp geri verilebilecek özellikte olmalıdır. Yukarıdaki şeyleri ise tüketmeden kullanmak

112 el-Merğînânî, el-Hidâye, (Fethu'l-kadîr ile birlikte), c. VI, s. 523-524; Muhammed b. Mahmud el-Bâbertî, (ö. 786 h.) (Hidaye Haşiyesi, Fethu'l-kadîr ile birlikte) c. VI, s. 523-524. (Men işterâ şeyen mimâ yunkal ve yuhavvel).

113 el-Merğînânî, el-Hidâye ve İbn Hümâm, Şerhu feth'i-kadîr (Bu iki eser bir arada), c. IX, s. 4- 7, Ariyet.

114 el-Merğînânî, el-Hidâye ve İbn Hümâm, Şerhu feth'i-kadîr, Bâbertî, şerhu'l-inâye al'el-Hidâye, (Bu üç eser bir arada) c. IX, s. 13, Ariyet.

mümkün olmaz. Öyleyse bunun gerçek bir âriyet olması imkânsız olur. Bunlarda gerçek bir âriyet hükmü de yoktur. Çünkü açıkça belirttiklerine göre borçlunun bir kastı olmadan helâk olan ödün-cün tazmini gerekir. Ama kullananın kastı olmadan helak olan âri-yetin tazmini gerekmez.

Bu şeyleri âriyet olarak verince âriyetin ne kendi, ne de hükmü ge-çerli olur. Öyleyse ödünce âriyet demenin bu konuda hiçbir etkisi olmaz.¹¹⁵

Sonuç olarak Hanefîler, sistemlerindeki çarpıklıktan dolayı fa-izsiz ödünce faiz kapsamından kurtaramamışlardır. Kendilerindeki bu tutarsızlığı görmeli ve mezhebin faiz sisteminin yanlış olduğunu bu açıdan da anlamalıydılar.

c- Hanefîlere göre aynı cinsten iki mal değiştirilince bakılır; eğer kile veya tartı ile satılan bir mal değillerse sadece değiştirmen-in peşin olması gerekir, yoksa faiz yani ribe'n-nesie olur.

Buna göre bir **fels**¹¹⁶ peşin iki felsle değiştirilebilir. Bunlar aynı cinstendir, ama sayı ile işlem görürler. Sayı faiz illeti değildir. Kâ-ğıt para da tartı veya kile ile alınıp verilmediğine göre 10000 lira, peşin 15000 lira ile değiştirilebilir.

Bunun ne büyük bir hata olduğu açıktır. Çünkü faizcinin asıl iste-ği, verdiği 10 liraya karşılık 11 lira almaktır. Bunu meşru yoldan yapabilirse borca çevirmek zor olmaz. Önce 11 lira borç verir; son-ra onu borçludan peşin 10 liraya satın alır. Hanefîlerin bu sözünü kabul etmek mümkün olsa, bankanın işi kolaylaşır. Bünyesinde iki bölüm oluşturur, kredi talebinde bulunan kişi, bir bölümden, faiz-siz 11 lira borç alır, ikinci bölümde onu bankaya peşin 10 liraya satar. Sonra bankadan 10 lira para ve 11 lira borçla ayrılır, faiz ya-sağının da bir anlamı kalmaz. Hadislerin esasen bu gibi işlemleri yasakladığı daha önce görülmüştü.

d- Hanefîlere göre değiştirilen iki mal aynı cinsten değilse ba-kılır; eğer kile ile veya tartıyla satılıyorsa miktarlar farklı olabilir ama değişim peşin olmalıdır; yoksa faiz yani ribe'n-nesie olur.

Altın ve gümüş tartıyla satıldığı için Hanefîlerin sistemine göre bunları, tartıyla satılan diğer mallarla veresiye değiştirmek faiz olur. Eskiden para, altın ve gümüşten basıldığı için onlarla veresi-

115 İbn Hümâm, Fethu'l-kadîr, c. IX, s. 14, Ariyet.

116 Altın ve gümüş dışındaki madeni paralara denir.

ye mal alma zorunluluğu doğuyordu. Bu sebeple altın ve gümüşün diğer tartılan mallarla veresiye değiştirilmesini faiz saymamışlardır. Meselâ altınla demir veresiye değiştirilebilir, ama demirle bakır veresiye değiştirilemez, yoksa faiz olur.¹¹⁷

Kemalüddin b. el-Hümâm (788/1396-861/1457) bunun sebeplerini şöyle açıklar:

1. Altından ve gümüşten basılı dinar ve dirhemlerle tartıyla alınıp satılan diğer mallar arasında görünüşte (sureten) bir fark vardır. Çünkü dinar ve dirhemler sancat¹¹⁸ denen ağırlık birimleriyle, diğer mallar da men (المن)¹¹⁹ ile tartılırlar.
2. Bunlar arasında görünmeyen (manen) bir fark daha vardır. Dinar ve dirhemler tayinle taayyün etmezler. Ama diğer mallar tayinle taayyün¹²⁰ ederler.
3. Aralarında değerlendirme yönünden (hükmen) de fark vardır. 1 dinara karşılık 60 kilo demir alınsa, demiri satıcı, dinarı da alıcı, diğerinin görmediği yerde tartmış olsa, teslim aldıktan sonra dinarlar tekrar tartılmadan satılabilir, ama demiri tartıyla satabilmek için müşterinin onu yeniden tartması gerekir.

Arada sureten, manen ve hükmen fark olduğu için tartılan diğer mallarla nakitler, tartıda her yönüyle ortak değillerdir.¹²¹

Hanefîler'e şunu sormak gerekir: Madem arada bu kadar fark vardı, neden altın ve gümüşün tartı ile satıldığına dayanarak tartıyı (vezn) faiz illeti saydınız. Bu tam bir çelişki değil midir? Bu çelişki, tek başına onların faiz sistemini çökertmeye yeter.

Şimdi yukarıdaki gerekçeleri tek tek cevaplayalım:

1. Dinar ve dirhemler sancat denen ağırlık birimleriyle, diğer mallar da men ile tartılır diyorsunuz. Para olarak basılmamış altın ve gümüş de öyle tartılır. Demek ki, altın ve gümüş için

117 Bkz. Hidaye, c. VII, s. 12-13 Nakil sırasında ibareye değil, mânâya bağlı kalınmıştır.

118 السنج، السنجات، الصنجات، الصنجات çoğulu (Lisanu'l-Arab) Farşçası سنك تروزن kelimeleridir. (Ekmelüd-din Muhammed b. Mahmud el-Bâbertî, Şerh'ül-Hidâye, c. V, s. 274; Feth'ül-Kadîr ile birlikte)

119 Men, 260 dirhemlik bir ölçüdür. (Ömer Nasuhi BİLMEN, Kamus, c. IV, s. 126) Bir şer'î dirhem 2.975 gram geldiğinden yaklaşık 774 grlık bir ağırlık eder.

120 Tayinle taayyün etme konusu Para bölümünde Para'nın hukuki özellikleri başlığı altında açıklanmıştır.

121 Bkz. Hidaye, Feth'ül-kadîr ve Bâbertî'nin Hidaye şerhleri, c. V, s. 274 vd.

belirlediğiniz tartı (vezn) illetinin bir illet-i müteaddiye,¹²² yani tartılan diğer mallarda da bulunabilecek bir illet olmadığını kabul etmiş oluyorsunuz. Öyle ise neye dayanarak tartılan diğer malları, sırf bu özelliğinden dolayı ribevî mallar kapsamına sokuyorsunuz? Hem tartı illetini altın ve gümüşten çıkaracaksınız, hem de altın ve gümüşü bu hükümden istisna edeceksiniz. Bunu kabul etmek mümkün değildir.

2. Dinar ve dirhemler tayinle taayyün etmezler ama diğer mallar tayinle taayyün eder, diyorsunuz. Para olarak basılmamış altın ve gümüş de tayinle taayyün eder. O halde neden fıkıh kitaplarınızda para olarak basılmış altın ve gümüşle basılmamış arasında bir fark gözetmezsiniz?
3. Teslim aldıktan sonra dinarlar tekrar tartılmadan satılabilir, ama demiri tartıyla satmak için müşterinin onu yeniden tartması gerekir diyorsunuz. Bu özellik de para olarak basılmış altın ve gümüşte olur. Onların ağırlığı belli olduğu için tartmaya ihtiyaç duyulmaz. Ama böyle olmayan altın ve gümüşleri her defasında tartmak gerekir. Dolayısıyla bu sözünüzün de bir anlamı yoktur.

Hanefîlerin tartıyı bir faiz illeti saymayıp şöyle demeleri gerektirdi: Altın ve gümüş her ne kadar tartı ile alınıp satılsa da bunlarla, tartı ile satılan diğer mallar arasında sureten, manen ve hükmen bir fark olduğu için vezn faiz illeti olamaz. Vezn faiz illeti olmayınca kile de faiz illeti olamayacak ve Hanefîlerin alım satıma dayalı faiz sistemi tümüyle çökecektir.

Hanefîlerin faiz sisteminin tutarlı hiçbir yanının olmaması, birçok konuda yaptıkları gibi Kur'ân'ı esas almamaları ve hadisleri kendilerine göre ayıklamaya tabi tutmaları sebebiyledir. Yanlış yoldan doğru hedefe gidilemez.

b- Şâfiî Mezhebi

Şâfiîler'den er-Rûyânî¹²³ faizi şöyle tarif eder:

Faiz, belli malları, akıt sırasında şer'î ölçekle eşitliği bilinmeden peşin veya bedellerden her ikisi yahut biri veresiye olmak üzere değiştirmek için yapılan sözleşmedir.¹²⁴

122 İlet-i müteaddiye demek, başkalarında da bulunabilen illet demektir.

123 Abdolvâhid b. İsmâil er-Rûyânî, (ö. 502/1108) Taberistan ve Rûyân kadılığı yapmıştır. el-Bahr adında bir eseri vardır. (Hayrettin KARAMAN, Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslam Hukuk Tarihi, İst. 1975, s. 139.)

Tarifte geçen belli mallar, kendinde faiz illeti bulunan mallardır. Bunlara ribevî mal denir. Şer'î ölçek ise Hanefilerde olduğu gibi vezn (tartı) ve keyl (ölçek)dir. Tarifin diğer öğeleri, Şâfiîlerin faizli işlem saydıkları alım satım şekilleridir.

1) Şâfiî Mezhebinde Faiz İletleri

Şâfiî mezhebine göre riba, bir şekilde yenilen veya içilen mallar ile altın ve gümüşte olur.¹²⁵ Bunlar ribevî mallardır.

Altın, gümüş, arpa, buğday, hurma ve tuz ile ilgili hadislerde geçen “misli misline ve peşin olma” şartı, bu mallardaki değeri ve tehlikeyi göstermektedir. Bu, nikâhta şahitlerin şart koşulması gibidir. Öyleyse belirlenecek faiz illeti o değere ve tehlikeye uygun olmalıdır.

Arpa, buğday, hurma ve tuz insan yiyeceği (tu'm) oldukları için faize konu olmuşlardır. Çünkü insanın hayatı yiyeceğe bağlıdır. Ayrıca Allah'ın Elçisi şöyle demiştir: “الطعام بالطعام مثلا بمثل Taama taam misli mislinedir.”¹²⁶

Taam, **tu'm** kelimesinden türetilmiştir. Bir hükmün türetilmiş bir kelimeye bağlanması, o kelimenin köküyle ilgisini gösterir.¹²⁷ Kökü tu'm olduğu için kendinde tu'm illeti bulunan her mal ribaya konu olur.

Altın ve gümüş ise para olma özelliğinden (semeniyet) dolayı faize konu olmuşlardır. Çünkü ihtiyaçları gideren malların varlığını sürdürmesi için para gerekir.¹²⁸

Sonuç olarak bir malda tu'm veya semeniyet illetlerinden biri varsa o mal **ribevi mal**, yani faize konu mal olur. Bu illetler üzerinde biraz duralım.

124 İbn Hacer, a.g.e. IV, s. 272.

125 İmam Şâfiî, Muhammed b. İdris (ö. 204 h.), el-Ümm, c. III, Beyrut, 1413/1993, s. 29, er-Riba.

126 Müslim, Sahih, Müsâkât, 93 (1592).

127 İbn Hacer, a.g.e. IV, s. 276.

128 Hidâye ve Fethü'l-kadir, c. VII, s. 5-6. Bunlar Hanefî mezhebinin fıkıh kitaplarıdır. Ancak bu izahlar hem tatminkar oldukları hem de Şâfiî mezhebinin görüşünü doğru olarak aktardığı için buraya alınmıştır.

a) Tu'm (الطعم)

Tu'm; taam, insan yiyeceği demektir. En belirgin özelliği, insan yiyeceği veya insanla hayvanın ortak yiyeceği olan her şey bu kapsama girer. Bozulmadan kalan ve biriktirilebilen yiyeceklerle bekletilemeyen ve biriktirilemeyenler aynıdır.¹²⁹

Yiyecekler, ya iktiyat ya tefekküh ya da tedavi için elde edilir. İktiyat (الاقتيات), azık olsun diye toplanan gıdaya denir. Buğday, nohut ve içme suyu bunlardandır.

Tefekküh (التفكه); bir yiyeceği meyve, tatlı, salata, katık vs. olsun diye elde etmektir. Hurma, üzüm ve incir gibi meyveler; katıklar, tatlı, ekşi veya ağzı acılatan¹³⁰ yiyeceklerle tere ve nane gibi sebzeler bu kapsamdadır.

Yiyecek **tedavi** için de elde edilebilir. Tuz, kurutulup dövülerek yemeklere katılan otlar, baharat gibi yemeğe lezzet veren şeyler, safran, sakamonya ve ermeni veya mahtûm çamuru¹³¹ gibi ilaçlar, sütleğen, gül ve günlük yağı gibi şeyler ile kargabükenin¹³² yağı ve tohumu bu kapsama girer.

İlgili hadislerde gıdalara birer örnek verilmiştir. Bunlardan tuzun gıdayı lezzetlendirme ve koruma özelliği vardır. Onunla, bedeni iyileştiren ve koruyan şeyler arasında fark yoktur. Çünkü gıda, sağlığı korumak, ilaç da sağlığa tekrar kavuşmak içindir.

Yeme maksadı taşıyan şeye taam dendiği için sütleğen, gül, gül suyu, ud, sandal, anber, misk, deri ile keten ve balık gibi şeylerin yağı, keten tohumu, yeşilken yenen otun ve yoncanın kurusu, üzüm çöpü, kemik gibi cin yiyeceği, çoğunlukla hayvan yiyeceği olarak kullanılan şeyler taam kapsamı dışında kalır.¹³³

129 İmam Şâfî, a.g.e. c. III, s. 25, er-Riba.

130 Tuhfet'ül-muhtac'da "teharrûf = التحرف" kelimesi geçer. Lisan'ül-arabda harâfe, ağzı ve dili yakan yiyecek diye tanımlanmakta, böyle yiyeceklere hirrîf dendiği soğanın bunlardan olduğu ifade edilmektedir. Teharrûf kelimesini "ağzı acılatan yiyecek" diye tercüme etmemizi bundandır.

131 Bu çamurlar tedavi maksadıyla yenir.

132 Kargabüken (الحنظل), tropikal bölgelerde yetişen, yeşil ve yayvan ağaççıktır. Eczacılıkta kullanılır.

133 İbn Hacer, a.g.e. IV, s. 276-277.

b) Semeniyet (التمنية)

Semeniyet, para olma özelliği anlamına gelir. Bu konuda İmam Şâfiî şöyle der: “Altın ve gümüş her şeyden farklıdır. Çünkü bunlar her şeyin bedeli (semeni) olabilirler. Bunlara ne yiyecek ne de başka şey kıyaslanabilir.¹³⁴ “Altın ve gümüş, para olarak basılmamış olsa bile para sayılır. Bunların faize konu olması kendilerindeki para olma özelliğindedir. Bu özellik, onların yapısında vardır. Buna cevheriyet’üs-semen (جوهرية الثمن) denir. Altın ve gümüş dışında böyle bir madde olmadığından dolaşımında olsa bile felsterde faiz olmaz.¹³⁵ Fels, altın ve gümüş dışında bir madenden basılan paraya denir.

Bedeller arasındaki eşitlik; buğday, süt, şıra, sıvı yağ gibi ölçek (kile) ile satılan mallarda ölçek ile; altın, gümüş, bal, katı yağ gibi tartı (vezn) ile satılan mallarda tartı ile sağlanır. Kile ile satılan mallar, tartılarak değiştirilemez. Tartı ile satılan mallar da kile ile değiştirilemez. Bir malın tartı ile mi, yoksa kile ile mi satıldığı, Allah’ın Elçisi hayatta iken Hicaz halkının uygulamalarının nasıl olduğuna bakılarak tespit edilir. Onlar o malı daha çok nasıl satıyorlarsa öyle yapılır. Bilinmiyorsa o bölgenin yaygın uygulamasına bakılır.¹³⁶ İmam Şâfiî’nin bu konudaki ifadeleri şöyledir:

“(Hadiste sözü edilen) yiyecekleri kile ile ölçülür bulduk. Yiyecek tartı ile tartıldığı zaman da aynı anlamdadır. Çünkü ikisi de yenir. İster ölçülsün, ister tartılsın içecek de aynıdır. Zira tartma işi, alıcı ile satıcının bildiği bir şeyi satmak için yapılır. Ölçü de iki tarafın bilgisi içindir. Aslında tartı, miktarı daha iyi gösterir, çünkü onda ölçekteki farklılık olmaz.

Değiştirilen iki şey, yiyecek veya içecekse miktarların ölçek veya tartı ile bilinerek satılmasında görüş birliği olunca altın ve gümüşteki maksatla yiyecekteki maksat aynı olur. Biz de her ikisine aynı hükmü, altın ve gümüşteki hükmü veririz. Çünkü altın, gümüş, buğday, arpa, çekirdekli hurma, (çekirdeksiz olanı bozular) ve tuzdaki helâllik ve haramlığın kaynağı farklı değil, aynıdır. Bunların hükümleri arasına fark koymayız. Aynı illeti taşıdığı için

134 İmam Şâfiî, el-Ümm, c. III, s. 25, er-Riba.

135 İbn Hacer, a.g.e. IV, s. 279.

136 İbn Hacer, a.g.e. IV, s. 278.

bunlara kıyasla, ölçülen ve tartılan her yiyecek ve içeceğe de aynı hükmü uyguluyoruz.

Bize göre sayı ile satılan yiyecek ve içecekler de bu hükümdedir. Çünkü onların çoğunun bir yerde tartılıp başka yerde tartılmadığını görürüz. Bütün yaş hurmalar Mekke’de sepetler içinde tahmini olarak satılır; etler de öyledir. Bedevîler et veya süt satınca sadece tahmini olarak satarlar. Yağ, bal, kaymak ve diğerlerini de öyle alıp satarlar. Ama başkalarına göre bunlar tartılabilir. Tahmini usulle satış yapan tartıdan veya ölçüden kaçmaz. Tahminle veya sayıyla satılan yiyecek ve içecekler, bize göre ölçük veya tartıyla satılanlar gibidir.¹³⁷

Buğdayda esas olan kiledir. Hangi şeyde kile esas ise onu, kendi misliyle tartıya tartı veya tartıya kile satmak caiz olmaz.”¹³⁸

2) Aynı Cins Malları Değiştirme

Kendinde riba illeti bulunan iki mal ya aynı cinsten ya da farklı cinslerden olur. Altına karşılık altın, buğdaya karşılık buğday aynı cinstendir. Bunların biri verilip diğeri alınacaksa üç şarta uymak gerekir. Bunlar, hulûl, mûmâselet ve tekâbuz şartlarıdır.

Hulûl (الحلول), değiştirilecek iki malın, sözleşmenin yapıldığı yere getirilmiş olması demektir. Onlardan biri sözleşmeden sonra getirilse olmaz. İsterse taraflar henüz ayrılmamış olsunar.

Mûmâselet (المماثلة), bedellerin eşit miktarlarda olması ve bunun bilinmesi demektir. Sahabeden buna karşı olan vardı, ama onun muhalefeti sona erdi ve bu konuda bir icma oluştu.¹³⁹

Yaş hurma ile yaş veya kuru hurma alınamaz. Taze üzümle taze veya kuru üzüm almak da caiz değildir. Çünkü bunlarda mûmâselet tam olarak belirlenemez. Unu, kavutu ve ekmeği kendi misli veya aslı ile değiştirmek olmaz. Çünkü unlar arasında yumuşaklık farkı

137 İmam Şâfiî, el-Ümm, c. III, s. 25, er-Riba.

138 İmam Şâfiî, el-Ümm, c. III, s. 27, er-Riba.

139 Burada Abdullah b. Abbas’ın kastedildiği anlaşılmaktadır. Onun konu ile ilgili görüşü, Sahabenin Faiz Anlayışı başlığı altında verilmiştir.

vardır. Ekmekler üzerinde ateşin etkisi farklıdır; bu sebeple tam mümâselet tespiti yapılamaz.¹⁴⁰

Tekâbuz (التقابض), tarafların değıştikleri malları, ayrılmadan gerçek anlamda teslim almaları demektir. İmam Şâfiî şöyle der: Biri diğlerinden değerli ve isimleri farklı da olsa bütün buğdaylar tek cinstir. Nitekim altınlar da farklıdır. İsimlerinde de üstünlük vardır, ama altına altın caiz olmaz, misli misline, tartısı tartısına ve elden ele olursa başka.¹⁴¹

3) Farklı Cinsten Malları Değıştirme

Altına karşılık gümüş, buğdaya karşılık arpa gibi tu'm veya semeniyet özelliğine sahip iki farklı malı değıştirirken sadece hulûl ve tekâbuz şartları aranır. Yoksa faiz olur.

Allah'ın Elçisi, ona salât ve selâm olsun, şöyle dedi: “Altına altın, gümüşe gümüş, buğdaya buğday, arpaya arpa, hurmaya hurma ve tuza tuz misli misline, eşit miktarda ve peşin olur. Bunlardan birini diğeri cinsine karşılık peşin olmak şartıyla istediğiniz gibi satabilirsiniz.”¹⁴²

Hadisteki peşinlik şartı, tekabuzu gösterir. Tekabuz için daha çok hulûl gerekir. Müslim'de “**aynen bi aynin**=mala mal” ifadesi de vardır. Bu açıkça hulûlun şart olduğunu gösterir. Mümâselet ise sadece aynı cins malları değıştirmede şart koşulur.

Değıştirilen iki şey gıda yahut altın veya gümüş değilse bu şartlardan hiçbirini aranmaz. Altın verip buğday veya kumaş almak, hayvan verip hayvan almak böyledir. Bu durumda taraflar serbest hareket edebilirler.¹⁴³

4) Faiz Çeşitleri

Şâfiîler, tıpkı Hanefîler gibi faizi tanımlarken borçtan gelir elde etme konusuna yer vermemişlerdir. İmam Şâfiî üç çeşit faizden bahseder; **riba yed**, **ribâ fadl**, ve **riba'n-nesâ**.

140 İbn Hacer, a.g.e. IV, s. 281. Ariye satışı ile ilgili hadis, İmam Şâfiî'nin bu değerlendirmesini geçersiz kılmaktadır.

141 İmam Şâfiî, el-Ümm, c. III, s. 27, er-Riba.

142 Müslim, Müsâkât, 81(1583).

143 İbn Hacer, a.g.e. IV, s. 273-274 ve 279.

a) Riba Yed (ربا يد)

Peşin işlem faizidir. Faize konu iki malı değiştirirken taraflardan birinin, kendi malını teslim edip diğer malı teslim almadan o yerden ayrılmasıyla olur. Meselâ buğday verip arpa alan kişi, arpayı teslim almadan ayrılrsa **riba yed** olur. İmam Şâfiî şöyle demiştir: “Buğdayı misli misline ve elden ele satmakta bir sakınca yoktur. Ama taraflar malları birbirlerinden teslim almadan ayrılamazlar. Eğer ayrılırlarsa, tıpkı altına karşılık altında olduğu gibi aralarındaki satış fasid olur.”¹⁴⁴ Bunun sebebi meydana gelen **riba yed**’dir.

b) Riba Fadl (ربا فضل)

Bu, Hanefîlerin ribe’l-fadl dedikleri şeydir. Kendinde faiz illeti bulunan iki malı kendi cinsiyle değiştirken birinin diğerinden fazla olmasıyla meydana gelir. Meselâ bu senenin buğdayını geçen senenin buğdayı ile değiştirken bedellerden biri fazla olursa ribe’l-fadl olur. İmam Şâfiî bu konuda şöyle der:

“Ölçeği bir dinar olan kaliteli buğday, ölçeği bir dinarın altında olan kalitesiz buğday ile değiştirilebilir. Taze buğday eski buğday ile veya saf, beyaz buğday da kara, kötü buğdayla değiştirilebilir. Bütün bu değişimler misli misline, kilesi kilesine ve elden ele olur. Yani her iki buğdayın da aynı ölçekte ve değişimin peşin olması gerekir. Bir de taraflar bedelleri teslim almadan ayrılamazlar.”¹⁴⁵

Ödünç faizi de ribe’l-fadl kapsamındadır; ödünç verirken alacaklı lehine bir menfaatin şart koşulmasıyla meydana gelir. Bu, ribe’l-cahiliyyedir. Rehin veya kefil almak gibi şeyler bu anlamda bir menfaat sayılmaz.

5) Riba’n-Nesâ (ربا النسا)

Bu, Hanefîlerin ribe’n-nesîe dedikleri şeydir. Kendinde faiz illeti bulunan iki malı; meselâ gümüş ile altını değiştirirken birini daha sonra teslim etmeyi şart koşturmakla meydana gelir.¹⁴⁶

İmam Şâfiî’nin faizle ilgili diğer bazı görüşleri de şöyledir:

144 İmam Şâfiî, el-Ümm, c. III, s. 27, er-Riba. Şâfiî mezhebinde fesat ile butlan aynı anlama gelir.

145 İmam Şâfiî, el-Ümm, c. III, s. 28, er-Riba.

146 İbn Hacer, a.g.e. IV, s. 272-273.

“Misli misline ve elden ele olmadıkça satılması caiz olmayan bir şeyi, yanına başka şey koyarak satmakta hayır yoktur. Meselâ bir ölçek **acve** hurmasının yanına bir dirhem koyup iki ölçek acve hurması karşılığında satmanın bir hayrı olmaz. Yine taama taam olmasın diye bir ölçek siyah buğday ile bir dirhemi, iki ölçek mahmule buğdayı karşılığı satmakta da bir hayır yoktur;¹⁴⁷ yani bunlar caiz olmaz.”

İçinde katkısı olan veya beraberinde başka bir şey bulunan altını, altına karşılık almak caiz değildir. Beraberindeki az olsun, çok olsun fark etmez. Bizim kuralımız şudur: “Altına karşılık altın satarken saf altın miktarının bilinmez olması veya birinin diğerinden fazla olması haramdır. Gümüşe karşılık gümüş de aynıdır. Ama altın verip boncuklu gümüş almakta bir sakınca yoktur. Çünkü bunların arasında fazlalık olabilir.”¹⁴⁸

Bir kimse sarraftan dirhemler alsa, teslim alıp ayrıldıktan sonra onları ona emanet bıraksa bunda bir sakınca yoktur.¹⁴⁹

Bir kimse birine dinar veya dirhem ödünç verse, o da fazlasıyla ödese bunda da bir sakınca yoktur. İster bu davranış adet haline gelmiş olsun, ister olmasın; fark etmez.

Birinin diğerinden dirhem alacağı, diğerinin de ondan dinar alacağı olsa, vadesi ister dolmuş olsun ister olmasın, aralarında uzlaşıp ödeşeler caiz olmaz. Çünkü bu, borcu borca karşılık satmaktır.¹⁵⁰

Meselâ Ali'nin Ahmet'te 10 dinar, Ahmet'in Ali'de 100 dirhem alacağı olsa, karşılıklı borç takası yaparak ödeşeler caiz olmaz.

Bir kimse, bir dinar borçlu olduğu kişiye dirhemler verse, bunlar onun yanında birikip bir dinar değerine ulaşırsa onu borca saymak isteseler bir hayrı olmaz. Çünkü bu, borcu borca değiştirmektir.¹⁵¹

6) Şâfîlerin Görüşlerinin Tenkidi

Şâfîler de Hanefîler gibi alım satımla faizli işlemi ayırmamış, faiz sistemlerini altı malın alım satımını düzenleyen hadisler üzerine kurmuşlar ve kendilerine göre illetler belirleyerek faiz olmayan birçok şeyi faiz kapsamına sokmuşlardır. Onların sistemlerinde de faiz, anlaşılmaz ve içinden çıkılmaz hal almıştır. Çünkü bunlar da Hanefîler gibi ilgili ayetleri ve hadislerin önemli bir kısmını değerlendirmeye dışı bırakmışlardır.

147 İmam Şâfî, el-Ümm, c. III, s. 28, er-Riba.

148 İmam Şâfî, a.g.e. c. III, s. 38- 39, er-Riba.

149 İmam Şâfî, el-Ümm, c. III, s. 39, er-Riba.

150 İmam Şâfî, a.g.e. c. III, s. 40, er-Riba.

151 İmam Şâfî, el-Ümm, c. III, s. 41, er-Riba.

Şâfiîlerin görüşleri kendi içinde de çelişkilidir. Onlara göre riba kelimesi mücmel yani kapalıdır. Onu Allah'ın Elçisi açıklamıştır.¹⁵²

Faiz Kur'ân'ın en ağır yasaklarından biridir. Onu Kur'ân açıklamayacak da üzerinde sürekli şüpheler oluşturulan hadisler açıklayacak, hiç böyle şey olur mu? Açıklamayı Kur'ân yapar, hadislerde Kur'ân'da olanı bize gösterirler. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَّا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلَّا مَا اضْطُرَّرْتُمْ إِلَيْهِ

“Allah size neyi yasaklamışsa açık açık bildirmiştir; zor durumda kaldıysanız başka.” (En'am 6/119)

Açıklama dedikleri, Allah'ın Elçisi'nin altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuz satışı ile ilgili hadisleridir. Bunlar faizi tarif etmiyor, sadece alım satım adı altında faiz yasağını çiğneyecek olanların önünü kesiyor.

“Faiz yalnız vadeli borçta olur”¹⁵³ hadisini esas alsalardı ayetlere de uygun olurdu. O zaman altı malla ilgili hadislerin sadece alım satım görüntüsü altında faizcilik yapmayı engellediğini görebilirlerdi. Bu konu daha önce anlatılmıştı. Neden böyle yapmadıklarını İmam Şâfiî şöyle izah ediyor:

“Diğer hadisler sebebiyle “Faiz yalnız vadeli borçta olur” hadisini bıraktık. Şunu dedik: “Riba, iki yerde; vadelide ve peşinde olur. Çünkü riba, peşinde kile ya da tartı fazlasıyla, vadelide vade fazlasıyla olabilir. Bazen vade ile birlikte ödemedeki fazlalık sebebiyle de olabilir.”¹⁵⁴

Yukarıda Şâfiîlerden er-Rûyânî'nin faiz tarifinin ne kadar karışık ve anlaşılabilir olmadığını görmüştük. İmam Şâfiî'nin ifadeleri, zihin karışıklığının ona dayandığını göstermektedir.

Şâfiîler derler ki: “Faiz, büyük günahların en büyüğüdür. Hiçbir şeriatte faizin helâl kılınmadığı söylenir. Allah kendi kitabında faiz yiyen dışında bir isyankâra harp ilân etmemiştir. Faizin haram-

152 Fahrü'r-râzî, a.g.e. VII, s. 99.

153 Buhârî, Sahih, Büyü' 79 (Bey'ud-dinâr b'id-dinâr nesâen), Müslim, Sahih, Müsâkât, 101 (1596).

154 İmam Şâfiî, el-Ümm, c. III, s. 25, er-Riba.

lığı taabbüdüdür, faiz illeti olarak gözüken her şey onun illeti değil, sadece hikmeti olur.”¹⁵⁵

Taabbüdü, illeti (asıl sebebi) anlaşılamayan ama kul olma gereği uyulan emir veya yasak demektir.¹⁵⁶ İleti anlaşılamayan bir şey üzerine kıyas yapılamaz. Ama bu sözü sanki hiç söylememişler gibi faiz için tu'miyet ve semeniyet¹⁵⁷ olmak üzere iki illet belirlemişler ve sistemlerini bunlar üzerine kurmuşlardır. Bu mantığı anlamak gerçekten zordur. Faizin haramlığı taabbüdü ise bu illetler nereden çıkıyor? İletler varsa neden taabbüdü diyorsunuz? Sonra Kur'an ve Sünnette illet olarak belirtilmemiş bir şeyi siz, nasıl illet sayarak faizi ilgisiz bir alana çekersiniz. Çünkü onlar bu halleriyle faiz olmayan birçok şeyi faiz, faizi de caiz hale getirmişlerdir.

Faiz illeti saydıkları şeylerden biri tu'm (الطعم), yani taam, insan yiyeceği olmaktır. En belirgin özelliği, insan yiyeceği veya insanla hayvanın ortak yiyeceği olan her şey faizli maldır.¹⁵⁸ İlaçlar da bu kapsamdadır.¹⁵⁹

Dolayısıyla tu'm olan iki mal aynı cinsten ise, meselâ acve hurmasına karşılık başka bir hurma alınacaksa her iki hurmanın da sözleşmenin yapıldığı yere getirilmiş olması her ikisinin de aynı ölçekte olması ve tarafların ayrılmadan malları birbirlerinden gerçek anlamda teslim almaları gerekir. Yoksa faiz olur.¹⁶⁰ Hurmalardan biri yaş diğeri kuru ise yine faiz olur.¹⁶¹

Hanefîlere cevap için naklettiğimiz ariyye hadisini burada da tekrarlamak gerekir. Zeyd b. Sabit'in bildirdiğine göre Peygamberimiz yaş hurmayı kurusu ile değiştirmeyi yasakladıktan sonra, ailesine yedirme maksadıyla ağacın üstündeki yaş hurmayı yerdeki yaş veya kuru hurma ile değiştirmeye izin vermiş,¹⁶² ne değiştirmenin peşin olmasını ne de miktarların eşit olmasını şart koşmuştur. Şâfiîlere göre bunun faiz olması gerekir. Peygamberimiz izin

155 İbn Hacer, a.g.e.IV, s. 272-278.

156 Bkz. Şirvânî, Tuhfetu'l-muhtâc haşiyesi, c. IV, s. 272, Riba bahsinin başı.

157 İbn Hacer, a.g.e. IV, s. 273.

158 İmam Şâfiî, a.g.e. c. III, s. 25, er-Riba

159 İbn Hacer, a.g.e. IV, s. 276-277.

160 İmam Şâfiî, el-Ümm, c. III, s. 27, er-Riba

161 İbn Hacer, a.g.e. IV, s. 281.

162 Buhârî, Sahih,Büyü, 82.

verdiğine göre bunlar sistemlerinde bir yanlışlık olduğunu anlamalıydılar.

Konuyu alım satım değil de faizli borç kapsamında değerlendiresellerdi ilgili yasağın, alım satım görüntüsü altında faizli ödücü engellediğini görürlerdi. Ailesine yedirme maksadıyla ağacın üstündeki yaş hurmayı yerdeki yaş veya kuru hurma ile değiştiren kişinin bunu faizli borca alet etmesi düşünülemez. Bu yüzden ona müsaade edilmiştir.

Bunlar, koydukları faiz sistemiyle hayatı çekilmez hale getirmişlerdir. Meselâ bunlara göre unu, kavutu ve ekmeği kendi misli veya aslı ile değiştirmek olmaz. Çünkü unlar arasında yumuşaklık farkı vardır. Ekmekler üzerinde ateşin etkisi farklıdır; bu sebeple tam mümâselet tespiti yapılamaz.¹⁶³ Bunun faizle ne ilgisi olur.

İki farklı yiyeceği değiştirirken de yiyeceklerin akit meclisinde hazır olması ve oradan ayrılmadan tarafların onları karşılıklı teslim ve tesellümü gerekir, yoksa faiz olur. Buna göre hayvancılıkla meşgul olan kişi, meyvecilik yapan komşusundan daha sonra vereceği süt, yoğurt, peynir vs. karşılığında meyve alamaz, alırsa faiz olur. Bu, Allah'ın helâl kıldığı alım satımı faiz ve haram saymaktan başka bir anlam taşımaz.¹⁶⁴

Şâfiîlerin ikinci faiz illetleri semeniyet yani para olma özelliğidir. Onlara göre bu özellik yalnız altın ve gümüşte vardır; diğer paralar dolaşımda olsalar bile bu kapsama girmezler.¹⁶⁵ Öyleyse bugünkü bankalar insanlara borç verirken borç veya kredi kelimelerini değil de “satma” kelimesini kullanırlarsa Şâfiîlere göre faizcilik yapmış olmazlar. Yani bir yıllığına %15 faizle 100.000 TL borç verdim derse faiz olur. Çünkü bu, menfaat sağlayan borçtur. Ama böyle demez de 100.000 TL'yi bir yıl vadeli olarak 115.000 TL'ye sattım derse caiz olur. Bu ne büyük bir yanılığdır!

c- Mâlikî Mezhebi

Mâlikîler de diğerleri gibi faizi alım satımın bir alt başlığı olarak ele almışlar ve “كتاب البيوع = Satışı Bölümü”nde “باب الربا = Faiz

163 İbn Hacer, a.g.e. IV, s. 281. Ariye satışı ile ilgili hadis, İmam Şâfiî'nin bu değerlendirmesini geçersiz kılmaktadır.

164 İbn Hacer, a.g.e. IV, s. 273-274 ve 279.

165 İbn Hacer, a.g.e. IV, s. 279.

Bahsi” başlığı altında işlemişlerdir. Mâlikîlerin farkı faiz illetlerine yaklaşımlarındadır.

1) Mâlikî Mezhebinde Faiz İletleri

Mâlikîler de Şâfiîler gibi semeniyet ve tu'miyeti riba illetlerinden sayarlar; ancak bazı yaklaşım farkları vardır.

a) Semeniyet

Semeniyet yerine galibiyettü's-semeniyet terimini kullanırlar. Yani bir paranın faize konu olması için para olma özelliğinin ağırlıklı olarak onun özünde bulunması gerekir. Bu da ancak altın ve gümüşte olur. Bu konuda altın ve gümüşe başka bir şey kıyaslanamaz. Şâfiîler de aynı görüştedir.

Bu, Mâlikîlerin meşhur görüşüdür. Meşhur olmayan görüşe göre bir şeyin para olarak dolaşımında bulunması (mutlaku's-semeniyet) onun faize konu olması için yeterlidir.¹⁶⁶ Buna göre, kâğıt para da dâhil bütün paralar ribevî mallardandır. İmam Mâlik'in bu konudaki sözleri şöyle nakledilmiştir:

“Felsleri¹⁶⁷ altın veya gümüşle değiştirirken ödemeyi bir an bile geciktirmekte hayır yoktur. Eğer insanlar, belli bir değeri temsil etmek üzere basılmış deri parçalarını para gibi kullansalar onlarla altın veya gümüş alırken bir anlık gecikmeyi mekruh sayarım.”
 “Bir felsi iki felse satmak caiz değildir. Felslerle altın, gümüş veya dinarları değiştirirken küçük bir gecikme caiz değildir.”¹⁶⁸

Mâlik dedi ki, fels verip fels almak ne göz kararı (cüzafen), ne dengi dengine tartıyla, ne de dengi dengine ölçekle olur. Bunun peşini de olmaz vadelisi de. Fels sayı ile işlem görür.

Mâlik dedi ki, bir felsi iki felse vermekte hayır yoktur. Çünkü felsler başka şekilde değil, sayı ile satılırlar. Onu tartı ile satarsa az da olsa, karşılıklı birbirine zarar verme ihtimali olur. İşte bunun için felsleri göz kararı ile satmak caiz değildir. Mâlik'in bir batman felsi iki batman bakıra satmayı mekruh görmesi de bundandır.¹⁶⁹

166 Ali el-'Adevî, Hâşiye 'ale'l-Haraşî alâ muhtasar-i Seydi Halil, Beyrut, c. V, s. 56.

167 Fels kelimesiyle kastedilen altından veya gümüşten basılı olmayan paralardır.

168 Mâlik b. Enes, el-Müdevvenet'ül-Kübrâ, (Sehnûn'un ibn Kasım'dan rivayeti) Mısır, 1323 h. c.III, s. 395-396.

169 Mâlik b. Enes, el-Müdevvenet'ül-Kübrâ, c. IV, s. 115.

Mâlikî Mezhebine göre saf altın veya gümüşten basılmış paranın kendinden ağır, fakat düşük ayarlı bir para ile değiştirilmesi caiz olmaz. Çünkü her iki tarafta da fazlalık vardır. Saf paranın sahibi diğer paranın ağırlığının tam olmasına, ağırlığı tam olan paranın sahibi de diğerinin saflığına ilgi duyar.

Altın veya gümüş paralardan birinin baskısı düzgün fakat ağırlığı az, diğerinin ağırlığı tam fakat baskısı kötü olunca değiştirilmeleri caiz olmaz. Çünkü her iki tarafta da fazlalık vardır.

Daha saf veya daha iyi baskısı olan paranın ağırlığı diğerine eşit veya daha fazla ise bu değişim peşin olmak şartıyla caiz olur. Çünkü bu durumda fazlalık sadece bir taraftadır.¹⁷⁰

b) Taam (İnsan Yiyeceği)

Bunlar, sadece temel gıda maddesi olup saklanabilen veya gıda maddelerini lezzetlendiren şeylerdir. Çünkü hadiste sözü edilen arpa, buğday, hurma ve tuz bu özellikleri taşırlar. Bu gibi maddeler kendi cinsleriyle değiştirilirlerse değiştirmenin peşin ve miktarların eşit olması gerekir. Farklı cins mallarla değiştirilince eşit miktarda olmaları gerekmez, ama değiştirmenin peşin olması şarttır.

Ayrıca biriktirilsin veya biriktirilmesin hiçbir gıda maddesi bir başka gıda maddesiyle veresiye takas edilemez.

İlaçlar, gıda maddesi tanımına girmez.¹⁷¹ Mâlikîler burada Şâfîîlerden ayrılırlar. Çünkü Şâfîîlere göre ilaç gıda maddesi değildir. Mâlikîler, her çeşit eşyayı kendi cinsiyle veresiye, bire iki değiştirmeyi de riba kapsamına sokarlar.¹⁷²

Yiyeceklerle yiyeceği veya para ile parayı değiştirirken bunlardan birinin veya ikisinin yanına bir mal koyup değiştirmeyi veresiye yapmak caiz olmaz. İmam Mâlik'e, bir süre sonra alınacak kumaş ve arpaya karşılık mercimek satışı soruldu da "Bu uygun olmaz." diye cevap verdi. Yani mercimek alacak kişi karşılığında daha sonra bir kumaşla birlikte bir miktar arpa vermek üzere anlaşsa İmam Mâlik bu satışı caiz görmez.

170 Ali el-'Adevî, el-Haraşî, alâ muhtasar-i Seydi Halil, Beyrut, c. V, s. 50.

171 Ali el-'Adevî, el-Haraşî, c. V, s. 56-67.

172 İbn Rüşd, Mukaddimât, III, s. 49-51.

Dinar ve dirhemlerde de durum aynıdır. Bir kişi dinar verip dirhem alsa, dirhemlerin yanına bir kumaş veya başka bir mal koyarsa, dinarları ve dirhemleri peşin değiştirip malı veresiyyeye bıraksa uygun olmaz. Değişim tamamen peşin olacaksa bir zararı yoktur.¹⁷³

İleride alacağı taama karşılık bir taamı veresiye vermek caiz değildir. Ancak aynı cins taamı ileride aynı miktarda almak üzere ödünç verirse olur. İleride alacağı, şimdi verdiği kadar ne daha iyi ne daha kötü olabilir. Bununla ödünç verdiği kişinin yararlanmasını istemiş olmalıdır. Belli bir süreye kadar ödünç verdiği zaman bu caiz olur. Ama bunun dışında yiyeceğin birini diğerine karşılık veresiye vermek uygun olmaz.¹⁷⁴

2) Mâlikîlerin Görüşlerinin Tenkidi

Mâlikîler de diğerleri gibi alım satımla faizli işlemi ayırmamış, faiz sistemlerini altı malın alım satımını düzenleyen hadisler üzerine kurmuşlar ve kendilerine göre illetler belirleyerek faiz olmayan birçok şeyi faiz kapsamına sokmuşlardır.

Şâfiîlerle ilgili yaptığımız tenkitlerin önemli bir bölümü Mâlikîler için de geçerlidir. Onlar da faiz için tu'miyet ve semeniyet olmak üzere iki illet belirlemişler ve sistemlerini bunlar üzerine kurmuşlardır.

Haneî ve Şâfiîleri tenkit için naklettiğimiz ariyye hadisi Mâlikîlerin sistemini de çökertmeye yeter. Madem Peygamberimiz ağacın üstündeki yaş hurmayı yerdeki yaş veya kuru hurma ile değiştirmeyi caiz görmüş, değiştirmenin peşin ve miktarların eşit olmasını şart koşmamıştır, öyleyse tu'miyet faiz illeti olamaz. Tu'miyet olamayınca semeniyet de olamaz. Bu da Şâfiîler gibi Mâlikîlerin sistemini de çökertir.

Mâlikîler hayatı çekilmez hale getirmişlerdir. Biriktirilsin veya biriktirilmesin bir gıda maddesinin bir başka gıda maddesiyle veresiye takasını faiz saydıkları için komşusundan soğan alıp yerine daha sonra domates vermek onlara göre faizdir. Tavuklarının yumurtalarından her gün komşusuna verip daha sonra yerine patates alan kişi de faize girmiş olur.

173 Mâlik b. Enes, el-Müdevvenet'ül-Kübrâ, c. IV, s. 25-26.

174 Mâlik b. Enes, el-Müdevvenet'ül-Kübrâ, c. IV, s. 27.

Mâlikîlerin ikinci faiz illetleri semeniyet yani para olma özelliğidir. Onların asıl görüşlerine göre bu özellik yalnız altın ve gümüşte vardır. Diğer paralar dolaşımda olsalar bile bu kapsama girmezler.¹⁷⁵ Onlara göre de bankalar insanlara borç verirken borç veya kredi kelimeleri yerine “satma” kelimesini kullanırlarsa faizcilik yapmış olmazlar.

d- Hanbelî Mezhebi

Hanbelîlere göre de menfaat sağlayan her ödünç haramdır. Borçlunun alacaklıyı, evinde kira almadan ya da düşük kira ile oturtması; kullansın diye hayvanını vermesi (iare), borç aldığı şeyden daha iyisini ödemesi veya rehin olarak verdiği maldan alacaklının yararlanması, tarlasını ekmesi yahut emsal ücretten az bir ücretle onun yanında çalışması gibi şartlarla ödünç caiz değildir. Önceden koşulan bir şart veya anlaşma yokken borcunu ödedikten sonra bunları yapar veya ödünç, aldığından daha iyisi veya daha fazlasıyla öderse caiz olur.

Borcu ödemedenden alacaklıya hediye verilmesi de caiz değildir. Bu durumda verilen hediyein değeri kadar borçtan düşülür. Bunlar daha önce birbirlerine hediye veren kişilerse başka.¹⁷⁶

1) Hanbelî Mezhebinde Faiz İletleri

Ahmed b. Hanbel’den faiz illetleri konusunda üç ayrı görüş nakledilmiştir. Bunlardan birincisi Hanefî mezhebine uygun, İkincisi Şâfiî ve Mâlikî mezheplerine yakın, üçüncüsü ise farklıdır. Mezhebin esas görüşü, Hanefî mezhebine uygun olanıdır.

a) Hanefî Mezhebine Uygun Görüş

Ahmed b. Hanbel’den yapılan üç rivayetten en meşhuruna göre faiz illetleri cins ve kadr (vezn ve keyl) olmak üzere iki tanedir. Bu, mezhebin esas görüşüdür. Küçük ayrıntılar dışında Hanefî Mezhebine tam uyar. Bu görüş şu rivayetlere dayanır:

175 İbn Hacer, a.g.e. IV, s. 279.

176 Ali Abdulhamid Baltacı, Muhammed Vehbî Süleyman, el-Mu’temed fi fikh’il-imam Ahmed, (Abdulkadir b. Ömer eş-Şeybânî’nin Neylu’l-meâri bi şerhi delîl’it-tâlib adlı eseri ile İbrahim b. Muhammed b. Dıvyân’ın Menâr’us-sebîl fi şerh’d-delîl adlı eseri bir araya getirilerek hazırlanmıştır.) babu’l-kard, Mekke, 1991/1412, c. 1, s. 4447-448.

Abdullah b. Ömer'in bildirdiğine göre Allah'ın Elçisi, ona salât ve selâm olsun, şöyle dedi:

“Bir dinarı iki dinara, bir dirhemi iki dirheme, bir sa'ı iki sa'a satmayınız. Çünkü faize girmenizden korkuyorum.” Birisi kalktı ve dedi ki, “Ey Allah'ın Elçisi! Bir at verip karşılığında birden fazla at; iyi bir deve verip karşılığında birden fazla deve alanın durumu ne olur?” Buyurdu ki, “Elden ele peşin olursa zararı yoktur.”¹⁷⁷

Enes'in bildirdiğine göre Allah'ın Elçisi şöyle dedi:

ما وزن مثل بمثل إذا كان نوعا واحدا و ما كيل فمثل
ذلك

“Tartılanlar aynı cinstense misli mislinedir. Kile ile ölçülenler de öyledir.”¹⁷⁸

Bu satışta bedellerin eşitliği esastır. Eşitliğin gerçekleşmesinde kile, tartı ve cins etkin olur. Çünkü kile ve tartı görünüşteki eşitliği sağlar, cins ise içerikte (manen) eşitliği sağlar.

Hanbelîlerin Hanefî mezhebine uymayan görüşleri şunlardır:

1. Faize konu bir şeyi kendi cinsiyle değiştirken birinin veya ikisinin yanına başka bir şey koymak caiz olmaz. Meselâ bir ölçek acve hurması ile bir dirhem, yine bir ölçek acve hurması ile bir dirheme karşılık satılamaz. Bir dinar ve bir dirhemi bir dinara karşılık satmak¹⁷⁹ da caiz olmaz. Bu yasak, faizin kökünü kurutmak içindir.
2. Dolaşımdaki felslerle altın veya gümüş alınacaksa hulûl ve takâbuz şart olur. Yani bedellerin akıt yerine getirilmiş olması ve taraflar ayrılmadan karşılıklı teslim ve tesellümü şarttır.

177 Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. II, s. 109.

178 İbn Kudâme, el-Muğnî, c. IV, s. 136-137.

Bu hadisi Ebu Bekr b. Ayyaş, er-Rabi' b. Sabih'ten, o el- Hasen'den, o da Ubade'den ve Enes b. Mâlik'ten, bu iki sahabi de Peygamberimizden rivayet etmişlerdir. ed-Darekutnî şunları söylemektedir: Bu hadisi er-Rabi'den Ebu Bekr dışında rivayet eden olmamıştır. Ondan birçok kimse, farklı bir metin rivayet etmişlerdir. (Sünen'ud-Darekutni, a.g.e. c. III, s. 18, Büyû' 58.)

179 Doğrusu, “Bir dinar ve bir dirhemi iki dinara karşılık satmak” şeklinde olmalıdır.

Burada felsler altın ve gümüş paralar gibi sayılmışlardır. Bu görüşü birçok Hanbelî fakih kabul etmez.¹⁸⁰

3. Ana maddesi tartı ile işlem gördüğü için bir fels iki felse satılamaz.¹⁸¹ Hanbelî fakihlerin çoğu bunu da kabul etmezler.¹⁸²

b) Mâlikî ve Şâfiîlere Uygun Görüş

Ahmed b. Hanbel'den yapılan ikinci rivayet Mâlikî ve Şâfiî mezheplerine uygundur. Buna göre altın ve gümüşte riba illeti semeniyettir. Bu özelliğin ağırlıklı olarak malın özünde bulunması (galibiyettü's-semeniyet) gerektiğinden bu kapsama yalnız altın ve gümüş girer.

Diğer dört maddede faiz illeti (tu'm) gıda olma özelliğidir. Mamer b. Abdullah'ın rivayetine göre Allah'ın Elçisi, ona salât ve selâm olsun, misli misline olması bir yana yiyeceğe (taam) karşılık yiyecek satmayı yasaklamıştır.¹⁸³

Yiyecek önemlidir; çünkü bedenler onunla ayakta durur. Para da önemlidir; çünkü ekonomi onunla devam eder. Onun için bu iki şeyi faiz illeti saymak gerekir. Ayrıca altın ve gümüşte faiz illeti tartı (vezn) olsaydı tartı ile işlem gören malları bunlarla veresiye almak caiz olmazdı. Çünkü ribe'l-fadl'ın iki illetinden birinin bulunması ribe'n-nesie için yeterli olmaktadır.

Gıda maddesi olması bakımından pirinç, mısır ve yulaf gibi temel maddeler; et, süt ve sebze gibi ekmeğe katık olan şeyler ile meyveler ve ilaçlar arasında fark yoktur.¹⁸⁴ Daha önce belirtildiği gibi Mâlikî mezhebi ilaçları gıda maddesi kapsamında saymaz. Bir

180 Ali Abdulhamid Baltacı, M. Vehbi Süleyman, a.g.e. bab ahkâm'ir-ribâ, c. 1, s. 429-430.

181 İbn Kudâme, el-Muğnî, c. IV, s. 140.

182 Bkz. Ali Abdulhamid Baltacı, a.g.e. s. 426.

183 Müslim, Müsâkât, 93. Hadisin tamamı yukarıda geçmişti. Değerlendirmede kolaylık olsun diye rivayeti tekrarlıyoruz: Mamer b. Abdullah kölesine bir sa' buğday verdi ve "Onu sat, karşılığında arpa al." dedi. Köle gitti ve bir sa'dan biraz fazla aldı. Mamer'in yanına gelince durumu ona bildirdi. Mamer dedi ki, "Niye böyle yaptın; git geri ver, misli misline olmazsa sakın alma. Çünkü Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle dediğini işittim: "Yiyeceğe (taam) yiyecek misli misline-dir." Şöyle devam etti: "O gün yiyeceğimiz arpaydı." Ona; "Buğday arpanın dengi değildir" denince: "Benzemesinden korkuyorum" dedi.

184 İbn Kudâme, el-Muğnî, c. IV, s. 139.

de saklanamayacak durumda olan gıda maddelerini peşin değiştirmede eşitlik şartı aranmaz.

c) Üçüncü Görüş

Ahmed b. Hanbel'den yapılan üçüncü rivayete göre yiyecek maddesinin ribaya konu olması için ölçü veya tartıyla satılması gerekir. Yumurta ve karpuz gibi sayı ile satılan yiyeceklerde faiz olmaz. Allah'ın Elçisi'nin şöyle dediği rivayet olunmuştur:

“Faiz, sadece ölçülen veya tartılan yiyecek veya içeceklerde olur.”

Bu hadisi tahrir eden ed-Darekutnî şöyle demiştir: “Bu söz Saîd'in sözüdür. Onu Allah'ın Elçisine mal eden yanılmıştır.¹⁸⁵”

2) Hanbelîlerin Görüşlerinin Tenkidi

Diğer üç mezhep için yapılan tenkitler Hanbelîler için de geçerlidir. Onlarla ilgili şu hususu ayrıca zikretmekte fayda vardır; bir yerde şöyle derler:

لو كانت العلة في الأثمان الوزن لم يجز إسلامهما في
الموزونات لأن أحد وصفي علة الربا يكفي في تحريم
النساء.

“Eğer altın ve gümüşte faiz illeti tartı (vezn) olsaydı tartı ile satılan malları bunlarla veresiye almak caiz olmazdı. Çünkü veresiyenin haram olması için ribanın iki illetinden biri yeterlidir.”¹⁸⁶

Buna göre vezn faiz illeti olamaz. Vezn olamayınca keyl de olamaz ve Hanbelîlerin kendilerine esas aldıkları faiz sistemi çöker. Hem bunu söyleyip hem de vezn ve keyl'i faiz illeti saymaları gerçek bir çelişkidir.

III- DÖRT MEZHEPLE İLGİLİ ORTAK TENKİT

Bugünkü kâğıt para dört mezhebin kurduğu faiz sisteminin isabetli olmadığını bir daha vurgulamaktadır. Çünkü eğer bu mezheplere uyulacak olsa faiz yasağı kolayca aşılabılır. Zira Şâfiî ve Mâlikî mezheplerine göre altın ve gümüş paralar dışındaki paraların

185 İbn Kudâme, el-Muğnî, c. IV, s. 133-138.

186 İbn Kudâme, el-Muğnî, c. IV, s. 138.

kendi cinsleri karşılığında peşin veya veresiye alım satımında faiz meydana gelmez. Yani 1 milyon lira ile vadeli 2 milyon satın alınabilir. Sadece İmam Mâlik'e ait olup mezhep tarafından kabul görmeyen görüşe göre bu faizli işlem olur.

Hanefîlere ve Hanbelîlere göre kâğıt para kendi cinsiyle peşin değiştirilince miktarların eşit olması gerekmez. Daha önce ifade edildiği gibi bir yıl vadeli bir milyona ihtiyacı olan kişi, önce bankadan 1.100.00 lira borç alır; sonra onu peşin 1.000.000 liraya bankaya satar. Oradan ayrılırken elinde bir milyon lirası olduğu halde bankaya, bir yıl vadeli bir milyon yüzbin lira borcu olur. Bu işlem, hem Hanefîlere ve Hanbelîler göre hem de Şafîî ve Malîkîlere göre faiz değildir.

Ayrıca bu dört mezhebe göre farklı cins kağıt paralar, hiçbir kurala tabi olmadan değiştirilebilir. Mesela 1000 Amerikan dolarının bugünkü değeri kadar Türk lirası verip bir yıl vadeli 1200 Amerikan doları alınabilir. Bu işlem, enflasyon baskısı altında olan bir ülkede, faizli ödünç işini daha da kolaylaştırır. Dört mezhebin kabul ettiği bu görüşleri bugün, içi temiz hiçbir Müslüman kabul edip uygulamamaktadır. Çünkü akıl ve fitrat bunu gerektirir.

III- DARU'L-HARPTE FAİZ

Müslümanların hâkim olduğu yerlere **darü'l-İslam**, diğerlerine **darü'l-harp** denir. Müslümanlarla barış anlaşması yapmış olanlar için daha çok **dar'us-sulh**, **daru'l-eman** veya **daru'l-ahd** terimleri kullanılır.

Ebû Hanife ile İmam Muhammed'e göre darü'l-harpte olan bir Müslüman, o ülkenin vatandaşıyla faizli işlem yapabilir. O şahıs orada Müslüman olmuş ama henüz daru'l-İslama geç etmemiş de olabilir.

Ebû Yusuf bu görüşte değildir. Çünkü daru'l-İslama girmesine izin verilen bir gayrimüslim (المستأمن=müste'men) burada faizli işlem yapamayacağına göre bir Müslüman da daru'l-harpte bu işi yapamaz. Mâlikî, Şafîî ve Hanbelî mezhepleri de bu görüştedirler. Çünkü faizi yasaklayan ayet ve hadislerde yer ayrımı yoktur. Bir müslüman, tek başına da olsa, dünyanın her yerinde Allah'ın emir ve yasaklarına uymak zorunda olduğu için bu görüşler doğrudur.

Eğer yiyorlarsa, daru'l-harp halkına ölü hayvan eti ve domuz satmada ve onlarla kumar oynamada da aynı ihtilâf vardır. Ebû Hanife ve İmam Muhammed'e göre bunlar da yapılabılır.

A- DELİLLER

1- Hadisler

Ebû Hanife ve İmam Muhammed'e göre Allah'ın Elçisi şöyle demiştir:

لا ربا بين المسلم والحربي في دار الحرب.

“Daru'l-harpte, Müslüman ile oranın halkı arasında faiz olmaz.”

Kemaleddin b. el-Hümâm bu konuda şöyle diyor: “Bu hadis garibtir.¹⁸⁷ Bunu Allah'ın Elçisi'nden Mekhûl'un rivayet ettiği bildirilmiştir. İmam Şâfiî, Ebû Yusuf'un şu sözünü nakleder: “Ebû Hanife'nin bunu söylemesi bir üstadın bize, Mekhûl'un Allah'ın Elçisi'nden şu sözü nakletmesinden dolayıdır: لا ربا بين أهل الحرب وأهل الإسلام ve Müslüman halk.” dedi.

Beyhakî'nin rivayetine göre İmam Şâfiî; “Bu hadis sabit değildir. Bunun delil olacak bir yanı yoktur.” demiştir

el-Mebstut'a göre “Bu hadis mürseldir. Mekhûl de güvenilir (sika) bir kişidir. Böylelerinin mürseli kabul edilir.”¹⁸⁸

Caferî mezhebine göre de daru'l-harpte Müslüman ile oranın halkı arasında faiz olmaz. Onlar bunu Ali'den (r.a) yaptıkları şu rivayete dayandırırılar: Allah'ın Elçisi dedi ki:

ليس بيننا وبين أهل حربنا ربا فإننا نأخذ منهم ألف درهم
بدرهم ونأخذ منهم ولا نعطيهم.

“Bize karşı savaş halinde olanlarla aramızda faiz olmaz. Bir dirhem verip bin dirhem alabiliriz. Alırız, ama vermeyiz.”¹⁸⁹

187 Garib hadis, rivayet ettikleri hadisler birçok kimse tarafından toplanan meşhur hadis imamlarından birinden yalnız bir kişinin rivayet ettiği hadistir.

188 İbn Hümâm, Fethü'l-Kadir, c. VII, s. 38–39.

189 Ebu Cafer Muhammed b. el-Hasen et-Tûsî (ö. 460 h.), el-İstisâr, Tahran 1390, c. II, s. 70, (Fî enneh lâ ribâ beyn'el-müslim ve ehl'il-harb) Paragraf 230.

a- Veda Hutbesi

“Allah’ın Elçisi Veda Hutbesinde şöyle demiştir:

“Cahiliye faizi kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk faiz bizim faizimiz, Abbas b. Abdulmuttalib’in faizidir. Onun tamamı kaldırılmıştır.¹⁹⁰

Mâlikîlerden İbn Rüşd (ö. 520/1126) bu konuda şöyle bir değerlendirme yapmıştır:

Bu hadiste, Ebû Hanîfe ve Muhammed’in¹⁹¹ görüşüne uygun olarak darü’l-harpte harbîlerle faizin caiz olacağına işaret vardır. Çünkü önceleri Mekke darü’l-harpti, Abbas (r.a) orada yaşıyordu. Ebû İshak’ın bildirdiğine göre Bedir savaşından önce Müslüman olmuştu. Bedir’de esir alınınca Allah’ın Elçisi, fidye vererek kurtulmasını istemiş, o da “Ben zaten Müslüman’ım; bu savaşa istemeyerek katıldım.” diye özür beyan etmişti. Allah’ın Elçisi de, “Görünüşte bize karşısın, kendini fidye ile kurtar.” demişti.

Bu rivayet kabul edilmezse İbn İshak’ın rivayeti kabul edilebilir. Ona göre Haccac b. İlât, Abbas’ın Hayber’in fethinden önce Müslüman olduğunu söylemiştir. Faiz ise Hayber’in fethi sırasında haram kılınmıştır. Çünkü Allah’ın Elçisi’ne Hayber’de ganimetler arasında altınlı ve boncuklu bir gerdanlık getirilmiş o, gerdanlıkta ki altınların çıkarılarak altına karşılık satılmasını emretmiş ve şöyle demişti: الذهب بالذهب وزنا بوزن “Altına altın tartıya tartıdır.”

Veda Hutbesi’nde Allah’ın Elçisi’nin, Abbas (r.a)’ın Müslüman olduğu andan itibaren aldığı faizleri değil de Mekke’den cahiliyye kalıntılarının silinmesinden sonra henüz tahsil etmediği faizleri kaldırması, onun darü’l-harpte faize müsaade ettiğini gösterir.”¹⁹²

b- Ebû Bekir’in Bahse Girmesi

Allah’ın Elçisi Mekke’de iken Romalılar Perslere yenilmiş, Rum Suresinde Romalıların tekrar galip gelecekleri bildirilmişti:

190 Müslim, Sahih, Hac, bab 19, Hadis no 147- (1218); Ebû Dâvûd, Sünen, Menâsik 57 Hadis no 1905 ve Büyû, 5, hadis no 3334; Tirmizî, Sünen, Tevbe Suresi’nin Tefsiri, hadis no 3087; Darimî, Sünen, büyü’, 3 ve Menâsik 34.

191 Kitapta Muhammed yerine Ebû Yusuf denmiştir.

192 İbn Rüşd, Mukaddimât, III, s. 28-29.

“Rumlar yenildiler. En yakın yerde. Onlar bu yenilgilerinin ardından galip geleceklerdir. Bir kaç yıl içinde...” (Rum 30/1-4)

Kureyşliler Ebû Bekir’e, “Siz Rumların galip geleceği görüşünderiniz öyle mi?” demişler, o “Evet” demişti. Birisi, “Bizimle bahse girer misin?” dedi. Bahse girdi ve bunu, Allah’ın Elçisi’ne bildirdi. Allah’ın Elçisi, “Git, bahis miktarını artır.” dedi; o da artırdı. Rumlar Persleri yenince Ebû Bekir bahse konu malı aldı. Bu, Ebû Bekir’in Mekke müşriklerle oynadığı kumardı ve Allah’ın Elçisi bunu onaylamıştı. O zaman Mekke şirk yurduydü.¹⁹³

c- Gayri Müslimlerin Mallarının Mubahlığı

Ebû Hanife ile İmam Muhammed’in bir delili de daru’l-harb vatandaşı olan kişilerin mallarının esasen mubah olduğu, yani dokunulmaz olmadığı görüşüdür. Onlara göre nassların¹⁹⁴ çıplak ifadeleri dokunulmaz malla ilgilidir. Eğer onlarla bir anlaşma yapılırsa mallarını anlaşmaya aykırı olarak almak haram olur. Aykırılık yoksa nasıl alınırsa alınsın helâldir.¹⁹⁵

Daru’l-harbe, onların güvencesi (eman=vize) ile giren kişi, güvencenin gereğini yerine getirmelidir. Güvence, bu şahsın, o ülkenin kanunlarına ve geleneklerine göre haksız sayılacak bir yolla onların mallarına dokunamayacağı hükmünü içerir. Faizin haksız kazanç sayılmadığı bir yere vize (eman) ile giren bir Müslüman onların malını faiz yoluyla alırsa bu vize anlaşmasına aykırı olmaz. Çünkü onlar faizi kendi rızalarıyla verirler.

Bizden vize (eman) alarak ülkemize gelen harbîler böyle değildir. Onların mallarını faiz yoluyla alamayız. Çünkü verdiğimiz vize onların mallarını dokunulmaz kılar. Bizce meşru olmayan bir yolla onların malını alan, bu anlaşmaya aykırı davranmış olur.

Zina böyle değildir; kadının helâl etmesiyle ondan yararlanmak helâl olmaz. Ama bir mal, sahibinin müsaadesiyle helâl olur.¹⁹⁶

193 el-Hidaye ve Fethü’l-Kadir, bab’ur-riba, c. V s. 300-301.

194 Nass, Kur’ân’ın ve sünnetin ifadeleri anlamındadır.

195 İbn Hümâm, Fethü’l-Kadir, c. VII, s. 39.

196 İbn Hümâm, Fethü’l-Kadir, c. VII s. 39.

B- DELİLLERİN TENKİDİ

Daru'l-harpte harbîlerden yani oranın yerli halkından faiz alınabileceği yolundaki görüşler tenkit edilmiştir. Burada biri Hanefî Mezhebi içinden diğeri de mezhebin dışından olmak üzere iki tenkide yer verilecektir

1- Kemalüddin b. el-Hümâm'ın Tenkidi

Hanefî mezhebinin önde gelen fakihlerinden İbn Hümâm¹⁹⁷ şöyle der:

“Faizi yasaklayan naslar mutlakdır, yani onlarda bir sınırlama yoktur. Mekhûl'un rivayet ettiği hadis buna ters düştüğü için bir anlam ifade etmez; delil olabileceği ispatlanırsa başka.

Şöyle de denebilir: Söz konusu hadis delil sayılsa bile Kur'ân'a haber-i vahid¹⁹⁸ ile ilâvede bulunmak caiz olmaz. Ayetlerin, “Faizi yemeyiniz” ve benzeri emirleri bu yasağa sınır koymazken “daru'l-harpte faiz yenelir” demek ilâve olur. Bu da caiz değildir.

Daru'l-harpte faizi haram saymayanlar kendilerini şöyle savunabilirler: ‘Faizle ilgili yasağa sınır koymayan hükümler, sahibinin hakkı sebebiyle dokunulmaz olan malları kapsar. Eğer harbînin malı bir anlaşmayla koruma altına alınmamışsa dokunulmaz değildir.’

Aslında bu açıklama dikkatle incelenirse, Mekhûl hadisi olmasa bile yukarıdaki görüşün uygun olduğu görülür. Ama burada gizli olmayan bir şey vardır; daru'l-harpte faizi helâl sayanlar onu Müslüman'ın alacağını esas alarak söylüyorlar. Daru'l-harpte faiz helâldir sözü genel bir hükümdür; faiz almayı da kapsar vermeyi de. Kumarda da aynı durum vardır; onu kâfir de kazanabilir.

Görünen o ki, daru'l-harpte faizli işlemin mubahlığı faizin Müslüman tarafından alınmasını ifade eder. Arkadaşlar derste, illete bakarak daru'l-harpte faizi ve kumarı helâl görenlerin maksadının, fazlalığı Müslüman'ın alması olduğunu benimsediler. Ama o fetvanın mutlak olması yani orada böyle bir sınırlamanın olmaması buna aykırı düşmektedir. Doğrusunu Allah bilir.”¹⁹⁹

197 Kemalüddin b. el-Hümâm 788 h./1396 m. tarihinde Sivasta doğmuş meşhur Hanefî fakihidir. Kendisinde mezhep taassubu yoktur. Hanefî mezhebinin yanlış bulduğu görüşlerini ifadeden çekinmez. Feth'ül-kadir adlı Hidaye şerhi, bugün hala Hanefî âlimlerinin güvendiği başucu kitabıdır. 861 h./1457 m. tarihinde vefat etmiştir.

198 Haber-i vahid, mütevatir olmayan hadise denir. Mütevatir, yalan söylemek için bir araya gelmeleri, adetlere göre mümkün olamayacak sayıda kişi tarafından rivayet edilen hadistir. Bu şart, senedin her tabakasında aranır.

199 el-Hidaye ve Feth'ül-Kadir, c. VII s. 39.

2- Abdullah b. Ahmed b. Kudâme'nin Tenkidi

Hanbelî mezhebi fakihlerinden İbn Kudâme (ö. 620h.) bu konuda şöyle der:

“Faiz, darü'l-İslâm'da olduğu gibi darü'l-harpte de haramdır. Mâlik, Evzaî,²⁰⁰ Ebû Yusuf, Şâfiî ve İshak²⁰¹ bu görüştedir.

Ebû Hanîfe demiştir ki, “Darü'l-harpte Müslüman ile harbi arasında faiz olmaz.” Şu da ondan nakledilmiştir: “Darü'l-harpte İslâm'a girmiş iki Müslüman arasında da faiz olmaz. Çünkü Mekhûl'un bildirdiğine göre Allah'ın Elçisi şöyle demiştir: “Darü'l-harpte Müslüman'larla oranın halkı arasında faiz olmaz.”

Üstelik onların malları mubahtır.²⁰² Darü'l-İslâm'da onlara dokunmayı yasak kılan kendilerine verdiğimiz eman yani güvencedir. Böyle bir güvence olmayınca malları bize mubah olur.”

Bizim delilimiz de Allah Teâlâ'nın şu ayetleridir:

- (a) “Allah faizli işlemi haram kılmıştır.” (Bakara 2/275)
- (b) “Faiz yiyenlerin davranışı, şeytanın taklup aklını çeldiği kimenin davranışından farklı değildir.” (Bakara 2/275)
- (c) “Müminler! Allah'tan korkun, faizden arta kalanı bırakın.” (Bakara 2/278)

Hadisler de fazlalığın haram kılındığını gösteriyor. Allah'ın Elçisi'nin şu sözü yasağın genel olduğunu gösterir:

“Kim artırır ya da fazlasını isterse faize girmiş olur.”

Diğer hadislerdeki yasak da geneldir. Bir de şu vardır, darü'l-İslâm'da haram olan, darü'l-harpte de haramdır. Bu, tıpkı Müslümanlar arasında faizin haram olması gibidir.

Haramlığı Kur'ân, sünnet ve icma ile sabit olan bir hükmü, sahih veya müsned ya da diğer güvenilir hadis kitaplarında geçmeyen meçhul bir hadise dayanarak terk etmek olmaz. Ayrıca hadis hem mürseldir,²⁰³ hem de Allah'ın Elçisi'nin faizi darü'l-harpte yasak-

200 Abdurrahman el-Evzâî, müstakil mezheb sahibi olmuş tebe-i tabiînin büyük fakihlerindedir. Şam ve Mağrib halkı İmam Mâlik'in mezhebinden önce Evzâî'nin mezhebine girmişlerdi. 88 h. tarihinde Balebek'te doğmuş, 157 h. tarihinde Beyrut'ta ölmüştür. (Bkz. Ömer Nasuhi BİLMEN, Hukukî İslamiyye Kamusu, c. 1, s. 362)

201 İshak b. Râheveyh büyük fakih ve muhaddistir. 237 h. tarihte Nisabur'da vefat etmiştir. (Bkz. Ömer Nasuhi BİLMEN, Hukukî İslamiyye Kamusu, c. 1, s. 419-420)

202 Yani bunlar bizim rahatlıkla el koyabileceğimiz mallardır.

203 Mürsel hadis, tabîinden bir zatın, sahabe ismi söylemeden doğrudan Allah'ın Elçisi'den naklettiği hadistir. Yukarıdaki hadisi Allah'ın Elçisi'nden Mekhûl b. Zeyd nakletmiştir. Bu zat tabîindedir. Yani Allah'ın Elçisi'ni değil, onun ashabını gönderenlerdir. Hanefî mezhebi tabîinden güvenilir kişilerin mürsel hadisini delil sayar. (Bkz. Ömer Nasuhi BİLMEN, Hukukî İslamiyye Kamusu, c. 1, s. 140)

ladığı anlamına da gelebilir. Çünkü “faiz olmaz” sözü faiz yasaktır, şeklinde anlaşılabilir. Nitekim ayette geçen,

فلا رفث ولا فسوق ولا جدال في الحج.

“Hacda kadına yaklaşmak, kötü söz söylemek ve dövüşmek olmaz” (Bakara 2/197) ifadeleri bunların hac ibadeti sırasında yasaklandığını gösterir.²⁰⁴

Bize göre de doğrusu budur. Çünkü Hanefîlerin delil getirdikleri hadis sahih dahi olsa ona dayanılarak böyle bir hüküm verilemez. Çünkü o takdirde hadis ayeti neshetmiş olur. Sünnet Kur’ân’a tabi olduğu için sünnetin âyeti neshedip hükmünü kaldırması düşünülemez.

---

204 İbn Kudâme, el-Muğnî, c. IV, s. 176, 177.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
VADELİ SATIŞ VE FAİZ

I- VADE FARKI VE FAİZ

Vade farkı, bir malın peşin fiyatı ile vadeli fiyatı arasındaki farktır. Bunun faizle ilgisi yoktur. Toptan ile perakende arasında nasıl fiyat farkı olursa peşinle vadeli arasında da olur. İşin yapısı bunu gerektirir. Bu konuda Allah'ın Elçisi'nin uygulaması ile Ali'nin (r.a) ve dört mezhebin olumlu görüşü vardır.

A- ALLAH'IN ELÇİSİ'NİN UYGULAMASI

Abdullah b. Amr'ın bildirdiğine göre, Allah'ın Elçisi ona, bir ordu hazırlamasını emretmiş ama develer yetmemişti. Bunun üzerine, zekâtтан alınacak genç dişi develere (kalus القلوص) karşılık deve (الجمل) almasını emretmişti. O, sadaka develerinin toplanacağı zamana kadar bir deveyi iki deveye karşılık alıyordu.¹

Devenin büyüğü gencinden değerli olduğu için burada bir devenin, verisiye iki deveye değiştirildiği söylenemez. Ancak iki genç dişi deve, bir büyük deveden değerli olacağı için peşin ile verisiyenin farklı olacağına delil olabilir.

Verisiye hayvan takası konusunda Peygamberimizden farklı rivayetler de yapılmıştır. Semüre'nin rivayeti şöyledir:

أن النبي صلى الله عليه وسلم نهى عن بيع الحيوان
بالحيوان نسيئة.

“Allah'ın Elçisi hayvana karşılık hayvanı verisiye satmayı yasakladı.”²

Ebû İsâ et-Tirmîzî (ö. 209-279 h.) bu hadisle ilgili şunu söyler: “Semüre'nin rivayet ettiği hadis hasen ve sahihtir. Gerek Allah'ın Elçisi'nin ashabından ve gerekse diğer ilim sahiplerinden çoğuna göre hayvana karşılık hayvanı verisiye satma hususunda uygulama bu hadise göre olur. Süfyanü's-Sevrî'nin ve Kûfelilerin görüşü de böyledir. Ahmed (b. Hanbel) de aynı şeyi söyler.

1 Ebu Davud, Sünen, البيوع والإجازات, 16, hadis no 3357.

2 Ebû Davud, Sünen, Büyû' ve'l-icârât, 15; hadis no 3356; Nesâî, Sünen, Büyû', 65 (Beyu'l-hayevân b'il-hayevân nesih); Tirmîzî, Sünen, Büyû' 21, hadis no 1237.

Allah'ın Elçisi'nin ashabından ve diğerlerinden olan kimi ilim sahipleri ise hayvana karşılık hayvanın veresiye satışına ruhsat vermişlerdir. Bu, Şâfiî'nin ve İshak'ın da görüşüdür.”³

Ebû Davud'un rivayet ettiği Abdullah b. Amr hadisi, bu konuda Allah'ın Elçisi'nden müsaade çıktığını göstermektedir. El-Hattâbî (319-388 h.) bu hadisle ilgili şu bilgileri verir:

“Şeyh dedi ki; bu hadis açıkça gösterir ki, hayvanı veresiye satma yasağı sadece her iki bedelin de veresiye olması haline hastır. İki hadisi birleştirmek ve aralarını uyuşturmak için bu gereklidir.”⁴

Hayvanlar borç verilebilir mallardan değildir. İnsanlar bir atı, bir deveyi kullanıp iade etmek üzere alırlar. Kullanmaya karşılık bir ücret ödenecekse kiralama, ödenmeyecekse âriyet olur. Hayvan, borç verilebilir mallardan olmadığı için hayvanı bir başka hayvanla değiştirmeyi ticaret saymak uygun olur.

B- SAHABE UYGULAMASI

Ali'nin (r.a) Useyfir adındaki devesini veresiye dört deve karşılığında sattığı bildirilmiştir.⁵ Her devenin değeri farklı olur. Ali'nin devesinin peşin değerini bilmiyoruz. O rivayeti buraya almamız, bir deve ile dört deve arasında değer farkı olacağını düşünmemizden dolayıdır.

C- MEZHEPLERİN GÖRÜŞLERİ

Fakihler arasında vade farkını caiz görmeyen, onu faizli işlem ile karıştıran birinin var olduğunu bilmiyoruz. Bütün mezhepler, bir malın peşin fiyatı ile vadeli fiyatının farklı olabileceğini; mal için vadelere göre değişen fiyat istenebileceğini kabul ederler. Meselâ, peşin 100 TL, bir ay vadeli 105 TL, iki ay vadeli 110 TL, üç ay vadeli 115 TL gibi uzayıp giden fiyatlar istenebilir. Yeter ki, taraflar ayrılmadan anlaşmayı tek fiyat üzerine kesinleştirmiş olsunlar. Aksi takdirde Peygamberimizin koyduğu, bir satışta iki satış yasağı kapsamına girer.

3 Tirmizî, yukarıdaki hadisin altına düşülen not. c. III, s. 538-539, İst. 1981 (1401)

4 Ebu Davud, Sünen, İstanbul, c. III. s. 652, 653.

5 İbn Kudâme, el-Muğnî, c. IV, s. 143.

Dört mezhebin konu ile ilgili sözlerinin özeti budur. Aşağıdaki açıklamalar daha fazla bilgi isteyenler içindir.

1. Hanefî Mezhebi

Hanefî mezhebine göre vadeli satışta fiyat belli olursa vade farkının sakıncası yoktur. El-Mebsut'ta şu ifadeler yer alır:

“Taraflar, peşin şu fiyata, şu vadeye kadar şu fiyata; ya da bir ay vadeli şu fiyata iki ay vadeli şu fiyata der, tek fiyat üzerinde anlaşılıp ayrılmazlarsa akit fâsit olur. Çünkü. Allah'ın Elçisi, ona salât ve selâm olsun, bir satış içinde iki şartı yasaklamıştır. Yukarıdaki örnek, bu hadisin açıklamasıdır. Herhangi bir kayda bağlı olmayan yasak (mutlak nehiy), şer'i akitlerde bulunursa o akit fâsit olur. Bu, tarafların anlaşmayı yukarıdaki gibi tamamlayıp ayrılmaları halinde böyledir. Eğer ayrılmadan anlaşmayı tek fiyat üzerine kesinleştirirlerse o zaman caiz olur. Çünkü akdin geçerlilik şartını yerine getirdikten sonra ayrılmış olurlar.”⁶

Fethü'l-Kadîr'de konu ile ilgili olarak şöyle denir:

“Bir satışın, peşin olması halinde 1000'e, vadeli olması halinde de 2000'e yapılmasında faizli işlem anlamı yoktur.”⁷

2. Şâfiî Mezhebi

Şâfiî mezhebi Hanefîlerle aynı görüştedir. Tuhfetü'l-muhtâc'da şöyle denir:

“Allah'ın Elçisi, ona salât ve selâm olsun, bir satış içinde iki satış yasaklamıştır. Bu hadisi Tirmizi rivayet etmiş ve sahih olduğunu da belirtmiştir. Meselâ satıcı der ki, “Bunu sana peşin 1000'e veya bir yıl vadeli 2000'e sattım, sen ya da ben veya falan şahıs bu fiyatlardan hangisini kabul ederse ona alın.” Böyle bir akdin içinde bilinmezlik (cehalet) olduğu için yasaklanmıştır. Yoksa peşin bine, bir yıl vadeli iki bine veya malın yarısı bine, yarısı da iki bine satılabilir.”⁸

3. Mâlikî Mezhebi

Mâlikî mezhebinin görüşü de Hanefî ve Şâfiîlerle aynıdır. Onların farkı, taraflara muhayyerlik tanımalarıdır.

6 Şemsüddin es-Serahsî, el-Mebsût, c. XIII, s. 8.

7 Kemâlüddin b. el-Hümâm, Fethü'l-Kadir, c. V, s. 218.

8 İbn Hacer el-Heytemî, Tuhfe, c. IV, s. 294, البيوع المنهي عنها

İmam Mâlik'in, bir malı peşin 10 veya vadeli 15 dinara alan ve bu iki bedelden birini ödeme yükümlülüğü altına giren kişi hakkında şöyle dediği bildirilmektedir:

“Bu uygun olmaz. Çünkü 10 dinarı sonra verse onu vadeli 15'e vermiş olur. 10 dinarı peşin verse, vadeli 15 dinarı 10 dinara satın almış olur.”⁹

Bu sözü, Mâlikî fakihlerden İbn Rüşd şöyle açıklar:

“Mâlik'e göre yasağın sebebi faize götürecek yolu kapamaktır (sedd-i zerîa). Çünkü mümkündür ki, muhayyer olan taraf, peşinine veya vadelisine bakmadan akdi bitirmek ister, sonra durum kendi açısından netleşir, ama bunu açığa vurmaz. (Her iki bedel de onun borcu hâline geldiği için) bu durumda sanki o, bu iki borçtan birini diğerine karşılık veresiye satmış veya veresiye fazlasına satmış olur. Bedeller nakit yani altın veya gümüş para olduğu takdirde böyledir. Bedeller yiyecek maddesi ise bu defa da yiyeceği (taamı) yiyeceğe (taama) karşılık fazlaya satma söz konusu olur.”¹⁰

Bunun iki satış sayılması, bedelin iki tane olmasındandır.¹¹

İmam Mâlik, her iki tarafın da muhayyer olmasını kabul eder. Sahnûn bu konuda, Abdurrahman b. Kasım'a şöyle bir soru sorar:

“Baksana, yanında bir malı olan kişiye geldim, “Bunu kaçaya satar-sın?” dedim, “Peşin elliye, veresiye yüze” dedi. Ben de onu veresiye yüze veya peşin elliye almak istedim. Mâlik'in görüşüne göre bu caiz olur mu?”

Sahnûn'un cevabı şu oldu:

“Mâlik şöyle dedi: Eğer satıcı isterse satar, isterse satmaz, alıcı da isterse alır, isterse almaz durumda ise zararı yoktur. Ama taraflardan biri bırakmak isterse bırakır, almak isterse alır, fakat bu diğerini bağlarsa onda bir hayır yoktur. Her ikisini de bağlarsa yine mekruhtur, onda da bir hayır yoktur.”¹²

9 İmam Mâlik, el-Muvatta', Büyû', bâb 33, paragraf no 74.

10 İbn Rüşd, Bidâyet'ül-müctehid, c. II, s. 134, باب بیوع الذرائع الربویة, üçüncü fasıl, üçüncü vech. Tercümede lafza değil, manaya dikkat edilmiştir.

11 el-Huraşî alâ Muhtasari Seydî Halil, c. V, s. 72, بیوع الربا'nın sonlarına doğru.

12 İmam Mâlik, el-Mudevvenetu'l-Kübâ, cüz IX, s. 151, البیع بالثمن المجهول.

4. Hanbelî Mezhebi

Vade farkı konusunda Hanbelî mezhebinin görüşü şöyledir:

“Allah’ın Elçisi, ona salât ve selâm olsun, bir satış içinde iki satış yasaklamıştır. Bunun anlamlarından birisi şudur: “Satıcı müşterisine der ki, bu köleyi sana peşin ona, veresiye on beşe sattım... Bu, bâtıl bir satıştır... Çünkü bedel belli edilmemiştir... Sana bunu peşin şu fiyata, veresiye de şu fiyata satarım, der de bedellerin biri üzerine sözleşme yapılırsa bunun bir mahzuru yoktur.”¹³

Görüldüğü gibi, fiyat tam tespit edilerek satış yapılırsa bütün mezhepler vade farkını caiz görmekte-dirler.

II- VADELİ SATIŞ VE FAİZ

Daha önce ifade edildiği gibi vadeli satış ile faizli işlem arasında benzerlik vardır. Çünkü peşin fiyatı 10 lira olan bir malı iki ay vadeli 11 liraya satmak ile bugün verilen 10 liraya karşılık iki ay sonra 11 lira almak birbirine benzer. Ama arada önemli farklar da vardır. Faiz borcun getirisidir. Borçlar misliyle ödenir. Yani 100 altın borcu olan 100 altın öder. Önceden yapılan bir anlaşma gereği fazladan yapacağı her ödeme faiz olur. Alım satım ise iki farklı malı değiştirmektir. Faizle alım satım arasındaki bu fark daha birçok farkın doğmasına sebep olmuştur.

A- FİYAT

Para, belli bir satın alma gücünü temsil eder; bu güç, kişilere ve mekâna göre değişmez. Paranın satın alma gücünün, zaman zaman değişmesi ayrı bir konudur. Mallar para gibi değildir. Hiçbir malın, para gibi belli bir değeri, sabit bir fiyatı olmaz. Ne peşin fiyatı sabit olur, ne de vadeli fiyatı. Fiyat kişilere, şartlara ve mekâna göre sürekli değişir. Bunun için bazı örnekler verelim:

1- Peşin Fiyat Değişkendir

Palto üreten birine bir kişi gelir, peşin 100 liraya bir palto alır. O palto mağazada 150 lira olduğu için müşteri memnundur. Arkadan üç kişi gelir, iyi pazarlık yapar, 90’ar liradan birer palto alıp giderler. Sonra bir öğretmen beş öğrenciyle gelir, özel indirim talep eder, her bir paltoyu 80 liradan alır.

13 Abdullah b. Kudâme, el-Muğnî, c. IV, s. 259.

Satıcı paltoyu 75 liraya mal etmiş olsa, o gün ödemesi gereken 9000 lira borcu olup da parası olmasa, bu durumda iken bir müşteri gelip peşin parayla 120 palto istese, müşteriyi kaçırmamak için her türlü kolaylığı gösterir. Gerekirse maliyetin altında bir fiyatla satarak o günkü para ihtiyacını karşılar. Bunlar alım satımda olur, ama faizli işlemde olmaz.

2- Vadeli Fiyat Değişkendir

Yukarıdaki satıcıya müşteri gelir, yarısı peşin, yarısı üç ay vadeli yirmi palto ister, iyi bir pazarlıkla paltoları seksener liradan alır.

İkinci müşteri gene yirmi paltoyu, üç ay vadeli olmak üzere 75 liradan alabilir. Çünkü o, devamlı müşteridir. Konfeksiyoncu kumaş, ipliği, astarı vs. hep vadeli aldığı için bu müşteriden alacağı çekler kendine peşin para gibi gelir.

Üçüncü bir müşteri iki ay vadeyle 100 palto almak ister. Konfeksiyoncu ona güvenmediği için satmak istemez. Müşteri malı alabilmek için satıcıyı memnun etmeye çalışır. Dolayısıyla konfeksiyoncu yüz paltoyu iki ay vadeyle 100'er liradan satmaya razı olabilir.

Bunlar piyasada olağan durumlardır. Şimdi bu malın peşin fiyatı ile vadeli fiyatını nasıl ayırabiliriz? Paltoyu bir kişiye peşin 100 liraya sattığını esas alırsak vadeli fiyatların hepsi peşin fiyatın altındadır. Peşin fiyatı 90 liradan sayarsak durum farklı, 80 liradan sayarsak farklı olur.

Bu sebeple mal fiyatları durum ve şartlara göre değişiklik gösterir. Ancak zamanımızda kapitalizmin tesiriyle piyasalarda tekel ve karteller oluştuğu için birçok malın peşin fiyatı ile vadeli fiyatı net olarak ayrılmaktadır. Böyle bir piyasada dahi vade farkı faiz sayılamaz. Çünkü malların üreticisi, toptancısı ve perakendecisi vardır. Ama paranın üreticisi sadece devlettir. Paranın toptancısı ve perakendecisi de olmaz. Büyük bir bankanın kasasındaki 100 lira ne ise, bir çocuğun cebindeki 100 lira da odur. Bir üretici paltoyu ucuza verebilir, ama Merkez Bankası ürettiği 100 lirayı 99 liraya veremez. Yani faizin oluşumundaki ilişkiler ile fiyatların oluşumundaki ilişkiler farklıdır. Şimdi olayın bir başka yönüne değinelim.

B- MAL – PARA İLİŞKİSİ

Eminönü’nde 10 lira olan bir kalem, Beyoğlu’nda 12,5 lira olabilir. İki kardeşten biri Eminönü’nden, diğeri de Beyoğlu’ndan birer kalem alsalar, kaleme 12,5 lira ödeyen kardeş, 2,5 lirasının fazladan alındığını iddia edebilir, ama kimse ona faiz diyemez. Çünkü her iki alım da peşin yapılmıştır. Kaleme değer biçerken pazar faktörü devreye girer. Kalemin fiyatı Eminönü’nde 10 lira iken, Beyoğlu’nda 12,5 lira olabilir. Dolayısıyla iki kardeş de kalemi normal fiyatla almış, aldanmamıştır.

Eminönü’nde kalem 10 lira iken alıcının bilgisizliğinden yararlanılarak 12,5 liraya satılsa gene faizden bahsedilmez. Burada gabn-ı fahiş, yani fahiş fiyatla mal satarak müşteriye aldatma söz konusu olabilir. Eminönü için gabn-ı fahiş sayılan bir fiyat Beyoğlu için normal olabilir.

Aynı çarşıda bir malın değişik fiyatları olabilir. Meselâ Eminönü’nde bir satıcı, kalemi 9 liraya satarken, diğeri 10 liraya üçüncüsü de 11 liraya satabilir. Demek ki kalemin Eminönü’ndeki fiyatı 9 ilâ 11 lira arasında değişmektedir. Fahiş fiyat bu sınırları aşan fiyattır. Meselâ bir kişi, piyasayı bilmediği için o kalemi 12 liraya alsa fahiş fiyatla almış olur. Bu şahıs, aldandığını iddia ederek alım satımın bozulmasını talep edebilir.

Sonuç olarak bir kalemin karşılığı Eminönü’nde 10 lira, Beyoğlu’nda 12,5 lira olabilir. Burada fazla gibi gözüken 2.5 lira karşılıksız değildir. Bu para, kalemin bedelinin bir parçasıdır. Ama hangi piyasada olursa olsun, 10 lira verip 11 lira alınırsa buradaki 1 lira karşılıksız fazlalık olur.

C- PEŞİN FİYAT VE VADELİ FİYAT

Biri bir paltoyu peşin 100 liraya alırken bir başkası aynı paltoyu aynı satıcıdan iki ay vadeli 100 liraya satın almış olabilir. Burada paltoyu veresiye alan müşterinin karşılıksız bir fazlalık elde ettiği iddia edilemez. Peşin 100 lira nasıl o paltonun bedeli ise iki ay vadeli 100 lira da aynı şekilde o paltonun bedelidir.

Bir malın bedelini tespititte pazarın etkisi inkâr olunamaz. Fiyatların belirlenmesinde karşılıklı rıza önemlidir. İki ayrı müşterinin aynı fiyata razı olmaları gerekmez. Satıcılar bu konuda esnek dav-

ranmak gerektiğini bilir ve ona göre fiyat isterler. Pazarlığı da bu yüzden yaparlar. Faizli işlemde böyle şeyler olmaz.

1- Peşin ile Veresiyenin Farkı

Peşin alınan bedelle yeni bir iş yapılabilir. Veresiye bedelin geç ödenmesi yanında hiç ödenmeme tehlikesi de vardır. Bu sebeple bir malın peşin fiyatı ile vadeli fiyatı arasında fark olması, işin tabiatı gereğidir.

Bedel peşin, mal veresiye ise bu defa da mal fazla olabilir. Bir başka ifadeyle bu mal için ödenecek bedel peşine nispetle daha az olabilir. Böyle bir satış, selem veya istisna şeklinde gerçekleşir. Bunlardan daha sonra bahsedilecektir.

2- Vadeli Satışla Faizli İşlemin Yapısı

Yukarıda görüşleri verilen dört mezhebe göre vadeli satışta üç şartın gerçekleşmesi gerekir.

1. Mal mevcut ve belli olmalıdır. Mal yoksa satış bätül, mal mevcut fakat nasıl bir mal olduğu taraflar arasında anlaşmazlık doğuracak derecede bilinmez (cehâlet-i fâhişe) olursa satış fâsıt olur.¹⁴
2. Fiyat belli olmalıdır. Eğer fiyat sabitlenmezse satış fâsıt olur.¹⁵
3. Parayı ödeme günü ve taksitler belli olmalıdır.

Meselâ malın fiyatı 250 TL diye belirlenir; bunun 150 TL'si peşin ve kalanı her ay 25 TL olmak üzere dört ayda ödenecek ya da tamamı veresiye olup dört ay sonra tek taksitte ödenecek diye anlaşma yapılır.

Vade ve taksitler belli olmazsa bu satış fâsıt olur.¹⁶

14 Ömer Nasuhi BİLMEN, Hukuki İslâmiyye Kamusu, c. VI, s. 29 vd.

Batıl satış hiçbir hukuki sonuç doğurmaz. Bu sebeple taraflar bedelleri birbirine iade etmek zorunda olurlar. Fasit satış, aslında normal bir satış olmakla birlikte bazı şartların etkisi ile meşru olmayan satış demektir. Eksikler giderilirse satış sahih hale gelir. Bir mal peşin 10, iki ay vadeli 11 olmak üzere satılmış, satışın hangi fiyata göre sonuçlandığı belli edilmemişse fasit olur. Sonra taraflar bu iki şarttan biri üzerinde anlaşarak satışı sahih hale getirebilirler.

15 BİLMEN, a.g.e. c. VI, s. 39.

16 BİLMEN, a.g.e. c. VI, s. 40 vd.

Bu üç şarta uyduktan sonra peşin fiyatın ne olduğuna bakılmaksızın vadeli satış geçerli olur.

Faizli işlemde de üç şart vardır. Birinci şart, borcun belli olması, ikinci şart alacağın belli olması, üçüncü şart da vadenin belli olmasıdır. Alacak, borç ile faizin toplamıdır. 10 altın borç alan kişi, ödeme günü hem 10 altını hem de onun faizini verir.

Vadeli mal alan kişiye gelince, o borcunu öderken aldığı malı veya onun dengi bir malı geri vermez. Mal artık devreden çıkmış, o mal için belirlenen bedel, alıcının borcu olmuştur. Peşin fiyatı 10 altın olan bir mal, vadeli 11 altına satılmış ama ödeme günü malın fiyatı 15 altına çıkmış veya 5 altına düşmüş olabilir. Bunun ödemeye etkisi olmaz. Faizli borçta böyle değildir. Çünkü ödünç verme günündeki 10 altın ne ise bugünkü 10 altın da odur; on birinci altın faiz olur.

Vadenin belli olması şartı faizli işlemde ve vadeli satışta aynıdır. Ancak bu şart, vadeli satışta alacaklıyı bağladığı halde faizli işlemde bağlamaz. Faizli işlemde alacaklı bazı gerekçeler ileri sürerek, meselâ borçlunun maddî durumunun veya ekonomik şartların bozulduğunu iddia ederek borcun kısa sürede faizi ile birlikte ödenmesini isteyebilir. Meselâ, bir yıl vadeyle kredi vermiş olan bir banka, ekonominin bozulduğu gerekçesiyle kredinin 15 gün içinde ödenmesini isteyebilir. Bu da kredi kullanarı, beklenmedik bir anda çöküşe sürükler.

Asıl fark, borcun zamanında ödenmemesi halinde ortaya çıkar. Vadeli satışta, gününde ödenmeyen borca ilâve yapılmaz. Çünkü bu ilâve faiz olur. Enflasyonlu ortamlarda, borcun gecikmesinden dolayı meydana gelen değer kaybını almanın faizle ilgisi yoktur. O, alacaklının zararını önlemek ve borçlunun haksız kazanç sağlamasına engel olmak içindir. Faizli alacaklar öyle değildir. Gününde ödenmeyen borcun tahsili için bir taraftan teminatlar devreye sokulup icra işlemleri yürütülürken diğer taraftan yeni faiz oranı tespit edilir ve geciken her gün için borca ilave yapılır. Bu da ödeme güçlüğüne düşen borçluyu büsbütün yıkar.

3- Listeye Göre Fiyat

Veresiye satışlarda vadeye göre değişen fiyatlar belirlenebilir. Mesela bir buzdolabının peşin fiyatı 500 TL ise 100 TL peşin, kalanı altı ay taksitle şu fiyata; bir yıl taksitle şu fiyata diye değişik

fiyatlar istenebilir. Peşin ve taksit miktarları değiştikçe fiyat da değişir. Liste, satıcının değişen şartlara göre teklif ettiği fiyatları gösterir. Sonuçta satış bir tek fiyat üzerinden bitirilir. Önemli olan da budur. Bunlar, dört mezhebin ortak görüşüdür.

Bazı toptancılar, ürettikleri mallar için müşterilerine bir fiyat listesi gönderirler. Listede, “Malın bir ay vadeli fiyatı şudur. Teslim gününden itibaren bir hafta içinde ödemede bulunana şu kadar iskonto yapılır. Bir ayı geçtikten sonraki her ay için % 5 (ya da daha değişik oranda) fark uygulanır.” şeklinde ifadeler yer alır. Müşteri ödemeyi nasıl yaparsa fiyat ona göre belirlenmiş olur. 4 mezhebe göre bu satış fasittir. Teklif edilen fiyatlardan biri kabul edilip akit ona göre yapılırsa fâsit olmaktan kurtulur.

Mezheplerin bu konudaki delili, Allah’ın Elçisi’nin bir satış içinde iki satışı yasakladığına dair hadisidir.¹⁷ Hadiste malı peşin şu fiyata, veresiye şu fiyata satmayı yasaklayan bir hüküm yoktur. Bu, bir kısım fakihin yorumudur. Bize göre bu yorum doğru değildir. İlgili hadisler bir araya getirildiğinde bu ve benzeri hadislerin, alım satım görüntüsü altında faizcilik yapmaya engel olduğu daha önce görülmüştü. Alım satım ayrı, faizli işlem ayrı olduğu için toptancılar müşterilerine, yukarıdaki şekilde fiyat listesi verebilirler, bunun bir sakıncası yoktur.

4- Tüketici Kredisi ve Vadeli Satış

Belli mallar tüketici kredisiyle de, vadeli olarak da alınabilir. Tüketici kredisinin daha hesaplı olduğu iddia edilerek deniyor ki:

“Otomobili tüketici kredisi ile alırsam banka adıma kredi tahsis eder ve parayı satıcıya verir. Ben de krediyi, bankaya taksit taksit öderim. Alınan borçla yapılan ödeme arasında bir fark doğar. Benzeri fark veresiye satışta da doğar. Neticede veresiye satanın da bankanın da yaptığı finansman sağlama işlemidir. Helâl ise her ikisi de helâl, haramsa her ikisi de haram olmalıdır.”

Tüketici kredisi, bankadan alınan borçtur. Onun üzerine yapılan her ilâve faizdir. Otomobili kredi ile alınca iki işlem yapılmış olur. Birincisinde bankadan meselâ 15.000 lira borç alınır ve 17.000 lira

17 Tirmizî, Sünen, Büyû’, 18; Nesâî, Sünen, Büyû’, 73; İmam Mâlik, Muvatta, Büyû’, 72 (Bâb 33); Ahmed b.Hanbel, Müsned, II/71, 174, 175, 177, 179, 205.

borçlanılır. Bu, açıkça faizdir. İkinci işlemde otomobil peşin 15.000 liraya alınır.

Vadeli alımda ise peşin fiyatı 15.000 lira olan otomobil 18.000 liraya alınmış olur. Bunda faiz yoktur.

Vadeli alım

Otomobil bedeli	18.000 TL
Toplam borç	18.000 TL

Kredili alım

Otomobil bedeli	15.000 TL
Bankadan alınan kredi	15.000 TL
Bankaya ödenecek faiz	2000 TL
Toplam borç	17.000 TL

Örneğimizde otomobil, faizli borçla daha ucuza alınmıştır. Ucuzluk – pahalılık ayrı, faizli olup olmamak ayrıdır.

Konuyu bir de şöyle anlatalım. Aynı marka ve aynı model birer otomobil almak için Ahmet ile Mehmet birlikte bir oto galerisine giderler. Otomobilin peşin fiyatı 15.000 lira. Ahmet onu, bir yıl vadeli 18.000 liraya alır. O sırada Hasan gelir; Mehmet'e "15.000 lira vereyim, otomobili peşin al, bana bir yıl içinde 16.000 lira öde" der; Mehmet de kabul eder ve otomobili peşin 15.000 liraya alır. Bunun faizli borç olduğu açıktır. Ama otomobili Hasan alıp Mehmet'e satsaydı faiz olmazdı.

Deniyor ki:

"Asıl mesele finansman sağlamak değil midir? Hasan otomobili kendi adına alıp satsa bile onun niyeti otomobil almak değil, finansman sağlamaktır. Esas burayı aydınlatmak gerekir. Evet, burada şeklen bir farklılık var, ama işin aslı itibariyle faizli işlemle bunun arasında bir fark yokmuş gibi gözüküyor. İki şahıstan biri otomobili, ticarî yoldan daha pahalıya, diğeri faizli dediğimiz yoldan daha ucuza almış oluyor. İşin aslı bir araba almaktır. Bu bir hukukî fark gibi gözüküyor; ikisi arasında temel bir fark var mıdır?"

Hukukî fark, temel farktır. O fark bu iki şeyi ayırmakta, birine alım satım, diğeri de faizli işlem denmesine sebep olmaktadır.

Bu basit bir fark olmadığı için bankalar taşıt kredisi verme yerine taşıt satışı yapamazlar. Çünkü o zaman kredi kurumu değil, ticarî kurum olurlar. Bu onların ne yapısına ne de işleyişine uyar.

“İşin aslı bir araba almaktır.” deniyor. Doğru, ama biri faizli yoldan, diğeri de faizsiz yoldan almaktır. Meselâ bir elma ağacının yanına iki kişi gelse, biri kabını doldurup gitse, diğeri ağacın sahibinden izin aldıktan sonra kabını doldursa, birincisi hırsız sayılıp cezalandırılır, ama ikincisine bir şey denemez. Bu hırsızlık olayı, “İşin aslı elma yemektir.” denerek savunulamaz.

Hukukî fark, temel fark olduğu için, otomobillerde bir kusur ortaya çıksa ve geri verilse, onu veresiye alan, ödediği peşinatı, taksitleri ve imzaladığı senetleri alır ve işi bitirir. Diğeri sadece 15.000 lirayı alır, ama faizli borcu devam eder. Otomobili Hasan veya banka alıp Mehmet’e satsaydı; “Otomobil almaya niyetim yoktu, onu senin için aldım.” deyip geri almazlık edemezdi.

Bir de vadeli satışlarda fiyat farkının, geçerli faiz hadlerine göre hesap edildiği öne sürülüyor. Malını vadeli satan herkes, vade farkı isterken bir hesap yapar. Hesabı, faiz hadlerini dikkate alarak yapmanın bir zararı olmaz. Sonuçta satıcı müşteriye bir fiyat teklif eder. Müşteri bu fiyata razı olursa satış olur, yoksa olmaz. Yani burada yapılan, faizli borç verme değil mal satışındır.

III- SELEM VE İSTISNA

Selem, para peşin, mal veresiye olmak üzere yapılan satıştır. Burada işlem, veresiye satışın tam tersine yürür. Malın miktarının, özelliklerinin, teslim yerinin ve teslim tarihinin akit sırasında tespit edilmesi şarttır. Şartlarına uygun olarak yapılan bir selem akdi ile ileri bir tarihte üretilecek mallar şimdiden satılmış ve bedeli nakit olarak alınmış olur.

İbn Abbas şöyle dedi: “Allah’ın Elçisi Medine’ye geldiğinde insanlar iki yıllık, üç yıllık hurma mahsulünü önceden satarlardı. Dedi ki:

“Kim bir şeyi önceden satarsa ölçüsü belli, tartışı belli, vâdesi belli olsun.”¹⁸

İstisna bir sipariş akdi, bir malın üretimi için imalatçıyla yapılan anlaşmadır. İstisnanın selemden farkı paranın peşin verilmesinin şart olmaması ile malın teslim tarihinin kesin olmamasıdır.

İleri bir tarihte teslim alınacak veya üretilecek bir malın bedelinin tamamen veya kısmen ödenmesi fiyatı ucuzlatır. Peşin 100 lira olan bir malın iki ay vadeli fiyatı 110 lira olursa, bedelin tamamının iki ay önceden verilmesi halinde fiyatı 90 lira civarında olabilir. Burada da bir mal alımı yapıldığı için faizli işlem den söz edilemez. Ama bu, faizsiz sermaye temini yoludur.

IV- FACTORİNG

Factor, İngilizcede bir firmaya borç para veren veya komisyon olarak satış yapan kimse¹⁹ anlamına gelir.

Factoring, vadeli satış yapan firmaların, bu satışlardan doğan alacaklarının “factor” veya “factoring şirketi” tarafından satın alınması veya tahsilinin üstlenilmesi işidir. Factoring şirketi, her iki halde de devraldığı alacakların muhasebesini tutar ve icra yolu da dâhil alacağın tahsili için gereken her türlü hizmeti üstlenir.

Alacakları satın alması halinde factorun geliri faiz, alacak tahsilini üstlenmesi halinde de komisyon olur. Satın aldığı alacağı tahsil edemediği takdirde satıcıya rücu edemez. Yani o zararı kendi üstlenir. Factor, alacak senetlerini iskonto da edebilir. Bu bir senet kırma işlemidir ve faizdir. Bu durumda o, alacağın tahsilinden sorumlu olmaz.

Factoring şirketinin yaptığı işler genel olarak şunlardır:

1. Satıcı firmanın vadeli satışlarıyla ilgili her türlü muhasebe kayıtlarını tutmak,
2. Vadeli satışlardan doğan alacakları vadesinde tahsil ve takip etmek,
3. Satın aldığı alacakların tahsil edilmemesi halinde doğacak kayıpları tam olarak karşılamak,
4. Potansiyel ve mevcut müşterilerin malî durumları hakkında bilgi toplamak,
5. Malların satış imkânlarını artırmak üzere piyasa araştırması yapmak.

19 İngilizce Türkçe Redhouse Sözlüğü, İstanbul, 1986.

Alacağın devri, alacak senedinin devri ile olur. Factor kuruluşu, alacağın bir kısmını düşer ve kalanını hemen öder.

Factoring şirketinin potansiyel veya mevcut müşterilerin malî durumları hakkında bilgi toplaması, kefil olacağı firmayı tanımasını sağlar. Satıcı firmanın vadeli satışlarıyla ilgili her türlü muhasebe kayıtlarını tutması ona, ilgili firmaları yakından takip etme imkânı verir. Sürekli piyasa araştırması yapması ise kefil olabileceği yeni firmalar bulmasını sağlar. Malların satış imkânlarının artması, aslında onun iş hacminin artması demektir. Dolayısıyla factoring şirketinin yaptığı bütün faaliyetler, öncelikle kendi gelirini artırma ve zararını asgarîye indirme faaliyetidir.

Factoring şirketi, alacağı tahsil işini üstlenirse bundan dolayı komisyon alabilir. Ama alacağı satın alırsa elde ettiği gelir faizdir. 1 ay vadeli 100 liralık bir borç senedini 95 liraya satın alması, bir ay sonra alacağı 100 liraya karşılık 95 lira ödünç vermesidir. Bunun faiz olduğu açıktır. Alacağı tahsil edememesi halinde asıl borçluya rücu etmemesi, borçluya kefil olduğu içindir. Bundan dolayı işlemin mahiyeti değişmez.

V- KÂR HADDİ

Alım satımda kâr haddi olmaz. Allah'ın Elçisi, fiyatların serbestçe oluşmasına önem vermiş, buna engel olacak şeyleri yasaklamıştır. Bir zamanlar Medine'de fiyatlar yükselmiş, halk Allah'ın Elçisi'nden narh koymasını istemişti. Narh, bir malın en çok kaç satışabileceğinin yetkili makam tarafından belirlenmesidir. Bunun üzerine Allah'ın Elçisi, ona salât ve selâm olsun, şöyle demişti:

“Fiyatları belirleyen, daraltan, genişleten ve rızkı veren Allah'tır. Benim asıl istediğim, sizden birinizin kanı ve malı konusundaki bir haksızlıktan dolayı benden bir talebi olmadan Rabbime kavuşmaktır.”²⁰

Peygamberimizin sözünün anlamı şudur: Fiyatlar, darlık, genişlik ve rızık, Allah'ın koyduğu kanuna yani tabii kurallara göre oluşur. Buna aykırı her müdahale zulümdür. Dolayısıyla piyasa serbestçe oluşmalıdır.

---

20 Tirmizi, Sünen, Büyü', 73.

Bazı fakihler, zorunlu hallerde narh konabileceğini kabul etmişlerdir. Ama Allah'ın Elçisi'ne şikâyet edilen durum, bir zorunlu hâldi. O, yukarıdaki sözleri böyle bir durumda söyledi. Öyleyse zorunlu hâl bahanesiyle narh konamaz.

Devletin müdahale ettiği piyasaya daha az mal gelir. Bu sebeplerle narh, piyasanın daralmasına, kıtlık ve kara borsaya sebep olur.

Serbest piyasada fiyatların artması, ucuzluğun en iyi habercisidir. Çünkü fiyatların arttığını duyan herkes oraya mal getirir ve kısa sürede bolluk ve ucuzluk başlar.

VI- GABN-I FAHİŞ

Gabn, aldatmak demektir. Bir kimsenin bir malı, piyasa fiyatının üstünde bir fiyatla satın alması ya da piyasa fiyatının altında bir fiyatla satması halinde gasp gerçekleşir. Eğer kişi, malın piyasa değerini bilerek böyle bir farka razı olmuşsa yapılacak bir şey yoktur. Ama bu fark, taraflardan birinin diğerini aldatması suretiyle doğmuşsa bakılır; aldatma fahiş ölçülere varmışsa aldanana tarafın akdi feshetme hakkı doğar.²¹

Aldatma sınırını tespit için mal, o piyasayı bilen ve mallara değer biçme yeteneğine sahip olan kişilere gösterilir. Meselâ, 10 TL'ye satın alınmış bir mala bunlardan biri 5 TL, biri 6, biri de 7 TL kıymet biçerse o zaman bu malın fahiş fiyatla satıldığı ortaya çıkar ve buna **gabn-ı fâhiş** denir. Çünkü bu şahıslardan hiçbiri o mala, 10 lira kıymet biçmemiştir. Ama biri 8, biri 9, biri de 10 lira kıymet biçerse malın fahiş fiyatla satılmadığı anlaşılır. O zaman bu, gabn-ı yesîr, basit bir aldanma olur.²²

Peşin fiyatı 1000 lira olan bir malı bir yıl vadeli 1600 liraya alan kişi aldatıldığını iddia ederse mal, o piyasayı bilen ve mallara fiyat biçen kimselere gösterilir. Bunlardan biri, bu malın bir yıl vadeli fiyatı 1600 lira eder, derse fahiş fiyatla satılmış olmaz. Ama eğer mallara kıymet biçenlerden hiçbiri bu fiyatı vermezse o zaman bir gabn olduğu ortaya çıkar.

21 Mecelle m. 357.

22 İbn Abidin, Redd'ül-Muhtâr, c. V, s. 142-143. Manaya sadık kalınarak ifâdeler güncelleştirilmiştir.

Özet olarak bir malın, piyasa fiyatının üstünde veya altında satıldığından bahsedebilmek için fiyatın, taraflardan birinin diğerini aldatması sonucu ortaya çıkması gerekir. Alışverişte ufak tefek aldanmalar olabileceğinden fahiş ölçülere varmayan bir gabnın akde tesiri olmaz.

Mecelle'nin²³ 165. maddesi gabn-ı fahiş için bazı oranlar belirlemiştir. Madde şöyledir:

“Gabn-ı fâhiş, uruzda (ticaret mallarında) nısf-ı uşur (yani yüzde beş) hayvanatta (canlı hayvan satışında) uşur (yani yüzde on) ve akarda (taşınmaz mal satışında) humus (yani yüzde yirmi) miktarı veya daha ziyade aldanmaktır.”

Mallara fiyat biçen kişilerin, malın alındığı çarşı için belirlediği üst ve alt sınırlar, bu oranlarda aşılmışsa bir gabn-ı fahiş var demektir. Bundan daha az aşılmışsa ona da gabn-ı yesîr denir. Gabn-ı yesîr sebebiyle akdin bozulması yoluna gidilmez.

Meselâ bir ticaret malını 10 liraya alan kişi, aldatıldığını iddia ederek akdin bozulmasını talep ederse bu mal, o çarşığı bilen ve mallara kıymet vurma yeteneğine sahip olan kişilere gösterilir. Bunlardan hiçbiri mala, 9,5 liradan fazla fiyat vermezse alıcının %5 oranında aldandığı ortaya çıkar. Mecelle'ye göre bu, ticaret malları için akdi bozmaya kâfi bir orandır.

Bu oranlar, duruma ve şartlara göre değişebilir.

VII- YASAKLANMIŞ BAZI ALIM SATIMLAR

Allah'ın Elçisi bazı alım satımları yasaklamıştır. Bunlar piyasanın serbestçe oluşmasını sağlayan ve aldanmayı önleyen şeylerdir. Malları yolda karşılayıp pazara ulaşmadan alma, ihtikâr, mevcut olmayan malları satma, malı teslim almadan satma ve müşteri kızıştırma yasağı bunlardandır.

A- MALLARI YOLDA KARŞILAYIP ALMAK

23 Kısaca Mecelle diye anılan *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, Tanzimat'tan sonra Ahmed Cevdet Paşa'nın gayretiyle hazırlanmış ve yarım asırdan fazla yürürlükte kalmış bir hukuk mecmuasıdır. Daha çok ticaret ve yargı ile ilgili konuları düzenler.

Allah'ın Elçisi, ona salât ve selâm olsun şöyle demiştir: “Mal-ları yolda karşılamayın da pazara kadar ulaşsın”. Çünkü pazara ulaşmayan mal, bilgisizlikten ucuza satılabilir. Bir başka hadiste, malını yolda satan satıcının, pazara geldiğinde fiyatı yüksek bulması halinde satıştan cayabileceği bildirilmiştir.²⁴

B- İHTİKÂR YASAĞI

Allah'ın Elçisi, ona salât ve selâm olsun şöyle demiştir:

الجالب مرزوق والمتحكر ملعون.

“Dışardan mal getiren kazançlı olur, ihtikâr yapan da lânete uğrar”.²⁵

Onun bir sözü de şöyledir:

المحتكر خاطئ

“İhtikâr yapan suçludur.”²⁶

İhtikâr, sözlükte zulüm ve haksızlık anlamına gelir. Terim olarak farklı tanımları vardır. Hanefî mezhebinden Ebû Yusuf'a göre ihtikâr, “Satın aldığı bir malı, halkın çok ihtiyaç duymasına rağmen satmamaktır. Böyle bir kişiye, kendine ve ailesine yetecek miktardan fazlasını satması emredilir. Satmaz da ihtikârda direnirse yetkili mahkemeye çıkarılır. Hâkim ona nasihat eder ve onu tehdit eder, ikinci kez hâkimin huzuruna çıkarılınca böyle yapmaması için onu hapseder ve tazirde bulunur. Ama hâkim o malı, ne zorla satabilir ne de narh koyabilir.”²⁷

C- ELDE OLMAYAN MALI SATMAK

Hakîm b. Hizâm dedi ki, Allah'ın Elçisi'ne geldim, dedim ki, “Bana biri geliyor ve bende olmayan bir malı satın almak istiyor.

24 el-Bedâi', c. V, s. 232. Bu konudaki hadisler için bkz. Ebû Cafer et-Tahâvî, Şerhu Maanî'lâsâr, M. Zihni en-Neccâr'ın tahkikiyle, Beyrut, 1407/1987, c. IV, s. 7 vd.

25 İbn Mâce, Sünen, Ticârât, 6, Darimî, Sünen, Büyû', 12.

26 Müslim, Sahih, Mûsâkât, 130.

27 el-Bedâi', c. V, s. 129 ve 232.

Ben de çarşıdan onun için alıp ona satıyorum. Allah'ın Elçisi, ona salât ve selâm olsun dedi ki: "Yanında olmayanı satma".²⁸

D- MALİ TESLİM ALMADAN SATMAK

Hadislerde, teslim alınmadan satılması yasaklanan malların tamamı yiyecek maddesidir. Allah'ın Elçisi, ona salât ve selâm olsun, şöyle demiştir: "Bir taam (yiyecek) satın alan onu teslim almadan satmasın."²⁹

E- MÜŞTERİ KIZIŞTIRMAK

Bunun Arapçası neceş'tir. Mal almaya niyetli olmayan biri, satıcının yanına gelir, müşteri gibi davranarak malı metheder ve diğer müşterileri heyecana getirip fiyatın artmasını sağlar. Allah'ın Elçisi bunu yasaklamıştır.³⁰

VIII- KAPARO VEYA PEY AKÇESİ

Bazı alım satımlarda caymayı önlemek için, satıcı müşteriden, kaparo veya pey akçesi adı altında bir ödeme alır, eğer müşteri caryarsa para satıcıya kalır. Eğer kaparo, akit yapıldıktan sonra alınırsa, satıcının cayması halinde kaparonun satıcıya kalması caizdir. Bu konuda mezheplerin farklı görüşleri vardır.

Hanefî mezhebine göre meşru bir şekilde yapılan ve kesinlik kazanan bir satım akdi, ancak tarafların karşılıklı rızalarıyla veya mahkeme kararıyla bozulabilir. Müşterinin veya satıcının, tek taraflı akdi bozma yetkisi yoktur. Alıcı veya satıcı yahut her ikisi belli bir müddet muhayyer olmaları şartıyla alışveriş yapabilirler. Muhayyer olan taraf, bu müddet içinde alışverişini bozabilir. Malda bir kusur çıkması halinde de müşteri için bir muhayyerlik vardır.³¹ Fakat alışverişte şart koşulsa bile verilen kaparonun, müşterinin cayması halinde satıcıya kalması caiz olmaz. Çünkü kaparo, hibe

28 Tirmîzî, Sünen, Büyû', 19, H. no 1232; Ebu Davud, Sünen, Büyû', 68, H. no 3503; Nesâî, Sünen, Büyû', 60. Metin Tirmîzî'nindir.

29 et-Tahâvî, Şerhu Maanî'l-âsâr, c. IV, s. 37, konu ile ilgili bütün hadisler burada zikredilmiştir.

30 Bkz. el-Bedâî', c. V, s. 232.

31 Mecelle, madde 300'den 309'a kadar.

veya sadaka olmadan bir malın karşılıksız olarak elde edilmesidir. Bu haksız bir kazanç sayılır ve satıcıya helâl olmaz.³²

Hanbelî mezhebine göre, bir satım akdi yapılır, müşteri satıcıya kaparo adı altında bir ödeme yapar; “Malı satın almaktan vazgeçersem bu para senin olsun” der, sonra vazgeçerse kaparo olarak verilen şey satıcıya helâl olur.

Mâlikîler kaparoyu caiz görmezler. İmam Mâlik, el-Muvatta’ adlı hadis kitabının el-Büyû’ bölümüne şu hadisle başlar:

نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن بيع العربان .

“Allah’ın Elçisi, ona salât ve selâm olsun, kaparolu satışı yasakladı.”³³

İmam Mâlikî, bu konuyu şöyle açıklar:

“Bize göre kaparolu satış (beyu’l-urbân بيع العربان) şudur: Kişi bir köleyi veya küçük bir cariyeyi satın alır yahut bir hayvanı kiralar, sonra satıcıya veya hayvan sahibine der ki; sana bir dinar veya dirhem, daha çok veya daha az vereyim; eğer malı alırsam veya hayvana binersem verdiğim şey, malın bedeline veya kiralama ücretine katılsın. Ama malı almaktan veya kiralamadan cayarsam senin olsun. İşte bu bâtıldır, bir şeye karşılık değildir.”³⁴

Şafîî mezhebi de kaparolu satışı (بيع العربون) kabul etmez. Mezhebin konu ile ilgili görüşü şöyledir: “Kaparolu satış sahih olmaz. Bu, bir kişinin mal satın alıp satıcıya bir miktar para vermesidir; şu şartla ki, eğer malı kabul ederse verdiği para mal bedeline mahsup edilsin; yok eğer cayarsa bu para satıcıya hibe olsun. Bunun sahih olmaması iki sebepten kaynaklanır:

1. Bunu yasaklayan bir hadis vardır; ancak hadisin senedi Allah’ın Elçisi’ne kadar ulaşmamaktadır.

32 Halil Ahmed es-Sahhar, Bezl’ül-Mechud fi halli Ebi Davud, Kitab’ül-büyû’, Bab’ül-urbân, XV/177, Beyrut.

33 Ayrıca bkz. Ebu Davud, Sünen, Büyû’, 69, Beyu’l-urbân, Hadis no 3502; İbn Mâce, Sünen, Ticârât, 22, Beyu’l-urbân, Hadis no 2192-2193.

34 Mâlik bin Enes (İmam Mâlik) el Muvatta’, Kitab’ül-büyû’un baş tarafı, c. II, s. 609., İstanbul.

2. Burada akdi bozucu (müfsit) iki şart vardır: Biri hibe şartı diğeri de malın geri verilmesi şartıdır. Bunlar müşterinin cayması halinde olur.³⁵

Ahmed b. Hanbel, kaparolu satışla ilgili hadisin senedinin Allah'ın Elçisi'ne kadar ulaşmamasını yani münkatı' olmasını sebep göstererek hadisi zayıf bulmuş ve kaparolu satışı caiz görmüştür. Onlara göre Ömer (r.a.) ve oğlu Abdullah da bunu meşru saymışlardır. Hanbelî mezhebinin konu ile ilgili görüşü şöyledir:

“Kaparolu satış sahihtir. Bu, müşterinin bir şey satın alması ve satıcıya, bedelin bir kısmını kaparo olarak vermesidir. Şu şartla ki, eğer cayarsa kaparo satıcının olacaktır. Müşteri malı alınca kaparo olarak verdiği meblâğ mal bedeline mahsup edilir, cayarsa kaparo satıcının olur. Fakat satışta böyle açık bir şart yoksa satıcı kaparoya sahip olamaz.

Bir satım akdi yapılmadan müşteri bir miktar para vererek satıcıya, “Bunu başkasına satma, eğer onu ben almazsam bu para senin olsun” der de malı satın almazsa o zaman satıcı kaparoya sahip olamaz. O para müşterinindir.”³⁶

Araplar kaparoya **urbân** عربان **arbûn** عربون veya **urbûn** derler. Bu kelime Arapça değildir.³⁷ İstanbul Hukuk Fakültesinde görev yapmış profesörlerden rahmetli İsmet Sungurbey'in (1928/ 2006) verdiği bilgiye göre kaparonun Yunancası **arhabon**'dur, Romalılar buna **arra** veya **arha** derler. Demek ki kelime Arapçaya Yunancadan geçmiştir.

35 Ahmet b. Hacer, Tuhfe, البيوع المنهي عنها, c. IV, s. 321-322.

36 Abdullah b. Ahmed b. Kudame, el-Muğnî, 3128 nolu paragraf, Beyu'l-urbûn, c. IV, s. 302-313; Ahmet b. Abdullah el-Qârî, Mecellet'ül Ahkam'îş-Şer'iyye, madde 309, Tahkik edenler, Abdülvehhab Ebu Süleyman ve Muhammed İbrahim Ahmet Ali, Cidde, 1401/1981.

37 İbn Hacer, Tuhfe, Kitab'ül-Bey', البيوع المنهي عنها, c. IV, s. 322.

BEŞİNCİ BÖLÜM

PARA

PARA

Para, eşyaya değer olabilen ve serveti biriktirmeğe yarayan ödeme aracıdır. Madenden basılanına madenî para, kâğıttan basılanına da kâğıt para denir. Çek ile veya hesaptan hesaba nakil suretiyle kullanılan paralar da kâğıt para kapsamındadır.

I- MADENİ PARA

Madenî paralar altın gümüş ve diğer madenlerden basılır. Fıkıh kaynaklarında altından olanına dinar, gümüşten olanına dirhem, bakır, nikel bronz gibi madenlerden basılanına fels adı verilir. Bunların hem para hem maden olarak değerleri vardır. Dolaşımdan kalkınca para değerleri gider maden değerleri kalır. Mesela Osmanlı lirası artık para değildir ama İstanbul Darphanesi onu basmaya devam etmektedir. Çünkü ya ziynet ya da serveti biriktirme amacıyla satın alınmaktadır.

Külçe konusunda bakılır; eğer insanlar onu para gibi kullanıyorlarsa para; yoksa ticaret malı sayılır. Külçe halindeki altın ve gümüş, sarf¹ açısından dinar ve dirhem gibi, mudârebe sermayesi olması açısından da ticaret malı gibi sayılmışlardır.²

Ebû Yusuf'a, dolaşımdan kalkıp ticarî mal haline gelmiş dirhemlerle mudârebe sorulunca şöyle demiş:

“Olur, desem Mekke’de taam³ ile mudârebe yapılmasını da onaylamam gerekir. Çünkü Mekke halkı taamla alım satım yapar, Buharalılar da peşin buğdayla alım satım yaparlar.⁴”

Ebû Yusuf şunu demiş oluyor: “Mekke halkı **taam**'ı, para yerine kullanır. Mudârebe, para yerine kullanılan mallarla değil, hazır parayla yapılan bir emek-sermaye ortaklığıdır. Dolaşımdan kalkan dinar ve dirhemlerle mudârebe yapılabilir, dersem yanlış olur. Çünkü o zaman taamla da yahılabilir, demem gerekir.”

1 Sarf için “Para ve Borç Senedi Alım Satımı” konusuna bkz.

2 Alâüddin el-Kâsânî,(ö. 587 h.) el-Bedâi'us-sanâi', Beyrut 1974, mudarebe c. VI, s. 82.

3 Tâcu'l-arûs'a göre Hicaz halkı, yalın olarak taam deyince buğday demek isterler.

4 Şemseddin es-Serahsî, el-Mebsût, c. XXII, s. 21, Mudarebe.

A- ALTIN VE GÜMÜŞ PARALAR

İslamî kaynaklarda saf gümüşten basılan paraya dirhem, saf altından basılanına da dinar denir.⁵ Altın ve gümüş paralar, yirminci asrın ilk çeyreğine kadar kullanılmışlardır.

Medine'de 10, 12 ve 20 kırat⁶ ağırlığında üç çeşit dirhem vardı. Ağırlıklarının toplamı olan 42 kırat, Ömer (r.a.) zamanında üçe bölünmüş, ortalaması olan 14 kırat, şer'î dirhem ağırlığı olarak kabul edilmiştir. Bazı kaynaklar, Peygamberimiz zamanında Mekke dirhemine itibar edildiğini ve ağırlığının 14 kırat olduğunu bildirirler. Bu sebeplerden dolayı şer'î dirhem 14 kırat olduğu hususunda görüş birliği (icma) oluşmuştur.⁷

Ömer (r.a.) zamanında 200 dirhem gümüşün 20 miskal⁸ yani 20 dinar altınla aynı değerde olduğu ve ağırlıkları arasında yediye onluk oran bulunduğu tespit edilmiştir. Yani bir miskal 10 dirhem değerinde; 10 dirhem de 7 miskal ağırlığındaydı.⁹ Bu oranı ifade için ilgili kitaplarda vezn-i seb'a (وزن سبعة) ifadesi kullanılır.

Peygamberimiz ve ashabı zamanında altın paralar Bizans'ta basılırdı. Yukarıdaki ağırlıklar Bizans altını ile ilgilidir. Bu ağırlıklara uygun olarak ilk İslam dinarını bastıran halife, Abdülmelik b. Mervan'dır (Saltanat yılları 65-86 h./685-705 m.)

Fıkıh bilginleri bunları, kendi devirlerinde geçerli ağırlık birimi olan arpa ile tartmışlardır. Hanefîlere göre bir miskal orta büyüklükte 100 arpa, bir dirhem de 70 arpa ağırlığındadır. Mâlikîlerin tartısına göre bir dinar, orta boyda 72 arpa ağırlığındadır¹⁰. Şâ-

5 Ahmed b. Hacer el-Heytemî, Tuhfet'ül-muhtac bi şerh'il minhâc, kırâd, c. VI, s. 82.

6 Kırat'ın (القيراط) ağırlığı konusunda farklı görüşler vardır. Hanefî mezhebine göre bir kırat orta büyüklükte beş arpadır. Arpa konusu aşağıda ele alınacaktır. (Ömer Nasuhi BİLMEN, Hukukî İslamiyye Kamusu, İst. 1985, c. IV, s. 121.)

7 Ömer Nasuhi BİLMEN, a.g.e. c. IV, s. 121 – 122.

8 Dinar, Peygamber devrinde Arap yarımadasında dolaşımında bulunan Bizans lirasına verilen addır. Bunların ağırlığına miskal denir. Bir miskal ile bir dinar, o devir için aynı şeyi ifade etmekteydi.

9 Ebubekr Ahmed b. Ali el-Cessas (305-370 h.), Ahkâm'ül-Kur'ân, Bab'üd-diyet min gayr'il-ibil, c. II, s. 237; el-Kâsânî, el-Bedâi'us-sanâi', c. VII, s. 253.

10 Ömer Nasuhi BİLMEN, a.g.e. c. IV, s. 122, 123.

fîilere göre de bir dinar; kabuksuz ve iki ucu kesilmiş 72 arpa, bir dirhem 50.4 arpa ağırlığındadır.¹¹

Gerek cahiliye döneminde ve gerekse İslâmî dönemde dinarların ağırlığının değişmediği ittifakla kabul edilir.¹² Bundan dolayı fakihler hep aynı dinarı tartmışlardır. Fark, dinardan değil, terazinin diğer kefesine konan arpadan kaynaklanmıştır. Çünkü arpanın ağırlığı bölgeden bölgeye, iklimden iklime, hatta tarladan tarlaya değişir. Arpaya göre hareket edilse her mezhebin, dinar ve dirhem için belirlediği ağırlık farklı olacağı gibi zekât nisabı da farklı olur. Bilindiği gibi zekât nisabı, altından 20 dinar, yani 20 miskal, gümüşten de 200 dirhemdir.

İstanbul Arkeoloji Müzelerinde iki tip Bizans dinarı vardır; biri 4.20 g diğeri 4.35 g ağırlığındadır. Abdülmelik b. Mervan'ın bastırıldığı dinarlardan da vardır. Bunların ağırlıkları 3.50, 4.15, 4.20 ve 4.25 g gelmektedir. el-Velid b. Abdülmelik (86-96 h./705-715 m.) Süleyman b. Abdülmelik (96-99 h./715-717 m.), Ömer b. Abdulaziz (99 -101 h./717-720 m.), Yezid b. Abdülmelik (101-105 h./720-724 m.) ve Hişam b. Abdülmelik (105-125 h./724-743 m.) devirlerinde basılmış dinarların ağırlıkları ise 4.15 g ile 4.25 g arasında, çapları ise 18 mm. ile 20 mm. arasında değişmektedir. Madeni paralar kullanıldıkça yıpranır. Bazı kötü kişiler de onları törpüleyerek tozundan istifade ederler. Bu sebeple çapı 20 mm.den az olanlar yıpranmış olabilirler. Çünkü 4.25 g ağırlığında olanların tamamı 20 mm. çapındadır.

Bu devirde basılmış dirhemlerin ağırlıkları da 2.15 g ile 3 g arasında değişmektedir.¹³ Dinarla dirhem ağırlıkları arasında yediye onluk oran (vezn-i seb'a) bulunduğundan dinar 4.25 g olursa dirhem 2.975 g; dinar 4.35 g olursa dirhem 3.045 g olur. Müzede bulunan en ağır dirhem 3 g olduğundan dinarın 4.35 g, dirhem ise 3.045 g olarak basıldığı, yıprandıkça ağırlığının azaldığı söylenebilir. Medine'ye gelen dinarların az çok yıpranmış olacağı göz önünde bulundurulursa bir miskalin 4.25 g, bir dirhem de 2.975 g kabul edilmesi uygun olur. Buna göre zekât nisabı sayılan 20 miskal altın 85 g, 200 dirhem gümüş de 595 g olur.

11 Ahmed b. Hacer el-Heytemî, a.g.e. c. III, s. 264.

12 Ahmed b. Hacer el-Heytemî, a.g.e. c. III, s. 264.

13 İbrahim ve Cevriye Artuk, a.g.e. c. I, s. 2, 10, 11, 14, 15-30.

4.35 g ağırlığındaki dinar esas alınırsa zekât nisabı sayılan 20 miskalin ağırlığı 87 g 200 dirhemin ağırlığı da 609 g olur.

Ömer Nasuhi BİLMEN, arpa kıstasını kullanarak bir miskali 4.007 g bir dirhemi de 2.805 g saymıştır.¹⁴ Bu durumda altının zekât nisabı 80.14 g gümüşünki de 561 g olur. Diyanet İşleri Başkanlığı da arpa kıstasına dayanarak 20 miskal altını 80.18 g, 200 dirhem gümüşü de 561.26 g saymıştır. Diyanet'e göre 1 dinar 4.009 g bir dirhem de 2.806 g olmaktadır.¹⁵

Yukarıdaki tespitler, 1 birim altının 7 birim gümüş değerinde olduğu zaman yapılmıştır. Bu değerler zamanla gümüş aleyhine değişmiştir. 18 Mayıs 2006 günü ilan edilen fiyatlara göre 1 g 24 ayar altının satış fiyatı 3.60 TL olduğu halde 1g 900 ayar gümüşün satış fiyatı 0.624 TL'dir. Demek ki, bu tarihte 1 birim altın yaklaşık 52.24 birim gümüş değerine yükselmiştir.

Darphaneler, altın ve gümüş paraları basmak için yüzde bir veya daha az ücret alırdı.¹⁶ Hem basım ücreti hem de bunların ağırlık ve ayarına duyulan güven, basılı paraları külçelerinden değerli kıldı. Diğer yandan bu paralar, kullanıldıkça yıpranır ve ağırlığı azalırdı. Yine de bunların maden değeri dolaşımdaki değerlerine eşit denecek kadar yakındı. Dolaşımdan kalkmaları halinde de yenileriyle kolayca değiştirilirdi.¹⁷ Elinde altın ve gümüş bulunanlar da darp ücretini ödemek şartıyla darphaneye gidip para bastırabiliyorlardı.¹⁸

1- Düşük Ayarlı Altın ve Gümüş Para

Madeni para düzeninde para miktarını artırmak için daha çok altın veya gümüşe ihtiyaç olur. Altın ve gümüşün içine başka ma-

14 Ömer Nasuhi Bilmen, üçyüzellaltıbuçuk dirhem-i şer'î'nin bir kilo ettiğini bildirir. Buradaki hesap ona göre çıkarılmıştır. (Hukukî İslamiyye Kamusu, c. IV, s. 122)

15 Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 26.11.1980 tarih ve 7 nolu genelgesi.

16 Devlet-i Osmaniye'nin usul-i sikkesi, Salnâme-i Osmaniye, 1333-1334 sene-i mâliye, s. 406, İst. 1334.

17 Ahmed b. Hacer el-Heytemî, a.g.e. c. VI, s. 83.

18 Osmanlıların son zamanlarında gümüşten para bastırma yetkisini devlet tekeline almıştı ama ellerinde altın bulunduranlar kendi hesaplarına para bastırabiliyorlardı. (Bkz. Devlet-i Osmaniye'nin usul-i sikkesi, Salnâme-i Osmaniye, 1333-1334 sene-i mâliye, s. 395, İst. 1334) Bugün sarraflar halâ İstanbul'daki darphaneye altın vererek Osmanlı lirası ve ata lirası bastırmaya devam etmektedirler.

denleri katmak suretiyle de miktar artırılabilir. Katılan madde az olursa yine altın veya gümüş para sayılır; gümüşten olanına dirhem, altından olanına da yine dinar denirdi. Ancak darphaneler şahıslar hesabına, düşük ayarlı altın ve gümüş para basamazlardı.¹⁹

Katkı maddesi, altın ve gümüşten fazla ise mağşuş para adını alır ve fülûs gibi değerlendirilirdi.²⁰

2- Fülûs (الفلوس)

Fülûs fels'in çoğuludur; bakır, nikel ve bronz gibi madenlerden basılan ve öz kıymeti dolaşımdaki kıymetinden az olan paralara denir. Dolaşımdan kalkınca para olma özelliğini kaybeder ve ancak maden değeri kadar bir değere sahip olur.

Fülûs basımı devletin tekelindedir. Gerçek değeri ile dolaşımdaki değeri arasındaki fark hazinenin geliri sayıldığından önemli bir gelir kaynağıdır. Osmanlı sultanı II. Süleyman, (1687 m./1099 h.) hazinenin çektiği sıkıntılar dolayısıyla ikisi bir akçe değerinde olmak üzere 1.70 g ağırlığında saf bakırdan mangır bastırdı. Halk benimseyince değeri bir akçeye çıkarıldı.²¹

Fülûsun ekonomi üzerinde etkisi az kullanma sahası dardır. Hanefî,²² Şâfiî²³ ve Hanbelî²⁴ fakihleri, fülûsun mudârebe sermayesi olamayacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Mâlikîler ile Hanefî Mezhebinden İmam Muhammed bu görüşte değildir.²⁵

Fülûsu kabul mecburiyetinin bir sınırı olur. Büyük meblağlar onunla ödenmez. 8 Nisan 1916 tarihli Tevhid-i meskûkât hakkında kanun-i muvakkat'e göre nikel paraların kabul sınırı 50 kuruştur.²⁶ O devirde bir altın 100 kuruş olduğu için 50 kuruş yarım altın eder.

19 Devlet-i Osmaniye'nin usul-i sikkesi, Salnâme-i Osmaniye, s. 406.

20 Muhammed Emin b. Ömer Abidîn (İbn Abidîn) Tenbîh'ür-rükûd alâ mesâil'in-nükûd, Resâil-i İbn Abidîn, İst. 1319, c. II, s. 62.

21 Akçe, dolaşımdaki gümüş paradır. İbrahim ve Cevriye Artuk, İslâmî Sikkeler Katalogu, İstanbul 1974, c. II, s. 602.

22 Şemseddin es-Serahsî, el-Mebsût, Mısır, c. XXII, s. 21.

23 İbn Hacer, a.g.e. c. II, s. 417.

24 Ömer Nasuhi Bilmen, İstılahat-ı Fıkhiyye Kamusu, c. VII, s. 120.

25 el-Kâsânî, el-Bedâi'u's-sanâi', c. VI, s. 82.

26 26 Mart 1332 (8 Nisan 1916) tarihli Tevhid-i meskûkât hakkında kanun-i muvakkat. Düstur, tertîb-i sâni, İst. 1923, c. VIII, s. 894.

II- KÂĞIT PARA

Kâğıt para, kâğıttan üretilen ve üzerinde yazılı değerle dolaşıma çıkan ödeme aracıdır. Bunları, karşılığı olan ve olmayan kâğıt para diye ikiye ayırabileceğimiz gibi devlet tarafından basılan kâğıt para ve özel kişi ve kuruluşlar tarafından piyasaya sürülen kâğıt para (banknot, tahvil, çek vs.) diye de ikiye ayırmamız mümkündür.

A- KARŞILIKLI KÂĞIT PARA

Devlet hazinesinde, bankerlerde veya bankalarda karşılığı kısmen veya tamamen var olan ya da ileri bir tarihte karşılığının ödeneceği vaat edilen kâğıt paradır. Bunu da devletin bastığı karşılıklı kâğıt para ve özel kişi ve kuruluşların bastığı karşılıklı kâğıt para diye ikiye ayırabiliriz.

1- Devletin Çıkardığı Karşılıklı Kâğıt Para

Bunlar belli ağırlık ve ayarda altına veya gümüşe karşılık basılıp dolaşıma çıkarılan paralardır.

Sultan Abdülmecit'in tahta çıkışının ikinci senesinde (1256 h./1840 m.) her biri bir kese yani beş altın değerinde %8 faizli ve 8 yıl vadeli otuz iki bin keselik kâime çıkarıldı.²⁷ Adı tam olarak "Kâime-i mutebere-i nakdiye = قائمة معتبرة نقدية" şeklindedir. Aslında bunlar, bugünkü anlamda kâğıt para değil, altın karşılığı çıkarılmış ve para gibi dolaşımı mecburî tutulmuş devlet tahviliydi. İlk faizsiz kâimeler 1850 senesinde dolaşıma çıkarılmıştır.

Kâimeler zaman zaman dolaşımdan kaldırılmış, sonra tekrar çıkarılmış ve bu iş aralıklı olarak Birinci Dünya Savaşının sonuna kadar sürmüştür.²⁸

Bu düzende dolaşıma çıkan para miktarının, hazinedeki kıymetli maden stoku ile sınırlı olması veya karşılığının ileride altın olarak ödenecek olması, değerini garanti ediyor gibi gözükse de paranın kâğıt haline gelmesi ciddi problemler doğurmuştur.

Sultan Abdülmecit padişah iken 1857'de (1274 h.) kâimelerin değeri düşmüş ve yüzlük altın yüzaltmış kuruşa çıkmıştı. Kâime

27 Büyük Larus Ansiklopedi ve Sözlük, İstanbul 1986, "Banka" maddesi .

28 Artuk, a.g.e. c. II, s. 719-743; ayrıca Birinci tertip düsturlar ve zeyilleri ile ikinci tertip düsturlarda konuyla ilgili bütün bilgiler bulunabilir.

gittikçe düşüyor ve muameleleri ters yönde etkiliyordu. Böyle giderse mâlî işlerin düzeltilemeyeceği anlaşıldı ve Nisan 1859'da (Şevval 1276) kâimenin kaldırılmasına karar verildi. Bunun için kurulan komisyonun başına Ahmed Cevdet Paşa getirilmişti. Paşa o zamanki durumu şöyle anlatmaktadır:

“... Ekonomik sıkıntılar had safhaya ulaşmış, kâimenin değer kaybetmesi oranında altının fiyatı günden güne artarak işleri sekteye uğratmıştı. Böyle devam ederse ekonominin düzeltilemeyeceği anlaşıldı. Bunun üzerine Sadrazam Rüşdi Paşa, kâimenin kaldırılmasına, karşılığını temin etmek için İstanbul'un akarlarından²⁹ yardım toplanmasına karar verdi. Bu işlerin yürütülmesi için de benim başkanlığında bir komisyon kurdu. Bu önemli iş için bir kaç ay uğraştık. Kâimeler toplandıkça Bâbiâli'de, halkın gözü önünde yakılmasını Rüşdi Paşa'ya hatırlattım”.

“-Yok, o bizim işimiz değildir, Maliye Nezaretinin işidir, bizim işimiz kâimeleri toplamaktır.” dedi.

“Kâimeler geldikçe takım takım yakılırsa halka bir güven gelir, bizim de yardım toplamaya yüzümüz olur.” dedim. Fakat kimsenin aklını beğenmez biri olduğundan bu teklifi kabul etmedi.

Kâimeler toplandıkça maliye hazinesine gönderiyordum. Bu şekilde kâimenin büyük bir kısmı toplandı. Kalan kısım beş yüz bin kesenin altına inince altının fiyatı düşmeye başladı. Bu kâimeler yalnız İstanbul'a mahsustu. İstanbul dışında geçmezdi. Bu tecrübeden anlaşıldı ki, İstanbul ancak beş yüz bin keselik kâimeyi kaldırabiliyor, daha fazlasına tahammül edemiyormuş. Hazine sıkıldıkça kâime bastığından kâimenin değeri düşmüştü.

Kâime miktarı iki yüz bin kesenin altına düşünce yüzlük altın 105 kuruşa inmişti. Fakat kalan yüz elli bin keseliğin karşılığı olmadığından Rüşdi Paşa onu bulmakla meşgul oluyordu.

Bu sırada Sarayda paraya şiddetle ihtiyaç duyulduğu, Maliye Nazırı Hasib Paşa'dan büyük miktarda para istendiği, onun da yakılsın diye gönderdiğimiz kâimelerden yüz bin keseliğini Saraya verdiği gizlice işitildi.

Rüşdi Paşa hasta oldu veya hasta görünerek haremden dışarı çıkmaz oldu. Ramazan da gelince kâime toplama işi durdu. Rama-

29 Akar, taşınmaz mal anlamına gelir. Halk arasında kiraya verilerek gelir getiren şeyler anlamında kullanılır. (Ömer Nasuhi BİLMEN, Hukukî İslamiyye Kamusu, c. VI, s. 10)

zan bayramında bayramlaşma yerinde iken, bazı engeller sebebiyle kâimenin arkasının alınamadığı özür mahiyetinde belirtilerek bayramdan sonra tamamının yakılacağı ve bir tanesinin dahi görülme-yeceği ilan olundu...”³⁰

Sultan Abdülaziz devrinde (1277-1293 h./1861-1876 m.) iki bu-çuk milyon keselik kâime basılmış, çok sayıda kâimenin dolaşıma çıkarılması değerini düşürmüştü.³¹ Ahmed Cevdet Paşa, bu sırada meydana gelen olayları şöyle anlatır:

“1278 senesi Cemaziyülevvelinin sonlarında (Aralık 1861 başları) İşkodra’dan³² İstanbul’a geldim. Hazineyi fevkalâde bir darlık içinde buldum. Bu sırada Fuad Paşa’nın sadrazam olduğunu ve Su-riye’den gelmekte olduğunu öğrendim.”

Fuad Paşa henüz İstanbul’a gelmeden, bir gün yüzlük altın kâ-ime olarak 300 kuruşa çıktı. Ertesi gün üç yüzü geçti. Sonra dört yüze varır varmaz kâime hiç geçmez oldu. Hâlbuki halkın elinde hep kâime bulunuyordu, pek çok kimse aç kaldı.

Nakdi (yani altın veya gümüş parası) olanlar da ihtiyaten üçer, beşer günlük ekmek aldılar. Fırınlardaki ekmek bitti ve sonraya ka-lanlar ekmek bulamaz oldular. Fazla alanlardan zorla almaya kal-kıştılar, dükkânlar kapandı. İstanbul’u bir acaib dehşet istila etti. Herkes ne yapacağını şaşırıldı. Gece vükelâ (bakanlar) toplanıp du-rumu sabaha kadar tartıştılar. Sabaha karşı tellalları; “Padişahımızın tembihi var, camiye geliniz.” diye bağırıyorlar. Herkes merakla ca-milere gitti, tembihleri dinlediler. Özet olarak, kâğdın (kâğıt pa-ranın) böyle itibarının düşmesine sebep olan bozguncuların ceza-landırılacağı ve yüzlük altını yüz altmış kuruştan fazlaya alıp ve-renlerin hapsedileceği bildiriliyor, dükkânların açılması ve herke-sin alışverişiyle meşgul olması tembih ediliyordu.

Hemen o gün Havyar Hanı kapandı ve hava alıp satan bozgun-culardan bazıları hapsedildi. Hükümet tarafından 160 kuruşluk kâ-imeye bir altın verilerek alım satıma başlandı. Binlerce kişiye altın

30 Ahmed Cevdet Paşa, Maruzât, (Yayına Hazırlayan Yusuf Halaçoğlu), İstanbul 1980, s. 11, 18, 19. Nakil sırasında sadeleştirme yapılmış ve bugünkü dile kısmen uydurulmaya çalışılmıştır.

31 Artuk, a.g.e. c. II, s. 722.

32 İşkodra, Arnavutluk’un kuzeyinde, Yugoslavya sınırı yakınlarında yer alan bir şe-hir.

yetiştirmek mümkün olamayacağından kalabalığı yarıp geçerek bir altın alanların ekseriya elbiseleri yırtılıp zararlı çıkıyorlardı.

Büyük alım satımlar durmuştu, ama esnaf arasında bu fiyatla kâime geçerli olarak ufak tefek alım satımlar yapıldı. Sonra Fuad Paşa İstanbul'a gelip işe başladı.

Fuad Paşa durumu açıkça Padişaha izah etti, gerekli tedbirleri aldı. Avrupa'dan büyük miktarda borç alarak hazineye biraz nefes aldırdı ve hemen kâimenin kaldırılmasına karar verdi.³³

Fuad Paşa'nın Avrupa'dan aldığı yüklü borç karşılık tutularak kâimenin kaldırılması için kurulan komisyonlarda bulunuyordum. Fuad Paşa'nın görüşü, devletin 100 kuruş olarak çıkarmış olduğu kâimeye yine yüz kuruş ödemiş olmak için %40 nakit, %60 da konsolid³⁴ verilerek kâimelerin kaldırılmasıydı. Çoğunluk onun görüşünü benimsedi. Benim görüşüm ise yüzlük kâğıda bir ellilik vermek idi. Fakat azınlıkta kaldım. Çoğunluğun görüşüne uyuldu ve devlet hazinesi birçok **konsolid** borcunu yüklenmiş oldu.

“1279 senesi Rebiyülevveline rastlayan Ağustos ayı (1862) sonunda kâimeler tamamen dolaşımdan kaldırılmıştı.”³⁵

2- Özel Kuruluşların Çıkardığı Karşılıklı Para

Bunları banknot, tahvil ve çek olarak sınıflandırabiliriz.

a- Banknot

Eskiden bankalara veya bankerlere kıymetli madenler veya madeni paralar emanet bırakılır, onlar buna dair bir belge verirlerdi. Bu belgeye banknot veya makbuz (sertifika) denirdi. Dolayısıyla bunlar, belli miktar ve ayardaki kıymetli madeni temsil eden borç senetleriydi. Ya belli bir süre sonunda ya da her istendiğinde karşılığını ödemek gerekirdi.

Bankalar ve bankerler yalnız altın ve gümüşü emanet olarak bıranaklara değil kendilerinden borç isteyen kişilere de banknot tanzim ederek verirlerdi. Kıymetli madenlerin taşınmasındaki güçlük-

33 Ahmed Cevdet Paşa, a.g.e. s. 39, 40, 41.

34 Konsolid, anaparanın ödeme zamanı belli olmayan, yalnız faizi ödenen tahvil.

35 Ahmed Cevdet Paşa, a.g.e. s. 48-49.

leri, aşınmaları, çalınmaları ve tağşişi³⁶ önlediği için bu belgeler geniş bir kullanım sahası bulmuşlardı.³⁷

Banknotlar, para gibi dolaşmaya, onun gibi iş görmeye başladı. Böylece bankalar ve bankerler de para basmış oldular. Bu yeni parayı toplum benimsedi ve ona güven duydu. Derken banknotu getirip karşılığını alanların sayısının fazla olmadığı görüldü. Bundan, emanetteki altın ve gümüşten daha fazla miktarda banknotun piyasaya sürülebileceği ortaya çıktı.³⁸ Bu fazlalık, hem dolaşımdaki parayı hem de bankerlerin gelirlerini artırıyordu. Bu deneme kâğıt paranın keşfini sağladı. Bu yüzden kâğıt paraya da banknot denir.

b- Tahvil

Tahvil, faizli borç senedir. Verdiği borca karşılık tahvil alan, onun faizinden yararlanır. Bankanın, mevduat sahiplerine tahvil verdiği ve bunun para olarak kullanıldığı olmuştur. Osmanlı Bankasına, 4 Şubat 1863'te her biri 200 kuruşluktan az olmamak üzere tahvil çıkarma yetkisi verilmiş ve bu tahvillere para gibi dolaşma imtiyazı verilmişti. Banka, ilk iki sene bunların yarısı kadar nakit bulunduracak daha sonra nakit bulundurma mecburiyeti en az üçte bire inecekti.³⁹ Osmanlı Bankası bu şartlarla para basmış ve dolaşıma çıkarmıştı.⁴⁰

c- Kaydî Para

Bankerlerin, kasalarındaki altın ve gümüşe karşılık banknot vermeleri gibi bankalar da kasalarındaki paralara karşılık çek karnesi verirler. Hesap sahibi çeki imzalayarak bankaya ödeme emri

36 Tağşiş, altın ve gümüşün içine başka madenleri karıştırarak ayarını düşürmek demektir. Böyle düşük ayarlı altın ve gümüşten para basma anlamına da gelir.

37 Sabri Orman, Modern İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz, (Para, Faiz ve İslam kitabı içinde yer alan bir tebliğ) İstanbul 1992, s. 10.

38 Erol Zeytinoğlu, İktisat Tarihi, İstanbul 1993, s. 138.

39 Bank-ı Osmanî İmtiyaznamesiyle Nizamnamesi, 10 ve 11. maddeler. Bkz. 1. Ter-tip Düstur, c. II, s. 979, İst. 1289.

Osmanlı Bankası 1856'da İngilizler tarafından kurulmuş, 1863'te Fransızlar da bankaya ortak olmuşlardır. Yukarıdaki nizamnamenin girişinde ortakların adı tek tek sayıldıktan sonra 1. maddede bu şahıslara Osmanlı topraklarında bir devlet bankası kurma yetkisi verildiği ifade edilmektedir. Ama bu öyle bir yetki ki, banka yöneticilerinin tayinine ortakları yetkili; (m.7) Osmanlı devletinin banka üzerinde sadece bir teftiş hakkı var. Devlet bunun için bir nazır; bir de hazine ile banka arasındaki mali işleri teftiş için bir muhasebeci tayin edecektir (m.3).

40 Artuk, a.g.e. c. II, s. 719.

verir, banka da çekte yazılı miktarı ilgili kişiye öder. Çekler para olmadıkları halde para gibi kullanılırlar. Bunların karşılıkları banka kayıtlarında bulunduğundan bunlara kaydî para denir.

Kaydî paranın ilk örnekleri madeni para düzeninin yaygın olduğu devirlere dayandırılır. Rivayete göre İngiltere Kralı I. Charles, 1640 tarihinde Londra kalesindeki darphanede bulunan ve tüccarlara ait olan kıymetli madenlere ve taşlara zorla el koyunca bankerler, özel kasalar yaptırarak tüccarların ve soylu kişilerin kendilerine emanet bıraktıkları altın ve gümüşü kendi varlıklarıyla birlikte saklamaya başlamışlardı. Emanet külçe veya sikke bırakanlardan bazısına hamiline yazılı makbuz vermişler, bazısına da hesap açmışlar ve yazılı talimat verdiği takdirde bu hesaptan onun adına ödeme yapmayı kabul etmişlerdi. Hesap sahibinin talimatı bir çek görevi görüyordu. Hamiline yazılı bu çekler ve makbuzlar piyasada para gibi kullanılmaya başladı. Hatta bir kısım iş adamları bu çek ve makbuzlara daha çok güveniyor ve onları nakitlere tercih ediyorlardı. Çünkü altın ve gümüşün ağırlık ve ayarı büyük önem taşır. Bankerler bu konularda uzman olduklarından onlarda bulunan paranın ağırlık ve ayarına güveniliyordu.

Bankerler, kasalarındaki altın ve gümüşlerin fazla talep edilmediğini, çek ve makbuzların tercih edildiğini fırsat bilmişler ve ellerindeki altın ve gümüşlerin, nakit talebini karşılayacak kadar olmasına dikkat ederek kredi isteyenlere hamiline yazılı makbuz (banknot veya sertifika) vermeye veya çek yazabilecekleri birer cari hesap açmaya başlamışlardı. Böylece verdikleri kredi, ellerindeki altın ve gümüş stokunun bir kaç katına çıkmış, piyasayı bu çek ve makbuzlar sarmıştı.

Kasalarına giren her altının kendilerine bir kaç kat kredi açma imkânı sağlaması bankerleri yeni mevduat aramağa sevk etmişti. Kendilerine emanet bırakılan paralardan dolayı koruma ücreti almaları beklenirken mevduat sahiplerine %6 faiz ödemeye başlamışlar ve daha fazla mevduat gelmesini sağlamaya çalışmışlardı. Mevduata ödedikleri faizle krediden aldıkları faizin birbirine yakın deneyecek kadar az olmasına rağmen bunların zenginliklerinin nasıl arttığını birçok kimse anlayamamıştı.⁴¹

---

41 Feridun ERGİN, Kredi Sistemi, İst. 1980, s. 9-10.

Bankalar da benzeri bir tecrübe yaşamışlar ve vadesiz mevduattan kredi verilebileceğini keşfetmişlerdir. Çünkü vadesiz mevduat hacminin oldukça düzenli yürüdüğünü, bazı hesaplar çekilse de açılan yeni hesaplarla kayıpların giderildiğini görmüşlerdir. Beklenmedik talepler karşısında sıkıntıya düşmemek için mevduatın bir kısmını nakit olarak tutmuşlardır. Buna bankacılık dilinde kasa ihtiyatı veya munzam karşılık denmektedir. Daha çok vadesiz mevduata sahip olmak için de borç verdikleri kişiler adına vadesiz hesap açıp borcu oraya kaydetmeye başlamışlardır.

Kaydı para mekanizması şöyle işler:

Bankaya bir milyon lira yatırıldığını düşünelim. Banka onunla birinci kişiye bir milyonluk kredi açar, onu onun cari hesabına kaydeder ve bir çek koçanı verir. Bu kişi o parayı almazsa banka onu, aynı usulle ikinci müşterinin cari hesabına kredi olarak kaydeder ve bir çek koçanı da ona verir. 3. 4. 5. ... müşteriler için de aynı işlemi yapabilir. Böylece kendine gelen bir milyonu onlarca müşterisine faizli borç vermiş ve bu borcun kullanıldığı çekler yoluyla piyasaya bol miktarda kaydı para sürmüş olur. Bunun yürümesi için bankadan nakit talebinin olmaması gerekir. Ama elinde bu çeklerden olan bazı kimseler nakit çekmek isteyebilirler. Bunun için kasalarında para olması gerekir. Bu sebeple bankalar kasa ihtiyatı bulundurmaya zorundadırlar. Bu da piyasaya sürülebilecek kaydı parayı azaltır.

Hesaba giren her paranın %10'unu ihtiyat olarak tutulsa, bankaya yatırılan bir milyon lira sebebiyle çıkarabilecek kaydı para için şöyle bir yol izlenir:

İşlem   Mevduat   İhtiyat   Kredi

1.	1.000.000.	100.000	900.000
2.	900.000	90.000	810.000
3.	810.000	81.000	729.000
4.	729.000	72.900	656.100
n	...	....	.....

Toplam kaydî (para) miktarı (dokuz milyon) 9.000.000

Mevduatın vadesiz olduğunu ve hesap sahibinin onu çekle kullandığını düşünürsek kaydî para miktarı on milyona çıkar.

Banka, yaptığı ilk işlemde bir milyon liranın yüz binini ihtiyat olarak ayırmış, 900 bin lira kredi vermiştir. Bu 900 bini vadesiz hesaba kaydettiği için tekrar kredi açma imkânı doğmuş, bu defa onun 90 binini ihtiyat olarak ayırıp 810 bin lirasını ikinci kişiye kredi olarak vermiştir. Bir kaç işlemde sonra kredi verdiği miktar dokuz milyona, vadesiz mevduat sahibine verdiği çekle birlikte ihraç ettiği kaydî para on milyona çıkmış olur.

Buraya kadar anlatılanlar hayal gibi gelebilir Ancak çeki yazan gibi alacağını çekle tahsil edenin de bir bankada vadesiz hesabı olabilir. Zaten bankalar, vadesiz hesabı olmayana çek kullanmazlar. Çek alışverişi de çoğunlukla bu kişiler arasında olur. Elinde çek bulunan taraf, parayı bizzat tahsil etme yerine çeki hesabının bulunduğu bankaya vermeyi ve tahsil işini ona bırakmayı tercih eder. Eğer borçlunun hesabı da o bankada ise banka, çekte yazılı meblâğı borçlunun hesabından düşer ve alacaklının hesabına kaydeder. Bankadan para çıkmadan işlemi tamamlamış olur.

Alacaklı ve borçlunun hesapları farklı bankalarda ise yine bankadan para çıkmadan, hesaplar arası nakille borç ve alacak işlemi tamamlanabilmektedir. Çünkü bu bankanın müşterileri nasıl karşı bankanın müşterilerine borçlu ise, onun müşterileri de bu bankanın müşterilerine borçlu olabilmektedir. Meselâ bir bankanın diğerinde bir milyon liralık çeki varsa, o bankanın da bunda aynı tarihte ödenecek bir milyon liralık çeki olabilmekte ve çekler karşılıklı takas edilmektedir. Bankaların çok sayıda şubeleri ve müşterileri olduğu için takas işlemlerinin nihai durumuna göre bankaların birinden diğerine ya hiç para çıkışı olmamakta ya da az bir para ile işlem tamamlanmaktadır.

Takas iki banka arasında değil, bütün bankalar arasında yapılır. Birinci banka, ikinci bankadan alacaklı, üçüncüye borçlu; ikinci banka da üçüncü bankadan alacaklı olabilir. Karşılıklı borç ve alacaklar eşit ise hesaplar arasında kaydi ayarlamalar yoluyla işlem bitirilir. Eğer bir fazlalık varsa yalnızca bu fazlalık için, borçlu banka alacaklı bankaya ödeme yapar. Bu işlemler takas (clearing) odası aracılığıyla yürütülür.

İhtiyat oranı azalırca bankanın çıkarabileceği kaydi para artar. Eğer oran %5 olursa kaydi para, mevduatın yirmi katına çıkabilir. İhtiyat oranı artınca da kaydi para miktarı düşer. Meselâ oran %20 olursa kaydi para miktarı mevduatın beş katına kadar çıkabilir. Bunun şöyle bir formülü vardır:

$$M=N/r, \text{ yani kaydi para miktarı}=\text{İlk mevduat/ihtiyat oranı}$$

Devletler daha çok enflasyon dönemlerinde ihtiyat oranını artırır, deflasyon yani durgunluk dönemlerinde düşürürler.⁴²

Her bankanın kanuna ve nizama uymayacağı, bunlardan bir kısmının çek imkânını istismar ederek daha fazla kaydi para ihraç edebileceği düşünülürse kaydi para miktarının daha büyük boyutlara ulaşacağı tahmin edilebilir. Şuna dikkat çekmek gerekir ki, burada sözü edilen çeklerin tamamı vadesiz, günlük çektir. Vadeli çek konusu aşağıda gelecektir.

B- KARŞILIKSIZ KÂĞIT PARA

Devlet hazinesinde, bankerlerde veya bankalarda karşılığı olmayan ve ileri bir tarihte karşılığının ödeneceği vaat edilmeyen kâğıt paradır. Bunu da devletin çıkardığı karşılıksız kâğıt para ve özel kişi ve kuruluşların çıkardığı karşılıksız kâğıt para diye ikiye ayırabiliriz.

1- Devletin Çıkardığı Karşılıksız Kâğıt Para

Bugünkü kâğıt paralardan hiçbirinin karşılığı yoktur. Hazineler, kendilerine getirilecek kâğıt para karşılığında bir şey ödeme yükü altında değillerdir. Bunlar, kanun gücüyle desteklenen ve alışkanlıkla dolaşıma devam eden ödeme araçlarıdır.⁴³

42 Ali Özgüven, İktisat Bilimine Giriş, İstanbul 1983, s. 329–330.

43 Feridun Ergin, Para Türleri, Ak İktisat Ansiklopedisi, İstanbul 1973.

Kâğıt para rejiminde basılacak para miktarını para otoritesi belirler. Tüccar senetleri, hazine bonoları, altın, gümüş ve tahviller; kamu kuruluşlarına ait borçlar ve döviz alımları karşılığında para basılması olağan karşılanır. Bu düzende paranın rahatlıkla dövize çevrilebilmesi ve ihtiyaçları karşılayacak bir altın stokunun bulun-
durulması yeterli görülür.⁴⁴

Madeni paraların gerçek bir değeri vardı. Altın veya gümüş para, dolaşımdan kaldırılrsa bile dolaşımdaki kıymetine yakın bir kıymete sahip bulunuyordu.

Kıymetli maden karşılığı basılan kâğıt para da belli miktardaki altın veya gümüşü temsil ederdi. Bugünkü kâğıt para ise üzerinde yazılı itibari değer dışında hiçbir değere sahip değildir. Bu sebeple para otoritesinin kararları veya psikolojik sebepler, paranın değerini değiştirebilmektedir.

Para ödemelerinin büyük ölçüde elektronik nakiller (EFT) ve kredi kartları yoluyla yapılması sebebiyle fiziki paraya olan ihtiyaç ortadan kalkacak gibidir.

2- Özel Kuruluşların Karşılıksız Kâğıt Parası

Özel kişi ve kuruluşlar da banknot, tahvil ve vadeli çek yoluyla bir çeşit para üretirler. Karşılığını bir gün ödeyecekleri için bunlar devlet parası gibi olmaz. Bunlara karşılıksız denmesi düzenlendikleri sırada karşılığının olmaması anlamındadır.

a- Banknot ve Tahvil

Yukarıda Osmanlı Bankası tarafından ihracına müsaade edilen tahvillerin sadece bir kısmının karşılıklı olduğu, kalanının karşılığının olmadığı ifade edilmişti.

3 Temmuz 1915'te çıkarılan bir kanunla Osmanlı Bankası tarafından dolaşıma çıkarılacak banknotların ülkenin her tarafında, gerek devletle vatandaş arasında ve gerekse vatandaşlar arasındaki ilişkilerde tıpkı para gibi dolaşımı mecburi tutulmuştu. Bu kanun yürürlükte bulunduğu sürece Osmanlı Bankası banknot bedellerini ödemekle sorumlu tutulmuyordu.⁴⁵

44 Feridun Ergin, Emisyon Rejimleri, Ak İktisat Ansiklopedisi.

45 Düstür, tertib-i sâni, Dersaadet, 1334, c. VI, s. 914

b- Vadeli Çekler

Çek, hesaptan ödeme yapması için bankaya verilen yazılı emirdir. Hesapta para yoksa çek yazılamaz. Dolayısıyla çekin vadelisi olmaz. Banka, getirilen çekin vadesine bakamaz, hesapta para varsa karşılığını ödemek zorundadır.

Uygulamada buna uyulmadığı ve vadeli çeklerin para gibi dolaşarak para miktarını artırdığı görülmektedir. Bu, devletin ileri bir tarihte bedelini ödemek üzere para basmasına benzer. Bunun Osmanlıları ne gibi sıkıntılara soktuğunu yukarıda, Ahmet Cevdet Paşa'nın hatıralarında görmüştük.

Enflasyon bölümünde bu konuya tekrar dönülecektir.

III- PARANIN ÖZELLİKLERİ

Paranın iktisadî ve hukukî özellikleri vardır. Bunlar sırasıyla şöyledir:

A- PARANIN İKTİSÂDİ ÖZELLİKLERİ

1. Para hazır satın alma gücüdür.

Her türlü mal ve hizmet onunla hemen satın alınabilir. Para her yerde, herkes tarafından kolayca kabul edilebilir, ama para dışındaki şeyler öyle değildir.

2. Paraya doyum olmaz.

Saklanması ve taşınması kolay ve insanların ona olan rağbeti devamlı olduğu için paraya olan arzunun sınırı yoktur. Ama yeminin, içmenin, giyinme ve barınmanın bir sınırı vardır.

3. Paraya itibar değerini korumasıyla orantılıdır.

Değerini koruyan para itibar kazanır. Değerini koruyamayan para, insanları kendinden kaçırır. Herkes onu kısa sürede elinden çıkarmak ve değerini koruyabilen şeylerle değiştirmek ister. "Kötü para iyi parayı kovar" denmesi bundandır.

4. Para nadir olur.

Nadir olması zor elde edilmesine ve değerini korumasına sebep olur.

5. Para, kendine güvenilebilir özellikte olmalıdır.

Kıymetli maden olarak basılan paralarda bu o kadar önemli değildir. Çünkü onun madenine dünyanın her yerinde güvenilir. Ama para olarak basılan kâğıdın bir değeri olmadığı için kâğıt paraya güvenilmesi büyük öneme sahiptir. Bunun için onu çıkaran otoriteye güvenmek gerekir. Güveni sarsan her davranış, paranın değerini doğrudan etkiler. İktisâdi hayatın, tabîî kuralları içinde yürümesi için de paraya olan güvenin sarsılmaması gerekir.

B- PARANIN HUKUKÎ ÖZELLİKLERİ

Paranın hukukî özellikleri ile iktisâdi özelliklerini ayırmak zordur. Biz bu başlık altında hukukî ilişkiler açısından paranın özelliklerini ortaya koymaya çalışacağız.

1. Para bir hak ölçüsüdür.

Ücretler, kira bedelleri, borçlar, nakdî ceza ve tazminatlar büyük ölçüde para ile belirlendiği için para bir hak ölçüsüdür. Para değerinin değişmesi, haksızlığa ve zulme yol açar.

2. Para özel bir maldır.

Para, ihtiyaçları doğrudan gidermez. Yenilip içilmez, sofranın tuzu, duvarın tuğlası olmaz. Ama ihtiyaçları giderme vasıtası olur. İhtiyaç duyduğumuz mal veya hizmeti onunla satın alırız.

Paranın üretimi diğer malların üretimi gibi değildir. Fırın, tuğla harmanı, lâstik fabrikası vs. kurabilirsiniz ama para basma faaliyetinde bulunamazsınız. Bu faaliyet, ancak kamu adına devlet tarafından dikkatli ve özenli olarak yapılabilir. Eskiden altını ve gümüşü olan herkes darphanede kendisi için para bastırabilirdi, ama kendi adına para basamaz ve darphane kuramazdı.

Bu sebeple para diğer mallar gibi bir mal değil, özel bir maldır. Onun alım satımı da diğer mallardan farklı ve kendi tabiatına uygun olarak yapılmalıdır. “**Altın Gümüş ve Para Alım Satımı**” başlığı altında bu konu işlenecektir.

3. Para tayinle taayyün etmez.

Yani bir malı veya hizmeti satın alırken gösterilen para yerine başka para verilebilir. Çünkü paranın kendisi değil, temsil ettiği değer önemlidir. Ama diğer malların kendisi önemlidir.

Meselâ elinizdeki bir adet yüz liraya karşılık bir çift ayakkabı alsanız, ayakkabıcıya, onun yerine bir başka yüzlük veya beş adet yirmilik verebilirsiniz. Çünkü satıcı ayakkabıyı o paranın değeri karşılığında vermiştir. Paranın kaç parçadan oluştuğu, kâğıdının büyüklüğü, kâğıt üzerinde yazılan yazıların şekli ve seri numarası önemli olmaz. Para altın veya gümüş olduğu zaman da durum aynıydı. Elindeki bir adet Reşat altınına karşılık bir çift ayakkabı alan kişi, satıcıya bir başka Reşat altınını verebilirdi.

Mallar farklıdır. Müşterinin beğenip satın aldığı ayakkabı yerine bir başka ayakkabı verilemez. Çünkü mal tayinle taayyün eder. Yani satın alma kararında ayakkabının rengi, deseni, dikiş özelliği, büyüklüğü, duruşu, görünümü vs. önem taşır. Bunlardan biri eksik olursa müşterinin rızası hilâfına iş yapılmış olur ki, bu da alım satım kurallarına aykırıdır. Hizmet alımı da öyledir. Kişilerin, yerin ve şartların değişmesi hizmet kalitesini değiştirir.

Paranın tayinle taayyün etmemesi şöyle bir hukukî sonuç doğurur. Bir mal peşin parayla dahi alınsa ona ödenecek bedel, akit anından ödeme anına kadar müşterinin zimmetinde borç olur. Gerçi sattığı malı müşteriye teslim etmek de satıcının borcudur. Ama bu, zimmette olan bir borç değil, belli bir malın teslim edilmesi borcudur.

Bir borcun zimmette olmasıyla olmaması arasında fark vardır. Zimmetteki borç, dengiyle ödenebilir. Bir gemide giderken yüz liraya bir çift ayakkabı satın alan kişi parayı ödemek için uzattığında rüzgâr parayı denize uçursa satış geçersiz hale gelmez. Müşteri bir başka yüz lira ile ayakkabının bedelini ödemeye zorlanabilir. Çünkü yüz liranın denize uçması akdi bozmaya sebep değildir. Ama müşteri daha teslim almadan ayakkabı denize uça alışveriş bâtil olur. Artık ne müşteri, o ayakkabı yerine bir başka ayakkabı almaya zorlanabilir, ne de satıcı o ayakkabı yerine başka ayakkabı vermek zorunda kalır.

C- PARANIN DOLAŞIM HIZI

Paranın belirli bir dönemde, mesela bir sene içindeki ortalama el değiştirme sayısına paranın dolaşım hızı denir. Paranın dolaşım hızı, para miktarı ya da para arzı kadar önemlidir. Dolaşım hızının artması halinde, aynı para miktarı ile eskiye göre daha büyük meblâğlarda ödeme yapmak mümkün iken, dolaşım hızı düşünce ödeme

hacmi küçülür. Bu sebeple parayla yapılabilecek ödemelerin toplam hacmi, para miktarı ile paranın dolaşım hızının çarpımına eşittir.

Paranın dolaşım hızı ile para talebi arasında zıtlık vardır. Paranın hızla dolaşması, para talebini azaltır. Dolaşım hızının düşmesi ise para talebinin artırır. Dolayısıyla bunlardan birine olumlu yönde etki eden bir faktör, diğerine aksi yönde etki edebilir.

C- KÂĞIT PARANIN FIKIHTAKİ YERİ

Fıkıh kitaplarımızın çoğu, madeni para düzeninin geçerli olduğu devirlerde yazılmıştır. Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere kıymetli maden karşılığı aranmadan basılan bugünkü kâğıt paralarla madeni paralar arasında önemli farklar vardır. Biri gerçek kıymeti üzerinden işlem gördüğü halde diğerinin gerçek kıymeti, temsil ettiği değer karşısında yok gibidir.

Madeni para düzeninde fülûs, gerçek değerlerinden yüksek bir değerle işlem gördüğü için kâğıt paraya benzer.

Kâğıt paralarla eşyaya değer biçildiğine göre bunu para saymamak olmaz. Zaten fülûsun para sayılmasının asıl sebebi de onlarla eşyaya değer biçilmiş olmasıdır. Ömer Nasuhi Bilmen'in şu tespitleri yerindedir:

“Kâime ve evrakı nakdiye denilen kâğıt paralar ve bankaların istenilen zaman nakde tahvil edilen ve bedeli alınabilen banknotları nukut hükmündedir. Çünkü bunların altın ve gümüş gibi tedavülü müteareftir (adet haline gelmiştir). Bunların karşılıkları hakiki veya itibari olarak mevcut bulunmaktadır. Bunlar, hazır bir mal demektir ve ammenin (halkın) servetini teşkil etmektedir. Bunlardan kâfi miktara Mâlik olanlar, fakir değil, zengin sayılmaktadır. Bunlar mücerred birer alacak senedi mesabesinde değildir. Bunların vasıtasıyla fihal istifade kabildir. Bunlar birer nakit, birer mübadele vasıtası olarak kabul edilmişlerdir. Velhâsıl bunlar, sair nukut gibi istenildiği zaman sarf ve mübadele edilebilmekte ve birer kıymeti haiz olup ona göre muamele yapılmaktadır.”⁴⁶

Kâğıt para çıkmadan yaşamış bulunan fakihlerin fülûsa yaklaşımı, onların kâğıt paraya yaklaşımları ile ilgili ipucu verebilir.

46 Ömer Nasuhi BİLMEN, Büyük İslam İlmihali, İstanbul, 1986 s. 331, Evrak-ı nakdiye ile banknotların zekâtu, Paragraf no 61.

Onlar fülûs konusunda ikiye ayrılırlar. Bir kısmı fülûsu altın ve gümüş paralar gibi sayar, bir kısmı da saymaz.

1- Fülûsu Altın ve Gümüş Gibi Saymayanlar

Meşhur dört mezhebin ağırlıklı görüşü fülûsun altın ve gümüş paralar gibi olmadığı şeklindedir. Çünkü bunların para olması, siyasi otoritenin isteği ve toplumun bunu kabul etmesi ilemdir. Bu fakihler, tabii olarak kâğıt parayı da aynı kategoriye sokacaklardır. Zira kâğıt parada da benzeri özellikler vardır. Böyle bir para ile kendi tabiatında para olma özelliği taşıyan altın ve gümüşten basılan paralar aynı sınıfa konulamaz.

Para olma özelliğinin, altın ve gümüşün tabiatında var olduğunu anlamak için konuyu biraz açmak gerekir. Yukarıda para, “Eşyaya değer olabilen ve serveti biriktirmeye yarayan ödeme aracı” diye tarif edilmişti. Altın, asrımızda para olarak kullanılmadığı halde serveti biriktirmenin güvenilir aracı olmaya devam etmektedir. Eşyaya değer olmasına gelince, para olarak kullanılmamasının bu konuda etkisi varsa da diğer mallar içinde en kolay bu maden paraya çevrilebilir. Hatta dünya çapında düşünülürse altından daha değerli bir malın olmayacağı anlaşılır. Hiçbir paranın geçmediği yerde altın geçer. En değerli kâğıt paralar bile, onu çıkaran otoritenin kararıyla değersiz hale gelebilir, ama altını değersiz hale getirecek bir otorite yoktur. Gümüş de değerli bir madendir. Bugün değerinin azalması, çok miktarda üretilmesi yanında ona olan talebin azalmasıyla da ilgilidir. Eğer para olarak kullanılacak olsa, büyük ölçüde talep edilecek ve değeri artacaktır. Her şeye rağmen gümüş, değerli maden olmaya devam etmektedir. İşte birçok fakihin, kendi tabiatında para olma özelliği bulunan altın ve gümüşü fülûsla aynı hükme sokmaması bu gibi sebeplere dayanır. Yoksa bu konuda ne bir ayet, ne de hadis vardır.

Fülûsun altın ve gümüş paralar gibi değerlendirilmemesi iki sonuç doğurmuştur:

1. Şâfiî mezhebine göre dolaşımda olsalar dahi fülûsta faiz olmaz.⁴⁷ Fels verip fels alırken bedellerden biri diğerinden fazla olabilir.⁴⁸ Hanefî mezhebine göre ise bunlarda ribe'n-nesie

47 İbn Hacer, Tuhfe, c. IV, s. 279, bâb'ür-ribâ.

48 Abdülhamid eş-Şirvânî, Tuhfe haşiyesi, c. IV, s. 279

yani vadeye bağlı faiz olur ama ribe'l-fadl olmaz. Yani 10 fels bir ay vadeli 11 felse satılamaz. Peşin olmak şartıyla 10 fels verip 11 fels alınabilir.⁴⁹

2. Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî fakihlere göre fülûs mudârebe sermayesi olamaz.⁵⁰ Mâlikî Mezhebi ile İmam Muhammed'e göre ise fülûs, mudârebe ortaklığında sermaye olabilir.⁵¹

2- Fülûsu Altın ve Gümüş Para Gibi Sayanlar

Tabiîn⁵² dönemi fakihlerinden Yezid b. Ebî Habîb (53-128 h./673-746 m.), Ubeydullah b. Ebî Cafer (ö. 99 h./718 m.), Yahyâ b. Saîd (ö. 144 h./761 m.) ve Rabia (ö. 136 h./753 m.) ile İmam Mâlik (ö. 179 h./795 m.) ve İmam Muhammed (ö. 189 h./805 m.) altın ve gümüş dışında para olarak kullanılan maddeleri dinar ve dirhemler gibi para saymışlardır.⁵³ Bunlar kâğıt parayı da aynı sayacaklardır. İmam Muhammed'in konu ile ilgili görüşü şöyledir:

“Fülûsla eşyaya değer biçilmesi onun para olduğunu gösterir. Mal-lara dinar ve dirhemlerle değer biçildiği gibi fülûsla da değer biçilir. Öyleyse bunlar da paradır.”⁵⁴

Rabitatü'l-alemi'l-İslâmî'nin fetva heyeti kâğıt paraların, tıpkı altın ve gümüş paralar gibi mübadele edilmesi gerektiğine fetva vermiştir. İslâm âlemindeki yaygın kanaat bu doğrultudadır. İleride bu konu üzerinde tekrar durulacaktır.

49 el-Kâsânî, el-Bedâi', c. V, s. 185.

50 es-Serahsî, el-Mebsût, c. XXII, s. 21; İbn Hacer, Tuhfe, c. VI, s. 83; Ömer Nasuhi BİLMEN, Hukukî İslamiyye Kamusu, c. VII, s. 120.

51 el-Kâsânî, el-Bedâi', c. VI, s. 82.

52 Peygamber sallallahü aleyhi ve sellem'in ashabıyla görüşmüş olan müslümanlara tabiîn denir.

53 Mâlik b. Enes, el-Müdevvenet'ül-Kübrâ, c. III, s. 395-396.

54 Tayinle taayyün konusu “Paranın hukuki özellikleri” başlığı altında incelenmiştir.

ALTINCI BÖLÜM
PARA VE BORÇ SENEDİ
ALIM-SATIMI

PARA VE BORÇ SENEDİ ALIM SATIMI

Fıkıhta para alım satımı işlemine sarf (الصرف), bu işi yapan kişiye sarraf (الصراف), bu işin yapıldığı yere de masrif (المصرف) adı verilir. Masrif, bugünkü Arapçada banka karşılığı olarak kullanılır. Eskiden alınıp satılan paralar çoğunlukla altın ve gümüş olduğu için Türkçede sarraf, altın ve gümüş ticaretiyle meşgul olan kişi anlamına gelir.

Kâğıt para yaygınlaşınca kadar para denince akla gelen altın ve gümüş paralar idi. Altın paraya dinar, gümüş paraya da dirhem adı verilirdi. Basılı olmayanına para denmezdi, ama birçok yerde bunların külçeleriyle de alım satım yapılabilirdi. Bu sebeple para alım satımı ile altın ve gümüş alım satımı aynı esaslara göre yapıla gelmiştir. Bunları temsil eden borç senetlerinin alım satımında da aynı kurallar geçerlidir. Bugün para deyince altın ve gümüş değil, kâğıt para akla gelir.

I- ALTIN VE GÜMÜŞ SATIŞI

Altın, gümüş, dinar ve dirhemlerin alım satımını düzenleyen bir ayet yoktur, ama hadisler vardır. Önce konu ile ilgili hadisleri daha sonra da fakihlerin görüşlerini görelim.

A- HADİSLER

Ali'nin (r.a) torunu Ömer, babası Muhammed'den, o da dedesi Ali'den şunu bildirmişti: Allah'ın Elçisi, ona salât ve selâm olsun, şöyle dedi:

“Dinara karşı dinar, dirheme karşı dirhem olunca aralarında fazlalık olmaz. Kimin gümüşe ihtiyacı varsa altın vererek alsın. Kimin de altına ihtiyacı varsa gümüş vererek alsın. Sarf, al-ver şeklinde peşin olur.”¹

1- Altını Altınla Gümüşü Gümüşle Almak

Ebû Saîd el-Hudrî'nin (r.a) bildirdiğine göre Allah'ın Elçisi şöyle demiştir:

“Altına karşılık altın satmayınız; misli misline olursa o başka. Birini öbüründen farklı yapmayınız. Gümüşe karşılık gümüş satmayınız; misli misline olursa o başka. Birini öbüründen

1 İbn Mâce, Sünen, Ticârât, 50, hadis no 2261.

farklı yapmayınız. Bunlardan biri peşin, diğeri veresiye olarak da satmayınız.”²

Ebû Hureyre’den rivayet edildiğine göre Allah’ın Elçisi şöyle demiştir:

“Altına karşılık altın aynı ağırlıkta misli misline, gümüşe karşılık gümüş aynı ağırlıkta misli misline olur. Kim miktarı artırır ya da fazlasını isterse faiz olur.”³

Abdurrahman b. Ebû Bekre, Ebû Bekre’nin (r.a) şöyle dediğini bildirmiştir: Allah’ın Elçisi, ona salât ve selâm olsun şöyle dedi:

“Altına karşılık altın satmayınız, misli misline olursa başka. Gümüşe karşılık gümüş satmayınız, misli misline olursa başka. Gümüşe karşılık altını, altına karşılık gümüşü istediğiniz gibi satabilirsiniz.”⁴

2- Dinarı Dinarla Dirhemi Dirhemle Almak

Osman’ın (r.a) bildirdiğine göre Allah’ın Elçisi, ona salât ve selâm olsun, şöyle demiştir:

“Bir dinarı iki dinara, bir dirhemi iki dirheme satmayınız.”⁵

Ebû Hureyre’den rivayet edildiğine göre Allah’ın Elçisi, ona salât ve selâm olsun, şöyle demiştir:

“Dinara karşılık dinar olursa aralarında fazlalık olmaz. Dirheme karşılık dirhem olursa aralarında fazlalık olmaz.”⁶

3- Gümüşü Altınla Almak

Abdullah b. Ömer (r.a.) diyor ki; “Altına karşılık gümüş veya gümüşe karşılık altın satıyordum; geldim, Allah’ın Elçisi’ne bunu haber verdim. Ona salât ve selâm olsun, dedi ki,

-
- 2 Buhârî, Sahih, Büyû’ 78 (Beyu’l-fidda b’il-fidda); Müslim, Sahih, Mûsâkât 75 (1584); Nesâî, Sünen, Büyû’ 47 (Bey’uz-zeheb b’iz-zeheb).
- 3 Müslim, Sahih, Mûsâkât, 84 (1588), Nesâî, Sünen, Büyû’, 46 (Bey’ud-dirhem b’id-dirhem).
- 4 Buhârî, Sahih, Büyû’ 77 (Bey’uz-zeheb b’iz-zeheb).
- 5 Müslim, Sahih, Mûsâkât, 78.
- 6 Müslim, Sahih, Mûsâkât, 85; Nesâî, Sünen, Büyû’, 45. Lafız Müslim’den alınmıştır.

“Biriyle böyle alım satım yaptığında arada bir takıntı kalırsa ondan ayrılma.”⁷ Yani takıntıyı hallet sonra ayrıl.

Übâdetü’bnü’s-Sâmit’in (r.a) bildirdiğine göre Allah’ın Elçisi şöyle demiştir:

“Gümüşe karşılık altın elden ele peşin satıldığında gümüşün fazla olmasının bir zararı yoktur, fakat verisiyesi olmaz.”⁸

4- Dinarı Altınla Almak

Übâdetü’bnü’s-Sâmit (r.a) Allah’ın Elçisi’nin şöyle dediğini bildirmiştir:

“Altına karşılık altın, dinarı olsun külçesi olsun, aynı ağırlıkta olur. Kim artırır veya artırma talebinde bulunursa ribaya girer.”⁹

5- Dirhemi Gümüşle Almak

Übâdetü’bnü’s-Sâmit’in (r.a) bildirdiğine göre Allah’ın Elçisi şöyle demiştir:

“Gümüşe karşılık gümüş, dirhemi olsun, külçesi olsun aynı ağırlıkta olur. Kim artırır veya artırma talebinde bulunursa ribaya girmiş olur.”¹⁰

6- Dinarı Dirhemle Almak

Abdullah b. Ömer (r.a.) diyor ki; “Beqi’de deve satıyordum. Dinara karşılık satıyor yerine dirhem, dirheme karşılık satıyor yerine dinar alıyordum. Allah’ın Elçisi’ne geldim; Hafsa’nın evindeydi; “Allah’ın Elçisi, müsaade eder misin, bir şey sormak isterim. Ben Beqi’de deve satıyorum; dinara karşılık satıyor, yerine dirhem alıyorum. Dirheme karşılık satıp yerine dinar alıyorum. Ona karşılık onu alıyor, buna karşılık bunu veriyorum.” dedim. Ona salât ve selâm olsun, dedi ki:

“Günün fiyatıyla alır, aramızda bir şey bırakmadan ayrılırsanız bir zararı yoktur.”¹¹

7 Nesâî, Sünen, Büyû’, 51.

8 Bu son kısım Ebu Davud’da geçmektedir.

9 Ebû Davud, Sünen, Büyû’ ve’l-icârât, 12; hadis no 3349; Nesâî, Sünen, Büyû’, 44.

10 Ebû Davud, Sünen, Büyû’ ve’l-icârât, 12; hadis no 3349; Nesâî, Sünen, Büyû’, 44.

İbn Şihab b. Mâlik, Evs'in kendine şunu haber verdiğini söylemiştir: "100 dinar satmak istemiştım, Talha b. Ubeydullah ilgilendi ve beni çağırđı. Konuştuk; paramı almayı kabul etti. Dinarları aldı, elinde çevirmeye başladı. "Veznedarım ağaçlıktan gelsin de..." dedi.

Ömer (r.a.) olan biteni işitiyordu, hemen söze karıştı ve şöyle dedi:

"Vallahi (gümüşünü) alıncaya kadar ondan ayrılma. Çünkü Allah'ın Elçisi, ona salât ve selâm olsun, şöyle demiştir: Altına karşılık gümüş ribadır; al-ver şeklinde peşin olursa o başka."¹²

7- Boncuklu Altın Kolyeyi Altınla Almak

Fadâle b. 'Ubeyd diyor ki, "Hayber günü boncuk ve altından oluşan bir gerdanlığı 12 dinara satın aldım. Altınlarını ayırdım baktım, 12 dinardan fazla tutuyor; durumu Allah'ın Elçisi'ne anlattım dedi ki,

"Altınlar ayrılmadan satın alınmaz."¹³

Haneş dedi ki, bir savaşta Fadâle b. Ubeyd ile birlikteydik, bana ve arkadaşlarıma altınlı gümüşlü ve mücevherli bir gerdanlık düştü. Onu ben almak istedim ve Fadâle b. Ubeyd'e sordum; dedi ki: "Onun altınlarını çıkar bir kefeye koy, senin altınını da diğer kefeye koy; sonra misli misline olmadıkça alma. Çünkü Allah'ın Elçisi'nin şöyle dediğini işittim:

"Kim Allah'a ve Elçisi'ne inanıyorsa misli misline olmadıkça almasın."¹⁴

B- MEZHEPLERİN GÖRÜŞLERİ

Yukarıdaki hadisler sebebiyle meşhur dört mezhep ve Zâhirî mezhebi şu konularda görüş birliği içindedirler:

-
- 11 Ebû Davud, Sünen, Büyü' ve'l-icârât, 14; hadis no 3354; Nesâî, Sünen, Büyü', 50. Metin Ebu Davud'dan alınmıştır.
  - 12 Buhârî, Sahih, Büyü' 76.
  - 13 Müslim, Sahih, Mûsâkât, 90; Nesâî, Sünen, Büyü', 48. Çünkü altınlar ayrılarak satılacak olsaydı, onların 12 dinardan fazla olduğu görülecek ve daha fazla fiyat istenecekti.
  - 14 Müslim, Sahih, Mûsâkât, 92.

İster külçe olsun, ister eşya olsun, isterse basılı para olsun, altın altınla ve gümüş gümüşle değiştirilince değiştirmenin eşit ağırlıkta ve peşin olması gerekir; yoksa faiz olur. Meselâ bir kimse elindeki 10 Reşat altınını verip karşılığında kuyumcudan bilezik almak isse altınlar terazinin bir kefesine, bilezikler diğer kefesine konur. İki aynı ağırlıkta olunca altınları kuyumcu, bilezikleri de müşteri alır. Bilezikler için işçilik talep edilemeyeceği gibi altınlar için de fazla bir şey istenemez; aksi takdirde faize girilmiş olur.

Gümüşü gümüşle değiştirme de öyledir. Elindeki gümüşleri verip bir gümüş kemer almak isteyen aynen yukarıdaki gibi yapar.

Altını altınla ve gümüşü gümüşle değiştirirken bedellerin aynı ağırlıkta olması yetmez, değiştirmenin peşin olması da gerekir; yoksa faiz olur.

Altın, gümüşle değiştirilecek olursa değiştirmenin peşin yapılması şarttır. Bedellerden birinin geç ödenmesi faiz sayılır. Meselâ, bir kimse altın bilezik vererek gümüş kemer almak isterse, kemeri aldığı anda bileziği vermesi gerekir. Biri altın diğeri gümüş olduğu için ağırlıklar farklı olabilir ama burada bedellerden hiçbiri daha sonraya bırakılamaz. Aksi halde faize girilmiş olur.

Mezheplerin konu ile ilgili farklı görüşleri şöyledir:

1- Hanefî Mezhebi

Hanefîler yukarıdaki şartlara şunları da eklemişlerdir:

1. Altını altınla, altını gümüşle veya gümüşü gümüşle değiştirirken taraflardan birine belli bir süre muhayerlik (hiyar-ı şart) tanınmaz; yoksa akit fasit olur. Bu şart hemen oracıkta kaldırılırsa akit sahih olur ve bedellerin karşılıklı teslim alınması ile işlem biter. Tarafların görme muhayerliği (hiyâr-ı rü'yet) ile kusur muhayerliği (hiyâr-ı ayb) devam eder.¹⁵

15 Hiyar-ı şart: Alıcı ve satıcıdan birinin veya her ikisinin, belli bir süre muhayer olmaları demektir.

Hiyar-ı ayb: Satılan bir malın, kolayca giderilemeyecek eski bir kusurunun ortaya çıkması halinde müşteriye tanınan muhayerliktir.

Hiyar-ı rü'yet: Görmeden satın aldığı bir malı görünce müşterinin kabul edip etmemede muhayer olmasıdır.

Para olarak basılmış altın ve gümüşte görme muhayyerliği olmaz. Çünkü bunlar tayinle taayyün etmediği için¹⁶ geri vermekle akit bozulmaz. Bu durumda yerine emsalini almak gerekir.

2. Altın ile altını veya gümüş ile gümüşü değiştirken bunların eşit ağırlıkta olduğunun taraflarca bilinmesi gerekir. Bedeller eşit ağırlıkta olduğu halde taraflar bunu bilmezse yaptıkları alım satım geçersiz olur.
3. Alınan paraların bir kısmı düşük ayarlı çıktığı için geri verilirse akdin onlarla ilgili kısmı bozulmuş olur. Mesela 100 dinar verip 1200 dirhem satın alan kişi, daha sonra dirhemlerden 240 tanesinin düşük ayarlı (züyuf) olduğunu görürse sadece bu 240 tanesini geri verir ve karşılığı olan otuz dinarı alır. Yahut 22 ayar on adet bilezik alan kişi daha sonra bileziklerden ikisinin 18 ayar olduğunu tespit etse sadece bu iki bileziği geri verir, diğerlerini veremez.
4. Sarf yoluyla satın alınan para, altın veya gümüşü teslim almadan onunla yeni bir işlem yapılamaz; hibe edilemez, satılamaz ve sadaka olarak verilemez.
5. Altınla altını veya gümüşle gümüşü değiştirirken birinin yanına başka bir şey konsa diğeri ondan ağır olmalıdır ki, fazla kısım öbürünün yanındaki şeyin bedeli olsun. Öbürüyle eşit miktarda veya daha az olur yahut miktarlar bilinmezse akit bâtil olur. Bu durumda bedellerin karşılıklı olarak teslim alınması da şarttır.

Altınla gümüş değiştiriliyorsa tek şart bedellerin karşılıklı olarak teslim alınmasıdır. Mesela gümüş süslemeli bir kılıcın üzerindeki gümüşler 50 dirhem kadar olsa; kılıç, 50 dirhemi peşin, 50 dirhemi de veresiye olmak üzere 100 dirheme satılsa, alınan 50 dirhem kılıçtaki gümüşün bedeli, kalan 50 dirhem de kılıcın bedeli sayılır ve işlem geçerli olur. Kılıç teslim edilmeden taraflar ayrılırlarsa bakılır, eğer üzerindeki gümüş süslemeler, bir zarar vermeden çıkabiliyorsa gümüş süslemelerle ilgili satış bâtil, kılıçla ilgili satış geçerli olur. Ama bunlar kılıca zarar vermeden çıkarılamıyorsa satış tümüyle bâtil olur.

6. Dinar veya dirhem vererek gümüş kap satın alan kişi, bedelin tamamını ödemedi, satıcı ile birlikte o yerden ayrılrsa kabın, bedelini ödediği bölümüne ortak olmuş olur. Müşteri, bedeli

16 Tayinle taayyün etme konusu bir önceki bölümde **Paramın Hukuki Özellikleri** başlığı altında anlatılmıştır.

tam ödememekle kusurlu davrandığından muhayyer olmaz. Ancak kabı aldıktan sonra onun bir kısmının başkasına ait olduğu ortaya çıkarsa müşteri kabı geri verebilir; çünkü onun bir kusuru yoktur. Hak sahibi olan taraf, hâkimin akdi feshetmesinden önce bu satışı rıza gösterirse akit geçerli olur.

7. Bir külçeyi satın aldıktan sonra onun bir kısmının başkasına ait olduğu ortaya çıkarsa arta kalan kısım, bedeli karşılığında müşterinin olur. Bu durumda onun bir muhayyerliği olmaz. Çünkü külçenin bir kısmını almanın zararı olmaz. Bu, hak sahibinin, teslimden sonra ortaya çıkması halinde olur. Ama külçeyi teslim almadan ortaya çıkarsa, müşteri payına düşeni alıp almamakta serbest olur. Dinar ve dirhem alımlarında da durum aynıdır.
8. İki dirhem ile bir dinar, bir dirhem iki dinara satılabilir. Bu satışta dirhem dirheme, dinar dinara karşılık, kalan bir dirhem ile bir dinar da birbirine karşılık sayılır. Aynı şekilde 11 dirhem, 10 dirhem 1 dinar karşılığında satılabilir. Bu durumda 10 dirhem, diğer 10 dirheme karşılık sayılır, kalan 1 dirhem de 1 dinarın karşılığı kabul edilir.
9. Dirhem olarak borçlanmış olan kişi, onun yerine dinar verebilir. Mesela 10 dirhem borcu olan kişi, onun yerine 1 dinar ödeyebilir. Bu durumda tarafların karşılıklı rızası şarttır.
10. Başka maden katılarak ayarı düşürülmüş olanlarda, altın veya gümüş miktarı fazla ise saf altın veya gümüş gibi işlem görürler. Bunlar, saf altın veya gümüşle ya da birbirleriyle değiştirildiğinde aynı ağırlıkta olmaları gerekir. Altın veya gümüş miktarı daha az ise o zaman bunlar diğer mallar gibi sayılırlar. Saf altın veya gümüş bunlarla değiştirildiğinde bakılır; eğer saf olanın miktarı, bunların içindeki altın veya gümüş miktarından fazla ise bu satış caizdir. Çünkü bu durumda fazla olan kısım, katkı maddesinin karşılığı sayılır. Ama saf olanın miktarı öbürünün içindeki altın veya gümüş kadar yahut daha az olur, ya da miktarlar bilinmezse satış caiz olmaz. Çünkü ilk iki durumda faiz olur, üçüncüsünde de faiz tehlikesi bulunur.

Altın ile gümüş birbirleriyle değiştirildiği zaman eşitlik aranmaz. Ama değiştirmenin peşin olması şarttır.

- II. Mağuş, yani içindeki katkı maddesi, saf altın veya gümüşten az olan paralar dolaşımında ise tayinle taayyün etmez. Dolaşım-

dan kalkmışsa tayinle taayyün¹⁷ eder. Bu paralar tartıyla, sayıyla; hem tartı hem de sayıyla işlem görebilirler.

12. Yarısı altın veya gümüş yarısı da diğer madenlerin katılmasıyla üretilen paralar, alım satımda ve ödünçte altını ve gümüşü çoğunlukta olanlar gibi sayılır ve ancak tartı ile işlem görürler. Fakat bunlar sarf konusunda mağşuş para sayılırlar. Yani saf dinar verilip katkı maddesi yarı yarıya olan dinar alınca saf dinarın ağırlığının öbürünün yarı ağırlığından biraz fazla olması yeterli olur. Mesela 7 g ağırlığında olup yarısı katkı maddesi olan bir dinar, 4 g saf dinara alınabilir.
13. Felsler veya mağşuş paralar dolaşımdayken bunlarla bir şey satın alınsa da henüz ödeme yapılmadan dolaşımdan kalksa veya piyasadan çekilse, o parayı bulup ödeme yapılamayacak gibi ise Ebû Hanîfe'ye göre akit bâtil olur. Ebû Yusuf, İmam Muhammed, İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e göre akit bâtil olmaz. Ebû Yusuf'a göre bu paraların alım satımın yapıldığı günkü değerini, İmam Muhammed'e göre dolaşımda olduğu son günkü değerini ödemek gerekir.¹⁸

2- Şâfiî Mezhebi

Hadislerle ortaya konan yasaklara, Şâfiîlerin bazı eklemeleri vardır. Onları şöyle sıralayabiliriz:

1. Borç takası yapmak caiz değildir. Çünkü bu bir borcu, diğer borca karşılık satmak sayılır. Allah'ın Elçisi, ona salât ve selâm olsun, borcu borca karşılık satmayı yasaklamıştır.¹⁹
2. Altınla altını, gümüşle gümüşü değiştirirken bedellerden birinin daha değerli veya işlenmiş olmasına bakılmaz; aynı ağırlıkta olup olmadıklarına bakılır.
3. Ribevî yani faize konu olan mal,²⁰ bir başka malla birlikte satılıyorsa bakılır; eğer ödenecek bedel gene aynı cinsten ribevi bir mal veya o ribevi malla karışık bir mal ise bu satış bâtil olur. Buna göre;

17 Tayinle taayyün konusu, Paranın Hukuki Özellikleri başlığı altında anlatılmıştır.

18 Alâüddin el-Haskefî, Dürrü'l-muhtâr, Mısır 1386/1966, c. V, s. 257-272.

19 نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن بيع كالى بكالى Abdullah b. Yusuf ez-Zeylaî, Nasb'ur-râye li ehâdîs'il-Hidâye, Kahire 1357, c. IV, s. 40; (كل الدين كلوه فهو كالى إذا تأخر) en-Nihaye fî garîb'il-hadis, كالى maddesi.

20 Ribevi mallar, faiz bölümünde incelenmiştir.

- a. Karışık bedeller aynı özellikleri taşıyabilirler. Bir ölçek acve hurması ile bir dirhemi, gene bir ölçek acve hurması ile bir dirheme karşılık satmak gibi.
- b. Bedellerde miktar farklılığı olabilir. Bir ölçek hurma ile bir dirhemi iki ölçek hurmaya veya iki dirheme satmak gibi.
- c. Aynı cinsten olmakla birlikte farklı özellikteki şeylerin karışımı olabilir. Sağlam ve hurda altın paraları sağlam veya hurdaya ya da her ikisinden oluşan bir bedele karşılık satmak böyledir.

Bu satışların bâtil olmasının sebebi, Peygamberimizin boncuk ve altından oluşan bir gerdanlığı, altınlarını ayırmadan altına karşılık satmayı yasaklamasıdır. Çünkü bedellerin birinde iki ayrı mal olunca diğeri, tahmini olarak bunların kıymetine bölünür. Tahminde hata olabilir. Her iki dirhem aynı yerde basılmış ve her iki hurma aynı kapla ölçülmüş olsa bile bu işlem, bedellerden birinin fazla olmasına veya bedellerin eşitliğinin bilinmemesine yol açar.

Bedeller farklı olursa satış caiz olur. Mesela boncuk ve altından oluşan bir gerdanlık gümüşe karşılık satılabilir. Bunun tek şartı bedellerin peşin ödenmesidir.²¹

3- Mâlikî Mezhebi

Mâlikî Mezhebi'nin, altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş ve altına karşılık gümüş satışı ile ilgili özel kurallarını şöyle sıralayabiliriz:

1. Böyle bir satışta, bedellerin ödenmesinde bir gecikme olmamalıdır. İmam Mâlik'e şöyle bir soru sorulmuştu:

Bir kişi, dirhem almak için sarrafa dinar verse, sarraf onu tartıp çekmecesine koysa, sonra dirhemleri müşteriye verse ne dersiniz? Mâlik dedi ki;

“Bu benim hoşuma gitmez. Dirhemleri tartıncaya kadar dinara dokunmayın. Sonra dinarı alıp dirhemleri versin.”²²

Sarf işleminde gecikme üç şekilde olabilir:

21 Ahmed b. Hacer, Tuhfe ve haşiyeleri, c. IV, s. 279 vd.

22 Mâlik b. Enes, el-Müdevvenet'ül-Kübrâ, c. III, s. 396-397.

- a. Sarf, taraflardan birinin bedellerden bir şeyi az da olsa bekletmesi şartıyla yapılabilir. Böyle bir akit fasit olduğu için akdin tamamı feshedilir.
  - b. Sarf şartsız yapıldıktan sonra taraflardan biri diğerini sarfa konu şeylerden biri için bir miktar bekletebilir. Bu durumda akdin gecikmeye konu şeyle ilgili bölümü bir dinarı geçerse iki dinarlık sarf akdi bozulur. Bozulma bu esasa göre yürür. Tamamlanan kısımda sarf akdinin geçerli sayılıp sayılmaması ile ilgili iki görüş vardır:
    - 1) Sarf akdi geçersizdir. Bu İbnü'l-Kasım'ın el-Müdevvene'de geçen görüşüdür. Muhammed b. el-Mevvaz da bu görüştedir. Çünkü taraflar bedeli geciktirmek için sarf akdi yapmakla suçlanırlar.
    - 2) Sarf akdi geçerlidir, feshedilmez. İbnü'l-Mevvaz'a göre bu görüş İbnü'l-Kasım'a aittir.
  - c. Sarf akdi şartsız olarak yapılır, ama unutmama, yanılma, hırsızlık ve diğer sebeplerle bedellerde gecikme olabilir. Bu durumda sarf, sözleşmedeki şekliyle geçerli olur. Bedellerde, geciken kısım kadar bir azaltmaya gidilip gidilmeyeceği hususu ihtilâfıdır. Mesela dinarlarla dirhemler değiştirilirken bir dirhem noksan çıksa ve alacaklı taraf "Ben noksan kalanı istemiyorum" dese ve ödemesini tam yaparsa İbnü'l-Kasım'a göre caiz olmaz; bir dinarlık sarf bozulur. Noksan çıkan kısım bir dinardan fazla ise iki dinarlık kısım bozulur. İşlem hep buna göre yürütülür. Eşheb'e göre, alacaklı taraf vazgeçerse ödemede bir eksiltmeye gidilmez.²³
2. Sarfta bedelin tamamı ödenmezse akit bâtil olur. Buna göre;
    - a. Alınan takının bedelinin bir kısmı ödenmezse satış bâtil olur.
    - b. 100 dinar borcun 1000 dirhem olarak ödenmesi için taraflar anlaşsa sonra borçlu 900 dirhem verip gitse anlaşma bâtil olur. Ödediği 900 dirhemi geri alır ve 100 dinarlık borcu devam eder.
    - c. Veresiye satıştan doğmuş bin dinarlık borca karşılık bir altın taç vermek üzere anlaşma yapılırsa ve taç teslim edilmeden taraflar ayrılırsalar akit bâtil olur.
    - d. Bir dinarı 20 dirheme karşılık olmak üzere 100 dinar bozdurmak için anlaşma yapılırsa ve bunun 50 dinarı ödendikten sonra taraflar ayrılırsa akdin tamamı bâtil olur; 50 dinarın karşılığını almak caiz olmaz.

---

23 İbn Rüşd, Mukaddimât, III, s. 60-67.

3. Bedeller ödendikten sonra tespit edilen bir kusur akdin tamamını iptal etmez. Mesela 100 dinar verilip 2000 dirhem alındıktan sonra dinarlardan 50 tanesinin düşük değerinde olduğu ortaya çıksa da geri verilse akdin sadece 50 dinarlık bölümü bâtil olur. Çünkü burada yukarıdakinin aksine işlem tamamlanmıştır. Zira karşı taraf isterse o 50 dinarı, düşük değerinde olmasına rağmen geri vermeyebilir.
4. Dinar satarken yarısına karşılık dirhem, diğer yarısına karşılık da fels ödenmesi şart koşulabilir.
5. Altın ile kumaş birlikte, dirheme karşılık satılsa ve dirhemler eksik ödenerek taraflar ayrılrsa satış bâtil olur. İmam Mâlik'e göre, kumaşla birlikteki altının değeri pek az ise bu işlem yapılabilir, çünkü o zaman sarf sayılmaz. Ama altın çoksa, bedelin tamamını ödese dahi bu işte hayır olmaz.²⁴

4- Hanbelî Mezhebi

Hanbelî Mezhebi'nin, altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş ve altına karşılık gümüş satışı ile ilgili kuralları şöyle sıralanabilir:

1. Sarf akdi yapan kişi, bedelin bir kısmını teslim aldıktan sonra gitse akdin, teslim aldığı kısımla ilgili olanı sahih, kalanı bâtil olur. Mesela bir sarrafa 2 dinar verip 20 dirhem aldıktan sonra dirhemlerden 10 tanesini teslim alıp ayrılrsa akdin yalnız 10 dirhemlik bölümü sahih olacağından verdiği 2 dinarın 1 tanesini geri alması gerekir.
2. Özellikleri belli altın veya gümüşü karşılıklı borçlanma suretiyle satmak, henüz ayrılmadan bedelleri teslim etmek şartıyla caizdir. Mesela yanlarında bulunmayan 1 dinarı 10 dirheme sattıktan sonra borç almak veya birini gönderip getirtmek yahut dinarın bulunduğu yere birlikte yürümek suretiyle bedelleri birbirlerine ödeseler akit sahih olur.
3. Müşteri parayı tanıyorsa mağşuş para, kendi cinsiyle veya başka cins parayla değiştirilebilir. Tanımıyorsa değiştirilemez.
4. Sarf işlemi, şu dinarların bu dirhemlerle değiştirilmesi gibi belli iki cins üzerinden yapılsa, sonra bir kusur ortaya çıkarsa bakılır:

24 Mâlik b. Enes, el-Müdevvenet'ül-Kübrâ, c. III, s. 395.

- a. Kusur, bunlardan birinde az da olsa başka cinsten bir katkı maddesinin bulunması (ğışş-ı yesİR) ise akit bâtil olur. Katkı maddesi bedelin tamamında değil de bir kısmında olursa sadece akdin o kısmı bâtil olur. Kalan kısım ile ilgili akit sahih olduğundan bu kısmın bedeli ödenir. Mesela 2 dinar verip 20 dirhem aldıktan sonra dirhemlerin on tanesi kusurlu çıktığı için geri verilse kalan on dirhemle ilgili satış geçerli olur.
  - b. Bedelin bir kusuru ortaya çıkınca alıcı muhayyer olur; dilerse akdi fesheder, dilerse sağlamıyla arasındaki farkın başka cinsten almak şartıyla bedeli elinde tutar. Mesela 1 dinar verip 10 dirhem alsa, sonra dirhemlerin kırıldığı veya törpülediği ortaya çıksa, müşteri isterse akdi fesheder, isterse sağlam dirhemle aradaki farkı bir başka cins paradan alır. Fark altın veya gümüş cinsinden değilse sonra da alabilir.
5. İki kişinin birbirine farklı para cinsinden borçları olsa takas edemezler. Mesela birinin diğerine altın borcu, diğerinin de berikine gümüş borcu olsa ve bunları takas etseler sahih olmaz.
  6. Borcun farklı cinsten para ile ödenmesi caizdir. Mesela dinar borcu olan bunu dirhemle ödeyebilir. Borç taksit taksit ödeniyorsa, her bir ödeme ayrı bir akit sayılır. Her defasında borcun ne kadarının ödendiği belli olmalıdır. Böyle yapılmaz da hesap sonraya bırakılır, sarf işlemi işin sonunda yapılırsa caiz olmaz. Bu durumda taraflardan her biri diğerine borçlu sayılır. Hesabın yapıldığı gün bedellerden birinin hazır edilmesi ve dirhemlerin, ödeme günlerindeki değerden değil, o günkü değer üzerinden kabul edilmesi gerekir.²⁵

5- Zâhirî Mezhebi

Zâhirî Mezhebi'nin, altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş ve altına karşılık gümüş satışı ile ilgili kuralları şöyle sıralanabilir:

7. Altınla birlikte başka bir şey bulununca bu şey ister ona karıştırılmış, ister eklenmiş isterse dinarların veya başka altın parçalarının arasına konmuş olsun bunu altına karşılık satmak caiz olmaz. Ödenen altın öbüründen ister ağır olsun, ister az, is-

---

25 Ahmed b. Abdullah el-Karî, Mecelletü'l-Ahkami'ş-şer'iyye, Cidde 1401/1981, 474-484 maddeler, s. 191-193.

terse eşit olsun fark etmez. Öbür altın saf olarak ayrılmadıkça bu satış yapılamaz.

Gümüşte de durum aynıdır; sarı, altın veya başka bir şey gümüşe karıştırılmış veya eklenmiş ya da onunla bir araya konmuşsa, dirhem şeklinde olsun, olmasın onun gümüşe karşılık satılması asla caiz olmaz. Bu satış gümüşün ağırlığından fazlaya da noksana da eşitine de olmaz. Gümüş saf olarak ayrılmadıkça satış yapılamaz. Satılan şey ister süslü bir kılıç, ister süslenmiş Mushaf, ister kaşlı yüzük, ister altın süslemeli gümüş, ister içine gümüş veya²⁶ sarı karıştırılmış dinar, ister herhangi bir karışımı olan dirhem olsun fark etmez.

Bu hükümler, karışımda karıştırılan şey belli oluyorsa geçerli olur. Eğer belli olmaz ve gözükmezse o, saf altın veya gümüş hükümünde olur. Çünkü isimler farklılıkları belirleyen özelliklere göre konur.

Bunun delili şudur: Allah'ın Elçisi, aynı ağırlıkta olmadıkça, altına karşılık altının ve gümüşe karşılık gümüşün satışını yasaklamıştır. Eğer bunlardan birine bir şey karıştırılır veya eklenirse, bunların aynı ağırlıkta olduklarını belirlemeye imkân kalmaz.

Altınla birlikte olan şey gümüş değilse peşin olmak şartıyla gümüşe karşılık satılabilir. Aynı şekilde gümüşle birlikte olan şey, altın değilse peşin olmak şartıyla altına karşılık satılabilir.

8. Yukarıdaki hükümler karışık olanın saf altın veya gümüşe bedel tutulduğu durumlarla ilgilidir. İçine başka bir maddenin karıştırıldığı belli olan (mağşuş) dinar ve dirhemlerin kendileri gibi karışık olan cinslerine karşılık satışı şu usulle yapılabilir: Mesela sarı karıştırıldığı belli olan dirhemdeki gümüş, öbüründeki sarıya karşılık, öbüründeki gümüş de berikindeki sarıya karşılık tutulur. Bu durumda ister bedellerden biri diğerinden fazla, ister eşit olsun, isterse bunlardan biri veya her ikisi tahminle belirlenmiş olsun fark etmez. Çünkü sarıyı gümüşe karşılık satmak caizdir.

26 Kaynakta “veya” anlamına gelen Arapça “و” edatı kullanılmıştır. Doğrusu “ve” olmalıdır. Çünkü içine yalnız sarı karıştırılmış dinarı gümüş karşılığında satmanın bir sakıncası yoktur. Nitekim aşağıda Zâhirî mezhebinin bu konu ile ilgili açık ifadeleri vardır.

İçine gümüş karıştırıldığı belli olan (mağşuş) dinarlar aynı özellikteki dinara karşılık satılırken, bundaki gümüş, öbüründeki altına karşılık, bundaki altın da öbüründeki gümüşe karşılık tutulur. İster bedellerden biri diğerinden fazla, ister eşit olsun, isterse bunlardan biri veya her ikisi tahminle belirlenmiş olsun fark etmez. Ama burada değiştirmenin peşin olması şarttır. Çünkü altına karşılık satılan şey gümüştür.²⁷

9. Dinar borcu olanlar borçlarını dirhem olarak, dirhem borcu olanlar da dinar olarak öderlerse tam faiz olur. Çünkü Peygamberimiz bunları değiştirmenin peşin olmasını şart koşmuştur. Böyle bir işlem peşin alım satım sayılmaz.
10. Altına karşılık altın veya gümüşe karşılık gümüş satılır da taraflardan biri, henüz ayrılmadan aldığı şeyde bir kusur bulursa muhayyer olur; isterse bu satışı bozar, isterse de kusurlu olanın değiştirilmesini talep eder. Çünkü alım satım henüz tamamlanmış sayılmaz.

Kusur, taraflar ayrıldıktan sonra bulunur ve bu başka bir şeyin karışması kusuru olursa alım satımın tamamı feshedilir. Alınan şeyin bir kısmının başkasına ait olduğu ortaya çıksa akdin tamamı bozulur.

Eğer kusur, satın alınan şeyin kendisindeyse, mesela o şeyin kırık olması ya da tabii olarak değeri düşük bir cins altın veya gümüş olması ise bakılır; eğer akit sırasında bedellerin bu gibi şeylerden uzak olması şart koşulmuşsa satışın tamamı feshedilir. Böyle bir şart koşulmamışsa ilgili taraf muhayyer olur. İsterse herhangi bir şey talep etmeksizin bedeli kabul eder, isterse akdin tamamını fesheder.²⁸

C- SARFLA İLGİLİ DEĞERLENDİRME

Mezheplerin sarf, yani dinara karşılık dinar, dirheme karşılık dirhem ve dinara karşılık dirhem satışı konusunda koydukları şartlar, onların faiz anlayışını yansıtır. Görüşlerini verdiğimiz mezhep-

27 Burada dikkati çeken önemli bir husus vardır: Mağşuş dinar ve dirhem tanımlanırken **karıştırıldığı belli olan** ifadesi kullanılmaktadır. Hâlbuki Hanefî mezhebi karışımı yarıdan az olanları saf altın ve gümüş gibi kabul eder ve bu işlemi sadece, karışımı yarıya veya yarıdan fazla olanlar için geçerli sayar.

28 Ali b. Hazm, el-Muhallâ, c. VII, s. 439-466.

ler faizi, alım satımın bir bölümü saymışlardır, delil olarak da Allah'ın Elçisi'nin altın ve gümüş satışı ile ilgili sınırlamalarını göstermişlerdir. Bu kitabın faiz bölümünde bu yaklaşım tenkit edilmiş, faiz ile alım satımın ayrı konular olduğu, Allah'ın Elçisi'nin koyduğu yasakların, sadece alım satım adı altında faizli işlem yolunu kapamaya yönelik bulunduğu anlatılmıştır. Çünkü faiz yiyenler öteden beri "Alım satım tıpkı faizli işlem gibidir" derler.²⁹ Allah alım satımı helâl, faizi haram kıldığı için bu zihniyette olanlar, alım satım yolunu kullanarak faiz yasağını delebilirler. Nitekim daha önce, bey bi'l-vefâ, bey bi'l-istiğlâl, muamele-i şer'iyeye gibi işlemlerle faiz yasağının delindiği gösterilmişti. Eğer hadisler bu açıdan değerlendirilseydi o yollara kimse giremezdi. Yoksa Allah, alım satım ile faizli işlemi kesin olarak ayırmış, alım satımı helâl, faizli işlemi haram kılmışken Allah'ın Elçisi alım satımın bir bölümünü faiz kapsamına sokamaz. Zaten o da borç faizinden başka faizin olmadığını söylemiştir. Onun şu sözlerini tekrarlayalım:

"Elden ele (yani peşin) olanda faiz olmaz."³⁰

"Faizli işlem yalnızca borçta olur."³¹

"Dikkat edin, faiz sadece vadeli borçta olur."³²

Mezheplerin altı malın alım satımını düzenleyen hadislere bakarak faizli işlemi alım satımın bir bölümü saymaları, sarfla ilgili anlaşılabilir şartlar ileri sürmelerinin önünü açmıştır. İmam Mâlik bu sebeple, sarrafın aldığı dinarları tartarak çekmeceğine koyduktan sonra satıcıya dirhemleri vermesini hoş görmemiş,³³ Şâfiîler borç takasını caiz görmemiş,³⁴ Hanbelîler farklı para cinsleriyle olan borçların takasını dahi caiz görmemişlerdir.³⁵ Zâhirî Mezhebini, "Dinar borcunun dirhem olarak, dirhem borcunun da dinar ola-

29 Bakara 2/275.

30 Müslim, Müsâkât, 103.

31 Dârimî, Sünen, Büyû', 42.

32 Müslim, Sahih, Müsâkât, 104. İbn Mâce, Sünen, Ticârât, 49. Vadeli işlem diye tercüme ettiğimiz kelime nesie kelimesidir.

33 Mâlik b. Enes, el-Müdevvenet'ül-Kübrâ, c. III, s. 396-397.

34 Abdullah b. Yusuf ez-Zeylaî, Nasb'ur-râye li ehâdis'il-Hidâye, Kahire 1357, c. IV, s. 40.

35 Ahmed b. Abdullah el-Karî, Mecelletü'l-Ahkami's-şer'iyeye, 474-484 maddeler, s. 191-193.

rak ödemesine faiz” demesi de bu bakış tarzının ürünüdür. Yoksa bu işlemlerin, faizli ödünce yol açmayacağı açıktır.

Faiz, alım satımdan elde edilen kâr değil, borcun getirisinden ibarettir. Bir ay sonra 110 lira almak üzere 100 lira vermek satış değildir. Çünkü satışta bedeller az çok farklı olur. 100 lira verip bir ekmek alınırsa iki bedelden biri 100 lira, diğeri ekmektir. Aradaki farklılıktan dolayı biri diğeriindeki malı almak için kendi malını vermeye razı olur. Ama faizde verilen 100 liranın yerine gene bir 100 lira, bir de fazladan bir şey alınır. Faiz, o fazlalığın adıdır.

Geniş bilgi için **Alım Satım ve Faiz** bölümünde **Alım Satım Perdesi Altında Faizli Ödünç** başlığına bakılabilir.

II- FELS SATIŞI

Fels (çoğulu fülûs) altın ve gümüş dışındaki madenlerden basılan paradır. Gerçek değerinin üstünde bir değerle dolaşıma çıkması açısından kâğıt paraya benzer. Fels satışını düzenleyen bir ayet veya hadis yoktur. Fels ile ilgili kurallar, fakihlerin görüş ve yorumlarından ibarettir.

Şâfiî ve Zâhirî mezhepleri fels satışını bir kurala bağlamazlar. Hanefî, Mâlikî ve Hanbelîler ise felsin veresiye satışını faiz sayarlar. Kimi fakihler de onu, altın ve gümüş satışıyla aynı kurallara bağlarlar.

A- FELS SATIŞINI KURALA BAĞLAMAYANLAR

Şâfiî mezhebine göre fels verip fels alırken bedellerden biri diğeriinden fazla olabilir. Birinin peşin diğeriinin veresiye olmasına da engel yoktur.³⁶ Çünkü Şâfiîlerin belirlediği faiz illetlerinden hiçbiri felslerde bulunmaz. Felsler ne altın ve gümüşten yapılmıştır, ne de gıda maddesidir. Bir ay sonra 110 fels almak şartıyla peşin 100 felse satılabilir.

Zâhirî mezhebi de felslerin her türlü satışını caiz görür. Çünkü onlar satıştan doğan faizi altı maddeyle sınırlarlar.³⁷

36 Abdülhamid eş-Şirvânî, Tuhfe haşiyesi, c. IV, s. 279

37 İbn Hazm, el-Muhalla, c. VII, s. 439.

B- VERESİYE FELS SATIŞINI FAİZ SAYANLAR

Hanefî mezhebine göre veresiye olarak fels verip fels almak faiz (ribe'n-nesie) olur. Çünkü değiştirilen şeyler aynı cinstendir.³⁸

Mâlikî mezhebine göre de bir felsi veresiye iki felse satmak caiz değildir. Çünkü onlar, her çeşit eşyayı kendi cinsiyle veresiye, bire iki değiştirmeyi faiz (ribe'n-nesie) sayarlar.³⁹

C- FELSİ DİNAR VE DİRHEM GİBİ GÖRENLER

Tabiînden⁴⁰ Yezid b. Ebî Habîb (53–128 h./673–746 m.), Ubeydullah b. Ebî Cafer (ö. 99 h./718 m.), Yahya b. Saîd (ö.144 h./761 m.) ve Rabia'nın (ö. 136 h./753 m.) altın ve gümüş dışında para olarak kullanılan maddeleri dinar ve dirhemler gibi saydıkları bildirilmektedir.

Leys b. Sa'd (94–175 h./713–791 m.); Yahya b. Said ve Rabia'ya göre “Felsi felsele değiştirirken fazlalık veya gecikme mekruhtur. Çünkü artık dinar ve dirhemler gibi basılı para olmuştur.”⁴¹

İmam Mâlik'e göre felsleri değiştirme, ne göz kararı ile ne tartıyla ne de ölçekle olur. Bu şekilde, misli misline peşin de olmaz veresiye de. İster peşin, ister veresiye olsun bir fels verip iki fels almak caiz değildir. Felslerin sayıyla işlem görmesi, dinar ve dirhemlerin tartıyla işlem görmesi gibidir.⁴² Felsler tartı ile satılınca az da olsa, karşılıklı zarar ihtimali olur.⁴³

Ebû Hanîfe (ö. 150 h./767 m.) ve Ebû Yusuf'a (ö. 183 h./799 m.) göre belirli bir felsi verip peşin olarak belirli iki fels alınabilir. Tartı veya ölçekle işlem görmedikleri için bunlarda rib'el-fadl olmaz.⁴⁴ İmam Muhammed (ö. 189 h./805 m.) bunu faiz sayar.⁴⁵ Bu-

38 Mahmud b. Mevdud el-Mavsîfî, el-İhtiyar, c. II, s. 31. Hanefî mezhebinin faize bakışını, ribe'l-fadl ve ribe'n-nesie kavramları için Faiz bölümüne bakılabilir.

39 İbn Rüşd, Mukaddimât, III, s. 49-51.

40 Peygamberin ashabını görmüş müslümanlara tabiîn denir.

41 Mâlik b. Enes, el-Müdevvenet'ül-Kübrâ, c. III, s. 396.

42 Elimdeki kitapta tartı diye tercüme ettiğim kelime el-veriq الورق şeklinde yazılmıştır. Doğrusu el-vezn الوزن olmalıdır. Yazma nüshada, “ز” üzerindeki noktanın ن'un üstüne kaydığı ve onu, “ق” olarak okuttuğu anlaşılmaktadır.

43 Mâlik b. Enes, el-Müdevvenet'ül-Kübrâ, c. IV, s. 115.

44 Hanefî mezhebinin faize bakışını, ribe'l-fadl ve ribe'n-nesie kavramları için Faiz bölümüne bakılabilir.

45 Mahmud b. Mevdud el-Mavsîfî, el-İhtiyar, c. II, s. 31.

rada, belirli (بأعيانها) ifadesinin kullanılması felsin para olmasından dolayıdır. Peşin olmak şartıyla, sayıyla işlem gören mallardan bir tanesini iki tanesiyle değiştirmeyi faiz saymayan İmam Muhammed'in 1 fels verip 2 fels almayı faiz saymasının sırrı da bu "belirli (بأعيانها)" ifadesinde saklıdır.

İmam Muhammed'in görüşü bize şu şekilde ulaştırılmıştır:

"Felsler paradır. Tıpkı dirhem ve dinarlar gibi cinsi cinsine fazlaya satılması caiz değildir. Onlarla mallara değer biçilmesi para olduğunu gösterir. Malların kıymeti nasıl, dinar ve dirhemlerle belirleniyorsa felslerle de belirlenir. Öyleyse bunlar da paradır. Başka cinsle karşı para sayıldıkları gibi kendi cinslerine karşı da para sayılırlar.

Fels, para olduğu için tayinle taayyün etmez. Dinar ve dirhemlerin akitte tayin edilmesi, edilmemesi gibidir. Bir felsi iki felse satınca da durum aynıdır. Bedeller tayinle taayyün etmediğinden belirli olmayan felsler değiştirilmiş olur ki, bu caiz değildir. Bunlardan biri diğerinin karşılığı olur ve ikinci fels karşılıksız kalır. Bu da faizdir."⁴⁶

Tayinle taayyün etmemesi, elindeki dinar veya dirhemi gösterek malı şu dinar veya şu dirhem karşılığında aldım, dedikten sonra satıcıya, aynı özellikleri taşıyan bir başka dinar veya dirhem verilebilmesidir. Müşteri başka para verebilir, ama satıcı, üzerinde anlaşma yapılan maldan başkasını veremez. Bu sebeple mal, tayinle taayyün eder.⁴⁷

İlk bakışta İmam Muhammed'in bu görüşünün Hanefî mezhebini faizle ilgili görüşüne aykırı olduğu söylenebilir. Çünkü bu mezhepte faiz illeti kadr ve cinstir. Kadr, keyl ve vezndir. Değiştirilen mallar aynı cins olur ve her ikisi de keyli veya vezni olursa değişim peşin dahi olsa bedellerin aynı miktarlarda olması gerekir. Bu husus Faiz bölümünde incelenmiştir. Değiştirilen felsler arasında cins birliği vardır; ama bunlar sayıyla işlem gördükleri için bunlarda faize sebep olan ikinci illet yoktur. Buna İmam Muhammed'in bir itirazı olmaz. Ama o bu konuda, felslerin para olma özelliğini göz önünde bulundurmamıştır. Ebû Hanife ile Ebû Yusuf ise, 1 felsi 2 felse değiştirmeyi caiz görürken bunların para olma

46 el-Kâsânî, el-Bedâi, Büyû' bahsi, c. V, s. 185.

47 Tayinle taayyün konusu "Paranın hukuki özellikleri" başlığı altında incelenmiştir.

özelliğini bu işlem için yok saymışlardır. Eğer var saysalardı, onlar da İmam Muhammed gibi söylerlerdi. Bu husus, onların şu cevabından anlaşılmaktadır:

“Bize göre, değiştirilen felslerin para olma özelliği bu kişiler açısından, satıştan önce ortadan kalkmış, satış, sayıyla işlem gören iki ticari malın takası şeklinde yapılmış sayılır. O zaman bu felsler, sayıyla satılan ibrik gibi olurlar ki, ondan bir tane verip iki tane almak caiz olur. Ama bunlar başka mallar veya eşit miktardaki kendi cinsleri karşısında para olmaya devam ederler. Bunları, bir an için para saymamak, sözleşmeyi sahih sayma zaruretinden dolayıdır. Çünkü onlar bu akdi, sahih olsun diye yapmışlardır. Akit başka şekilde sahih olmaz.”⁴⁸ Yani değişim sırasında felsler para sayılsa, bir fels verip iki fels almak caiz olmaz.

İmam Muhammed der ki:

“Para olma vasfı herkesin kabulüyle kazanılır. İki kişinin anlaşması bu vasfı ortadan kaldırmaz.”⁴⁹

El-İhtiyar’da konu şöyle anlatılır:

“İmam Muhammed dedi ki; bir felsi iki felse satmak caiz değildir. Çünkü bunlar paradır, artık dinar ve dirhemler gibi olmuşlardır. Bunların “belirli (بأعيانهما)” olması, belirli olmaması (بغير أعيانهما) gibidir. Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf’a göre bunların para olmaları, para sayılmalarından dolayıdır. Sayılmayınca para olmaktan çıkarlar. O zaman taraflar onları para saymama konusunda anlaşmış olurlar. Bu konuda onlar üzerinde kimsenin yetkisi (velayeti) yoktur... Dinar ve dirhemler böyle değildir. Çünkü onlar para olarak yaratılmışlardır.”⁵⁰

Paranın tayinle taayyün etmemesi sebebiyle bir mal peşin alınsa bile ona ödenecek para, akit anından ödeme anına kadar müşterinin zimmetinde borç olur. Zimmetteki borç, dengiyle ödendiğinden 500 lira borçlanan kişi, aynı cins paradan ona denk bir başka para ödeyip borçtan kurtulabilir. Bu sebeple elindeki bin lira ile 1 ton şeker alan kişi parayı ödemek için uzattığında rüzgâr parayı denize uçursa satış geçersiz hale gelmez. Para, onun zimmetine borç olarak geçtiği için bir başka bin lira ile o şekerin bedelini ödemesi gere-

48 el-Kâsânî, el-Bedai, Büyü’ bahsi, c. V, s. 185.

49 Hidaye, (Kemalüddin b. el-Hümâm ile birlikte), Beyrut, c. VII, s. 21, Riba bahsinin ortaları.

50 Mahmud b. Mevdud el-Mavsîfî, el-İhtiyar, c. II, s. 31.

kir. Paranın denize uçması akdi bozma sebebi olmaz. Bundan dolayı sözleşme sırasında müşterinin yanında para bulunmayabilir. Paranın helâkiyle de sözleşme geçersiz (bâtıl) olmaz.⁵¹ Ama şekeri teslimden önce yağmur yağıp şekeri tahrip etse alışveriş bâtil olur. Artık ne müşteri, o şeker yerine bir başka şekeri almaya zorlanabilir, ne de satıcı bir başka şekeri vermek zorunda kalır. Çünkü şeker taayyün etmiş bir borçtur.

Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'un, "Belirli bir felsi belirli iki felsle değiştirmek caizdir"⁵² demelerinin anlamı şudur: Taraflar değiştirecek felsleri belirlerler. Hiçbiri, onların yerine başka fels veremez. Onlardan biri kaybolursa satış bâtil olur. Bu tıpkı, bir ibrik verip iki ibrik almak gibidir. Taraflardan hiçbiri, gösterdiği ibrikten başkasını verme hakkına sahip olmaz. Çünkü bunlar maldır, tayinle taayyün ederler. Onlardan her biri aynı zamanda diğeri için bedelidir. Bu işlem açısından felsler de para değil, ticarî mal sayılırlar.

Felsler bu işlemde para sayılsa, belirlenen felsin yerine başka fels verme hakkı doğar. Çünkü para taayyün etmez. Taayyün etmesi yani belirlenmiş olması önemli olmayan paralar, akit zamanından ödeme zamanına kadar zimmette borç olur. Dolayısıyla felslerden biri kaybolursa akit fasit olmaz. O zaman verilen bir fels, alınan bir felsin karşılığı olur, ikinci fels karşılıksız kalır. Bu, akitte belirlenen karşılıksız fazlalık olduğu için Hanefî Mezhebine göre faiz olur.⁵³

İmam Muhammed'e göre felsler dolaşımında olduğu sürece dinar ve dirhem gibi paradır. İster kendi cinsiyle ister başka cinsle değiştirilsin akitte taayyün etmez.

el-Asl'da Ebû Hanife ve Ebû Yusuf'tan gelen rivayet şöyledir:

"Felsler, bir yönüyle para, bir yönüyle maldır. Tüccarların âdetine göre bazı malların bedeli onunla ödenebilir, ama bazılarınınki ödenmez."⁵⁴

51 el-Haskefî, ed-Dür'ül-muhtâr, c. V, s. 272, Sarf'ın sonlarına doğru.

52 Mahmud b. Mevdud el-Mavsîlî, el-İhtiyar, c. II, s. 31.

53 Mahmud b. Mevdud el-Mavsîlî, el-İhtiyar, c. II, s. 31. Hanefî mezhebinin faiz tanımını için Faiz bölümüne bakılabilir. Burada yazar kendine göre bir yorum yapmıştır. Bu yorum, Hanefî mezhebinin faiz anlayışına uymaz.

54 Şemseddin es-Serahsî, el-Mebsût, c. XXII, s. 21, Mudarebe.

D- ALTIN VEYA GÜMÜŞ VERİP FELS ALMAK

Mezheplerin konu ile ilgili görüşlerini şöyle sıralayabiliriz:

1- Hanefî, Şâfiî, Hanbelî ve Zâhirî Mezhepleri

Bu mezhepler farklı gerekçelerle felse karşılık veresiye altın ve gümüş alımını caiz görürler.

Hanefî mezhebinde fels verip dinar, dirhem, altın ve gümüş almak caizdir. Peşin de olur veresiye de.⁵⁵ Çünkü bu iki madde arasında faiz illetlerinden hiçbiri yoktur. Bunların hem cinsleri farklıdır, hem de altın ve gümüş tartıyla, felsler sayıyla işlem görürler. Bu konuda İmam Muhammed'in bir itirazından söz edilmez. Hanbelî mezhebinin tercih edilen görüşü de tıpkı Hanefî mezhebi gibidir.⁵⁶

Fethu'l-Kadîr'de bildirildiğine göre Tahâvî Şerh'inde şöyle der: "Bir dirheme 100 fels satın alsa, felsi veya dirhemi teslim aldıktan sonra ayrılışlar satış caiz olur. Çünkü bedellerden biri peşin, diğeri veresiye olmak üzere mal alımı yapıp ayrılmışlardır."⁵⁷ Felsi veya dirhemi teslim alma şartı, her iki bedelin para olması sebebiyle konmuştur. Eğer taraflar ayrılmadan bedellerden biri teslim alınmamış olsa, borcu borca satmak olacağından helal olmaz.⁵⁸ Aynı şart fels ile altın veya gümüşü veresiye değiştirirken de aranır.⁵⁹

Şâfiî mezhebine göre felslerde faiz illetlerinden hiçbiri olmadığı için bunlarla altın ve gümüşü peşin veya veresiye almaya bir mani yoktur.⁶⁰

Zâhirî mezhebine göre felsler, hadislerde geçen altı maddeden birine girmedikleri için bunlarla altın ve gümüş her şekilde alınabilir.⁶¹

55 İbn Abidîn, Redd'ül-muhtâr, riba bahsi, "Tenbih" başlığı altında, c. V, s. 180.

56 Ahmed b. Abdullah el-Kârî, Mecellet'ül-ahkâm'îş-şer'iyye, el-Bey'u b'in-nesjete v'et-te'cîl, s. 162, madde 367.

57 Kemâlüddin b. el-Hümâm, Fethü'l-kadir, c. VII, s. 157, Sarf'ın sonlarına doğru.

58 Mahmud b. Mevdud el-Mavsîfî, el-İhtiyar, c. II, s. 31; İbn Abidîn, Redd'ül-muhtâr, riba bahsi, "Tenbih" başlığı altında, c. V, s. 180.

59 İbn Abidîn, Redd'ül-muhtâr, riba bahsi, "Tenbih" başlığı altında, c. V, s. 180.

60 Ahmed b. Hacer, Tuhfe ve iki haşiyesi, c. IV, s. 279.

61 Bkz. Ali b. Ahmed b. Hazm (ö. 456 h.) el-Muhallâ, c. VII, s. 401 vd.

2- Mâlikî Mezhebi

Mâlikî Mezhebine göre bir paranın faize konu olması için para olma özelliğinin ağırlıklı olarak onun özünde bulunması (galibiyettü's-semeniyet) gerekir. Bu da ancak altın ve gümüşte olur. Bu konuda altın ve gümüşe başka bir şey kıyaslanamaz. Bu, Mâlikî Mezhebinin meşhur görüşüdür. Buna göre Mâlikîler de tıpkı Şâfiîler gibi fels verip fels alırken yahut fels verip altın, gümüş veya dinar ve dirhem alırken özel bir şart aramazlar.

Mezhebin meşhur olmayan görüşüne göre bir şeyin para olarak dolaşımında bulunması (mutlaku's-semeniyet) onun faizli işleme konu olması için yeterlidir.⁶² Buna göre, kâğıt para da dâhil bütün paralar faizli işleme konu olan mallardandır. İmam Mâlik'in bu konudaki sözleri şöyle nakledilmiştir:

“Bir felsi iki felse satmak caiz değildir. Felslerle altın, gümüş veya dinarları değiştirirken küçük bir gecikme caiz değildir.”⁶³

İmam Mâlik dedi ki, fels verip fels almak ne göz kararı (cüzafen), ne misli misline tartıyla, ne de misli misline ölçekle olur. Bu şekilde peşin de olmaz vadeli de. Bu konuda fels sayı ile işlem görür.

el-Müdevvenetü'l-Kübrâ'da, fels verip altın veya gümüş alma konusunda şu bilgiler yer alır:

“Dedim ki, dirhem vererek fels alsam ve birbirimize bedellerini ödemedem ayrılırsak ne olur?”

Dedi ki: Mâlik'e göre doğru değildir, fâsittir. Mâlik, felslerle ilgili bana şunu söyledi: Felsleri altın veya gümüşle değiştirken ödemeyi bir an bile geciktirmekte hayır yoktur. Eğer insanlar, basılı olup belli bir değeri temsil eden deri parçalarını para gibi dolaştırırsalardı onlarla altın veya gümüş alırken bir anlık gecikmeyi bile mekruh sayardım.

Dedim ki, bir gümüş yüzüğü veya altın yüzüğü yahut altın külçeyi felsle satın alsam da bedeller teslim alınmadan o yerden ayrılırsak Mâlik'e göre bu caiz olur muydu?

62 Ali el-'Adevî, Hâşiye 'ale'l-Haraşî alâ muhtasar-i Seydi Halil, Beyrut, c. V, s. 56.

63 Mâlik b. Enes, el-Müdevvenet'ül-Kübrâ, (Bu kitabı İmam Mâlik'ten Abdurrahman b. Kasım, ondan da Sehnûn rivayet etmiştir.) c. III, s. 395-396.

Şöyle cevap verdi: Mâlik'in görüşüne göre bu caiz değildir. Çünkü Mâlik şöyle dedi: "Felslerle altın, gümüş veya dinarları değiştiren küçük bir gecikme caiz olmaz."

el-Müdevvenetü'l-Kübrâ'da tabîinden⁶⁴ Yezid b. Ebî Habîb (53-128 h./673-746 m.), Ubeydullah b. Ebî Cafer (ö. 99 h./718 m.), Yahyâ b. Saîd (ö.144 h./761 m.) ve Rabîa'nın (ö. 136 h./753 m.) altın ve gümüş dışında para olarak kullanılan maddeleri dinar ve dirhemler gibi kabul ettiği bildirilmiştir.

Leys b. Sa'd (94-175 h./713-791 m.), Yahya b. Said ve Rabia'nın şu görüşünü nakleder: "Felsi felsle değiştiren fazlalık veya gecikme mekruhtur. Çünkü artık o, dinar ve dirhemler gibi basılı para olmuştur."

Yahya b. Eyyub, Yahya b. Saîd'in şu görüşünü nakleder: "Dirhemle felsi değiştirdiysen tamamını almadan ayrılma."

Leys b. Sa'd (94-175 h./713-791 m.), Yezid b. Ebî Habîb'in ve Ubeydullah b. Ebî Cafer'in şu sözlerini bize bildirmiştir: Hocalarımızın hepsi fels verip dinar ve dirhem almayı mekruh sayarlardı. Elden ele peşin olursa o başka."⁶⁵

III- KÂĞIT PARA SATIŞI

Para yenilmez, içilmez, yemeğe tuz, ekmeğe hamur olmaz. Ama parası olan, yiyeceğini, içeceğini ve diğer ihtiyaçlarını onunla karşılayabilir. Bu, parayı ekonominin ana direği yapar. Bu sebeple para satışı, başka satışlara benzemez, daha fazla dikkat ister. Sarfla ilgili hükümler bu bakımdan önemlidir.

Kâğıt para, dinar ve dirhemlerin yerini almıştır. Dolaşımda olan dinar ve dirhemle kâğıt para arasındaki tek ortak nokta para olma özelliğidir. Kâğıt para üzerinde, altın ve gümüşten daha çok oyun oynanmakta ve insanların malı bu yolla, haksız olarak yenmektedir. Enflasyon konusu anlatılırken bu konuya yer verilecektir.

Kâğıt para satışında uyulması gereken kurallar şöyledir:

64 Peygamber sallallahü aleyhi ve sellem'in ashabını görmüş müslümanlara tabîin denir.

65 Mâlik b. Enes, el-Müdevvenet'ül-Kübrâ, c. III, s. 396.

1- Aynı Cins Kâğıt Paraları Değiştirme

Aynı cins paraları değişirken miktarların eşit ve bedellerin peşin olması gerekir. Mesela yüz lira ile, peşin olması şartıyla ancak iki ellilik alınabilir. Bedellerden birinin fazla olması faiz olur.

Daha sonra 550 lira almak üzere 500 lira vermek satış değil, faizli işlem olur. Zira satışta bedeller az çok farklı olur. 500 lira verip bir ceket alınırsa iki bedelden biri 500 lira, diğeri cekettir. Ama faizde verilen 500 liranın yerine bir 500 lira, bir de fazladan bir şey alınır. Faiz, o fazlalığın adıdır. Enflasyonu bununla karıştırmamak gerekir. Enflasyon konusu daha sonra gelecektir.

2- Farklı Cins Kâğıt Paraları Değiştirme

Farklı cinsten kâğıt paraların alım satımına döviz satışı veya kambiyo denir. Bunu yaparken bedellerin peşin ödenmesi gerekir. Mesela Türk Lirası verip Amerikan doları alınacaksa iki bedel de peşin olmalıdır. Aksi takdirde alım satım yolu kullanılarak faiz ya-sağı aşılabilir. Çünkü TL ile ABD doları ve diğer kâğıt paralar, tıpkı dinar ve dirhem gibi birbirlerinin yerine geçebilecek, yakın cinslerdir. Türk lirası borcu olan, onun yerine ABD doları veya Euro verebilir. Dolar veya Euro borcu olan da TL verebilir. Bunların fiyatları arasında da ya değişmeyen oranlar olur, ya da değiş-tirmenin nasıl bir seyir izleyeceği önceden tahmin edilebilir.

1 ABD dolarınının 1 TL değerinde olduğunu düşünelim. Bunları veresiye değiştirmek uygun görülürse faizci elindeki 1000 TL yi bir yıl sonra ödenecek 1100 ABD dolarına karşılık satar. Müşteri 1000 TL yi bir yıl kullanır ve zamanı gelince onun yerine 1100 ABD doları öder. Böylece alım satım görüntüsü altında faizli borç verilmiş olur. Bu sebeple veresiye para satışı caiz olamaz.

Yukarıda geçen Abdullah b. Ömer (r.a.) hadisinde, dinar ile dirhemın peşin değiştirilmesi yeterli görülmemiş, günün fiyatı (günlük kur) üzerinden olması da şart koşulmuştur. Bu sebeple kâ-ğıt paraları değiştirmenin de günlük kur üzerinden olması gerekir. Çünkü 1 ABD doları, 1,5 TL değerinde iken faizci gerekli teminatları alıp 1000 dolar borç verip daha sonra elindeki 1250 TL ile borçludaki 1000 doları satın alabilir. Böylece alım satım yolunu kullanarak faizli borç vermiş olur. Faiz bölümünde bu konu üzerinde durulmuştu.

3- Vadeli İşlem (Forward)

Forward, ileri bir tarihte ödenecek iki farklı paranın şimdiden satılması demektir. Mesela 1 ABD dolarının değeri 1 TL iken üç ay sonra teslim edilecek 100 ABD doları için teslim tarihinde 102 lira ödenmesi şimdiden kararlaştırılır, o gün gelince doların değeri ister 0.9 TL, isterse 1.2 TL veya daha yüksek olsun, anlaşma gereği, taraflardan biri 100 ABD doları, diğeri de 102 lira vermek zorunda olur. Bu, faizli işlemdir. Daha önce verilen bilgilerden bunun caiz olmadığı kolayca anlaşılabilir.

D- KÂĞIT PARA İLE ALTIN VE GÜMÜŞ SATIŞI

Dinar ve dirhem, dolaşımda olmadığı için artık para değil, birer ticarî maldır. Dolaşımdan kalkınca, eskiden de ticarî mal haline gelirlerdi.⁶⁶ Mezheplerin faiz ve sarf ile ilgili görüşlerini kâğıt paraya uygularsak şu durumlar ortaya çıkar:

Hanefî mezhebine göre ağırlık veya kile ile işlem görmediği ve aralarında cins farklılığı olduğu için kâğıt paralarla peşin veya veresiye her türlü altın ve gümüş alım satımı, selem ve istisna yapılabilir. İstisna, sipariş akdidir. İstisna bedeli peşin de veresiye de olabilir. Selem ise para peşin, mal veresiye olmak üzere yapılan satıştır. Bunun için paranın tamamını peşin vermek, istenen altını belli bir tarihte almak gerekir.

Kâğıt paralar ne altın veya gümüş ne de gıda maddesidir. Bu sebeple Şâfiîler, tıpkı Hanefîler gibi kâğıt paralarla peşin veya veresiye her türlü altın ve gümüş alım satımını, selem ve istisnayı caiz görürler. Zâhirî mezhebinin görüşü de böyledir.

Mâlikîlerin konu ile ilgili iki görüşleri vardır. Birincisine göre altın ve gümüşte faiz illeti **galibiyetü's-semeniyet**,⁶⁷ yani malın özünde ağırlıklı olarak para olma özelliğinin bulunmasıdır. Bu özellik ancak altın ve gümüşte olur, başka şeyde olmaz. Buna göre kâğıt para ile altın ve gümüş alım satımı Şâfiî mezhebindeki gibi özel bir kurala tabi değildir. Mezhebin meşhur olan görüşü budur. Demek ki; Hanefî, Şâfiî, Hanbelî ve Zâhirî mezheplerine ve Mâlikî

66 Şemseddin es-Serahsî, el-Mebsût, c. XXII, s. 21, Mudarebe.

67 Ali el-'Adevî, Hâşiye 'ale'l-Haraşî alâ muhtasar-i Seydi Halil, Beyrut, c. V, s. 56.

mezhebinin tercih edilen görüşüne göre kâğıt para ile altın ve gümüş alım satımı yapmanın özel bir kuralı yoktur.

Mâlikî mezhebinin meşhur olmayan görüşü, bir şeyde para olma özelliğinin bulunmasının (mutlaku's-semeniyet), ribaya konu olması için yeterli görülmesidir.⁶⁸ Buna göre kâğıt para alım satımı, dinar ve dirhemlerin alım satımı gibi olmalıdır. Bu, İmam Mâlik'in de görüşüdür. O şöyle demiştir: Eğer insanlar, basılı olup belli bir değeri temsil eden deri parçalarını kendi aralarında para gibi dolaştıracak olsalardı onlarla altın veya gümüş alırken bir anlık gecikmeyi bile mekruh sayardım.⁶⁹

İslâm Fıkıh Akademisinin (مجمع الفقه الإسلامي) Eylül 1988'de aldığı 4 numaralı karar bu son görüşe uygundur. Karar şöyledir:

“Kâğıt para itibarı paradır. Onda para olma özelliği tam olarak vardır. Altın ve gümüş için konmuş olan faiz, zekât, selem ve diğer hükümler kâğıt para da geçerlidir.”⁷⁰ Suudi Arabistan'da bulunan Rabîtatü'l-alemi'l-İslâmî adlı kuruluşun fetva heyeti de böyle fetva vermiştir. İslâm âlemindeki yaygın kanaat bu doğrultudadır. Bizim kanaatimiz de böyledir. Altın ve gümüş, kolayca paraya çevrildiği için para gibidir. Kâğıt para ile alım satımında sarf kuralları uygulanmazsa veresiye alınan altın ve gümüş peşin paraya çevrilerrek alım satım görüntüsü altında faizcilik yapılabilir.

E- BORÇ SENETLERİNİN SATIŞI

Borç senetleri, bir borcun yazılı belgeleridir. Bunlar; tahvil, hazine bonusu, çek ve senet diye değişik isimlerle anılırlar.

Tahvil, faizli borç senedir. Onu çıkaran kuruma göre devlet tahvili, banka tahvili ve şirket tahvili diye adlandırılır. Hazine bonusu da bir tahvildir. Faiz haram olduğu için tahvil alım satımı da haramdır.

68 Ali el-'Adevî, Hâşiye 'ale'l-Haraşî, c. V, s. 56.

69 Mâlik b. Enes, el-Müdevvenet'ül-Kübrâ, c. III, s. 396.

70 İslam Fıkıh Akademisi'nin Kuveyt'te yaptığı 5. dönem toplantısının karar metninden alınmıştır.

Çek, bankadan alacaklı bulunan bir kişinin, hamiline veya adı yazılı kişiye para ödemesi için bankaya verdiği yazılı emirdir. Çeklerde vade olmayacağından çekin iskontosu veya satışı olmaz. Ama Türkiye’de vadeli çek kullanımı yaygındır. Vadeli çek, bir borç senedi mahiyetindedir. Onun satışı borç senedi satışı ile aynıdır.

Borç senedi veya çek, borcun belgesidir. Bunları, üzerlerinde yazılı değerden düşük değerle satmaya, bankacılıkta iskonto, tüccarlar arasında ise çek veya senet kırdırma denir. Bu, faizli işlemidir ve haramdır. Çünkü bir ay vadeli 1000 liralık çek veya senedi, peşin 900 liraya alan kişi, bir ay sonra 1000 lira almak üzere 900 lira vermiş olur. Aldığı çek veya senet de o borcun belgesidir. Bu işlem faizden başka bir şey değildir.

Çek veya senedin ciro edilmesine İslâm hukukunda havale denir. Havale, satış değil, bir kişideki alacağın bir başkasına devridir. Bunun faizle ilgisi yoktur. Dolayısıyla mal alım satımlarında müşteri çeki veya müşteri senedi vermenin bir zararı olmaz.

YEDİNCİ BÖLÜM
MÂLÎ ARACILIK

MÂLÎ ARACILIK

Kiminin elinde kullanmadığı paralar bulunur; ondan güvenli gelir elde etmek ister. Kimi de iş yapmak için para bulamaz. Bunlar birbirini ya tanımaz ya da güvenemezler. Birbirine güvenenlerden birinin parası, çoğu zaman diğerinin ihtiyacını karşılamaz. Bu sebeple bir güven ortamı oluşturarak bu tür paraları toplayan ve işleyen kişi ya da kuruluşlara ihtiyaç olur. Onlara malî aracı denir. Malî aracılık ya faizli ya da faizsiz olur.

I- FAİZLİ MALÎ ARACILIK

Faizli malî aracılık kredi yoluyla yapılır. Kredi, faizli borçtur. Kredinin Arapçası kard (=القرض)'dır; Türkçe'de karz denir. Faizsiz borca **karz-1 hasen** adı verilir.

Faizli malî aracılığı bankalar ve bankerler yaparlar. Faiz ödeyerek topladıkları paralardan kredi verirler. Sistem, borç alıp verme esasına dayandığından kimse kimsenin ne kârına, ne zararına karşır.

Faizli borç, teminat gösterene verilir. Böyleleri az olduğu için toplanan parayı birkaç kişi alır. Böylece işin başında bir dengesizlik ortaya çıkar. 100.000 nüfuslu bir yerde dolaşımdaki para bir milyar lira olsa, malî aracılar bunun 300 milyonunu toplasalar, piyasada %30 civarında daralma olur. Bu para bin kişiye kredi olarak verilse, bu bin kişi o paranın geçici sahibi olur ve toplam paranın %30'una hükmetmeye başlar.

Borç, gelir getirici faaliyet değildir. Gelir onu iyi işletmekle elde edilir. Alacaklı taraf, işletme sorumluluğuna katılmadığından elde edilebilecek geliri paylaşmaya da hak kazanamaz.

İnsanlar, mal ve hizmet üretebilirler ama para üretmezler. Faizli borç, üretilemeyecek şeyden pay almak için verilir. O borçla birçok mal ve hizmet üretilebilir. Ama para üretilemeyeceği için ödeme gününden önce, piyasadaki para çekmek ve faizciye aktarmak gerekir. Yukarıdaki örnekte kredi miktarı 300 milyondur. Faiz %10 olsa, piyasadaki 330 milyon çekilir. Bunun doğurduğu para darlığını gidermek için acilen 330 milyona ihtiyaç olur. Bu paranın piyasaya inmesi zaman alacağından birçok kişi ve kuruluş, bunalmaya girer. Faiz oranı değişmezse ikinci yıl 363, dördüncü yıl 399,3, beşinci yıl 439,23 ve dokuzuncu yıl yaklaşık 700 milyon bankalara

geçer. Artık bu kadar parayı, kredi olarak alabilecek esnaf kalmaz. Bu sebeple paranın büyük bölümü diğer kentlere aktarılır. Esnafın ve halkın bir bölümü de başka yerlere göç eder.

Kredi faizleri, maliyete ekleneceği için halka yansımaları fiyat artışı şeklinde olur. Bankaya %10 faiz veriliyorsa fiyatlar en az %15 artar ki kredi kullananlar borçlarını kolay ödesinler.

Malî aracılar, tasarruf sahiplerine %5 faiz verseler, toplanan 300 milyonluk mevduat, 9 yıl sonra 465 milyona çıkar. Mevduat sahipleri %55 dolayında kazançlı gözükürler ama aslında kayıpları büyüktür. Fiyat artışları faiz gelirini tükettiği gibi anaparayı da tüketir. Meselâ şekerin kilosu 50 kuruşken %5 faizle bankaya 50 lira yatıran kişi, dokuz yıl sonra, anaparayla birlikte 81,5 lira alır. Bu arada şeker, faizin etkisiyle 175 kuruşa çıkar. Dokuz yıl önce 50 lirayla 100 kilo şeker alırken şimdi 81,5 lirayla yaklaşık 47 kilo alabilir. Böylece parası, yarı değerinin de altına düşmüş olur. Artık o bölge sıkılmış limon gibi olur. Bugün Türkiye'nin büyük bir bölümü böyledir. Eğer devlet kurumları olmasa ve aydan aya oraya merkezden para gitmese büsbütün boşalırlar. Bu gibi yerler, suni teneffüsle yaşatılan hastalar gibidirler. Allah'ın Elçisi şöyle buyurmuştur:

“Faiz geliri çok da olsa sonu darlığa döner.”¹

“Bir toplumda faiz ortaya çıkınca kıtlığa yakalanırlar. Bir toplumda rüşvet ortaya çıkınca da korkuya kapılırlar.”²

II- FAİZSİZ MALÎ ARACILIK

Faizsiz malî aracılık **karz-ı hasen** veya mudârebe yoluyla yapılır.

A- KARZ-I HASEN

Karz-ı hasen, faizsiz borca denir. Abdullah b. Mes'ud'un rivayetine göre Peygamberimiz şöyle demiştir:

“Her ödünç sadakadır.”³

1 Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 1, s. 395.

2 Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. IV, s. 205.

3 Abdülazîm b. Abdülkavî el-Münzirî, et-Terğîb v'et-terhîb, c. II, s. 163. Hadisi hasen isnadla Taberânî'nin bir de Beyhakî'nin rivayet ettiği ifade edilmektedir.

“Kim zor durumda bulunan bir kişinin sıkıntısını giderirse, Allah da onun dünya ve ahirette sıkıntısını giderir.”⁴

Hanefîler, karz için biçilen süreyi geçerli saymazlar. Onlara göre belli bir vade ile verilen karz hemen istenebilir.⁵ Çünkü karz-ı hasen bir iyilik ve ikramdır. Kişi, iyilik ve ikramını devam ettirmeye zorlanamaz. İsteddiği an ondan vazgeçebilir.⁶

Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinde de durum aynıdır. Karz için belirlenen vadeye uyma zorunluluğu yoktur. Ama süre belirleme alaklıya menfaat sağlamadığı için karz akdini bozmaz.⁷

Mâlikîlere göre karz için belirlenen süre bağlayıcıdır. Onunla ticari alacaklar için belirlenen süre arasında fark yoktur.⁸ Çünkü Peygamberimiz şöyle demiştir: “Müslümanlar şartlarının yanında olur.” (المسلمون عند شروطهم). Bir de taraflar bu sözleşmeyi karşılıklı ikale ve imzaya yetkilidirler.⁹ İ kale, karşılıklı rıza ile ortadan kaldırma, imza ise yürürlüğe koyma anlamına gelir.

Sonuç olarak karz-ı hasen kredi değildir. Çünkü sevap dışında bir geliri yoktur.

B- MUDÂREBE

Mudârebe, nakit para ile kurulabilen bir emek-sermaye ortaklığıdır. Tasarruf sahibine rabbü'l-mal, işletmeciyeye de mudârib denir. Mudârib, tasarruf sahibinden mudârebe akdi ile aldığı parayı, belli esaslar dâhilinde ekonomiye kazandırır.

Mudârebeye sermaye, bir kişiye ait olabileceği gibi birden fazla kişiye de ait olabilir. Sermayenin kullanılacağı şartlar, tarafların karşılıklı anlaşması ile belirlenir.

Eskiden mudârebe, sadece gerçek kişiler arasında olur, mudârib parayı bizzat işletirdi. Bu sebeple paranın, iş yapmaya yetecek büyüklükte olması gerekirdi. Günümüzde mudârebe yapan kurumlar ortaya çıktı. Bunları birbirinden ayırmak için gerçek kişiye işlet-

4 Müslim, Sahih, Zıkr 38; Ebû Davud, Sünen, Edeb 60; Tirmizî, Sünen, Birr 19.

5 Kemâlüddin b. el-Hümâm, Fethü'l-Kadir, Bulak 1316, c. V, s. 273

6 Kemâlüddin b. el-Hümâm, a.g.e. c. V, s. 273.

7 İbn Hacer, Tuhfe, Kard; c. V, s. 47; İbn Kudâme, el-Muğnî, c. IV, s. 384.

8 Mâlik b. Enes, el-Müdevvenet'ül-Kübrâ, c. IV, s. 141 vd.

9 İbn Kudâme, el-Muğnî, c. IV, s. 384.

meci mudârib, kurumlara da aracı mudârib demek uygun olur. Aracı mudâribin tek farkı, daha çok para toplamasıdır. Çünkü işletmeci mudârib, belli büyüklükteki tasarrufu kabul ederken bu kuruluşlar, küçük tasarrufları da kabul ederler.

İkisinin de ticarî işler yapması ve elde ettikleri kârı, anlaştıkları orana göre para sahibiyle paylaşmaları gerekir. Kusurlu ya da yanlış davranışları olmazsa meydana gelen zarara katılmazlar. Sözleşmede aksine bir madde yoksa parayı bir başka kişiye mudârebe sermayesi olarak da verebilirler.¹⁰

C- FAİZSİZ MALÎ ARACILIĞIN ETKİSİ

Banka, tasarruflara faiz garantisi verir. Faizsiz sistemde anapara bile garanti verilemeyeceği için fazla para toplanamaz. Toplananlar, genellikle yastık altı paraları olur.

Borçtan elde edilen her türlü gelir faizdir. Dolayısıyla bu paralarla açıkça ya da ticaret görüntüsü altında borç verilerek gelir elde edilemez. Mudârib, her türlü mal ve hizmetin üretimi, dağıtım ve tüketimi ile ilgili faaliyetlere bizzat katılır, riskler üstlenir ve bu yolla kazanç sağlamaya çalışır. Bunların tamamı ekonomik faaliyettir.

Piyasadaki bir milyar lira, yüz kere el değiştirirse 100 milyarlık iş görür. Onunla birçok mal ve hizmet üretilir, ama para üretilmez. Parada artış olması için piyasaya dışarıdan girmesi gerekir. Banka, faiz garantisi almadan borç vermez. O da mevduat sahibine faiz garantisi verir. Para, üretilmeyen bir mal olduğu için hem kendini hem de kredi kullananı, gücünün üstünde bir sıkıntıya sokar. Faizsiz sistemde ise mal ve hizmet üretimi yapılır. Eğer bir gelir elde edilirse para sahibine ondan pay verilir. Gelir yoksa bir şey verilmez. Mudâribin yanlış veya kusurlu bir davranışı olmadan zarar meydana gelirse para sahibi zarara katlanır. Her iki durumda mudâribin zararı, yaptığı işten gelir elde edememesi olur. Dolayısıyla bu sistem kimseyi gücünün üstünde bir şeyle sorumlu tutmaz.

Sanayici ve tüccar, parasını bizzat kullanır. Kullanılmayan paraları da mudâribler piyasaya çıkarınca piyasa canlanır.

---

10 Mecelle, 1413–1430. maddeler

Parasını faize veren, vade bitimine kadar onunla ilgisini keser. Ama faizsiz sistemde kişi, parasının akıbetini düşünerek piyasayı takip etmek zorunda kalır. Ortak olmanın verdiği güçle dikkatli ve etkili hale gelir. İlişkide olduğu kişileri tanımaya ve ne olup bittiği ile ilgilenmeye ihtiyaç duyar. Bu dikkat ve ilgiden dolayı zamanla o da girişimcilik özelliği kazanabilir.

Kredi sisteminde geniş kitlelerin gelir kaynağı ücretler ve maaşlardır. Ücretleri işverenler, maaşları da hükümet belirler. Sistem, hükümetleri işverenlerin etkisi altına soktuğu için büyük kitlelerin ekonomik gücü, bir kaç zenginın kararına bağlı olur. Bu zenginler artık o kitleleri köleleştirmiş olurlar.

Arapçada borca deyn (الدين) denir. Din de deyn kökündendir. Sözlüklerde (الدين) kelimesinin öne çıkan anlamı itaat ve ceza yani boyun eğme ve karşılık görmedir.¹¹ Doğru din, itaatin yalnız Allah'a yapıldığı dindir. Elçiler Allah'tan aldıklarını tebliğ ettikleri için elçiye itaat de Allah'a itaattir.

İçten samimî niyetle yapılan kayıtsız şartsız itaate ibadet denir. İbadetin Türkçe karşılığı kulluktur. Müslümanlar namazların her rekâtında şu ayeti tekrarlarlar: “(Allah’ım) Yalnız sana kul olur ve yalnız senden yardım isteriz” (Fatiha 1/5) Yalnız Allah’a kul olup başkasına olmamak, hürriyeti doruk noktasına çıkarmaktır.

Borç (الدين) insanı itaat altına sokar. Faizli sistem ise halkı zenginlere kul eder. Allah’tan başkasına kul olmayı yasaklayan İslâm, faizciliği şiddetle yasaklar. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

“Faizcilikten vazgeçmezseniz Allah ve Elçisi tarafından açılmış bir savaşla yüz yüze olduğunuzu bilin. Tevbe ederseniz ana mallarınız sizindir. Ne haksızlık edersiniz, ne de haksızlığa uğrarsınız.”

“Borçlu, darlık içinde ise, rahata çıkıncaya kadar beklenir. Bağışta bulunmanız sizin için daha hayırlıdır. Bunu bir bilseydiniz!” (Bakara 2/279-280)

Kredi sisteminin sebep olduğu dengesizlik, işsizliği getirir. Çünkü bu sistemde birçok mal, ihtiyaçtan fazla üretilir. Buna faizin

11 İsmail b. Hammad el-Cevheri, es-Sıhah, (Tahkik: Ahmed Abdulgafûr Attâr), Beyrut 1983, (دين) mad; Ragıp el-İsfahânî, Müfredât, (دين) mad; Lisanu'l-Arab, (دين) mad.

yol açtığı pahalılık eklenince mallar satılamamaya, fabrikalar kapanmaya başlar. Kapanan her fabrika, işsizler ve çaresizler ordusuna yenilerini ekler. Çünkü insanlar, köylerinden ve kentlerinden koparılıp sanayi bölgelerine yığılmış ve ücretleri dışında her türlü gelirden mahrum edilmişlerdir. İşsiz kalınca ücretten de mahrum olur ve istismara açık hale gelirler.

Faizsiz sistem, halkın teşebbüs gücünü topyekûn harekete geçirip servet dağılımını dengeli hale getirir. Bu da gereksiz yatırımları engeller. İnsanlar köylerini ve kentlerini terk etmek zorunda kalmazlar. Bu yapıda her türlü kriz, en az zararla atlatılır.

Faizsiz sistem serbest piyasayı öngörür. Paraya bir maliyet ödenmediği için faize bağlı fiyat artışı olmaz. Hem talep, hem rekabet artar. Kredi sistemi ise serbestlikten hoşlanmaz.

Serbest piyasada pahalılık ucuzluğun habercisidir. Bir yerde pahalılık olduğunu duyan, daha çok kâr etmek için malını oraya sürer. Kısa süre sonra bolluk ve ucuzluk başlar.

D- FAİZ VE KÂR PAYI

Kâr ticaretten, faiz borçtan elde edilir. Faiz ile kâr arasında tespit edebildiğimiz farklar şunlardır:

1. Faiz baştan belli olur. Borçlunun kâr veya zarar etmesi, faizi etkilemez.
Ticarette kâr baştan belli olmaz. 100.000 lirasını mudârebeye veren kişi dönem sonunda ne kadar kâr edeceğini bilemez. Kâr için en az iki işlem gerekir. Bunlardan biri alım, diğeri satımdır. Satışın daha yüksek fiyatla olması halinde kâr meydana gelir. 100 liraya alınan mal için 5 lira masraf edilse ve 106 liraya satılsa 1 lira kâr edilmiş olur.
2. Faizin hareket alanı dardır. Faiz için, belli bir vade ile borç vermek ve vade sonuna kadar beklemek gerekir.
Ticaretin alanı geniştir; 100 liraya alınan mal, hemen 120 liraya satılabilir.
3. Olmayan para ile mal alınabilir ama borç verilemez. Bir malı, vadeli 500 liraya alan kişi, onu peşin 600'e satabilir. Böylece hem 100 lira kâr eder, hem de kalan 500 lirayı bir süre kullanma hakkı elde etmiş olur.
Olmayan bir malı satmak da mümkündür; bunun için sipariş veya selem yolu kullanılır. Faizcilikte bunlar olmaz.

4. Mudârebede vade sonu kavramı borçtan farklıdır. Borçta vade sonu, borcu ödeme günü, mudârebede ise nakit sermayenin son kullanma günüdür. Mesela mudârebenin bitimi 31 Ağustos ise eldeki nakitler o gün kullanılabilir. Tasfiye 1 Eylül'de başlar. Bu tarihten sonra mallar nakde çevrilir, alacaklar tahsil edilir, sermaye çıkarılır ve bakılır; eğer bir kâr varsa paylaşılır. Zarar edilmişse sermaye sahibine yansıtılır. Mudâribin zararı bu süre içinde boşuna çalışmış olmaktır. Bu sebeple mudârebede kârın ne zaman paylaşılacağı önceden belli olmaz, sadece bir tahmin yapılabilir.

SEKİZİNCİ BÖLÜM
FAİZSİZ SİSTEMDE
FAİZ HİLELERİ

FAİZ HİLELERİ

Faiz yasağı krediye engel olunca hileli yollara gidilmiştir. Bunlar; **bey' bi'l-vefâ**, **bey' bi'l-istiğlâl** ve **muamele-i şer'iyyedir**.

I- BEY' Bİ'L-VEFÂ

Bey' bi'l-vefâ, bedelini iade edince geri almak üzere bir malı satmaktır. Aslında bu, rehin verip faizli borç alma işlemine satış görüntüsü veren bir uygulamadır. Hicrî 5. milâdî 11. yüzyılda Hanefî fakihler tarafından icat edilmiştir.

Buna göre paraya ihtiyacı olan kişi tarlasını, evini veya bir başka malını, daha sonra sattığı fiyata geri almak şartıyla peşin satar. Geri alma şartı, ya akit sırasında koşullar ya da önceden karara bağlanır. Mesela 10.000 liraya ihtiyacı olan kişi para sahibi ile %12'den anlaşsa bakılır; eğer yıllık kirası 1200 lira olan tarlası, dükkânı v.s. varsa onu para sahibine vefâ yoluyla 10.000 liraya satar, parayı alır ve yeri teslim eder. Artık o yerin gelirini para sahibi alır. Yer sahibi 10.000 lirayı getirirse yerini geri alır; yoksa orası temelli para sahibinin olur.

Taraflar birbirine vefâlı davranmak zorunda olduklarından buna bey'bi'l-vefâ, beyu'l-vefâ veya vefâ yoluyla bey denmiştir. Bu satış, bey' bi-şarti'l-vefâ, bey'u'l-câiz, bey'u'l-muâmele,¹ bey'u'l-emâne, bey'u'l-itâa veya bey'u't-tâa adlarıyla da anılır.²

Bey' bi'l-vefâ, yapısı ve sonuçları bakımından satış değildir. Ama kimi âlimler onu rehin, kimisi sahih satış, kimisi de fâsit satış saymıştır. Kimileri ise sahih satış ile rehinin, ya da rehin ile sahih ve fâsit satışın birleşmesinden oluşan yeni bir akit olarak görmüşlerdir. Bunu gayr-i sahih, yani bâtil sayanlar da vardır. Bunları tek tek inceleyelim.

A- BEY' Bİ'L-VEFÂYA REHİN DİYENLER

Bir bölüm âlim, bey bi'l-vefâ yoluyla satılan malı rehin, gelirini ise alacaklıya yapılmış hibe sayarlar. Rehin, borcu ödeyince geri

1 Muamele kelimesi borçtan elde edilen gelir anlamındadır. Alacaklı taraf, alacağına karşılık maldan yararlanmak için böyle bir iş yaptığından buna beyu'l-muamele denmiştir. (İbn Abidîn, Reddû'l-muhtâr, Kahire, c. V, s. 276)

2 İbn Abidîn, a.g.e. c. V, s. 276.

almak üzere verilen maldır.³ Borç ödenmezse alacaklı o malı satıp alacağını alır, artanı mal sahibine verir.

Es-Seyyid el-İmam,⁴ çağdaşı Ebu'l-Hasen el-Maturîdî'ye şöyle der: “Bey bi'l-vefâ halk arasında yaygınlaştı; büyük karışıklık oluyor. Sen rehin olduğuna fetva veriyorsun, ben de öyle diyorum. İmamları toplayarak bu görüş üzerinde ittifak etmemiz ve halka açıklamamız uygun olur.”

Ebu'l-Hasen der ki: “Bugün bizim fetvamıza değer verilir. Bu da halk arasında yaygınlaştı. Kim karşıysa çıksın, delilini getirsin.”

El-İmam el-Emîr'e sorulur: “Birisi üzüm bağının yarısını bey bi'l-vefâ ile sattı; üzüm yetiştirdi, satıcı ve müşteri aileleriyle geldiler, yarısını biri, yarısını diğeri aldı. Satıcı bedeli ödeyip bağı geri alsın müşterinin aldığı üzüme karşılık bir şey isteyebilir mi?”

El-Emîr dedi ki: “Müşteri üzümü, satıcının rızası olmadan almışsa bedelini isteyebilir; rızasıyla almışsa onun hibesi olur. Bu, aslında bir rehindir. Rehin alan, rehin edilen malın gelirinden yiyemez. Yerse bedelini vermesi gerekir. Bu, tam görüş birliğine dayanır. Ben derim ki; bu satışın gayesi müşterinin maldan yararlanmasını sağlamaktır. Öyleyse o ürün bu kişinin rızasıyla alınmış demektir. İster bağı tamamını, ister bir kısmını satsın, bir uyuşma olduğu için müşteri ürün bedelini istememelidir.”⁵

Ömer Nasuhi Bilmen'e göre de bey bi'l-vefâyâ, her ne kadar satış dense ve taraflar “sattım, aldım” sözlerini söyleseler de örfte rehindir. İşlem bittikten sonra satıcı, “malımı falancaya rehin verdim” müşteri de “falanın malını rehin aldım” der. Akitlerde ağızdan çıkan sözlere ve ifade biçimine değil, o sözlerin ne maksatla söylendiğine bakılır. Dolayısıyla söz konusu akit aslında rehin akididir.⁶ Bu görüş oldukça yaygındır.⁷

Bey bi'l-vefâ rehin sayılırsa şu hükümler geçerli olur:

-
- 3 Mecelle'de rehin şöyle tarif edilmiştir: “Rehin, bir malı andan istiyfası mümkün olan bir hak mukabilinde mahbûs ve mevkûf kılmaktır.” (Mecelle m. 701)
  - 4 Bu zat es-Seyyid Ebû Şüca' olabilir. Ancak bu konuda açık bir ibareye rastlamadım.
  - 5 İbn Kâdî Simâve (Bedreddin Simâvî ö. 823 h./1420 m.) Câmi'u'l-fusûleyn, Kahirre 1300, c. I, s. 234, 235.
  - 6 Ömer Nasuhi Bilmen, Hukukî İslamiyye Kamusu, c. VI, s. 127.
  - 7 Câmi'u'l-fusûleyn, c. 1, s. 234; el-Fetâvâ'l-Bezzaziyye, c. IV, s. 405.

1. Rehini alan o mala sahip olamaz.
2. Taraflardan biri diğerinin izni olmadan o malı satamaz.
3. Müşteri malı bir başkasına normal bir satışla satıp teslim etse ve gözden kaybolursa ilk satıcı, malı bu şahıstan isteyebilir. Çünkü malın asıl sahibi odur; ikinci müşteri ona sahip olma hakkını kazanamamıştır. Sonra birinci müşteri ortaya çıksa malı bu şahsın yani ilk satıcının elinden alıp saklayabilir. İlk satıcı ile ilk ve ikinci müşteriler ölseler birinci satıcının mirasçıları ikinci müşterinin mirasçılarına karşı dava açıp malı geri alabilirler. Birinci müşterinin mirasçıları da birinci satıcının mirasçılarından malı alıp murislerinin alacağı ödeninceye kadar saklayabilirler.⁸
4. Malın alıcı elinde telef olması halinde değeri borca sayılır. Malın kıymeti borçtan az ise satıcı kalan borcu öder. Eğer fazla ise bakılır: Mal, alıcının haksız fiili ile telef olmuşsa alıcı üst tarafını satıcıya öder, haksız fiil yoksa bir ödeme olmaz.
5. Malın vergisi, giderleri, tamiri, zekâtı ve şüf'a hakkı satıcıya aittir. Malın bu yolla el değiştirmesi satış değil rehin olduğundan bu akit başkaları için şüf'a hakkı doğurmaz.
6. Taraflardan biri ölünce akdi fesih hakkı varislerine geçer.
7. Müşteri alacağını tahsil etmedikçe bey bi'l-vefâ ile satın aldığı mala satıcının diğer alacaklıları müdahale edemez.
8. Alıcı, satıcının izni olmadan malı kullanamaz, gelirden faydalanamaz ve tüketemez. Aksi halde tazmin etmesi gerekir. Meselâ bey' bi'l-vefâ ile aldığı bahçenin meyvesini izinsiz yiyen veya kuru dallarını yakan alıcı, bedelini öder. Bunlar satıcının izniyle olursa hibe sayılır. Ancak satıcı bu izni her an kaldırabilir.
9. Alıcı, bu malı satıcıya (asıl sahibine) kiralayamaz. Aksi halde akit bâtil olur ve kira bedelinin ödenmesi gerekmez. Demek ki, vefâ yoluyla satışın rehin sayılması halinde bey'bi'l-istiğlâl mümkün olmaz. Bu konu ileride gelecektir.
10. Satıcı borcunu ödeyince malı geri alır.

Rehin akdi yapılırken alacaklının rehinden yararlanmasının şart koşulması çoğunluğa göre faizdir ve haramdır. Bazı fakihler ise faiz saymamış ama mekruh görmüşlerdir.⁹ Bey' bi'l-vefâda maldan yararlanma akit sırasında açıkça şart koşulmasa bile örf haline gel-

8 Câmi'u'l-fusûleyn, c. 1, s. 235.

9 İbn Abidîn, Reddû'l-muhtâr (Kahire), c. VI, s. 522

diği için şart koşulmuş sayılır. Çünkü “aldım, sattım” sözleri boşuna değil, alacaklı o malı, kendi malı gibi kullansın diye söylenir.

Sonuçta bu, alacaklıya menfaat sağlayan borç olduğu için bir kısım Hanefilere göre haram, bir kısmına göre ise mekruh olur. Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîler, böyle bir rehin akdini menfaat sağlayan borç sayarak caiz görmezler.¹⁰ Doğru görüş budur. Bunun borçtan gelir elde etme olduğu ve faiz sayılacağı açıktır.

B- BEY' Bİ'L-VEFÂYI SAHİH SATIŞ SAYANLAR

Ahmed b. İsâ el-Keşşî'nin (ö. 550/1155) Ebû Hafs Ömer en-Neseffî'den yaptığı nakle göre onun döneminde âlimler bey' bi'l-vefânın sahih satış olduğu görüşünde birleşmişler. Taraflar bir şart koşmadan akit sırasında “aldım-sattım” deyip gerçek niyetlerini gösteren bir şey söylemediklerinden sözlerine bakıp karar vermişler. Çünkü içinden bir yıl sonra boşamayı kararlaştırarak bir kadınla nikâhlananın nikâhı müt'a¹¹ değil sahih nikâh sayılır.

Vefâ yoluyla satışta borcun garantiye alınması yanında alıcının maldan faydalanması maksadı da vardır. Hem alıcının maldan faydalanmasına müsaade etmek hem de onu rehin saymak mümkün değildir.

Ömer en-Neseffî'nin bir soruya verdiği cevap şöyle nakledilir:

“Soru -Dükkânımı sattım, sonra müşteri bunun bey bi'l-vefâ olduğunu iddia ederek bedeli iade edip dükkânı teslim almamı istedi. Ben de bunun kesin satış olduğu iddiasında bulundum.

Cevap -Doğru söz, senin sözündür.

Soru- Aslında benim kararım parayı verip dükkânı geri almaktı, onunki de öyleydi. Ben şimdi yemin edebilir miyim?

Cevap -Bu karar, akitten önce söylenmiş ve akit sırasında içinizde saklı kalmış bir karardır. Ne akitten önce konuşulana, ne de

10 Ahmed b. Hacer el-Heytemî, Tuhfet'ül-muhtac bi şerh'il-minhac, c. V, s. 48, Karz; el-Haraşî, alâ muhtasar-i Seydi Halil, Beyrut, c. V, s. 250; Ahmed b. Abdullah el-Kârî, Mecellet'ül-ahkâm'ış-şer'iyye, m. 973.

11 Burada müt'a kelimesi belli bir süre ile sınırlı nikah yani nikah-ı muvakkat anlamındadır. Bu nikahı, ehl-i sünnete mensup fakihlerin büyük çoğunluğu geçersiz (batıl) sayar.

akit sırasında dile getirilmeyene bakılır. Kullanılan sözler satış içindir, rehin için değildir. Öyleyse yapılan akit kalıcı olur.”¹²

Kâdîhan’a¹³ göre, akit sırasında “aldım-sattım” sözleri söylenirse bu rehin olamaz. Taraflar akit esnasında, satışı feshetme şartı koyarlar veya bunun bey’ bi’l-vefâ olduğunu belirtirlerse satış fâsîd olur. Ama satış, şartsız yapılır sonra vefâ şartı, karşılıklı vaat şeklinde belirtilirse satış câiz, şart bağlayıcı olur. Ebû Hanîfe’ye göre fâsîd şart akit bittikten sonra akde eklenebilir.¹⁴ Böyle bir vefâ şartına uymak gerekli olur, çünkü insanların buna ihtiyacı vardır.¹⁵

Bey’bi’l-vefâyı sahih sayanlara göre ondan şu sonuçlar doğar:

1. Alıcı malı kullanabilir, kiraya verebilir, meyve vs. gelirlerinden faydalanabilir. Eğer mal taşınmaz ise teslim almadan kira akdi yapabilir.
2. Yılın bir bölümü geçtikten sonra satıcı parayı iade edip akdi bozarsa elde edilen gelir on iki eşit parçaya bölünür ve alıcı, yılın o bölümüne düşen payı alır.
3. Malın vergisi, tamir ve ıslah masrafları ve diğer giderler alıcıya aittir. Satıcı masrafları üstlenmişse kendi arzusuyla yaptığı bir iyilik sayılır.
4. Bedeli veya malı geri vererek akdi bozma vaadi bir şart olarak akde eklenmişse ona uymak gerekir. Çünkü Ebû Hanîfe’ye göre akde sonradan eklenen fasid şart aslına eklenmiş olur ve akdi fasid etmez. İmameyn¹⁶ bunu kabul etmez.
5. Malın değerini düşüren bir kusur meydana gelse, meselâ ev harap olsa satıcı geri almaya zorlanamaz. Çünkü geri alma, aslında yeni bir satıştır.
6. Mal, alıcının elindeyken telef olsa taraflardan birinin değerinde hakkı kalmaz.

12 el-Fetâvâ’l-Bezzaziyye, c. IV, s. 406.

13 Kâdîhan, Fahrüddin Hasen b. Mansur b. Mahmud (öl. 592 h./1196 m.) meşhur Hanefî müelliflerindendir. Fergana bölgesi Türk şehirlerinden Özcend veya Özkent’lidir. Fetâvâ Kâdîhân veya el-Fetâvâ’l-Hâniyye mezhebin önemli kaynaklarından. (Ahmet ÖZEL, Hanefî Fıkıh Alimleri, Ankara 1990, s. 56.)

14 Bedreddin Simâvî, a.g.e. c. 1, s. 237.

15 Bedreddin Simâvî, a.g.e. c. 1, s. 237, el-Fetâvâ’l-Bezzaziyye, c. IV, s. 406-407.

16 İmameyn yani iki imam; Ebû Hanîfe’nin talebeleri Ebû Yusuf ve Muhammed’dir.

7. Alıcı malı başkasına satamaz satarsa asıl mal sahibi bu satışı bozabilir. Çünkü bey' bi'l-vefâ, sahih satışın bütün sonuçlarını doğurmaz.¹⁷

Bize göre böyle satış olmaz. Müşteri malı satamayacaksa onu almamış demektir. Mülkiyet hakkı doğurmayan satış, satış değildir.

Sahih satışta, satıcı bedeli iade edip satışı bozamaz. Satış bozma, alıcı ile satıcının karşılıklı anlaşması ile olur.

Deniyor ki, satıcı akdi bozarsa maldan elde edilen gelir 12 eşit parçaya bölünür ve alıcı, yılın o bölümüne düşen payı alır. Yani bir üzüm bağı bey bi'l-vefâ ile satılıp 8 ay sonra geri alınsa, o seneki üzümün 8 payı müşterinin 4 payı bağ sahibinin olur. Sahih satışta böyle bir şey olamayacağı için iyice anlaşılıyor ki asıl maksat satış değil, satış görüntüsü altında faizli borç vermektir.

C- BEY' Bİ'L-VEFÂYA FASİT SATIŞ DİYENLER

Vefâ veya fesih şartıyla satışın, akdi bozacağını söyleyenler bey' bi'l-vefâyı fasit satış sayarlar. Onlara göre bu satıştan şu sonuçlar doğar:

1. Taraflardan her biri, bey bi'l-vefâyı feshedebilir.
2. Alıcı malı teslim aldıktan sonra kiraya vermişse kira bedelini alabilir, ancak satıcıya kiraya veremez. Çünkü zaten bu malı ona geri vermek zorundadır.
3. Vefâ şartı, normal satıştan sonra eklenirse Ebû Hanîfe'ye göre akdin aslına eklenmiş sayılır ve satış fasit olmaktan kurtulur. Ebû Yusuf ile Muhammed'e göre böyle bir şart akdin aslına eklenmiş sayılmaz.¹⁸

Bize göre bunu fasit satış saymak, malı iade edinceye kadar müşteriyi ondan yararlandırmak içindir. Malın mülkiyetinin alıcıya, bedelin mülkiyetinin de satıcıya geçmesini engelleyen bir satış ancak bâtil olabilir ve hiçbir hüküm doğurmaz.

D- BEY' Bİ'L-VEFÂYI YENİ BİR AKİT SAYANLAR

Kimi âlimlere göre bey' bi'l-vefâ, yeni ve bileşik bir akittir. Bu konuda da iki görüş vardır. Birincisine göre vefâ şartı, akit sırasın-

17 Bedreddin Simâvî, a.g.e. c. 1, s. 237- 238.

18 el-Fetâvâ'l-Bezzaziyye, a.g.e. c. IV, s. 407.

da söylenmezse sahih satış ile rehin birleşmiş, alıcıya göre satış, satıcıya göre rehin olur. Bunun sonuçları şöyledir:

1. Müşteri aldığı maldan kendi malı gibi istifade eder.
2. Satıcının bedeli iade etmesi durumunda alıcı bunu kabul edip malı geri vermek zorunda kalır.

Bu görüş de kabul edilemez. Bir akdin yapılabilmesi için icab ile kabulün, yani taraflardan birinin sözünün diğerininkine uygun olması gerekir. Taraflardan biri satışı, diğeri de rehini kastederse böyle bir akit bătıl, yani hiç yapılmamış sayılır. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

“Müminler, mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; karşılıklı rızaya dayalı ticaretle olursa başka. Kendi kendinizi öldürmeyin. Allah, size karşı merhametlidir.” (Nisa 4/29)

İkinci görüşe göre bey' bi'l-vefâ sahih satış, fâsit satış ve rehinin birleşmesinden oluşan yeni bir akittir. Alıcının maldan faydalanması açısından sahih satış, iki tarafın fesih yetkisine sahip olması açısından fâsit satış ve alıcının malı başkasına satamaması, telef olduğu takdirde borcun düşmesi ve malda tahribat olunca borcun o miktarda azalması açısından rehin hükmündedir. Bu görüşte olanlar, bey' bi'l-vefâyı bu üç akitten oluşan ama rehin tarafı ağır basan bir akit sayarlar. Mecelle bu son görüşü kabul etmiştir.¹⁹

Buna göre maldan doğacak menfaatlerden bir kısmının yahut tamamının alıcıya ait olması şart koşulabilir. Meselâ vefâ yoluyla satılan bağın üzümlüğün satıcı ile alıcı arasında yarı yarıya paylaşılması şart koşulsa şarta uymak gerekir. Hâlbuki rehinde koşulacak böyle bir şartı rehin veren her zaman değiştirebilir.

Bunlar akdi zürafaya benzetirler. Çünkü zürafada deve, sığır ve kaplanın özellikleri vardır.²⁰

19 Bey' bi'l-vefâ, bir kimse bir malı ahara semen-i reddettikte geri vermek üzere şu kadar kuruşa satmaktır ki müşteri mebi' ile intifa eylesine nazaran bey'-i caiz hükmünde ve tarafeyn bunu feshe muktedir oldukları cihetle bey'-i fasid hükmünde ve müşteri mebi'i ahara satmadığı cihetle rehin hükmündedir (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, md. 118).

20 İbn Abidin, a.g.e. c. V, s. 277.

E- BEY Bİ'L-VEFÂYI BÂTİL SATIŞ SAYANLAR

Bey bi'l-vefâ'nın bâtil sayılması, Alauddin Bedr'in görüşü, el-Merginânî ve evladının tercihidir. el-Fetâvâ'l-Bezzâziye yazarı Muhammed b. Muhammed el-Kerderî (ö. 827/1424) kendi çağında-ki ulemanın bu görüşte olduğunu ve fetvanın buna göre verilmesi gerektiğini ifade eder.²¹ Doğrusu budur.

Bâtil satış hiçbir sonuç doğurmaz. Mal teslim edilirse müşterinin elinde sadece emanet olur. Çünkü Hanefîlere göre fasit satış, özü doğru ama bazı şartları meşru olmayan satıştır. Bâtil satış ise hiçbir hukuki sonuç doğurmayan satıştır.²²

Sonuç olarak bey' bi'l-vefâ, rehin verip faizli borç alma işleminde satış görüntüsü vermekten başka bir anlam taşımaz. Bu yolla elde edilen gelir, faiz olur.

II- BEY' Bİ'L-İSTİĞLÂL

Bey' bi'l-istiğlâl (البيع بالاستغلال), malı satıcısına kiralama şartıyla yapılan bey' bi'l-vefâdır.²³ İstiğlâl, bir şeyin kâr ve gelirini istemek demektir. Bir taşınmazı bey' bi'l-vefâ ile alan onu ya kullanır ya da kiraya verir. Kiraya vermenin yaygın şekli satıcısına kiralamaktır. Böylece mal asıl sahibinin elinden çıkmamış olur.

Bey' bi'l-vefâ için söylenenler bey' bi'l-istiğlâl için de geçerlidir. Bey' bi'l-vefâya karşı çıkanlar aynı gerekçelerle buna da karşı çıkar ve şunu ilâve ederler: “Bey' bi'l-vefâ yoluyla satılan mal, satıcısına kiraya verilirse satıcı, rehin verdiği malı için kira öder ki bu hukuken mümkün değildir.”²⁴

Halkın ödünç bulma ihtiyacını öne sürerek bey' bi'l-vefâyı kabul edenler, aynı gerekçe ile bey' bi'l-istiğlâlî de kabul ederler ama kiralamanın malın tesliminden sonra yapılması gerektiğini söylerler. Bir, teslim alınmadan satılabileceğini öne sürerek teslim alınmadan kiralanabileceğini söyleyenler de vardır.

21 İbn'ül-Bezzâz, Muhammed b. Muhammed el-Kerderî (ö. 827 h./1424 m.) el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye, (el-Fetâvâ'l- Hindiyye ile beraber) Bulak, 1310, c. IV, s. 408.

22 Bilmen, a.g.e. c. VI, s. 6 ve 89.

23 Bey' b'il-istiğlâl, bayi bir malı isticar etmek üzere vefâen bey etmektir. Mecelle, md. 119.

24 el-Fetâvâ'l-Bezzâziye, c. IV, s. 419.

Bey' bi'l-istiğlâli kabul edenlere göre mal sahibi, vefâ yoluyla sattığı malını, sözleşmede belirtilen kira bedeli karşılığında kullanabilir. Kira süresi bittiği halde malı kullanmaya devam ederse önceki kirayı değil emsal kira (ecr-i misil) öder. Süre bitiminden sonra kira ödemek gerekmediğini söyleyenler de vardır.²⁵ Vefâ yoluyla sattığı malı kiralayarak elinde tutan satıcı, onu müşterinin izni olmadan başkasına satamaz.

Bey bi'l-istiğlâl de bey' bi'l-vefâ gibi faizli işleme satış görüntüsü vermekten başka bir şey değildir. Dolayısıyla bu işlemlerin her ikisi de caiz olmaz.

III- MUAMELE-İ ŞER'İYYE

Muamele-i şer'iyye, şeriata yani hukuka uydurulmuş işlem demektir. Alım satım görüntüsü altında faizli borç için başvurulmuş hilelerden biri de budur. Mesela %20 ile 100 lira borç alacak olan, para sahibinin bir malını, bir yıl vadeli 120 liraya satın alır. Sonra o malı ona peşin 100 lirayı satar. Böylece 100 lira almış ve bir yıl vadeli 120 lira borçlanmış olur. Burada maksat mal almak değil hukuka karşı hiledir. Çünkü kimse bir malı, geri vermek için satın almaz.

Bu tür satışlara beyu'l-ıyne veya ıyne satışı denir. Belh²⁶ ulemasının, bunu meşru göstermek için şöyle dediği nakledilir:

“Zamanımızda ıyne usulüyle yapılan satışlar çarşı pazarda yapılmakta olan satışlardan hayırlıdır.”

Serahsî şöyle der: İyne, 10 değerindeki bir malı 15'e satmaktır; şu maksatla ki, ödünç almak isteyen taraf, tekrar o malı satıcıya peşin 10'a satsın. Bu, menfaat sağlayan borç anlamındadır.²⁷

Ebû Yusuf'un şöyle dediği iddia edilmiştir: “İyne caizdir ve sevabı vardır. Sevabının olması, haramdan (yani faizden) kaçınmayı sağlamasından dolayıdır.²⁸

Ankaravî adlı fetva kitabında şu ifade yer alır: “Bakkâlî'nin tefsirine bakılırsa muamele-i şer'iyye İmam Muhammed'e göre

25 Selîm Rüstem Bâz, Şerhu'l-Mecelle, Beyrut 1406/1896, s. 68.

26 Belh, Horasan bölgesinde bir şehrin adıdır. (Mucem'ül-Büldan)

27 Serahsî, el-Mebsût, c. XIV, s. 36.

28 Fetâvâ Kâdîhan, c. II, s. 279-280.

mekruh, Ebû Yusuf'a göre caizdir, Ebû Hanîfe de bu görüştedir. Zebahrî şöyle demiştir: İmam Muhammed'in muhalefeti, borç verildikten sonra yapılan muamele ile ilgilidir. Satış yoluyla para verilirse bunun caiz olduğu ittifakla kabul edilmiştir."²⁹

Ömer Nasuhi Bilmen, İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu'nda konuya iki ayrı bölümde yer verir. Biri "Nükûd-i Mevkûfe'nin Tenmiyesi" diğeri de "Karz=Borç Almaya Dair Bazı Meseleler" başlığı altındadır. "Nükûd-i Mevkûfenin Tenmiyesi" başlığı altında yaptığı değerlendirme şöyledir:

"Muamele-i şer'iyye yapmadan alınan gelir kesin haramdır. Muamele-i şer'iyye olursa Ebû Yusuf'a göre faiz kalkar, helâl olur.

Şöyle ki, meselâ vakıf yöneticisi borç alacak kimsenin bir malını vakıf adına peşin yüz liraya satın alır, sonra o malı parasını bir sene sonra almak üzere o kimseye vakıf adına yüz on liraya satarsa bu meşru bir işlem olur...

Bu şer'î çıkış yoludur, bununla haramdan kaçılmış olur. Yetimin veya vakfın malını veli veya vakıf yöneticisi bir kimseye gelersiz borç veremez; faiz alması da haramdır. O halde meşru bir alım satım yoluyla bunlara gelir sağlanmış ve faize girilmemiş olur. Bu, hikmetli dinin gösterdiği bir esneklik, bir kolaylık ve bir yardım demektir.

Resulü Ekrem, sallâllahü aleyhi ve sellemden bunun bir benzeri rivayet edilmiş; bununla emir buyurdıkları bildirilmiştir.

Artık bu işlemi, gayri meşru bir hile saymak doğru değildir. Bu ümmet bir muamelenin meşru olup olmadığını ancak o değerli Elçi'den bizzat veya bir vasıtayla bilebilir. Bir işlemin meşru olduğu, Peygamberimiz tarafından haber verildiği takdirde artık onun gayri meşru olduğunu kim söyleyebilir?"³⁰

Ömer Nasuhi Bilmen, "Karz=Borç Almaya Dair Bazı Meseleler" başlığı altında aynı konuyu şöyle değerlendirmiştir:

"Borçluyu bir muamele-i şer'iyye kapsamında fazla ödeme yükü altına sokmak caiz ise de fakihlerin çoğuna göre mekruh olmaktan uzak değildir.

Bir kimse bir şahsa mesela 1000 kuruş borç verip 100 kuruşluk malını ona 300 kuruşa satsa o da bu malı yüz kuruşa Zeyd'e satsa Zeyd de yine 100 kuruşa o kimseye satsa bu satışlar sahih olur. Çünkü bunlar alım satım mahiyetindedirler. Bu maksatla yapılan

29 Ankaravî, Muhammed Efendi (ö. 1099/1688), Şeyhülislâm, Fetâvâ'l-Ankaravî, Matbaa-i Amire, c. 1, s. 338.

30 Ömer Nasuhi Bilmen, Hukuk-ı İslâmiyye Kamusu, c. V, s. 47-48.

satıma “**Bey-i iyne**” denir. Böylece alacaklı, 200 kuruş kazanç elde etmiş olur. Ama bu işlem mekruh olmaktan kurtulamaz. Hatta bazı zatlara göre haramdır, bir faiz konusudur.

Fakat bu işlemler, İmam Ebû Yusuf’a göre caizdir. Bunlar bir hayırlı işe hizmet için yapıldığı ve ayrıca alım satım mahiyetinde olduğu için de güzeldir. Faizden kurtulmak için meşru bir çözümdür. Bunlar, menfaat sağlayan borç işlemi değil, aksine menfaat sağlayan satım işlemidir. Akitler başka başka özelliklerde olduğundan bir akdin meşru olmaması diğerinin de meşru olmamasını gerektirmez. Aslında karz-ı hasen, yani alacaklı için bir menfaat gözetmeden yalnız Allah rızası için borç vermek pek güzeldir. Fakat her zaman bu yüksek insanî görevi yerine getirecek zatlar bulunamaz. Artık insanların ihtiyacını hafifletmek için böyle bir çıkış yoluna başvurma azimete aykırı olsa da ruhsata³¹ aykırı olmaz.

Fethü’l-Kadîr’de deniyor ki, böyle bir işlemde mekruhluk yoktur. Ancak bu, karz-ı hasen şeklinde yapılacak iyiliklerden uzaklaştırdığı için önceliği olan bir yol değildir.

Hatta deniyor ki, borçlu alacaklıdan satın aldığı bir malı dışardan başkasına daha az fiyatla satsa da bu mal bir aracı vasıtasıyla alacaklıya tekrar dönmezse bu bir “**bey-i iyne**” sayılmaz. Bunun mekruh olmadığı konusunda görüş birliği vardır. İmam Ebû Yusuf’un uygun gördüğü de bu şekilde olan bir satım işlemidir. Çünkü alacaklının bu maldan alacağı fazla bedel, veresiye sattığı için bekleyeceği müddete karşılık olur. Borçluya bu malın karz-ı hasen şeklinde verilmesi ise mendubtur, yoksa vacip değildir. Artık bu işlem bir **bey’-i iyne** olmaz. Aksi takdirde her satışı bey-ı iyne sayıp mekruh görmek gerekir...”³²

A- MUAMELE-İ ŞER’İYYE ŞEKİLLERİ

Muamele-i şer’iyyenin birçok şekli vardır:

1- Borç Almak için Yapılan Muamele-i Şer’iyye

Bunun çeşitli usulleri vardır:

1. Bir kişi 10’a 12 hesabıyla yani %20 ile borç almak isterse bir malını borç alacağı kişinin önüne koyar ve mesela, “Bunu sana 100 liraya sattım” der. O da onu satın ve teslim alarak 100 lirayı öder. Sonra “Bu malı bana, bedelini

31 Azimet, şer’î hükümlerin ilk hali yani insanların normal durumda yapacakları halidir. Ruhsat ise özürleri sebebiyle hafifletilmiş halidir. Yolculuk halinde Ramazan orucu tutmak azimet, kazaya bırakmak ruhsattır. Birisinin malını telef etme yasağı azimet, ölüm tehdidi (ikrah) altında telef etmek ruhsattır.

32 Bilmen, a.g.e, c. VI, s. 100-101.

bir yıl sonra ödemem şartıyla 120 liraya sat.” der ve o fiyata geri alır. Böylece borçlu, istediği 100 lirayı elde etmiş, sattığı mal tekrar kendine dönmüş ve bir yıl vadeli 120 lira borçlanmış olur. İhtiyatlı olmak için tarafların ne yapacaklarını kararlaştırıp sonra “Aramızdaki konuşmalar ve şart geçersizdir.” demeleri ve daha sonra da yukarıdaki gibi bir satış yapmaları tavsiye edilmiştir.

2. Borçlunun elinde malı olmazsa bu defa para sahibi bir malını borçluya, bir yıl vadeli 120 liraya satar ve teslim eder. Sonra borçlu o malı üçüncü şahsa, peşin 100 liraya satar ve teslim eder. Daha sonra bu şahıs onu alacaklıya peşin 100 liraya satarak bedelini ondan alır ve borçluya verir. Böylece bu üçüncü şahıs borçtan kurtulmuş, mal 100 lira karşılığında alacaklıya dönmüş ve karşı tarafın ona bir yıl vadeli 120 lira borcu olmuş olur.
3. Bir başka yol şöyledir: Alacaklı, bir malını borçluya vadeli 120 liraya satar ve teslim eder. Sonra borçlu onu üçüncü şahsa satar. Malı teslimden önce veya sonra satışı bozar ve onu ilk sahibine peşin 100 liraya satar. Böylece eline 100 lira geçmiş ve 120 lira borçlanmış, mal da tekrar ilk sahibine dönmüş olur.

Alacaklı, her ne kadar sattığı malın bedelini henüz tahsil etmeden daha az fiyatla müşteriden geri almış olsa da bu arada müşteri ile bir üçüncü şahıs arasında alım satım yapılmış olması sebebiyle bu satım caiz olmuş olur.³³

4. Bir diğer usul şöyledir: Alacaklı, borçluya mesela 100 lira borç verir. Sonra bir malını ona, bedeli bir yıl sonra ödenmek üzere 20 liraya satar. Borçlu malı teslim aldıktan sonra üçüncü şahsa hibe ve teslim eder. Bu şahıs da onu alacaklıya hibe ve teslim eder. Konu ile ilgili bir fetva şöyledir:

“Soru – “Zeyd Amr zimmetinde karzdan olan altıyüz kuruş için doksan kuruş ribh ilzam itmek istedikde bir kitabımı doksan kuruşa bir sene tamamına dek bey-i sahih ile Amr’a bey ve teslim Amr dahi kabz itdikten sonra Amr ol kitabı Bekr’e hibe ve teslim idüb Bekr dahi Zeyd’e hibe ve teslim eylese Zeyd sene tamamında

---

33 Kâdîhan a.g.e, II. s. 279. Kolay anlaşılmasını sağlamak maksadıyla aktarma sırasında manayı bozmayacak değişiklikler yapılmıştır.

doksan kuruşu Amr'dan talep itdikde Amr mücerred kitab sana vasıl oldu deyu virmemeye kadir olur mu?

el-Cevab -Olmaz.”³⁴

Fetvânın sadeleştirilmiş şekli:

Soru –“Zeyd, Amr'da olan 600 kuruşluk alacağından dolayı 90 kuruş gelir elde etmek istediğinde bir kitabını, sahih bir satışla bir yıl vadeli 90 kuruşa Amr'a satıp teslim etse, Amr da kitabı teslim aldıktan sonra Bekr'e bağışlayıp teslim etse, Bekr de Zeyd'e bağışlayıp teslim etse, Zeyd sene sonunda 90 kuruşu isteyince Amr, kitap senin eline geçti, diyerek parayı vermezlik edebilir mi?

el-Cevab -Edemez.

2- Borcun Vadesini Uzatma

Kâdîhan'ın konuyla ilgili ifadesi şöyledir:

“Bir kişinin başkasında 10 dirhem alacağı olsa, vadeyi uzatmak ve alacağımı 13 dirheme çıkarmak istese ne yapar?”

Fukaha demişlerdir ki, 10 dirhemlik alacağı karşılığında borçludan bir şey satın ve teslim alır. Sonra onu borçluya, bedeli bir yıl sonra ödenmek üzere 13 dirheme satar. Böylece haramdan kaçınmış olur.³⁵

B- MUAMELE-İ ŞER'İYYENİN FARKI

Muamele-i şer'iyye, alım satım görüntüsü altında faizli borç vermek için başvuru hiledir. Alım satım görüntüsü onu bazı yönleriyle geleneksel faizden farklı kılar. Şimdi o farkları görelim.

1- Faiz işlemiyle muamele-i şer'iyye arasında şekil farkı vardır. Şeyhülislâm Ankaravî Muhammed Efendi bunu şöyle açıklar:

“Bir kimse bir şahıstan, daha fazla ödeme şartıyla 10 dirhem borç istese caiz olmaz. Çünkü bunda riba (faiz) vardır. Bunun çözümü şöyledir: Alacaklı, 10 dirhem değerindeki bir elbiseyi, aralarında belirledikleri yüksek bir fiyatla ona satar. Sonra bir üçüncü şahsa 10 dirhem borç verir. Bu şahıs, müşterinin elindeki malı peşin 10 dirheme satın alır. Daha sonra bu malı, borçlu olduğu kişiye 10 dirhem borcuna karşılık satar ve borcundan kurtulur. Böylece elbi-

34 Çatalcalı Ali Efendi, Şeyhülislâm, (v. 1103/1692), taş basma tarih ve yer yok. s. 301.

35 Kâdîhan a.g.e, II. s. 279.

se tekrar ilk sahibine ulaşmış ve bu şahıs, elinden çıkan 10 dirheme karşılık daha fazla alacaklı hale gelmiş, borçlunun eline de islediği 10 dirhem geçmiş olur.”³⁶

Konuyla ilgili bir fetva şöyledir:

“Hind Zeyd’e karz virdiği akçesi için Zeyd’in üzerine bir sene tamamına dek onu onbirbuçuk hesabı üzere muamele-i şer’iyye ile şu kadar akçe ribh ilzam idüb sene tamamında ribh-i mezbûru Zeyd’den alsa ribh-i mezbûr Hind’e helâl olur mu?

el-Cevâb: Olur.”³⁷

Fetvânın sadeleştirilmiş şekli:

“Hind, Zeyd’e ödünç verdiği akçe için Zeyd ile bir yıllığına onu onbir buçuk (% 15) hesabıyla muamele-i şer’iyye yaparak ona, bir miktar kâr ödeme yükü yüklese ve bir yıl sonra bu kârı Zeyd’den alsa bu ona helâl olur mu?

el-Cevab: Olur.”

Muamele-i şer’iyye yapılmadan bir fazlalık şart koşulduğu takdirde alacaklı, verdiği borçtan fazlasını alamaz.

Konuyla ilgili bir fetva şöyledir:

“Zeyd Amr’a muamele kasdıyla virdiği akçesi için ilzâm-ı ribh itmeyüb lâkin Amr Zeyd’e sana senede şu kadar ribh vireyim deyû va’dedüb vech-i muharrer üzere temessük virse Zeyd mücerred vaad ve temessûke binâen Amr’dan ribh namına nesne almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.”

Fetvânın sadeleştirilmiş şekli:

“Zeyd, muamele-i şer’iyye maksadıyla Amr’a verdiği akçesi için muamele-i şer’iyye yapıp onu, kâr ödeme yükü altına sokmadan Amr Zeyd’e “Sana yılda şu kadar kâr veririm” diye söz verip belge düzenlese Zeyd, sadece verilen söze ve belgeye dayanarak Amr’dan kâr adı altında bir şey alabilir mi?

el-Cevab: Alamaz.”

Konuyla ilgili diğer fetvalar şöyledir:

“Zeyd Amr’a muamele kasdıyla virdiği akçesi için ilzâm-ı ribh itmeden bir kaç sene Amr’dan ribh namına asl-ı maldan ziyade şu

36 Ankaravî, a.g.e. c. 1, s. 337-338.

37 Çatalcalı Ali Efendi, a.g.e. s. 301.

kadar akçe alsın Amr ribh-i merkûmun asl-ı mâl miktarını asla dutub ziyadesini Zeyd'den istirdâda kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.”

Fetvânın sadeleştirilmiş şekli:

“Zeyd, muamele-i şer’iyye maksadıyla Amr’a verdiği akçesi için bir muamele yapıp onu kâr ödeme yükü altına sokmadan Amr’dan bir kaç sene içinde kâr adıyla ana paradan fazla akçe almış olsa Amr, ödediği akçelerin ana para kadarını ona karşılık tutup kalanını Zeyd’den geri alabilir mi?

el-Cevab: Alabilir.”

“Zeyd Amr’a muamele kasdıyla verdiği akçesi için ilzâm-ı ribh itmeden Amr’dan ribh namına şu kadar akçe aldıktan sonra asl-ı mâlî dahi alsın Amr ribh-i merkûmu Zeyd’den istirdâda kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.”³⁸

Fetvânın sadeleştirilmiş şekli

“Zeyd, muamele-i şer’iyye maksadıyla Amr’a verdiği akçesi için bir muamele yapıp onu kâr ödeme yükü altına sokmadan Amr’dan kâr adıyla bir miktar akçe aldıktan sonra ana parayı da alsın Amr, ödediği kârı Zeyd’den geri alabilir mi?

el-Cevab: Alabilir.”

2- Zamanında ödenmeyen borç için gecikme bedeli alınmaz.

Konuyla ilgili bir fetva şöyledir:

“Zeyd vasîsi olduğu sağîrin malından Amr’a şu kadar akçe karz virdikte Amr’ın üzerine bir sene tamamına dek şu kadar akçe ribh ilzâm idüb sene tamamında ribh-i mezburu Amr’dan aldıktan sonra asl-ı mâl iki sene Amr’ın zimmetinde kalub ilzâm-ı ribh olunmasa Zeyd sene-i sâbıkada ilzâm-ı ribh kifâyet ider deyû ilzâm-ı ribh olunmayan seneler için Amr’dan nesne almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.”³⁹

Fetvanın sadeleştirilmiş şekli:

“Zeyd, vasîsi bulunduğu küçük çocuğun malından Amr’a bir miktar akçe borç verdiğiğinde, Amr’ı bir sene müddetle bir kâr ödeme

38 Netîcet’ül-fetâvâ, Şeyhülislâm Muhammed Arif Efendi’nin Fetvâ Emîni Ahmed Efendi’nin emriyle derlenmiştir. Taş baskı, s. 289-290.

39 Şeyhülislâm Feyzullah Efendi (ö. 1115/1703), Fetâvây-ı Feyziyye, el-Müdâyenât, taş basma, s. 270.

yükümlülüğüne soksa (ilzam-ı ribh), sene sonunda o kazancı Amr'dan aldıktan sonra anapara iki sene daha Amr'da kalsa ve bu müddet için ilzâm-ı ribh yapılmamış olsa, Zeyd, "Önceden yapmış olduğumuz ilzâm-ı ribh yeterlidir." diyerek ilzâm-ı ribh olunmayan seneler için Amr'dan bir şey alabilir mi?

el-Cevab: Alamaz."

İlzâm-ı ribh, bir muamele-i şer'iyeye yaparak karşı tarafı kâr ödeme yükü altına sokmak demektir. Müddeti dolan alacak için yeniden ilzâm-ı ribh yapılabildiği yukarıdaki fetvâdan açıkça anlaşılmaktadır.

3- Alacaklı, zamanından önce alacağını talep edip alamaz ve muamele ile belirlenmiş miktarın üzerinde bir şey talep edemez. Çünkü bu, bir ticarî alacak sayılmıştır.

Konuyla ilgili bir fetva şöyledir:

"Zeyd Amr'a muamele ile virdiği akçesi için Amr'ın üzerine bir sene tamamına dek onu onbir buçuk hesabı üzere muamele-i şer'iyeye ile şu kadar akçe ribh ilzâm eylese Zeyd ribh-i mezbûru sene tamamından evvel Amr'dan almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz."⁴⁰

Fetvanın sadeleştirilmiş şekli:

"Zeyd Amr'a bir seneliğine verdiği akçesi için onu onbirbuçuktan (%15'ten) muamele-i şer'iyeye yaparak Amr'a bir miktar kâr ödeme yükü yüklese Zeyd bu kârı sene bitiminden evvel alabilir mi?

el-Cevab: Alamaz."

Bu farklar, muamele-i şer'iyeye'nin alım satım görüntüsü altında yapılmasından kaynaklanmıştır. Burada maksat alım satım değil, borçtan gelir elde etmek olduğu için bu, faizli işlemde başka bir şey değildir.

C- MUAMELE-İ ŞER'İYYE VE İSKONTO

Muamele-i şer'iyede iskonto kabul edilmiştir. Yani alacak, erken ödenirse kalan müddetin payına düşen kâr (rihb) hesaptan düşülür. Bu husus şöyle ifade edilmektedir:

"Borçlu borcunu erken ödese veya vade dolmadan ölse de borç hemen mirasından ödense, sonraki fıkıh bilginlerine göre

(müteahhirîn) alacaklı ancak geçen günlerin payına düşen kâra hak kazanır. Borçlu, ribhin tamamını baştan ödemiş olsa, kalan günlerin ribhini geri isteyebilir. Ebû's-suud Efendi, her iki tarafa kolaylık sağlayacağı gerekçesiyle bu şekilde fetvâ vermiştir.”⁴¹

D- RİBH ORANININ SINIRLANMASI

Muamele-i şer'iyeyi caiz görenlere göre devlet, ribh oranını sınırlandırabilir. Ribh her ne kadar kâr demek ise de burada faiz anlamında olduğu açıktır.

Konuyla ilgili bazı fetvalar şöyledir:

“Zeyd onun onikiye, onun onüç daha ziyadeye muamele eylese fi zemâninâ emr-i Sultânî ve Şeyhülislâm müftî-i zemân hazretlerinin fetâvây-ı şerifeleri onun onbirbuçuktan ziyadeye virilmemek üzere tenbih olunduktan sonra işğa itmeyüb ısrar eyleseler şer'an ana ne lâzım olur?

el-Cevâb: Ta'zir-i şedîd ve habs-i medîd lazımdır. Tevbesi ve salâhi zahir olacak itlak olunur.”⁴²

Sadeleştirilmiş şekli:

“Zeyd, onu onikiye (%20), onu onüç (%30) veya daha fazlaya muamele-i şeriyye yapsa, onu onbirbuçuktan (%15 ten) fazlaya verilmemek üzere Sultanın emri ve Şeyhülislâmın fetvâları ile tenbih olunmuşken bunu dinlemese şer'an ona ne yapmak gerekir?

el-Cevab: Şiddetli tazir⁴³ ve uzun süreli hapis gerekir. Tevbe edip iyi hal gösterirse serbest bırakılır.

“Zeyd Amr'a karz virdiği akçesi için bir sene tamamına dek Amr'ın üzerine onu onüç hesabı üzere şu kadar akçe ribh ilzâm idüb ba'dehu sene tamamında ribh-i mezbûru Amr'dan dava eylese onu onbirbuçukdan ziyadeyi davası mesmu olur mu?

el-Cevâb: Olmaz memnudur.”⁴⁴

Fetvanın sadeleştirilmiş şekli:

“Zeyd Amr'a borç verdiği akçesi için bir yıllığına onu on üçten (%30'dan) Amr'a bir miktar kâr ödeme yükü yüklese ve sene bi-

41 Ankaravî, a.g.e. c. 1, s. 338-339; İbn Abidin, a.g.e. c. IV, s. 237, c. V, s. 661.

42 Şeyhülislâm Ebüssuud Efendi (ö. 982/1574), Maruzat, el yazması, Süleymaniye Kütüphanesi, Hafid Efendi 113, vr. 29-b.

43 Ta'zir, had ve kısas cezaları dışındaki cezalara verilen ortak addır.

44 Ali Efendi, 302.

timinde o kârı Amr'dan dava etse davasının, onu onbir buçuğu (%15) geçen kısmı dinlenir mi?
el-Cevab: Dinlenmez, yasaktır.”

E- PARA BORCU DIŞINDA İLZÂM-I RİBH

Para dışındaki borçlar için de ilzâm-ı ribh⁴⁵ yapılabilir.

Konuyla ilgili bir fetva şöyledir:

“Zeyd Amr'a karz virdiği buğday için ilzâm-ı ribh itmeden Amr'dan ribh namına nesne almağa kâdir olur mu?
el-Cevâb: Olmaz.”⁴⁶

Fetvânın sadeleştirilmiş şekli:

“Zeyd, Amr'a borç olarak verdiği buğday için ilzâm-ı ribh yapmamışsa Amr'dan kâr namına bir şey alabilir mi?
el-Cevab: Alamaz.”

F- MUAMELE-İ ŞER'İYYE İLE İLGİLİ DİĞER GÖRÜŞLER

Buraya kadar anlatılanlar Hanefî Mezhebi'nin görüşleriydi. Konunun temeli, bir malın doğrudan veya dolaylı olarak satıcısına tekrar satılıp satılamayacağı, satılacaksa nasıl satılacağıdır. Çünkü bu sayede faizli borç, alım satım gibi gözükebilmektedir. Üç mezhebin konu ile ilgili görüşleri şöyledir:

1- Şafîi Mezhebi

Şafîi mezhebine göre bir malın satıcısına tekrar satılması başkasına satılması gibidir. Eğer bu satış önceki bedelle olursa ikâle yani malı geri verip satışı bozmak olur. İkinci bedel birinciden az veya çok, yahut değişik özellikte veya değişik cinsten olursa normal satış olur.⁴⁷

45 İlzam-ı ribh, kazanç ödeme yükü yüklemek demektir. Bu yükün yüklenmesi için bir muamele-i şer'iyeye yapılması şarttı.

46 Ali Efendi, 303.

47 Ahmed b. Hacer el-Heytemî, Tuhfet'ül-Muhtâc bi şerh'il-Minhâc, c. II, s. 33. Konuyu, Şafîi mezhebine ait fıkıh kitaplarının yasak satışlarla ilgili bölümlerinde bulamadım. Burada sunmaya çalıştığım bilgiler, “Bâbün fi hükmi'l-mebii kable kabzih” başlığı altında geçmektedir. Şafîilerin görüşlerini belirtirken verdikleri bilgiler bu bilgilerle tam bir uyuşma gösterince buradan nakil yapmayı uygun buldum.

Muamele-i şer'iyeyi caiz görmeyenler Aişe (r.a)'den rivayet edilen şu hadise dayanırlar:

“Zeyd b. Erkam'ın ümmü veledi⁴⁸ olan bir kadın Aişe'ye dedi ki, “Ey müminlerin annesi, Zeyd'e veresiye 800'e bir köle sattım, bedeline ihtiyacı vardı köleyi ondan, ödeme zamanından önce 700'e satın aldım.” Bunun üzerine Aişe şöyle dedi: “Ne kötü bir satım ve ne kötü bir alım yaptın. Zeyd'e şunu bildir ki, eğer tevbe etmezse Allah'ın Elçisi ile yaptığı cihadını iptal etmiş olur.” Bunun üzerine kadın dedi ki, “Satışı bozup 700'ü geri alsam olur mu?”

-Tabii olur; dedi.

”Her kime, Rabbinden bir öğüt ulaşır da faize son verirse geçmişte olan kendinindir. Artık onun işi Allah'a aittir.” (Bakara 2/275)

Bu rivayetle ilgili olarak İmam Şâfiî ve taraftarları demişlerdir ki, Aişe'nin bu sözü sabit değildir. Sabit olsa dahi Zeyd b. Erkam, uygulamasıyla ona muhalefet etmiştir. Sahabenin ihtilâf ettiği konularda kıyasa başvururuz. Bu hususta Abdullah b. Ömer (r.a)'den de İmam Şafii'nin görüşü gibi bir görüş rivayet edilmiştir.⁴⁹

2- Mâlikî Mezhebi

Mâlikî Mezhebine göre, görünüşte caiz, fakat aslında bir yasağın işlenmesine sebep olan her türlü alım satım yasaktır. Çünkü bunda haram töhmeti vardır. Eğer bu iş daha çok böyle bir maksatla yapılıyorsa demek olur ki, tarafların amacı, görünüşte caiz olan bir yolu kullanarak gerçekte haram olana ulaşmaktır. Alacaklıya menfaat sağlayan borç böyledir. Çünkü akli başında bir kişi, menfaat sağlama hırsıyla dolu olunca, ayıplanmamak için görünüşte caiz olan şeyler yaparak gerçekte yasak olana ulaşmaya çalışır.

Mâlikî mezhebinde konu geniş bir şekilde ele alınmakta ve muamele-i şer'iyenin bütün çeşitleri yasaklanmaktadır.⁵⁰

48 Ümmü veled, efendisine çocuk doğurmuş olan cariye demektir. Böyle cariyeler satılamazlar ve efendileri ölünce hür olurlar.

49 İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî, Bidâyet'ül-müctehid ve nihâ-yet'ül-muktesid, Mısır, c. II, s. 123-124.

50 el-Haraşî, alâ Muhtasari Seydî Halîl ve Ali el-Adevî'nin haşiyesi, c. V. s. 93 vd; İbn Rüşd, a.g.e. c. II, s. 123-124

3- Hanbelî Mezhebi

Hanbelî Mezhebinde beyu'l-ıyne caiz değildir. Bu, bir şeyi vadeli olarak sattıktan sonra veya peşin satın bedelini henüz almadan, aynı cins bedeli daha az ve peşin ödeyerek müşteriden satın almaktır. Bu durumda ne birinci satış ne de ikinci satış sahih olur. Ancak bedel başka bir cinsten olur ya da birinci ile aynı miktarda veya daha fazla olursa satış sahih olur. Eğer malın özelliğinde bir değişiklik olursa ikinci bedel daha az olabilir. Bu durumda her iki satım akdi de sahih olur.

Beyu'l-ıyne'nin tersi de caiz değildir. Bu, bir şeyi peşin bedelle satın, müşteri veya vekilinden, aynı cinsten bir bedelle daha pahalıya satın almaktır. Ancak mala herhangi bir ilave yapılması suretiyle kıymeti artmışsa sahih olur.

Hilenin her çeşidi haramdır, dinî konulardan hiçbirinde caiz değildir. Beyü'l-ıyne'de ilk akit yapanlardan birinin yakını, hizmetçisi veya üçüncü bir şahıs, bir hile olmak üzere devreye girse her iki akit de bâtlı olur. Fakat hile amacı olmazsa her iki akit de sahih olur.⁵¹

IV- PARA VAKIFLARI

Ebü Hanîfe'nin talebelerinden Züfer'in (ö. 158 h./775 m.) para, yiyecek, ölçü ya da tartı ile işlem gören malların vakfedilmesini caiz gördüğü bildirilmiştir. Ona:

“-Bu nasıl olur? diye sorulduğunda;

-Para mudârebe⁵² yoluyla işletilir ve geliri vakfın gayesi doğrultusunda harcanır.” demiş.⁵³

Osmanlılar, Züfer'in görüşüne uyarak para vakfına izin vermişlerdir. Konuyla ilgili bir fetva şöyledir:

“Derâhim ve denânîre müteallik olan vakıfnâme ile amel olunmağa vakfın sıhhat ve lüzumuna hüküm giymek mezhebi üzere idüğün beyân ve evvelen sıhhatine ve sâniyen lüzumuna hükümlenmek caiz olur mu?

el-Cevâb: Şimdi kudât bu vechile hükme memurlardır.”⁵⁴

51 Ahmed b. Abdullah el-Kârî, Mecelletü'l-ahkâm'ış-şer'iyye, m. 509, 510, 511.

52 Mudarebe, bir taraftan sermaye, diğer taraftan da emek olmak üzere kurulan bir emek-sermaye ortaklığıdır.

53 Kâdîhan, a.g.e. c. 11, s. 207.

Fetvanın sadeleştirilmiş şekli:

“Dinar ve dirhemleri vakfetmeyi sahih ve bağlayıcı sayan görüşe göre hükmedildiğini belirterek böyle bir vakfiyenin önce sahih sonra da bağlayıcı olduğuna karar vermek caiz olur mu?

Cevap: Şimdi kadılar böyle karar vermekle görevlidirler.”

Züfer’in görüşüne uyularak çok sayıda para vakfı kurulmuş ama paralar, Züfer’in dediği gibi mudârebe yoluyla işletilmemiştir. Eğer işletilseydi bugünkü faizsiz malî aracılığın bir uygulamasını yapmış olacaktı. Fakat muamele-i şer’iyye yoluyla işletilerek faizli malî aracılık yolu izlenmiş ve elde edilen gelirlerle bu vakıfların gayeleri gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.⁵⁵

A- PARA VAKIFLARINDA UYGULANAN SİSTEM

Muamele-i şer’iyyede uygulanan sistem, para vakıflarında da uygulanmıştır. Bunu Ömer Hilmî Efendi’nin ifadeleriyle verelim:

“— Vakıf mütevellisi, ihtiyaç sahiplerine kârsız olarak borç verilmesi şartıyla vakfedilmiş paralardan gelir sağlayamaz.

— Mütevellî, gelir sağlanması şartıyla vakfedilmiş olan paraları borç verdiği zaman ilzâm-ı ribh etmezse yani muamele-i şer’iyye yoluyla borçluya fazla ödeme yükü yüklemese borçludan kâr olarak hiçbir şey alamaz. Bu durumda borçlu, kâr adı altında mütevellîye ödemede bulunsa bu akçeler esas borca karşılık sayılır.”

Ancak borçlu, şu akçe kârdır; al, vakfın ihtiyaçlarına harca, diye mütevellîye bir miktar akçe verip mütevellî de o akçeleri vakıf için harcarsa artık esas borca sayılmaz.

Murâbaha yapabilmek için karşı tarafın borçlu olması gerekir. Dolayısıyla borç üstünde kaldıkça borçluya yüklenen kârın ödenmesi icap eder. Meselâ bir vakıf paranın mütevellisi, bu paralardan bir miktar borç verip beş sene müddetle ilzâm-ı ribh ettikten sonra aradan bir sene geçince borçlu vefât etse ve esas borç, borçlunun mirasından mütevellîye ödenmese, böylece aradan iki yıl geçse, mütevellî alacağını, borçlunun mirasından aldığı anda o zamana kadar geçen günlerin kârını da mirastan alma hakkına sahiptir.

54 Ebûsuud Efendi, Maruzat, vr. 21.

55 Aşağıda gelecek olan vakfiyede bu hususlar açıkça görülebilir.

Bu durumda borçlunun varisleri “Borçlu ölünce kâr ilavesi düşer, dolayısıyla murisimizin vefâtından sonra geçen zamanın kârını vermeyiz.” diyemezler.

Bir vakıf paranın mütevellisi vakıf paralardan kâr amacıyla borç verdiği akçeleri borçlulardan henüz almadan görevinden azledilse ya da vefat etse yerine gelen yeni mütevellî önceki mütevellînin alacağı meblağları isteyip alma hakkına sahiptir.

Mirasından fazla borç bırakarak vefat eden kimsenin vakfa olan borcu, diğer borçlarına tercih edilemez. Bu vakfın mütevellisi de diğer alacaklılar gibi olur.

Borçlar emsaliyle ödenir. Dolayısıyla bir kimse bir vakıf parasından bir miktar Mecîdî altını borç alıp harcadıktan sonra vakfın mütevellisi o altınların emsalini borçludan istediğinde borçlu, ben altın vermem, o kadar altının değerinde şu miktar gümüş Mecidiye ya da metal para veririm diyemez. Eğer borçlunun borçlandığı akçe gümüş Mecidiye ya da metal para ise mütevellî, o değerde şu kadar Mecîdî altın isterim diyemez.

Şu kadar var ki, bu surette borçlu, kendi isteği ile borcunu altın olarak ödedikten sonra pişman olsa, altınları mütevelliden geri isteyip “Borç aldığım akçenin mislini öderim.” diyemez.”⁵⁶

Ömer Hilmi Efendi'nin yazısında görüldüğü gibi sistem tamamen muamele-i şer'iyeye uygun hale getirilmiştir.

B- PARA VAKIFLARI İLE İLGİLİ BELGELER

İstanbul Müftülüğü Şer'iyeye Sicilleri Arşivi'nde para vakıflarının tescilini ve alacaklılarıyla ilişkisini gösteren çok sayıda ilâm ve hüccet vardır. Borçlarla ilgili kayıtların tutulduğu sicillere İdânât sicili adı verilmiştir.

1- Vakıf İlâmı

İlâm, hâkimin bir davada fıkha göre verdiği hükmünü ve üzerinde onun imza ve mührünü taşıyan belgedir. Davacının davasını, dayandığı delilleri, davalının cevabını ve savunmada bulunmuşsa, dayandığı delilleri ve sonuç bölümünde de hâkimin gerekçeli kararını ihtiva eder.

56 Ömer Hilmi Efendi, İthâf'ül-ahlâf fî ahkâm'il-evkâf, faslı sâbi; İstanbul 1307.

Bir vakfın, özel mülkiyete geçmesini önlemek için ya vasiyet suretiyle yapılmış olması ya da mahkeme tarafından tescili gerekir.⁵⁷ Tescil için usulen bir dava açılır. Önce vakıf yapan kişi veya vekili, sözlü beyanıyla malı vakfedip mütevelliyeye teslim eder. Sonra vakıftan vazgeçtiğini, o malı alıp kendi mülküne katmak istediğini bildirerek mütevelliden geri ister ama müteveli vermez. Aralarında niza çıkar. Nizain halli için vakıf konusunu iyi bilen bir hakime başvururlar. Hâkim, sözlü beyanla vakıf yapmanın sahîh ve bağlayıcı olduğuna karar vererek vakfı tescil eder.⁵⁸

Bir ilâm örneği:⁵⁹

الحمد لله الذي أرشد المؤمنين والمؤمنات إلى أعمال
الصالحات وأشار إلى المسلمين والمسلمات بأفعال
الخيرات حيث قال إن الحسنات يذهبن السيئات وبالصلاة
والسلام على رسوله محمد أشرف المخلوقات وعلى آله
وأصحابه الذين هم هداة الخلق إلى سبيل الرشاد وبعد.

Bu kitâb-ı sahîh nisâbın tahrîr ve inşâsına bâdî ve bu hitâb-ı anberîn nikâbın tastîr ve imlâsına dâî olan budur ki, cennet mekân fîrdevs-i âşiyân ğarîk-i bihâr-i rahmet-i rahmân merhum hazret-i Sultan Murad Hân tâbe serâhu evlâd-ı emcâdından Rukiye Sultan hazretlerinin vâlide-i mâcideleri olub bundan akdem takdîr-i Râb-bânî birle vedâ-i âlem-i fânî iden merhume ve mebrure sâhibetü'l-hayrât ve'l-hasenât ve râġibet'üs-sadekâti ve'l-mirât Şemsruhsar Hatun ibneti Abdülġaffâr nam müteveffânın tenfîz-i vesâyay-ı şer'iyyesine vasiyy-i muhtâr olduğu hasm-ı câhid-i şer'i mahzarında vech-i mer'i üzere sübût bulan umdetü'l-havâssi ve'l-mukarrebîn sâhibü'l-izzî ve't-temkîn mûtemedü'l-mülûki ve's-selâtîn el-mahfûf bi sunûfi âlâ-i Rabbi'l-âlemîn Dâr'üs-saade Ağası olan Hazreti Mustafa Aġa b. Abdülmuîn meclis-i şer'-i mübîn ve

57 Ömer Nasuhi Bilmen, a.g.e. c. IV, s. 329 vd.

58 Ömer Hilmi, a.g.e. bâb-ı sâni, s. 44.

59 İlamın arapça bölümünün okunuşu şöyledir: “El-hamdü lillah’illezî erşede’l-mü’minîne ve’l-mü’minât ilâ a’mâl’is-sâlihât ve eşâre ile’l-müslimîne ve’l-müslimât bi ef’al’il-hayrât haysü kâle “İnne’l-hasenâti yüzhîbne’s-seyyiât” ve’s-salâtu ve’s-selâmu alâ Resûlihi Muhammedin eşref’il-mahlukât ve alâ âlihi ve ashâbih’il-lezîne hüm hüdü’tul-halki ilâ sebil’ir-reşâd ve ba’du.”

mahfel-i dîn-i metînde vakf-ı âtî'z-zikri tescîl ve tekmîl ve davây-ı rücu için mütevellî nasbeylediği fahrü'l-ayân Mehmed Çelebi nam bevvâb-ı Sultânî mahzarında ikrâr ve itirâf eyleyüb merhume merkume Şemsruhsar Hatun'un vasiyyet-i şer'iyye-i muteberesi mucebince sülüs-i malından binyüz aded sahihü'l-vezn ve kâmilü'l-ayar sikke-i haseneyi vâris mûmâileyh esbağa'llahü mevâide niamihi hazretlerinin izn-i hümâyûn ve emr-i seâdet makrunlarıyla ifrâz ve kemâl-i imtiyâz ile mümtâz kılub vakf-ı sahîh-i şer'î ve habs-i sarîh-i mer'î eyleyüb şöyle şart eyledim ki, meblağ-i mezbur mütevellî-i mesfûr mübâşeretiyile her sâl vech-i helâl ve onu onbir hesabı üzre istirbâh ve istiğlâl olunub medyûn olanlardan rehn-i kavî ve kefil-i melî alına veyahut muktezay-ı hâle göre ikisinden biriyle iktifâ oluna ve dahi şöyle şart eyledim ki, hasıl olan ribh ve nemâdan yevmî yedi akçe cihet-i tevliyet ola ve sekiz neferi sâlih ehl-i Kur'ân kimesneler her gün Medine-i Münnevver'e de vâki Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hazretlerinin mescid-i şeriflerinde bir vakt ve rebî-i (köşe) muayyende Kur'ân-ı Azîm ve Furkân-ı Kerîm'den birer cüz-i şerîf tilâvet idüb sevabını rûh-i merhûme-i mûmâileyhâya hibe ve ihdâ itdiklerinden sonra her birine yevmî ikişer akçe virile ve mukaddemâ darü'l-hilâfeti'l-aliyye-i Kostantiniyye el-mahmiyyede vâki Saray-ı atîk-i sultânîde sâbikan türbedâr zümresinden olup hâlâ Medine-i mezbûrede ikamet ihtiyar iden el-Hac Mustafa'ya makâm-ı mezbûrda ikâmetde oldukca her sene yigirmi iki aded sikke-i hasene virile ve badehu sulehâ-i mukîmînden bir müstehikk-i âhere tevcih olunub rûh-i merhûmeye dua eylese ve her kim Harem-i Muhterem'e naib olursa kâimmakâm-ı mütevellî ve neftci olub yevmî iki akçe vazifeye mutasarrıf ola ve yevmî iki akçe vazife-i kitâbet ve cibâyet yevmî ikişer akçe ola ve mesârif-i meşrûhadan bâkî kalan yüzyigirmi akçe mütevellî yedinde ibkâ olunub iktizâ iden mahalle sarf oluna ve her kim Dâr'üs-saâde Ağası olursa vakf-ı mezbûra hasbî nâzır ola deyu itmâm-ı kelâm eyleyüb ve meblağ-ı mezbûri bundan akdem binyigirmibir senesinde vâki Ramazân-ı Şerîf guresinde mersûm Mehmed Çelebi'ye bittemâm ve'l-kemâl def ve teslim eyledim ol dahi kabz ve tesellüm ve sair bir evkâf mütevellîleri gibi tasarruf eyledi didikde vasiyy-i müşârunileyh hazretlerini cemî-i ekârîr-i meşruhâsında mütevellî merkûm Mehmed Çelebi vicâhen ve şifâhen tasdîk eyledikten sonra vasî müşârunileyh tevkî-i şerîf-i zîver-i sadr-i kitâb-ı müstetâb olan hâkim-i âdil ve fâzıl-i bî muâdil huzurunda vakf-ı nükûd ve mütezammın olduğu

şürût ekser-i eimme-i Hanefîyye kavilleri üzre gayri sahîh olmağla asl-ı mâl-i mevkûf ve mütevellî-i mezbûrun cihet-i tevliyetden ecr-i mislinden ziyade kabzeyledüğünü taleb iderüm didikde mütevellî-i merkûm cevab virüb egerçi vakf-ı nükûd ve zımnında olan şurût ekser-i eimme-i Hanefîyye kavilleri üzre gayr-i sahîhdir lâkin İmam Züfer mezheb-i muzaffer'inde İmam Ensârî rivâyeti üzre sahîh olduğı ecilden asl-ı mâl-i mevkûfî cihet-i tevliyetden ecr-i misilden ziyade kabz eylediğı reddedilmez deyu hâkim mûmâileyhden sıhhatine taleb-i hüküm edicek hâkim müşârünileyh la zâle yenâbü'l-ahkâmi câriyen beyne yedeyh meblâğ-i mezbûrun sıhhat-i vakfiyetine ve zımnında olan şurutun şer'iyetine ve meblâğ-ı müddeâbihden mütevellî-i mezbûrun berâet-i zimmetine hüküm itdikten sonra vâsî müşârünileyh inâda kıyl ü kâli semt-i âhere masrûf kılub sıhhat-i vakf-ı nükûd re'y-i İmam-ı mahûd üzre egerçi müselleme ve makbûl ve nakl-i sahîh ile menkûldür lâkin sıhhat-i vakf anın katında dahi lüzum icab itmez vesâyetim hasebiyle târik-i âherden vücûh-i hayrâta sarf iderim deyu vakf-ı mezbûrdan rücû' ve mütevelliden asl-ı malın istirdadına şürû' itdikde mütevellî mezbûr cevab virüb egerçi vakf-ı mezbûr İmam-ı mezkûr re'y-i sedîdi üzre lüzûm ve te'bîdden ârîdir lâkin ba'de'l-hüküm sıhhatine sair eimme-i ictihad ittifak ve ittihad itmişlerdir ki, hüküm-i hâkim-i ârif-i mahall-i fasl ü ictihâda müsâdif ola ol hüküm nâfiz ve mübrem ve cumhûr katında makbul ve müselleme olur İmâmeyn-i Hümâmeyn re'y-i şerîfleri üzre lüzûmi sıhhat mülâzım ve mukârindir, onların reyleri üzre vakf-ı mezbûrun lüzûmuna dahi hüküm taleb iderim didikde hâkim mûmâileyh bu babda nazar-ı fâyik ve teemmül-i lâyik itdikde temhîd-i kavâid-i hayrâtı evlâ ve teşyîd-i mebânî-i hasenâtı ahrâ görüb lüzûmuna dahi hükmedüb min ba'd vakf-ı mezbûr vâkf-ı sahîh-i lâzım-ı mûmteni'üt-tebdîl olmuştur. Femen beddelehu ba'de mâsemi'ahü fe innemâ ismuhû ale'llezîne yubeddilûneh inne'llahe semî'un alîm.

Cerâ zâlike ve hurrîre fî evâhir-i şehri rebî'l-âhir min şühûr-i sene isneteyn ve ısrîne ve elf.

Şühûdü'l-hâl

Burada sekiz kişinin ismi sayılmıştır.”⁶⁰

Vakfiyenin özeti

60 Evkâf-ı Hümâyûn Müfettişliği mahkemesi, 1/27-a, b, 28-a, İstanbul Müftülüğü Şer'îyye Sicilleri Arşivi 4/1.

Sultan Murad'ın eşi Şemsruhsâr'ın ölümünden sonra vasiyeti gereği 1100 altın lira vakfedilir. Vakfiye şartları şöyledir:

Bu liralara, yıllık ona onbir (% 10) hesabıyla gelir getirecek şekilde borç verilecek, borçlulardan kuvvetli rehin ve zengin kefiller istenecek, duruma göre bunlardan yalnız biriyle iktifa edilebilecektir.

Elde edilecek gelirden günde 7 akçe mütevelliyeye verilecek. Ehl-i Kur'ân sekiz kişi her gün Medine-i Münevvere'de Mescid-i Nebvî'nin belli bir köşesinde birer cüz Kur'ân okuyacak ve sevabını merhume Şemsruhsâr Hatun'a bağışladıktan sonra her birine günde ikişer akçe verilecek, Medine-i Münevvere'de ikamet etmekte olan el-Hac Mustafa'ya, orada ikamete devam ettiği müddetçe her yıl yirmi altın verilecek, ondan sonra orada oturmakta olan salih kişilerden birine bu para verilecek, o zat da merhumeye dua edecek, her kim Harem-i şerif naibi olursa mütevellinin vekili (kâimmakam) sıfatıyla günde iki akçe alacak, günde iki akçe kâti-be, iki akçe de câbiye (vakfın gelirlerini toplayan kişi) verilecek, geriye kalan 120 akçe mütevellinin elinde kalacak ve gerekli yerlere harcanacaktır.

Her kim Dârussaâde Ağası olursa bu vakfın hasbî nazırı olacaktır.

2- Vakıf Paralarla İlgili Bir Hüccet

Hüccet, taraflardan birinin itirafını, diğerinin onayını içeren ve üzerinde onu düzenleyen hâkimin mühür ve imzasını taşıyan ama hâkimin hükmünü içermeyen belgedir. Eskiden mahkemeler noterlik işlerinin önemli bir bölümünü yaparlardı. Hüccetler de noterlik çalışmalarının bir ürünüdür.⁶¹ Şimdi şer'iyye sicillerinde bulunan bir idâne hüccetini görelim.

İdâne hücceti⁶²

“Orman ve Meâdin ve Ziraât Nezâret-i celîlesi İntihâb-ı Memûrîn Encümeni Encümen başkâtibi Ahmed Naili Efendi b. Saîd Evkâf-ı Hümâyûn Beytül-mâl Kassamlığına mahsus odada makûd mec-

61 Hüccet ve ilâmlarla ilgili olarak bkz. Abdülaziz Bayındır, İslâm Muhakeme Hukuku Osmanlı Devri Uygulaması, İstanbul 1986 s. 3 vd.

62 İdâne, borç vermek anlamına gelir. Borçlunun adını, adresini, borç miktarını ve ödeme zammının ihtiva eden belgeye de idâne hücceti denir.

liste Kili Nazırı Nükûdu Vakfı'nın mütevellisi iş bu bâisü'l-kitâb Ali Bey b. Mustafa mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb mütevellî mezbûr vakf-ı mezkûr nükûdundan bana sîm mecidiye ondokuz kuruş hesabıyla ikibinbeşyüz kuruş idâne ve teslim eylediğinde ben dahi yedinden istidâne ve kabz ve ümûruma sarfla istihlâk idüb meblağ-ı mezkûrun emsali ile semeni işbu tarihi kitâbdan beş sene tamamına deyin müeccel ve mev'ûduyla vakf-ı mezkûr malından ve mütevellî mezbur yedinden iştirâ ve kabz eylediğim bir cilt Ali Efendi Fetâvâsı semeninden dahi binbeşyüz kuruş ücreteyn-i mezkûreteynden cem'an dörtbin kuruş Vakf-ı mezkûre zimmetimde vâcibü'l-edâ ve lazimü'l-kaza sahihen deynimdir, didikde ğibbet'-tasdîk kefâlete şâyân ve muteber oldukları tasdîk olunan herbiri İntihâb-ı Encümen kâtibi İsmail Hakkı Efendi b. Emin ve Encümen-i mezkûr ketebesinden Mehmed Selim Efendi b. Osman ve Memduh Bey b. İbrahim Nuri nam kimesnelerden her biri meclis-i makûd-i mezkûrda mütevellî mezbûr mahzarında ikrar ve takrîr-i kelâm idüb "Biz mukirr-i medyûn-i hâzır mezbûr Ahmed Nâili Efendi'nin vakf-ı mezkûre, zimmetinde edâsı vacib sahihen deyni olan meblağ-ı mecmû-i mezkûr dörtbin kuruşun edâsına tarafeynden bi'l-emri ve'l-kabûl kefil bi'l-mâl ve zâminiz didiklerini Evkâf-ı Hümâyûn Beytül-mâl Kassamı faziletli Hilmi Efendi Hazretleri imla itmegin mâ vaka' bi't-taleb ketbolundu. Fî 20 Rebîulevvel 1319.

Şühûdü'l-hâl

Muhzır Mustafa Ağa b. Kasım Muhzır Mehmed Ağa b. Mustafa ve gayrühüm."⁶³

Hüccetin özeti

Ahmed Naili Efendi, Kili Nazırı Nükûdu Vakfından 2500 krş. borç ve ayrıca bu vakfın malından Ali Efendi Fetâvâsı isimli bir ciltlik kitabı bedeli beş yıl sonra ödemek üzere 1500 kuruşa satın almış, böylece vakfa dörtbin kuruş borçlanmış. Kendisine, Mehmed Selim Efendi ile Memduh Bey kefil olmuşlar. Beytül-mâl Kassamı Hilmi Efendi de onların bu ikrar ve itiraflarını yazarak belgelemiştir. Belgenin sonuna da şahitlerin isimleri yazılmış.

63 Evkâf-ı Hümâyûn Müfettişliği Mahkemesi, İdâne sicili, 743/7.

V- HİLELİ FAİZ YOLLARI İLE İLGİLİ TENKİT

Bey bi'l-vefâ, bey' bi'l-istiğlâl ve muamele-i şer'iyyenin faize kılıf olduğunu anlamak için fakih olmaya gerek yoktur. Fakat fıkıh kitaplarında yanlışlık olabileceğini düşünmeyenler, bunları caiz, hatta haramdan kaçınmayı sağladığı için sevap bile saymışlardır.

Alım satım, ihtiyaç gidermek için yapılır. Önceki bölümlerde görüldüğü gibi bey bi'l-vefâ ve bey' bi'l-istiğlâlde malın mülkiyeti müşteriye geçmez. Böyle bir işleme satış denemeyeceği açıktır. Muamele-i şer'iyyede de mal, doğrudan veya dolaylı olarak satıcısına tekrar satılmak üzere alınır. Bunu yapanların alım satım yapmayı amaçlamadıkları açıktır.

Satış ile faizli işlem arasında benzerlik vardır. Bu sebeple faizciler "Alım satım tıpkı faizli işlem gibidir" (Bakara 2/275) derler. Hâlbuki arada büyük fark vardır; birinde mal, diğerinde borç alınır. Kişi aldığı malın sahibi olur ama borç öyle değildir. Onu bir süre kendi malı gibi kullanır ve geri öder.

Alım satımda alınan ve verilen şeyler farklıdır ama borçta ne alınmışsa geriye onun dengi ödenir. Bu gibi farklılardan dolayı "Allah alım satımı helâl, faizi haram kılmıştır." (Bakara 2/275) Ama alım satım, mecrasından çıkarılırsa onu faize köprü yapmak kolay olur. Burada yapılan odur.

Allah'ın Elçisi bu gibi şeylere engel olmak için bir safka içinde iki safkayı yasaklamıştır.⁶⁴ Safka eli ele vurma ve el sıkışma anlamına gelir. Akit yapanlar el sıkıştıklarından safka akit anlamında kullanılır.⁶⁵ Buna göre Allah'ın Elçisi, bir akit içinde iki akdi yasaklamış olmaktadır. Ebû Hureyre'nin bildirdiğine göre Allah'ın Elçisi şöyle demiştir: "Kim bir satış içinde iki satış yaparsa ya bedellerin düşüğünü alır, ya da faize girer."⁶⁶

64 Ahmed b. Hanbel, Müsned, I/398.

65 İbn Manzur, Lisanu'l-Arab, "sfk" maddesi.

66 Ebu Davud, Sünen, Büyû' bab 55, hadis no 3461; Muhammed b. Hibban (ö. 354 h.) Sahih-i İbn Hibban, Beyrut 1993/1414, ikinci baskı, tahkik: Şuayb el-Arnaut, c. 11, s. 348; Ahmed b. El-Huseyn el-Beyhakî (384/458 h.), Sünenü'l-Beyhakî el-Kubrâ, Mekke, 1994/1414, Tahkik; Muhammed Abdulkadir Ata, 1992/1413 Beyhakî 10661 riba kaydı yok, Beyrut, c. 5, s. 343; Muhammed b. Abdullah el-Neysâbüri (321/405 h.) el-Müstedrek ale's-sahihayn, Tahkik; Muhammed Abdulkadir Ata, hadis no 2292, Beyrut 1990/1411.

Bir gün, Zeyd b. Erkam'ın ümmü veledi⁶⁷ Aişe'ye dedi ki, “Ey müminlerin annesi, Zeyd’e veresiye 800’e bir köle sattım, paraya ihtiyacı vardı köleyi ondan, ata⁶⁸ zamanından önce 700’e satın aldım.” Aişe dedi ki: “Ne kötü bir satım ve ne kötü bir alım yaptın. Zeyd’e bildir ki, eğer tevbe etmezse Allah’ın Elçisi ile yaptığı cihadını iptal etmiş olur.” Bunun üzerine kadın dedi ki, “Satışı bozup 700’ü geri alsam olur mu?”

— Elbette olur; dedi ve şu âyeti okudu:

“Her kime, Rabbinden bir öğüt ulaşır da faize son verirse geçmişte olan kendinindir. Artık onun işi Allah’a aittir.”
(Bakara 2/275)⁶⁹

Bu hadislerin muamele-i şer’iyyeyi faiz saydığı açıktır.

Hadiste geçen “bir safkada iki safka” sözü, “bir satışta iki satış” sözünden kapsamlı olduğu için faiz gayesiyle birleştirilen akitlerin satım akdi olması gerekmez. Buna bey’ bi’l-vefâ örnek olabilir. Yukarıda geçtiği gibi bey’ bi’l-vefâ, bedeli iade edince geri almak üzere yapılan satıştır. Rehin ile satışın birleşmesiyle oluşturulmuştur. Bir kişinin 10.000 liraya ihtiyacı olsa; parayı %10 ile bulsa ama bu farkın görünüşte faiz sayılmayacak bir yöntemle ödenmesini isteseler bakarlar: Eğer bu kişinin yıllık 1000 lira kira getiren tarlası veya dükkânı varsa onu 10.000 liraya bey’ bi’l-vefâ yoluyla para sahibine satar. Parayı getirinceye kadar kirayı o alır. Eğer parayı getiremezse dükkân temelli onun olur. Bir safkada iki safka yasağı bu işlemin faiz sayılıp yasaklanmasını gerektirir.

Bir safka içinde iki safka yasağında birinci safka zarf sayılsa içinde iki safka daha olması gerekir. Toplam üç safka eder. Buna da bey’ bi’l-istiğlâl örnek verilebilir. Yukarıda görüldüğü gibi bey’ bi’l-istiğlâl, malı satıcısına kiralamak şartıyla yapılan bey’ bi’l-vefâdır.⁷⁰ Burada satış, rehin ve kiralamadan oluşan üç safka, yani

67 Ümmü veled, efendisine çocuk doğurmuş olan cariye demektir. Böyle cariyeler satılmazlar ve efendileri ölünce hür olurlar.

68 (العطاء) Ata, Halife Ömer’in kurduğu divan teşkilatında ganimetten yılda bir defa dağıtılan para anlamındadır.(-Mustafa Fayda, Ata, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, “Ata” mad. İstanbul c. IV, 1991.)

69 İbn Rüşd, Bidâyet’ül-müctehid ve nihâyet’ül-muktesid, c. II, s. 123-124.

70 Bey’ bi’l-istiğlâl, bayi bir malı isticar etmek üzere vefaen bey etmektir. Mecelle, md. 119.

üç akit vardır. Böylece mal asıl sahibinin elinden çıkmamış olur. Allah'ın Elçisi'nin koyduğu yasağa uyulsaydı bu noktalara gelinmezdi.

Amr b. el-As'ın bildirdiğine göre Allah'ın Elçisi sallallahu aleyhi ve sellem; bey ve selefi, bir satışta iki şartı, yanında olmayanı satmayı ve zararına katlanılmayan şeyin kazancını yasakladı.⁷¹

Bunun çeşitli uygulamalarından biri şöyle olabilir: %10 ile borç vermek isteyen kişi, önce 100 lira borç verir. Sonra bir malını o şahsa, bir yıl vadeli 10 liraya satar. Borçlu malı teslim aldıktan sonra onu üçüncü şahsa hibe ve teslim eder. Bu şahıs da alacaklıya hibe ve teslim eder. Yahut 5 lira değerinde olan bir malını ona, 5 lirası peşin, kalanı bir yıl vadeli 15 liraya satar. Böylece alım satım görüntüsü altında faizli işlem yapmış olur. Aşağıda geleceği gibi bu işlem, para vakıflarının verdiği kredilerin faizini meşrulaştırmak için uygulanmıştır.

Cumartesi yasağını çiğneyen Yahudilerin yaptığı ile faizi meşrulaştırmak için yapılan göstermelik alış-veriş arasında kolayca bağ kurulabilir. İbn Abbas'tan rivayet olduğuna göre Davûd (a.s) zamanında sahil kenti olan Eyle'de Yahudiler yaşardı. Yılın bir ayında her taraftan oraya balıklar akın eder, balıkların çokluğundan neredeyse su görünmezdi. O ayın dışında sadece cumartesi günleri balık gelirdi. Derken deniz kenarında havuzlar kazdılar ve arklar açtılar. Balıklar cumartesi günü havuzlara doldu ve pazar günü onları avladılar. Kendilerince yasağı çiğnememiş oldular. Cezalandırılma korkusu içinde balıklardan yararlandılar. Zamanla evlâtları babalarının yolundan gitti, mal mülk edindiler. Şehirde bu işi hoş karşılamayan bazı kimseler onları vazgeçirmeye çalıştılsa da vazgeçemediler. “Ne zamandır bu işi yaparız, bunun için Allah'tan bize bir ceza gelmedi” dediler. Onlara denildi ki, “Aldanmayın, belki size bir azap gelir, yok olursunuz.” Bunlar bir sabah alçak maymunlar haline geldiler. Üç gün böyle yaşadılar, sonra helâk olup gittiler.⁷²

Bakara sûresinin 65 ve 66. ayetlerinde konu ile ilgili olarak şöyle buyrulur. “İçinizden cumartesi günü azgınlık edenleri elbette bi-

71 Nesaî, Sünen, Büyû', bab 71, 72 hadis no 4629, 4630, Beyhakî, es-Sünenü'l-kubrâ, hadis no 6227; 10662; 10704(Amr b. Şuayb babasından; o, dedesinden).

72 Fahreddin er-Razi, Tefsir-i Kebîr, Matbaa-i Amire, 1307, c. 1, s. 553.

lirsiniz. Onlara “Aşağılık birer maymun olunuz” dedik; bunu, çağdaşlarına ve sonradan geleceklere bir gözdağı ve Allah’a karşı gelmekten sakınanlara öğüt olsun diye yaptık.”

Bey bi'l-vefâ, bey bi'l-istiğlâl ve muamele-i şer'iycede ıyne denen göstermelik alışverişin önemli bir yeri vardır. Allah'ın Elçisi, ona salât ve selâm olsun, şöyle demiştir:

“İyne alışverişi yapar, öküzlerin kuyruğuna sarılır, tarımla yetinir, cihadı terk ederseniz tekrar dininize dönünceye kadar Allah (c.c) sizi zillet altında bulundurur.”⁷³

---

73 Ebû Davûd, Sünen, Büyû 54; Ahmed b. Hanbel Müsned, 2/84; Zeylâî, Nasbur-Ra'ye Kahire, 1357, c. 4, s. 16-17, Bu kitapta hadisin tahriri yapılmış olup sahih olduğu ve ricalinin sika'dan olduğu ifade edilmektedir.

DOKUZUNCU BÖLÜM
BANKA VE KATILIM BANKASI

BANKA VE KATILIM BANKASI

Tasarrufları, faiz ödeyerek toplayıp faizli borç verme sistemine kredi sistemi denir. Bu işi daha çok bankalar yürütür.

Parayı, ortaklık sermayesi olarak toplayıp bir tüccar sıfatıyla işletmek de mümkündür. Bunun için mudârebe, yani emek-sermaye ortaklığı kurmak gerekir. Emeği temsil eden tarafa “mudârib”, sermayeyi temsil eden tarafa da “rabbu'l-mal” denir.

Mudâribe bankacılık hizmetleri yapma yetkisinin verilmesiyle faizsiz bankalar ortaya çıkmıştır. Türkiye’de bunlara, önce “**Faizsiz Finans Kurumu**” sonra “**Katılım Bankası**” adı verilmiştir. Bunlar, bankacılık hizmetleri dışındaki tüm işlerini bir tüccar sıfatıyla yapmak zorundadırlar. Katılım bankalarının mudârebeye dayalı olarak uyguladıkları sisteme bu kitapta ortaklık sistemi adı verilmiştir.

Katılım bankası ile para sahipleri arasında bir mudârebe yani emek-sermaye ortaklığı kurulur. Buna Türkiye’de kâr/zarar ortaklığı denir. Katılım Bankası, bu şekilde topladığı paraları bir tüccar sıfatıyla işletmeyi ve elde edeceği kârı ortaklarıyla paylaşmayı kabul ve taahhüt eder. Eğer zarar olursa ortakların sermayesinden gider. Bu durumda onun zararı, yaptığı işten gelir elde edememekle sınırlı kalır. Bankacılık hizmetlerinden sağlayacağı gelir ise kendine aittir. Çünkü o iş, kâr/zarar ortaklığı kapsamına girmez.

Faizli borç, öteden beri bilinen bir uygulamadır. Önceleri çok parası olanlar faizli borç verebilirken kredi sistemi sayesinde az parası olanlar da faizli borç verebilir hâle gelmişlerdir. Onlar borcu bankaya verirler; banka da topladığı diğer paralarla birleştirerek talep eden kişilere, faizli olarak borç verir.

Mudârebe de öteden beri bilinen bir uygulamadır. Ama önceleri ancak çok parası olanlar ortak bulurlarken ortaklık sistemi sayesinde az parası olanlar da ortak bulur hâle gelmişlerdir. Katılım bankası, mudârebe akdi ile onların paralarını alır, topladığı diğer paralarla birleştirir ve iyi bir tüccar sıfatıyla kullanır.

Katılım bankası kredi veremez. Çünkü krediden elde edilecek gelir faiz olur. O, bir yardım kuruluşu olmadığı için faizsiz borç da veremez. Zaten faizsiz borç, küçük yardımlaşmalar dışında verilemez. Çünkü bir kimseye sermaye verip kazanç sağlamasına yardımcı olmak, ama elde edeceği kârdan pay almamak insan tabiatına

uymaz. Bu sebeple faizsiz kredi yoluyla sermaye toplayıp iş yapmak hemen hemen imkânsızdır.

Faizsiz sermayeyi toplamanın tek yolu ortaklık kurmaktır. Para sahibini işe karıştırmadan kurulacak tek ortaklık çeşidi de mudârebedir. Bu sebeple katılım bankaları bu yolu kullanırlar.

Şimdi bankaları daha yakından inceleyelim.

I- BANKA

Banka, bankacılık hizmetleri yapan ve topladığı paradan kredi yani faizli ödünç veren kuruluştur.

Banka, İtalyanca “banca”dan alınmıştır. Para bozma gişesi ve para bozma yeri anlamına gelir.¹ Kelime Arapçaya el-benk (البنك) şeklinde geçmiştir. Araplar bankaya el-masrif (المصرف) de derler.

İslâm ülkesinde ilk banka, 1849’da İstanbul’da, İstanbul Bankası adıyla kurulmuş² ve gün geçtikçe yaygınlaşmıştır.

Bankanın iki temel görevi vardır; biri bankacılık hizmetleri yapmak, diğeri de kredi vermektir. Kredi olarak verdiği paraları, tasarruf sahiplerinden topladığı için bu işe malî aracılık veya finansal aracılık adı verilir.

A- BANKACILIK HİZMETLERİ

Bankacılık hizmetleri; havale, çek kullandırma, kredi mektubu ve kredi kartı hizmetleri, mevduat kabulü, senet tahsili, iskonto (indirim) ve reeskont (tekrar indirim) işlemleri, teminat mektubu verme, emanet kabulü, akreditif açma vs.dir. Bu hizmetlerin büyük bir bölümü, bir ücret karşılığında faizsiz olarak yürütülebilir. Bankalar para, altın, gümüş ve menkul kıymetlerin alım satımını da yaparlar.

1 Büyük Larousse, İst. 1985, “Banka” maddesi.

2 Latif Taşdemir, Osmanlı Devleti’nde Banker Sarraf Faaliyetleri, Yeni Türkiye Yayınları’nın derlediği “Osmanlı” serisinin iktisatla ilgili üçüncü cildi içinde, Ankara 1999, s. 470.

B- KREDİ

Bankanın asıl işi, parası olanlarla paraya ihtiyacı olanlar arasında girerek birinden aldığı borcu, diğerine kredi olarak vermektir. Bunun iki ayağı vardır; biri mevduat, diğeri de kredidir.

1- Mevduat

Bankanın ödünç olarak topladığı paraya mevduat denir. Mevduat ya vadeli ya vadesiz olur. Vadeli mevduat faizli, vadesiz mevduat ise faizsiz olur.

Vadesiz mevduat, bankaları bir külfete sokmadığı gibi onlara önemli imkânlar da sağlar. Bu sebeple onlar, vadesiz mevduat için çaba sarf ederler. Çek, kredi kartı ve kredi mektubu gibi ödeme araçları, daha çok bunun için icat edilmiştir.

2- Kredi

Kredi, faizli ödünçtür. Bankalar, topladıkları mevduattan kredi verirler. Mevduat vadeli ise olağanüstü bir durum olmadan vadesinden önce çekilmez. Vadesiz mevduat her an çekilebilir ama onlar, tecrübeleriyle vadesiz mevduatta büyük bir değişiklik olmadığını görmüşlerdir. Çünkü bazı hesaplar çekilse de açılan yeni hesaplar kayıpları karşılamaktadır. Hâl böyle olduğu için bankalar, vadesiz mevduattan da kredi verirler. Ama talepleri karşılamak gayesiyle vadesiz mevduatın belli bir kısmını kasalarında nakit olarak tutarlar. Buna **kasa ihtiyatı** denir. Siyasi otorite, krediye dönüştürülen mevduat için karşılık ayırmayı zorunlu kılar, buna da **munzam karşılık** denir.

II- KATILIM BANKASI

Katılım bankası, ortaklık sistemiyle çalışan ve bankacılık hizmetleri yapan kuruluştur. Bankanın faiz vererek topladığı parayı o, kâr ve zarara katılma (mudârebe) akdi ile toplar. O kredi vermez, akıllı ve ilerisini düşünen bir tüccar sıfatıyla çalışır.

Katılım bankasının topladığı paraya katılım fonu, bu fonun kullanıldığı hesaba da katılım hesabı adı verilir. Fon (fonds), Fransız-

ca bir kelimedir; büyükçe para, sermaye ve belli bir iş için gerek-tikçe ödenmek üzere ayrılıp işletilen para anlamlarına gelir.³

Katılma hesabı: Katılım bankalarına yatırılan fonların bu kurum-larca kullandırılmasından doğacak kâr veya zarara katılma sonucunu veren, karşılığında hesap sahibine önceden belir-lenmiş herhangi bir getiri ödenmeyen ve anaparanın aynen geri ödenmesi garanti edilmeyen fonların oluşturduğu he-saplarıdır.

Katılım fonu: Katılım bankaları nezdinde açtırılan gerçek ve tüzel kişilere ait özel cari hesap ve katılma hesaplarında yer alan paradır.

İslâm, faizi kesin olarak yasakladığı için İslâm ekonomisinde sermaye, kredi sistemi ile değil, ortaklık sistemi ile sağlanır.

XVI. asırdan beri Amerika ve Afrika kıtasında ve daha başka yerlerde edindikleri sömürgelere 20. asrın başlarında birçok zengin İslâm ülkesini de katan Batılılar, sömürgelerden elde ettikleri gelir-leri bankalarda birleştirmiş ve büyük yatırımlar, yeni kalkınma hamleleri gerçekleştirmişlerdir. Batılı iktisatçılar, yazdıkları kitap-larda dikkatleri yapılan sömürüden başka yöne çekmeye ve kal-kınmalarının, bankacılık sistemiyle sıkı ilişkisi olduğunu vurgula-maya özen göstermişlerdir. Bu ve benzeri görüşler İslâm âleminde batı tesiriyle kurulmuş iktisat fakültelerinin ders kitaplarında da yer almıştır.⁴

Onlara göre kalkınmak için sermaye birikimine ihtiyaç vardır. Sermaye birikimi sadece bankalar yoluyla sağlanabilir. Bankacılık sistemi ise ancak faizle yürür. Faiz yasağı, bankacılığı ve dolayı-sıyla kalkınmayı engellemektedir. Varılmak istenen sonuç ise faizi yasaklayan İslâm'ın ihtiyaçlara cevap veremediğidir. Birçok Müs-lüman'ın zihni bu konuda karışıktır.

Hâlbuki kredi sisteminin karşısında ortaklık sistemi vardır. Bu sistem, faizin doğurduğu sakıncaları ortadan kaldırarak sermaye bi-rikimi sağlamaya elverişli ve öteden beri bilinen ve uygulanan bir sistemdir.

3 Tahsin Saraç, Fransızca Türkçe Büyük Sözlük, c. 1, s. 575.

4 Örnek olarak F. Neumark'ın İstanbul'da 1948'de basılan Genel Ekonomi Teori-si adlı kitabının 22-25, 437 ve devamı sayfalarına bakılabilir.

Faiz yasağı kredi sistemini devre dışı bırakır. Son iki asırdır, Batılıların etkisiyle dikkatler kredi sistemi üzerinde yoğunlaştığı için ortaklık sistemi unutulmaya yüz tutmuştur. Bu da gelir ve servet dağılımını dengesiz hale getirmiştir. Bozulmuş dengeler ancak ortaklık sistemiyle düzelebilir. Bu sistemi insanlığa yeniden sunmak gerekir.

Batılıların kredi sistemine getirdikleri iki yenilikten söz edilebilir. Bunlardan biri, küçük tasarrufları toplayıp büyük sermayeler oluşturmak için banka kurmuş olmaları, diğeri de kaydi para üretim mekanizmasını kurmalarıdır.

Bankalar bugün, günlük işlerde kullanılan paralara varıncaya kadar bütün parayı, tekellerine almışlardır. Böylece hem piyasa hem de hükümetler onların kontrolüne girmiştir.

Parayı vücuttaki kana benzetirsek onun, kendi tabii kurallarına göre dolaşmayıp birilerinin isteğine bağlı olarak dolaşmasının ne büyük felaketlere sebep olacağı kolayca anlaşılabilir.

Küçük tasarrufları toplayıp büyük sermayeler oluşturma işi ortaklık sistemi ile de yapılmaktadır. Bu sistemde faiz olmadığı için faizin sebep olduğu olumsuzluklar da yoktur.

Batılıların getirdikleri ikinci yenilik, kaydî para üretim mekanizmasıdır. Bu mekanizma, dengeleri iyice bozmuş, çağdaş insanın hayatına enflasyonu, gelir dağılımındaki adaletsizliği, sosyal sınıfları, terörü ve daha birçok sıkıntıyı yerleştirmiştir. Kaydî para konusu daha önce “Kağıt Para” başlığı altında anlatılmıştır.

A- KATILIM BANKASININ FARKI

Banka⁵ ile katılım bankası arasında hem benzerlikler hem de farklar vardır. Benzerliklere bakanlar bu iki kurumu aynı saymak isterler. Ama farklara bakınca bunların birbirinden ayrı olduğu ortaya çıkar. Zaten iki şeyi ayıran, aradaki farklardır. Kadınla erkeğin benzer yönleri çoktur ama birine kadın, diğerine erkek dememiz aradaki farklardan dolayıdır. En temel fark, bankaların kredi sistemine, katılım bankalarının ise ortaklık sistemine göre çalışmasıdır. Bir âyet şöyledir: “Allah alım satımı helâl, faizli işlemi haram kılmıştır.” (Bakara 2/275) Katılım bankaları bir tüccar sıfatıyla Al-

5 Bu karşılaştırma faizli bankalarla katılım bankaları arasında yapılmaktadır. Burada kullanılan banka terimi faizli banka anlamındadır.

lah'ın helal kıldığı alım satım sahasında, diğer bankalar da Allah'ın haram kıldığı faiz sahasında çalışırlar. Yani biri ticaret yaparak, diğeri borç vererek para kazanır.

Bankalarla katılım bankaları arasında tespit edebildiğimiz farklar şunlardır:

1. Bankalar mevduatlarını faiz ödeyerek toplarlar, katılım bankaları ise katılım fonlarını mudârebe ile toplar ve fon sahipleri için bir katılma hesabı açarlar.

Bankaların mevduat sahipleri ile ilişkisi, borçlu alacaklı ilişkisidir. Bu sebeple biri diğerin zararına katlanamaz. Katılma hesabı sahipleri ile katılım bankasının ilişkisi ise ortaklık ilişkisidir, biri diğerinin kârından da zararından da etkilenir.

2. Bankalar topladıkları mevduatı kredi, yani faizli borç olarak verip faiz geliri elde ederler. Katılım bankası borç vermez, gelirlerini ticaretten elde eder. Onun müşterileri ile ilişkisi ticari ilişkidir.
3. Bankalar, kredi verdikleri kişilerin durumunu tehlikede görürlerse vadesi bitmeden krediyi geri isterler. Alamazlarsa temerrüt faizi uygular, teminatları nakde çevirir ve kendileriyle iş yapan kişileri çıkmaza sokarlar. Meselâ iki yıl vadeli kredi alıp kullanan birinin durumunu iyi görmeyen banka, onun bu krediyi 15 gün içinde ödemesini isteyebilir. Borcunu bu süre içinde ödeyemezse onu temerrüde sokar ve faiz oranlarını tek taraflı artırır. Bu sebeple büyük bir kuruluş, küçük bir borç yüzünden bataabilir. Dolayısıyla kredi alanlar, gözlerinin önünü pek göremezler.

Katılım bankasının müşterileri bu gibi sıkıntıları yaşamaz. Onların ticari borç olduğundan, vadesinden önce talep edilemez. Eğer katılım bankası onlarla iş ortaklığı yapmışsa, her ortak gibi kâra da zarara da katılır. Böylece katılım bankasının müşterileri gözlerinin önünü görerek çalışırlar.

4. Katılım bankası müşterilerine karz-ı hasen (faizsiz ödünç) verebilir. Bunu kredi ile karıştırmamak gerekir. Kredi faizli olur, karz-ı hasen faizsizdir. Karz-ı hasende belirlenen süre bağlayıcı değildir; alacaklı taraf, istediği zaman alacağını talep etme hakkına sahiptir.⁶ Bu sebeple karz-ı hasen yoluyla

6 Ömer Nasuhi Bilmen, Hukukî İslamiyye Kamusu, c. VI, s. 94 vd.

la para bulmak kolay olmadığı gibi ne zaman isteneceği belli olmayan bir parayla iş yapmak da kolay değildir. O ancak birbirine güvenen kişilerin, kısa süreli yardımlaşmaları şeklinde olur.

5. Çek kullandırma bakımından da bankalarla katılım bankaları farklıdır. Bankalar, kredi verdikleri kişi adına vadesiz hesap açar, krediyi oraya kaydeder ve çekle kullandırır. Bankadan çıkmayan ve vadesiz mevduat olarak müşterinin hesabına geçirilen kredi, bir başka müşteriye tekrar kredi olarak verilir ve zincir halkalar halinde büyür. Gerçekte olmayan, sadece kayıtlarda bulunan bu paralar, çekler vasıtasıyla piyasaya sürülür. Prensipde parayı Merkez Bankası üretir ama kaydı para adı verilen bu çekler bankaları, en büyük para üreticisi haline getirir. Merkez Bankası'nın parası faizsiz, ama bu çekler faizli olduğu için enflasyonun ve pahalılığın en önemli sebebi olurlar.

Katılım bankası bir ticari kuruluştur; kaydı para üretemez. O, her tüccar gibi mal alım satımı yapar.

6. Bankalarla katılım bankaları, munzam karşılığa ve sermaye yeterliliğine ihtiyaç duyma açısından da farklıdırlar.

Mevduat, bankanın tasarruf sahiplerinden aldığı borçtur. Kaydı para da diğer para gibi değildir, banka, onun karşılığını ödemek zorundadır. Bu sebeple ne kadar kaydı para üretirse o kadar borca girmiş olur. Buna kredilerin batma tehlikesi de eklenince tedbir alma ihtiyacı doğar. Kasa ihtiyatı, munzam karşılık ve sermaye yeterliliği gibi tedbirler bu yüzden uygulanır.

Bankalar, mevduatlarının tamamını kredi olarak vermeyip bir miktar kasa ihtiyatı bulundururlar ki tahsis ettikleri kredilere ait çekleri ödeyebilsinler. Ayrıca Merkez Bankası, bankaların, belli bir sınırın üzerinde kredi vermelerini engellemek için bankalara, munzam karşılık mecburiyeti getirir. Para bölümünde kaydı para mekanizması anlatılırken bu konu üzerinde durulmuştu.

Kredilerin batma oranının %8'i geçmediği tespit edilmiştir. Bu sebeple bankaların, toplam mevduatın %8'i kadar sermayeye sahip olmaları yeterli görülmüştür. Yani Bankanın 100 birim mevduatı varsa sekiz birim öz sermayesi olmalı ki, verdiği bir kredinin batması halinde ödemelerini yapabilsin. Ekonominin kötü olduğu bir yerde daha fazla sermayeye ihtiyaç duyulabilir.

Meselâ bir banka, 500 lirası vadeli, 500 lirası da vadesiz olmak üzere 1000 lira mevduat toplasa ve onun tamamını krediye çevirse; %10 munzam karşılık %10 da kasa ihtiyatı ayırsa açtığı kredilerin toplamı 5.000 lira olur. Bu para hesaplarda mevduat olarak gözüktüğü için buna karşılık yeterli görülen sermaye 400 liradır.

Munzam karşılık ve sermaye yeterliliği, gerekli güven ortamını sağlamaya yetmediğinden tasarruf mevduatının sigortalanması gibi ek tedbirlere de ihtiyaç duyulur.

Katılım bankası, katılma hesabı sahiplerine karşı yalnızca emeği ile sorumludur. Bu sebeple onun, sermaye yeterliliği problemi ve munzam karşılık ihtiyacı olmaz. Çünkü o, mudârebede parayı çalıştıran taraf, yani mudâribdir. Mudârib, ne anaparayı ne kârı garanti eder, ne de kredi verir. O, dikkatli ve dürüst bir tüccar olarak kendine verilmiş paraları ticarete kullanır. Kâr ederse para sahibi (rabbü'l-mal) ile paylaşır. Kâr yoksa emeğine bir karşılık almadan parayı sahibine iade eder. Zarar olursa, sermaye ile sınırlı olarak para sahibine yüklenir. Mudâribin zararı, emeği olur. Bu yapı içinde munzam karşılık olamaz.

Katılım bankasına para yatıranların çoğu parayı, banka yönetimine değil, onu denetleyen devlete güvenerek yatırır. Bu sebeple devlet, katılım bankasına sermaye yeterliliği mecburiyeti getirebilir. Böylece kural dışı davrananlara tazminat ödetmek kolaylaşır. Katılım bankasının, diğer bankaların güvenini elde etmesi için de sermayeye ihtiyacı olur.

5411 sayılı Bankacılık Kanunu, sermaye yeterliliği açısından katılım bankasını diğer bankalarla bir saymıştır. İlgili 45. madde şöyledir:

“Bu Kanunun uygulanmasında maruz kalınan riskler nedeniyle oluşabilecek zararlara karşı yeterli özkaynak bulundurulması sermaye yeterliliğini ifade eder. Bankalar, Kurum (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu) tarafından düzenlenecek yönetmelikte öngörülen usûl ve esaslara göre yüzde sekiz oranından az olmak üzere belirlenecek sermaye yeterliliği oranını hesaplamak, tutturmak, idame ettirmek ve raporlamak zorundadır.”⁷

7 19.10.2005 tarih ve 5411 sayılı Bankacılık Kanunu m. 45.

7. Etkinlik ve verimlilik bakımından da katılım bankaları farklıdır. Verimlilik kârlılık demektir. Bir kurum belli bir zamanda, varlığını devam ettirecek kadar kâr ederse verimli demektir.

Etkinlik; ekonominin büyümesi, rekabeti ve istikrarı için önemli alanlara para aktarabilmektir. Banka kredileri, kısa vadede ekonomiyi büyütür ve rekabeti artırır gibi gözükse de uzun vadede istikrarı ve dengeleri bozar ve piyasayı daraltır. Bu sebeple faizli bankaların ancak olumsuz etkilerinden bahsedilebilir. Bu husus faiz bölümünde anlatılmıştı. Katılım bankaları, piyasanın içinde oldukları ve kredi vermedikleri için paralarını, ekonominin ihtiyacı olan alanlara tahsis etmek zorunda kalırlar. Bu sebeple ekonomiye olan olumlu katkıları açıktır.

8. Bankalar, para dolaşım hızını artırırılar. Çünkü aldıkları faiz ve sebep oldukları enflasyon insanların paradan kaçmasına, nakit bulundurmamak istememelerine ve düşünmeden harcama yapmalarına yol açar. Paranın hızla dolaşması, para miktarını artırıcı ve değerini düşürücü rol oynar.

Katılım bankası para dolaşım hızını artırmaz. Çünkü onların sistemi enflasyona sebep olmaz. O, bankacılık hizmetleri de yapan bol paralı tüccardan başkası değildir.

9. Katılım bankaları kaydî para üretmedikleri ve kredi vermedikleri için enflasyona sebep olmazlar.

Bankalar, gerek sistemlerine giren paranın birkaç katı kaydî para üretmeleri ve gerekse para dolaşım hızını artırmaları sebebiyle para miktarını şişirirler. Buna faizin meydana getirdiği pahalılık da eklenince faizli bankacılık sistemi, enflasyonun ve pahalılığın en önemli sebebi haline gelir.⁸ Ama katılım bankalarının bu bakımdan bir etkisi olmaz. Kaydî para konusu para bölümünde anlatılmıştı.

10. Katılım bankalarının fonları, akılcı şekilde kullanılabilir.

Faizli kredi alanlar kolayca sıkıntıya düşebilirler. Sıkıntıyı azaltmak için bu kredileri kısa vadeli ihtiyaçlarında kullanmak zorunda kalırlar. Bu sebeple banka kredileriyle orta ve uzun vadeli yatırım yapmak pek mümkün olmaz.

---

8 Refii Şükrü Suvla, Para ve Kredi, İstanbul, 1963, s. 59, 107.

Kredi alanlar, ayrıca yüksek kâr elde etmek zorunda kalırlar. Çünkü kazançları, ödeyecekleri faizin altına düşerse iflasa varan sıkıntılar baş gösterir. Zira banka, kredi kullananın hiçbir riskini kabul etmez.

Katılım bankası kredi vermediği için bu tür sıkıntılara sebep olmaz. O, müşterileriyle ya alım satım akdi, ya ortaklık (mudârebe, müşareke) ya da finansal kiralama yapar. Bunlar normal seyri içinde yürüyeceği için müşteriye ek külfet yüklemesiz.

Katılım bankası ile orta ya da uzun vadeli ortaklık yapılabilir. Ortaklığın risklerine katılım bankası da katılacağı için yatırımcı onları, tek başına göğüslemek zorunda kalmaz.

11. Katılım bankası daha rahat bir ortamda çalışır.

Faizli bankaların fonları mevduatlardan oluşur. Vadesiz mevduat sahipleri istedikleri zaman paralarını çekebilirler. Vadeli mevduatı olanlar da faizden vazgeçerlerse anaparayı alabilirler. Bu sebeple olabilecek ani mevduat talebini banka ihtiyatları ile karşılamak mümkün olmaz. Bu defa insanlar banka gişelerine hücum eder ve onları iş göremez hale getirebilir, hatta batırabilirler.

Katılım bankasında böyle sıkıntılar olmaz. Çünkü katılma hesabı sahiplerinin her biri kurumun iş ortağıdır. Parasını çekmek isteyen ortaklık şartlarına uyması gerektiğinden ne kurum sıkıntıya girer ne de panik doğar.

12. Katılım bankası gerçek kazanç imkânı verir.

Mevduat sahiplerinin bankadan aldıkları faiz, çoğu zaman enflasyonun altında kalır. Bu sebeple onlar enflasyonun gönüllü kurbanı sayılırlar. Meselâ Türkiye’de 1935’te tahvile para yatırmış birinin % 7 net bileşik faiz hesabıyla gelirini de anaparaya eklediği hâlde 1975’te mal varlığının, İstanbul Ticaret Odası endekslerine göre eksi değerinin % 17’si olduğu hesap edilmiştir.⁹ Bu kişinin % 83 oranında kaybı vardır. Aslında tablo her yerde buna yakındır. Halkın tasarruflarının miktarı daima düşmektedir. Meselâ 1910 yıllarında dünyada toplam tasarrufun % 80’i halkın biriktirdiği paralardan oluşmakta iken 1960’larda bu oranın % 42-45 civarına indiği söylenmektedir.¹⁰ 2006 yılı Türkiye’inde halkın tasarrufu kav-

9 Bu dönemlerde Türkiye’deki mevduat faizleri bu miktarı geçmiyordu.

10 Feridun Ergin, Kredi Sistemi, İstanbul, 1980, s.44.

ramı kaybolmuş; halk, kredi kartları yoluyla ileride elde edebilecekleri kazançlarını yemeye başlamıştır.

Katılım bankası ise katılma hesabı sahiplerine kârdan pay verir. Kâr etmiş olmak için enflasyonun üzerinde gelir elde etmeleri icap eder. Bu sebeple onlar, hem katılım fonlarını enflasyona karşı korumak hem de onlarla gerçek kâr elde ederek katılma hesabı sahiplerine pay vermekle görevlidirler. Çünkü kendileri ancak gerçek kârdan pay alabilirler.

B- KATILIM BANKASININ İŞLEYİŞİ

Katılım bankası, katılım fonlarını emek-sermaye ortaklığı (mudârebe) ile toplayıp akıllı ve ilerisini düşünen bir tüccar gibi kullanarak faizsiz malî aracılık ve ayrıca bankacılık hizmetleri yapar.

1- Malî Aracılık

Malî aracılık, tasarruf sahiplerinin paralarını toplayıp belli esaslara göre işletmektir.

Katılım bankaları hem vadeli hem de vadesiz fon kabul ederler. Vadeli fonlar ortaklık esaslarına uygun olarak alınır. Bunların önemli bir bölümü, müşterilerin istedikleri malları almak içindir. Genellikle peşin aldıkları malı vadeli sattıklarından müşterilerinin durumunu araştırır, onlardan kefil, rehin vs. gibi teminatlar alırlar. Bundan başka aşağıda belirtilen selem, istisna, mudârebe, müşareke, ithalât, ihracat, finansal kiralama gibi işlemleri yaparlar. Ortaklıklar kurar veya sanayinin ihtiyacı olan takım, teçhizat, ham madde vs. alıp onlara vadeli olarak satar veya kiraya verirler. Böylece katılım bankaları tasarruf sahipleri ile ona ihtiyaç duyanlar arasında bir malî aracılık yapmış olurlar. Malî aracılığın iki ayağı vardır; biri fon toplama, diğeri de fon kullandırmadır.

2- Fon Toplama

Tasarruf sahipleri, katılım bankasında vadesiz ve vadeli olmak üzere iki farklı hesap açtırabilirler. Vadesiz olana özel cari hesap, diğesine de katılma hesabı adı verilir.

a- Özel Cari Hesap

Özel cari hesap, faizsiz ödünç esaslarına uygun olarak açılır. Kurum bu parayı kullanabilir. Bundan dolayı bir kâr payı vermez.

Fon sahibi, parasını istediği zaman çekebilir. Cari hesap sahiplerine çek defteri verilebilmekte onlar için çek ve senet tahsili ve havale gibi bazı hizmetler sunulabilmektedir.

b- Katılma Hesabı

Buna, Kâr ve Zarara Katılma Hesabı da denir. Ortaklık sermayesi olarak toplanan paraların takibi bu hesaptan yapılır. Bunun için mudârebe veya müşareke kurallarına uymak gerekir.

Hiçbir hesap sahibine önceden belirlenmiş sabit bir kâr veya anapara garantisi verilmez. Onlara sadece, fonların işletilmesi sonucu elde edilen kârdan pay verilir.

Hesap sahipleri, önceden ihbar etmek kaydıyla vadesi dolmadan para çekebilirler. Para kullanılmamışsa çekilen para kadar katılım fonu azalmış olur. Eğer kullanılmış ve paranın tamamı alacağı dönmüşse alacağın tahsiline kadar beklemeleri gerekir. Sermayenin bir kısmı nakit olarak dururken, bir kısmı alacağı, bir kısmı da mala dönüşmüşse, karşılıklı rıza ile nakit ve mala mahsuben bir ödeme yapılabilir. Katılım bankaları çok sayıda tasarruf sahibinin sermayesini bir havuzda topladığı için daima bu son durumda olurlar. O zaman onlar, hesap sahibi ile olan akdi, onun isteği üzerine tamamen veya kısmen bozup nakdî ödeme yapabilirler.

Katılım bankaları, diğerlerinden farklı olarak finansal kiralama (leasing) yapabilirler. Bu sebeple katılım fonlarından bir kısmını bu iş için ayırır ve ayrı bir havuz oluştururlar.

c- Fon Kullandırma

Gerekli parayı vermeye finansman (financement) denir.¹¹ Katılım bankaları, müşterilerinin ihtiyaç duyduğu finansmanı; para temini, mal temini ve hizmet temini yollarıyla karşılarlar.

1) Para Temini

Ortaklık sisteminde para temini, sadece mudârebe ve müşareke yoluyla olabilir. Bunların her ikisi de ticari ortaklıktır. Ortaklık, fon kullanan gerçek veya tüzel kişinin tüm faaliyetlerinden doğacak kâr ve zarara katılma biçiminde olabileceği gibi, belirli bir faaliyetten doğacak kâr ve zarara katılma biçiminde de olabilir.

---

11 Tahsin Saraç, Fransızca Türkçe Sözlük.

a) Mudârebe

Mudârebe, bir taraftan sermaye, diğ er taraftan emek olmak üzere kurulan bir ortaklıktır. Kârın hangi orana göre pay edileceğini sözleşmede belirtmek şarttır. Böylece parası olduğu halde onu işletemeyenlerle iş yapma kabiliyeti olduğu halde parası olmayanlar bir araya gelip ortak iş yapma imkânına kavuşurlar.

Bir iş için gerekli sermayenin tamamını katılım bankası verir, ikinci taraf da iş e yalnız emeği ile ortak olursa bu bir mudârebe olur. Kurum, iş bitiminde sermaye ile birlikte kendine düş en kârı alır. Kâr yoksa yalnızca sermayeyi alır. Böylece risk, dengeli olarak paylaşılmış olur. Katılım bankası, parasından gelir elde edememiş, işletmeci de çalışmasının karşılığını alamamış olur. Zarar olursa, mudârebeye zarar sermayeye yükleneceğ inden katılım bankası bu zararı kabul eder.

b) Müşâreke

Müşareke, bir ekonomik faaliyeti yürütmek için kurulan her türlü ortaklıktır. Müşarekede taraflardan her biri az veya çok sermaye koyar. Elde edilen kârın hangi orana göre paylaşılacağı sözleşmede belirtilir. Sermayenin belli bir oranı kadar ya da belli bir miktarda kâr payı almak üzere yapılan müşareke geçersiz olur. Meselâ taraflardan biri 100 lira sermaye koymuşsa, ona verilecek kârın, bu 100 liranın belli bir oranı, meselâ %20'si kadar olacağı yahut kârın 10 lira olacağı şeklinde bir şart ile yapılan müşareke geçersiz olur. Bu şartlarla mudârebe de yapılamaz. Bu durumda para iade edilir. Eğer ikinci taraf bu parayı kullanırsa bütün risk ve paradan elde edeceği bütün kâr parayı kullananın olur.

Katılım bankalarının yaptığı ticarî ortaklıklar, belli işlerin yapılıp bitirilmesi ile sınırlı kalır. Yani bir malın alım satımı, üretimi veya pazarlanması için çoğunlukla bir işlemlik ortaklık kurulur. İş bitince ortaklık biter. Bir ticaret veya sanayi kurumunu işletmek üzere ortaklık kurulmasına da bir engel yoktur.

Ortaklık, ister mudârebe, isterse müşareke şeklinde olsun, parayı tehlikeye atmak olur. Ama ekonomik hayatta tehlikesiz iş yoktur. Alınan bütün teminatlara rağmen banka kredilerinin geri dönmemesi tehlikesi daima vardır. Mudârebe ve müşarekede tehlike daha fazladır ama kazanç umudu da fazladır. Bu umut, insanları o tehlikeye girmeye zorlar. Unutmamalıdır ki, ortaklıklar, ekonomik

hayatın motorlarıdır. Onlar olmasa ne bankanın kredi vereceği ne de katılım bankasının iş yapacağı kuruluş kalır. Diğer yandan bu kuruluşların riski, aynı zamanda onlara destek ve kredi veren kuruluşların da riskidir. Dolayısıyla hiçbir banka kendini reel ekonominin riskinden dışlayamaz. Zaten banka ve katılım bankası da ortaklık sistemine göre kurulurlar ve çalışmalarını ortaklık sisteminin kurumları ile sürdürürler. Bu sebeple reel ekonomiden kaçanlar, aslında elde edebilecekleri büyük karlardan kaçmış olurlar.

Ortaklıklardan kaçma yerine doğacak tehlikeyi azaltıcı ve kazanç ihtimalini artırıcı tedbirlere yönelmek gerekir. En önemlisi riski yaymaktır. Katılım bankası, her bir ortaklığa ayrılacağı sermayeyi sınırlı tutup müşareke ve mudârebe sayısını artırmalıdır. Böylece birinin zararını diğerlerinin kârlarıyla karşılayıp kârlı duruma geçmesi kolay olur.

Mudârebeye proje ile ilgili bütün ayrıntılar ortaya konmalı ve paranın projeye uygun harcanması denetlenmelidir. Yoksa mudârib gereken titizliği gösteremeyebilir.

Müşarekede ortağın daha çok sermaye koymasına dikkat etmelidir. Ortağın daha çok sermaye koyması, onu dikkatli davranmaya zorlar ve kâr etme ihtimali yüksek olur.

2) Mal Temini

Katılım bankası bir malı, yurt içinden veya yurt dışından peşin alır, vadeli satar veya kiraya verir. Bunun için vadeli satış, selem, istisna veya finansal kiralama (leasing) sözleşmeleri yapar.

a) Murâbaha

Murâbaha, ister peşin, ister veresiye olsun, maliyetlerin ve kârın müşteriye tam olarak bildirilmesi suretiyle yapılan satıştır. Müşteri, katılım bankasının ne kadar kâr ettiğini ayrıntılarıyla bildiği için onun yaptığı her satış murâbaha olur.

Katılım bankaları, peşin alır vadeli satarlar. Böylece satıcı, malını peşin satma, alıcı da onu veresiye alma imkânını elde eder. Malın peşin satılması arzu edilse de veresiye satışlar vazgeçilemez ihtiyaçtır. Parası olmayan kişi, eline para geçinceye kadar aç bekleyemez, veresiye alım yaparak ihtiyacını giderir. Bu ihtiyacı, zaman zaman herkes duyar.

Malların peşin fiyatı ile vadeli fiyatı farklı olabilir. Bu fark faiz değildir. Faiz, borç vererek gelir elde etmektir. Satıma konu mal belli olur, fiyatı konusunda taraflar anlaşır, taksit miktarları ile ödeme günleri belli olursa satış geçerli olur. Artık o malın peşin fiyatı ile vadeli fiyatının farklı olması önemli olmaz.¹²

Bizde murâbaha kelimesi kötü bir geçmişe sahiptir. Osmanlılar bu kelimeyi muamele-i şer'iyeye karşılığı kullanmışlardır.

Muamele-i şer'iyeye, faize, kâr görüntüsü vermek için yapılır. Meselâ kişi bir malını, ödünç verecek olanın önüne koyar ve “Bunu sana 1000 liraya sattım.” der, o da onu satın ve teslim alır ve parayı öder. Sonra ona; “Bu malı, bedelini bir yıl sonra ödemem şartıyla bana 1100 liraya sat.” der, o da satar ve teslim eder. Böylece istenen 1000 liralık borç 1100 lira karşılığında alınmış ve göstermelik alım satım yoluyla da %10'luk faize kâr görüntüsü verilmiş olur. Bunun birçok usulü vardır. Osmanlı döneminde kurulan bankalardan Emniyet Sandığı'nda bir cep saati varmış, kredi alanların ödeyecekleri faizi meşrulaştırmak için her gün defalarca satılır, müesseseye hibe edilirmiş. O zaman bu gibi yöntemlerle çalışan çok sayıda para vakfı vardı. Bunlar halka kredi verir, alacakları faizi göstermelik satışlarla meşrulaştırırlardı. Bu hususlar, “Faizsiz Sistemde Faiz Hileleri” bölümünde işlenmiştir.

Bir adı da murâbaha olan muamele-i şer'iyeye faizin hileli yollarından olduğu için halk vicdanı buna tepki duymuş ve murâbaha kelimesi zamanla faizcilik ve tefecilik anlamında kullanılmış, fahiş faizle borç verip halkı soyan insafsız bankere de murâbahacı adı verilmiştir.¹³

Osmanlıların murâbahası göstermelik satışı. Katılım bankalarının gerçek satış olmak zorundadır. Katılım bankaları önce müşteriyi bulur sonra malı alırlar. Bu sebeple satın aldıkları malı, doğrudan müşteriye gönderirler. Böyle bir satışa günlük hayatta sıkça rastlanmaz. Bu sebeple bunu da göstermelik satış kapsamına sokanlar az değildir. Hâlbuki onlar, birinden aldıkları malı diğerine satarak gerçek satış yaparlar. Nitekim bu şekilde satış yapan birçok kuruluş vardır. Meselâ bir kiremit fabrikasının malını satan kişi, ken-

12 Konuyla ilgili geniş bilgi için Vade Farkı ve Faiz bölümüne bakılması gerekir.

13 Şemseddin Sâmî, Kamus-i Türkî, Dersaadet, 1318.

dine gelen siparişi derhâl fabrikaya geçer ve malı aldığı anda satar, sonra bu mal, doğrudan müşterinin gösterdiği adrese gider.

Tücar malı, müşteri bulmak için bekletilir. Müşterisini bulan onu derhâl satar. Katılım bankaları ise müşterisini bulmadıkları malı satın almazlar.

Günümüzde şirketler grubu ve birçok şirketi elinde tutan holdingler vardır. Bunlara bağlı şirketlerin birinden alınan malı diğerine satma halinde muamele-i şer'iyeye gibi bir durum meydana gelebilir. Gerçek satış yapıldığından emin olmadıkça bu gibi işlere girmemek gerekir.

b) Selem

Selem, para peşin, mal veresiye olmak üzere yapılan satıştır. Selemde malın cinsinin, nevinin, özelliklerinin, miktarının, fiyatının, teslim yerinin ve teslim tarihinin akit sırasında tespiti şarttır.¹⁴ Şartlarına uygun olarak yapılan selem ile ileri bir tarihte üretilecek mallar şimdiden satılmış ve ihtiyaç duyulan para elde edilmiş olur. Diğer taraftan müşteri de ileri bir tarihte ihtiyaç duyacağı malı şimdiden almış ve taraflar faize girmeden ihtiyaçlarını karşılamaş olurlar.

c) İstisna

Bu bir sipariş akdi, bir şeyi yapmak üzere imalâtçı ile yapılan anlaşmadır. İstisnain selemden farkı, paranın peşin verilmesinin şart olmaması ile malı teslim tarihinin kesin olmamasıdır. Bu şekilde imalâtçı, imal edeceği mal için ihtiyaç duyduğu parayı elde ettiği gibi onu satmayı da sağlama almış olur. Müşteri de kendisine lâzım olan malın siparişini vermenin rahatlığı içinde bulunur.

Müşteri siparişini katılım bankasına, katılım bankası da imalâtçıya verir. Malın üretilmemesi veya üretimin isteğe uygun olmaması halinde müşteri katılım bankasını, o da imalâtçıyı sorumlu tutar. Bu durumda katılım bankası o malı bir başka yerden temin edip müşteriye vermek zorunda kalır.

Bunlar olması gerekenlerdir. Ama gözlemlerimize göre olanlar farklıdır. Birçok katılım bankası, faizli bankalara özenip murâbaha, selem ve istisnai, satış olmaktan çıkarmışlar ve kendilerini bir çeşit

---

14 Mecelle m. 386.

yatırım bankasına dönüştürmüşlerdir. Yani bunlar ticaret yapma yerine ticaret ve sanayii faizli krediyle finanse eden kuruluşlar haline gelmişlerdir. Aldıkları faize kâr adını vermeleri sonucu değiş-tirmez.

d) Finansal Kiralama (Leasing)

Finansal kiralama, bir malı satın alarak ona ihtiyaç duyan kişi ve kuruluşlara kiralamaktır. Kiralama ya normal ya da mülkiyetin devriyle sonuçlanacak şekilde yapılır.

Normal kiralama, kiraya verilen malın, kira müddeti bitiminde geri alınması şeklinde olabilir. Meselâ katılım bankası, bir fabrikayı yaptırır veya satın alır, sonra bir sanayiciye 10 yıllığına kiraya verir. Süre sonunda sözleşme yenilenmezse binayı geri alır. Şirketle sanayici arasında bu konuda ön sözleşme de yapılabilir. Böylece taraflar, karşılıklı taahhüde girmiş olurlar. Bu taahhüt taraflardan birinin diğerini zarara sokmasını önleyecek biçimde yapılabilir. Fabrikanın kurulması için gerekli takım ve tezgâhlar vs. de aynı usulle alınıp kiralanabilir.

Katılım bankalarının ve leasing şirketlerinin yaptığı, mülkiyetin devriyle sonuçlanan kiralama değildir. Bu, satış ile kiranın birleşmesinden doğan yeni bir akit sayılmaktadır. Buna göre, kiralanın mal meselâ 100 hisse sayılsa ilk taksitte, 1 hissesinin bedeli, kalan 99 hissesinin kirası alınır. Taksitler ödendikçe kiracının o maldaki payı artar. Bu pay yüzde yüze ulaştıkça kiracı, malın sahibi olur. Bize göre bu, vadeli satıştan başka bir şey değildir. Bu sebeple ilişkiler, vadeli satışa göre düzenlenmelidir.

3) Hizmet Temini

Katılım bankası, borçtan gelir elde eden bir kredi kuruluşu değil, mal ve hizmet satan ticari kuruluştur. Bu sebeple mal ve hizmet satan kuruluşların yaptığı işleri katılım bankası da yapar.

Katılım bankası taşeronluk yapabilir. Meselâ, bir işletmenin bazı hizmetlerini belli bir meblağ karşılığında belli bir süre için üstlenebilir. Bu süre içindeki işçi ücretlerini ve sabit giderleri karşılar. Böylece nakit sıkıntısı içinde olan veya elindeki nakitleri başka işte kullanma durumunda olan işletme, bu ihtiyacını faize girmeden karşılamış olur.

Yine bir reklâm ajansı gibi çalışıp, basın ve yayın organlarından aldığı reklâmları pazarlayabilir. Bir oteli veya seyahat şirketini belli bir süre için kiralarak bu süre içindeki bütün gelirlere sahip olabilir. Katılım bankası, meşru ölçüler içinde her türlü hizmeti yapabileceği için iş sahası çok geniştir.

3. Bankacılık Hizmetleri

Katılım bankası; emanet kabulü, ikraz (ödünç verme), istikraz (ödünç alma), banka havalesi, senet tahsili, poliçe, kredi mektubu, banka kartı, çek, banka teminat mektubu, kredi kartı, aval, kambiyo işlemleri, altın ve gümüş alım satımı (sarf) gibi bankacılık hizmetlerini bir komisyon karşılığında yürütülebilir.

a- Emanet Kabulü

Bankalar, menkul değerleri ve bir kısım kıymetli eşyayı emanet olarak alıp saklarlar. Bunun için kiralık kasalar bulundurlar.

Kıymetli eşyanın güvenli bir şekilde saklanması bazen ciddi bir ihtiyaç olur. Muhammed, sallallahu aleyhi ve sellem, peygamber olmadan önce Mekkeliler ona güvenir, para ve kıymetli eşyalarını onun yanında saklardı. Bu özelliğinden dolayı kendisine el-Emîn (güvenilir kişi) lakabı verilmişti. Peygamber olduktan sonra kimi Mekkeliler, her ne kadar inanmamış ve karşı gelmiş olsalar bile ona olan güvenlerini yitirmemişlerdi. Mekke'den Medine'ye hicret ederken yanındaki emanetleri Ali'ye (r.a) teslim etmiş ve onları sahiplerine ulaştırmasını istemişti¹⁵ Ali (r.a), bu malları teslim ettikten sonra Medine'ye hicret etmişti.

b- Vadesiz Mevduat Kabulü

Katılım bankaları vadesiz mevduata özel cari hesap adı verirler. Burada **mevduat** kelimesi ile ilgili bilgi vermek uygun olacaktır. Saklanması için bırakılan şeye **vedîa** (الوديعة) denir. Mevduat, mevdûe'nin çoğuludur, vedîa olarak bırakılmış şeyler demektir. Bankaya yatırılan paraya da mevduat denir. Burada mevduat kelimesi çoğul değil, tekil anlamdadır.

Bu paralar fıkıh bakımından mevduat değildir. Çünkü mevduatın kullanılmaması gerekir. Zayi olması halinde bakılır, eğer onu kabul eden kişinin bir kusuru yoksa tazmin edilmez. Hâlbuki ban-

15 İbn Hişâm, Siyre, el-Kısmü'l-evvel, 2. baskı, Kahire, 1953, s. 485.

kalar bu paraları kullanma hakkına sahiptirler. Zayi olsa, bankanın kusuru var mı, yok mu diye bakılmadan para sahipleri, onları isteyip alabilirler. Bu sebeple mevduat, bankaya verilmiş ödünçten (karzdan) başka bir şey değildir.

Ödünç (karz), mislini geri almak için mislî bir malı vermek üzere yapılan sözleşmedir. Mislî mal, değerini etkileyen önemli bir fark olmaksızın çarşı pazarda dengi bulunabilen maldır. Borçlu, borç aldığı malın aynısını değil, mislini yani dengini vermekle yükümlüdür. Karz için tespit edilen vade de alacaklıyı bağlamaz.¹⁶

Emanet bırakılan bir mal, emanetçinin kusuru olmadan zayi olsa ödettirilmez.¹⁷ Emanetçi bu malları sahibinin izni olmadan da kullanamaz. Hâlbuki ödünç (karz) öyle değildir. Ödünç alınan şey, tüketilmek için alınır. Bu sebeple hiç kullanılmadan ve borçlunun kusuru olmadan zayi olsa borçlu onu ödemek zorundadır.

Karz, her zaman istenip alınabileceğine ve zayi olması halinde tazmin ettirileceğine göre tasarruf sahibi, parasını emanet yerine karz olarak vermeyi tercih eder. Bu, karşı taraf için de yararlıdır. Çünkü bu takdirde o, parayı kullanabilecektir.

Sahabeden Zübeyr b. Avvam (r.a), güvenilir bir kişiydi. Halk, kıymetli mal ve paralarını ona emanet ederdi. Oğlu Abdullah b. Zübeyr'in (r.a) bildirdiğine göre kendine emanet bırakmak isteyenlere şöyle derdi:

—Hayır. Sadece ödünç olarak kabul edebilirim, çünkü zayi olmasından korkuyorum.

Zübeyr b. el-Avvam'ın¹⁸ yanında bu şekilde iki milyon iki yüz bin dirhem birikmişti.¹⁹ 4.25 gramlık bir Bizans altını o devirde on dirhem değerinde olduğu için biriken para, 220.000 adet Bizans altını ederdi. Bu, o zaman için önemli bir meblağdı.

16 Ömer Nasuhi Bilmen, Hukukî İslamiyye Kamusu, c. VI, s. 94 vd.

17 Mecelle 768.

18 Zübeyr b. el-Avvâm, Peygamberin halasının oğludur. 36 h./656 m. tarihinde Cemel vak'asında şehit edilmiştir. (Hayreddin ez-Ziriklî, el-A'lâm, c. 111, s. 74, tarih ve yer yok, Üçüncü baskı.)

19 İbn Sa'd, Tabakâtü'l-kübrâ, Beyrut, 1957, c. II, s. 159.

c- İkrâz (Ödünç Verme)

Kısa vadeli para ihtiyacı ikraz yoluyla karşılanabilir. Ödünç bazen sadakadan efdal olur. Faizsiz ödünce karz-ı hasen denir.

Katılım bankası, bazı müşterilerine, herhangi menfaat beklemeden ödünç verebilir. İstismara açık olan bu imkânı kullandırırken dikkatli olmak gerekir.

d- Banka Havalesi

Banka havalesi, bir kimsenin kendi adına, diğer bir kimseye para, kıymetli evrak ya da benzeri şeyleri vermeye bir üçüncü kişiyi yetkili kılmasıdır.²⁰ Bu, fıkıh açısından havale değil, vekâlet işlemdir. Banka havalesi yaptıran kişi bu konuda bankayı kendine vekil etmiş olur. Çünkü vekil, başkasının bizzat yapması gereken bir işi yüklenir ve kendini o konuda onun yerine koyar. Meselâ birine bir miktar para verecek olan, o parayı bir başkası aracılığıyla da verebilir. Bu başka kişi o şahsın vekili olur. Fıkıh açısından havale poliçe konusu işlenirken anlatılacaktır.

Gerek şehir içinde ve gerekse şehirlerarasında para taşıyanlar, gönderenin vekili olur. Vekilin elindeki şey emanet olduğu için bir kusuru olmadan kayıp ya da telef olursa ödemesi gerekmez.

Vekil, elindeki emanetleri kendi malına katamaz ve kendi işi için kullanamaz. Eğer öyle yaparsa kaybolma veya telef halinde, kusurlu olup olmadığına bakılmaksızın bedellerini öder. Bugün katılım bankaları ve bankalar havale için aldıkları paraları kendi paralarına katmakta ve kısa bir süre için de olsa, kendi işleri için kullanmaktadırlar. Bu sebeple onların aracılığı ile havale edilen paralar çalınır veya zayi olursa karşılığını ödemeleri gerekir.

e- Senet Tahsili

Banka veya katılım bankası, alacaklı adına borçlunun parasını tahsil eder. Gerek senet tahsili ve gerekse banka havalesi için alınan ücret vekâlet ücretidir.

f- Poliçe

Poliçe, İtalyanca polizza'dan alınmıştır.²¹ el-Bolîsa (البوليصة)²² da o kelimeden alınmış olmalıdır. Ömer Nasuhi Bilmen buna poliçe

20 Borçlar Kanunu m. 457.

21 Büyük Larousse Ansiklopedisi, "poliçe" maddesi, İstanbul, 1985.

demıştır.²³ Ancak el-bolîsa poliçeden farklıdır, süftece anlamındadır. Süftece, banka kartı başlığı altında gelecektir.

Poliçe, bir alacaklının borçlusuna hitaben düzenlediği bir kambiyo senedir. Bu senet, borçlunun belli bir tarihte ödeyeceği bir borcu, üçüncü bir kişiye ya da onun havale edeceği başka bir kişiye ödemesi emrini içerir.

Kambiyo senedi, bono, çek ve poliçeye verilen ortak addır (TK 582). Bunlara ticari senet de denir. Bir poliçede, keşideci, muhatap ve lehtardan oluşan üç taraf vardır. Keşideci poliçeyi düzenleyen alacaklı, muhatap ödemeyi yapacak borçlu, lehtar da senedi teslim alan üçüncü kişidir. Muhatap ödemeyi ona yapar.

Muhatap poliçeyi kabule zorlanamaz, ama kabul edince ilişkinin tarafı haline gelir. Lehtar onu vadesinden önce ciro edip bir başkasına teslim edebilir. Böylece poliçeden doğan haklarını devretmiş olur.

Ciro, ticarî senetleri veya çekleri, arka yüzüne imza atmak suretiyle devretmektir. Ciro eden lehtara ciranta denir. Bu imza ile o, muhataba, bu borcu yeni bir lehtara ödemesi için talimat vermiş olur. Cironun usulüne uygun olması için cirantanın imzası yeterlidir. Senedi rehin bırakmak amacıyla da ciro yapılabilir. Bu takdirde senedin arkasına “bedeli teminattır” veya “bedeli rehindir” gibi bir ibare yazılır. Poliçede birçok ciranta olabilir. Muhatap poliçeyi ödemezse bütün cirantalar, senedi en son elinde bulunduran hamile karşı zincirleme kefil sayılırlar.

Poliçe, fıkıh bakımından havaledir. Fıkıhta havale, borcu bir zimmetten diğerine nakletmek, yani ödeme yükünü başkasına yüklemektir.

Allah’ın Elçisi, ona dua ve selâm olsun, şöyle demıştır:

فَإِذَا أَتَبِعَ أَحَدَكُمْ عَلَى مَلِيٍّ فَلْيَتَّبِعْ

“Hanginiz, ödeme gücü olana yönlendirilirse ona yönelsin.”²⁴

مَطْلُ الْغَنِيِّ ظَلْمٌ وَمَنْ أَحْيَلَ عَلَى مَلِيٍّ فَلْيَحْتَلْ

22 İbn Abidin, Redd’ül-muhtâr, havâle, c. V, s. 350.

23 Ömer Nasuhi Bilmen, Hukukı İslamiyye Kamusu, c. VI, s. 287, süftece maddesi.

24 Buhârî, el-Havâlât, 1.

“Ödeme gücü olanın borcunu geciktirmesi zulümdür. Kim ödeme gücü olan birine havale edilirse onu kabul etsin.”²⁵

Havalede üç taraf olur. Birincisi havaleyi yapan borçlu (**muḥîl**), ikincisi havaleyi kabul eden alacaklı (**muḥalün leh**) üçüncüsü de havale ödeyicisi (**muḥalün aleyh**)’dir. Havalenin geçerli olması bu üçü tarafından kabul edilmesine bağlıdır. Havale yalnız alacaklı (muḥalün leh) ile havale ödeyicisi (muḥalün aleyh) arasında da olabilir.²⁶ Muḥalün aleyh (havale ödeyicisi) ya da muḥalün leh (alacaklı) havale sırasında hazır bulunmayabilir. Bunlar diğer iki kişi arasında yapılmış olan havaleyi daha sonra kabul ederlerse havale geçerlilik kazanır.²⁷

Ahmet borçlu, Mehmet alacaklı, Hasan borcu ödemeyi kabul eden üçüncü şahıs ve borç miktarı 100 lira olsun; böyle bir işlemde genellikle Hasan’ın da Ahmet’e aynı tarihte ödenecek 100 lira borcu olur. Normal havalede Ahmet Mehmet’e, “Alacağını git Hasan’dan al.” derken poliçede Ahmet Hasan’a der ki, bana olan borcunu Mehmet’e öde. İlişkilerde temel değişiklik olmadığı için poliçe havale kapsamına girer.

Fıkıh bakımından ciro, tekrar havalede bulunmak demektir ki, bu mümkündür. Cirantaların zincirleme kefil olmalarına da bir engel yoktur. Bu durumda havale ile birlikte kefalet işlemi de yapılmış olur.²⁸ Bu kefalet, poliçenin ciro edilmesi konusundaki örften dolayı kendiliğinden olur.

Banka kartı, kredi mektubu ve çek düzenleme işlemleri ile menkul kıymetlerin ciro edilmesi işlemi de birer havaledir.

g- Kredi Mektubu

Kredi mektubu, bir bankanın müşterisine, kendi şubelerinden ya da muhabirlerinden para çekmesi için verdiği mektuptur. Buna itibar mektubu da denir.

Urvetü’l-Bârîki, Allah’ın Elçisi’nden bir şey istemiş, o da bir alâmet (nişan, simge) vererek “Hayber’deki vekilime git, bu alâme-

25 Ahmed b. Hanbel, Müsned-i Ebî Hureyre, c. II, s. 463; İbn Mâce, Sünen, Sada-kât, 8, el-Havâle, Hadis no 2403.

26 Mecelle 681.

27 Mecelle 682-683.

28 el-Haskefî, Dürü’l-muhtâr (İbn Abidin ile birlikte) Mısır, c. V, s. 351.

te dayanarak sana istediğini versin” demişti.²⁹ Kredi mektubu da bu alâmet gibidir. Hayber’deki vekil, o alâmeti görünce bu şahsa nasıl ödeme yapmışsa, bankalar da, ilgili bankanın veya katılım bankasının mektubunu görünce o şahsa ödeme yaparlar.

Kredi mektubuna karşılık alınan ücret verilen hizmetin karşılığı kadar olmalı, herhangi bir faiz işletilmemelidir.

h- Banka Kartı

Banka kartı, bankanın müşterisine verdiği bir çeşit kimliktir. Üzerinde müşterinin adı, hesap numarası, fotoğrafı, imzası ve kartın geçerlilik süresi yazılır. Bu kartla birlikte kullanılacak bir de çek karnesi vardır. Banka şubeleri bu çekleri belli bir miktara kadar provizyon almadan yani hesabında para olup olmadığını araştırmadan kabul ederek ödeme yaparlar.

Hem banka kartı hem de kredi mektubu birer havale işlemidir. Alacaklı durumda olan müşteri **muhâlün leh**, kredi mektubunu ya da banka kartını veren **muhîl**, ödemede bulunan banka da **muhâlün aleyhtir**.

Buna fıkihta **süftece** veya **el-bolîsa** (البوليسة) denir. Süftece, bir yerde birine ödünç verip ondan aldığı mektupla, o alacağı diğer yerdeki başka şahıstan tahsil etmektir.

Mekke’de Abdullah b. Abbas (r.a) Kufe’ye süftece yazmak üzere dirhemler kabul ederdi. Abdullah b Zübeyr de Mekke’de bazı kişilerin dirhemlerini alır ve Irak’ta bulunan kardeşi Mus’ab b. Zübeyr’e süftece yazardı. Bunlar o süfteceyi götürür Mus’ab’dan paralarını alırlardı.³⁰ Süftece, daha çok yol tehlikesini ve para taşıma külfetini ortadan kaldırmak için yazdırılırdı. Para, süfteceyi yazacak kişiye borç olarak verildiği için o da bu parayı bir süre kullanmış olurdu. Süfteceyi yazan kişi muhîl, onu götüren kişi muhalün leh, süfteceyi kabul edecek olan muhatap da muhalün aleyh durumundadır. Başvurduğumuz kaynaklarda süfteceye karşılık alınan bir ücretten söz edilmemektedir.

29 Serahsî, el-Mebcut, c. XIX, s. 2.

30 Serahsî, el-Mebcut, c. XIV, s. 37; İbn Kudâme, el-Muğnî, Beyrut, c. IV, s. 320.

i- Çek

Kelimenin aslı Arapça **sakk** (الصك)'tır.³¹ İngilizcesi **check**, Fransızcası **cheque** şeklinde yazılır. Günümüz Arapçasında ona **şîk** (الشيك) denir.

Çek, ödeme emri olarak yazılan belgedir. Banka bu belgeyi şekil şartlarına uygun olarak bastırır ve vadesiz hesabı olan bazı müşterilerine verir. Müşteri, satın aldığı bir mal veya hizmetin bedelini yahut ödeyeceği borcun miktarını çek üzerine yazıp imzalar ve ilgili şahsa verir. Bu şahıs, çeki bankaya götürerek müşterinin vadesiz hesabından alacağını tahsil eder.

Çekle yapılan işlem, fıkıh bakımından havaledir. Çeki yazan muhîl, çeki alan muhalün leh, banka da muhalün aleyh olur.

İranlı gezgin Nasır Hüsrev, 1045-1052 (437-444 h.) senelerinde yaptığı gezilerle ilgili anılarını yazdığı Sefernâme adlı eserinde, Basra'da gördüğü bir olayı şöyle anlatır:

“... Basra'da sabahleyin Huzaa çarşısında, öğleyin Osman çarşısında, akşamleyin de Kaddâhîn çarşısında olmak üzere günde üç pazar kurulur. Pazarda işlem şöyledir: Herkes parasını sarrafa vererek ondan sakk (çek) alır. Sonra lâzım gelen her şeyi satın alır ve bedelinin ödenmesini sarrafa havale eder. Müşteri şehirde kaldığı süre içinde sarrafın sakkından başka bir şey kullanmaz.”³²

Çek kullanma halk arasında yaygınlaştıktan sonra edebî eserlerde çeklerle ilgili parçalara rastlanır olmuştur.³³ Şair Cehza el-Bermekî (234-324 h./848-936 m.) karşılıksız çeklerle ilgili olarak iki beyit söylemiştir:

إذا كانت صلاتكم رقاعا تحرر بالأنامل والأكف
ولم تكن الرقاع تجر نفعاً فما خطي خذوه بألف

“Armağanınız parmaklarla ve ellerle yazılan kâğıt parçaları ise

31 Joseph Schacht, İslam Hukukuna Giriş, (çev: Mehmet Dağ, Abdülbaki Şener), Ankara, 1977, s. 87.

32 Nasır Hüsrev Alevî, Sefernâme, (Arapçaya çev: Yahyâ el-Haşşâb), Kahire, 1945, s. 96.

33 Sami Hasen Hamûd, Tatvîru'l-a'mâli'l-masrifîyye bimâ yettefikü ve's-şeriâti'l-İslâmiyye, 2. baskı, Amman, 1402/1982, s. 47.

O kâğıtlar fayda vermez. İşte yazım, alın onu bin tane bine.”³⁴

Mal ve hizmet akışı önemli ölçülere vardığı zaman, alınan malın ve yapılan hizmetin bedelini ödemek için büyük meblağlar buldurmak ve bunları bir şehirden diğerine ya da bir ülkeden diğer ülkeye nakletmek gerekir. Taşıma güclüğü yanında bunların çalınma ve kaybolma tehlikesi de olur. Eğer eskisi gibi ödemeler altın ve gümüş ile yapılacak olsa, buna bir de bu paraların ağırlık ve ayarlarına güvenme ihtiyacı eklenir. Bu bakımdan çek, banka kartı ve kredi mektubu önemli bir hizmet görmektedir.

Çeki kullanacak kişi, daha önce bankaya vadesiz mevduat yatırır. Bu, bankaya verilmiş ödünç yani karzdır. Bu ödünçle tahsil eden kişi, para taşıma külfetine ve yol tehlikesine girmeden ödemelerini yapar. Bu, ödünçten sağlanan bir menfaattir. Menfaat sağlayan her ödünç faiz sayıldığı için kimi fakihler bunu caiz görmezken kimileri de mekruh saymıştır. Para, ödünç olarak verilirken bir süftece yazma ya da sakk (çek) şartı koşulmazsa bir sakıncası görülmemiştir.³⁵

İmam Mâlik’e şöyle bir soru sorulmuş:

— Bir kişi başka bir şehirde ödemek üzere birinden ödünç dinarlar ve dirhemler alsa ne olur?

İmam Mâlik demiş ki:

“Borç veren kişi, arkadaşına iyilik etmek ve kolaylık sağlamak istemiş de Iraklıların süftecelerle yaptığı gibi kendisi için (o beldede ödemeyi) garantilesin diye vermemişse onda bir sakınca görmem.”³⁶

Hanbelî mezhebine göre, kişinin, kendi lehine bir süftece yazılması şartıyla borç vermesi caizdir. Ancak buna karşılık bir şey alması doğru olmaz.³⁷ Çünkü her iki taraf da bundan yararlanır ve bunun taraflara zararı olmaz. Zaten şeriat bir zarar doğurmayan iyi şeyleri yasaklamaz, aksine meşru kılar.³⁸

34 Yakut el-Hamevî, Mu’cemü’l-udebâ, Mısır, c. II, s. 241-242.

35 el-Kâsânî, el-Bedâi’, c. VII, s. 395-396.

36 Mâlik b. Enes, el-Müdevvenet’ül-Kübrâ, c. IV, s. 135.

37 Ahmed b. Abdullah el-Kârî, Mecellet’ül-ahkâm’iş-şer’iyye, s. 271, madde 743.

38 İbni Kudâme, el-Muğnî, c. IV, s.391.

Para nakillerinde yaygın bir sıkıntı (umûmu'l-belvâ)³⁹ olduğu, ayrıca süftece veya sakk yazmayı engelleyecek bir ayet veya hadis bulunmadığı için bize göre de bunda bir sakınca yoktur.

j- Banka Teminat Mektubu

Bankanın, bir kişi ya da kuruluş adına belli bir meblağa kadar doğacak borcu, belli süre için üstlendiğine dair verdiği belgeye banka teminat mektubu denir. Bu, her ne kadar kefalete benzese de kefaletten farklıdır. Çünkü kefalet bir şahsın borcunu üstlenmek ve o borcun borçlu ile birlikte kendinden istenmesini kabul etmektir. Kefalette kefil olunan kişi aleyhine doğmamış bir borç kefilinden istenemez, ama teminat mektubunda istenebilir. Meselâ bir kişiden 1 milyon TL tutarında veresiye mal alacak olan kimse, o kişiye bir teminat mektubu verse de henüz hiçbir şey almasa, o kişi mektupta yazılan meblağı ilgili kurumdan alabilir. Bu durum fıkıh bakımından kabul edilemez.

Kefalet iyilik ve teberru sayıldığı için bundan ücret alınması caiz görülmemiştir.⁴⁰ Kefalet, kefilin söylediği bir söz ile tamam olur. Bunun için bir belge düzenlenmesi şart değildir. Ama teminat mektubu, özel ifadeler içeren bir belgedir. Bu belgeyi herkes değil, belli finansal kuruluşlar düzenleyebilir.

Belge düzenlemeye karşılık ücret alınabilir. Nitekim bir fakih verdiği fetvadan ücret alamaz, ama onu bir kâğıda yazmak için ücret alabilir.⁴¹ Çünkü “Bizzat tecviz olunamayan şey bi't-teba tecviz olunabilir.”⁴² Yani tek başına yapılması caiz olmayan şey, başka bir şeye bağlı olarak yapılabilir. Fetvasını bir kâğıda yazan fakihin alacağı ücret bir kâtiplik ücreti değildir. Kâtip, hazır bir belgeyi yazar. Ama fakih yeni bir belge hazırlar. Kefalet belgesi düzenleme işi de bu kapsamdadır.

39 Umumu'l-belvâ, bir konuda yaygın bir sıkıntının olması demektir. Allah Teâlâ bu dinde yapılması güç bir hüküm koymadığı için (Hacc 22/78) böyle durumlarda sıkıntıyı ortadan kaldırmanın yolları aranır.

40 Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd el-Mevsîlî, el-İhtiyar li ta'lîli'l-Muhtar, Mısır, 1370/1951, c. II, s. 167.

41 Alauddin el-Haskefî, a.g.e. c. VI, s. 92.

42 Mecelle, madde 54.

k- Akreditif

Akreditif, bir ithalâtçının, yabancı ülkede bulunan satıcıdan alacağı malın bedelinin tamamına veya bir kısmına bir bankanın kefil olmasıdır. Banka böylece, bir taraftan ithalâtçıyı desteklemiş, bir taraftan da ithal edilecek malın bedelinin ödeneceğine dair diğer ülkedeki satıcıya güven vermiş olur. Bu, dış ticarete önemli bir işlemdir.

Akreditif açmak için gerekli muameleleri yapma karşılığında komisyon alınabilir. Çünkü bu yalnızca bir kefalet değil, içinde kefalet de bulunan işlemler bütünüdür.

l- Kredi Kartı

Kredi kartının üzerinde sahibinin adı, soyadı, kartın numarası vs. bulunur. Kartı veren kuruluş, kart sahibinin belli yerlerden belli miktara kadar alacağı malların bedelini ödemeyi kabul etmiş olur.

Meselâ A bankası B adındaki kişiye 1000 lira ile sınırlı kredi kartı verirse B, onunla satış yapan yerlerden 1000 lirayı aşmayan mal ve hizmet alımı yapabilir. Kart, her defasında bu iş için hazırlanmış elektronik makineden geçirilerek harcama miktarını belirten fiş alınır. Satıcılar bu fişleri ilgili banka şubesine vererek paralarını alırlar. Sonra kredi kartı sahibi bu parayı, ilgili bankaya, belli tarihe kadar öder. İşlem bu şekliyle hem kefalet⁴³ hem de vekâlettir.

Bankanın kefil olması, kredi kartı sahibinin satın alacağı malların bedelini ödemeyi üstlenmesinden; vekil olması da borçları takip ve ödeme konusunda kart sahibi tarafından yetkili kılınmış olmasından dolayıdır.

Banka, yaptığı bu hizmete karşılık bir ücret alır, bu vekâlet ücretidir. Onu kart sahibinin ödemesi gerekirken çoğu zaman satıcı öder. Meselâ yaptığı 100 liralık satışa karşılık bankadan 95 lira alarak fiyatından 5 liralık indirim yapmış sayılır. Bu indirimi yapmayanlar o komisyonu müşteriden alırlar.

Kart sahibi, borcunu geciktirirse banka, faiz tahakkuk ettirir. Faize girmemek için ödemeyi zamanında yapmak gerekir.

---

43 Mecelle, madde 636. "... Filanda sabit olacak alacağına... veyahut filana satacağın malın semenine kefilim dedikde kefil ancak bu ahvalin tahakkukunda yani ... malın bey' ve teslimi vukuunda mutaleb olur."

Katılım bankaları da müşterilerine kredi kartı verirler. Yaptıkları hizmete karşılık onlar da komisyon alabilirler. Çünkü bu bir hizmet bedelidir. Ödemenin gecikmesine karşılık faiz alamazlar. Çünkü onlar işlerini faizsiz yaparlar. Gecikme süresi içinde parada değer kaybı olmuşsa onu alabilirler. Enflasyon konusu ile temerrüde düşen borçlulara uygulayabilecekleri ceza aşağıda gelecektir.

Türkiye’deki katılım bankaları, alacaklarının geç ödenmesi halinde, enflasyona karşı korunma gerekçesiyle borcu, kendilerinin belirledikleri fiyat üzerinden Amerikan dolarına çevirir sonra tekrar Türk Lirasına çevirir ve bu hayali alım satımdan gelir elde ederlerdi. Bunun faiz olduğu açıktır. Daha sonra birçok katılım bankası, bununla da yetinmeyip “kâr kaybı” adı altında faiz almaya başladılar.

Bunların önde gelen danışmanlarından Hayrettin Karaman⁴⁴, pek yanlış bir yorumla bu farkın faiz olmadığını iddia etmektedir. Konu ile ilgili bir soruya verdiği cevap şöyledir:

“Kredi kartları ile aldığımız malı, kurum adına (ona vekâleten) alıyorsunuz ve sonra da kurum size satıyor; yani diğer konularda olduğu gibi murâbaha yapıyor; yani peşin alıp vade farkı ile satıyor. Vade farkını da fiilen ödeme yapılan zamana (vadeye) göre koyuyor. Kurumda vadelere göre fark bellidir, bunu müşteri de biliyor (isterse bilir), buna göre alıyor ve ödeme zamanı da vade farkıyla birlikte ödüyor.”⁴⁵

Onun bu ifadeleri, zamanında ödenmeyen kredi kartı borcu ile ilgilidir. Bizim de bulunduğumuz bir toplantıda şunları söylemiştir:

“Katılım bankasının kredi kartıyla mesela bir kimse lokantada 10 liralık yemek yese, kredi kartını pos makinesinden geçirirken “Bu yemeği katılım bankası adına aldım ve kendime 10 liraya sattım” demiş olur. Sonra bakılır; eğer borcunu zamanında öderse 10 lira öder, ama geciktirirse katılım bankası o satışı vadeliye çevirir ve vade farkı uygular. Borcu bir ay geciktirirse bir aylık, 10 ay geciktirirse 10 aylık vade farkı alır. Bu farkın oranını da banka belirler.”

44 Hayrettin Karaman, 1934 ‘te Çorum’da doğdu. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde İslam Hukuku profesörü iken 2001 yılında emekli oldu. Türkiye’de oldukça etkin bir yeri vardır.

45 http://www.moraldergisi.com/yazilar.php?s_id=32&id=4 (sitede tarih bulunmamaktadır).

Bunun faiz olduğu gün gibi ortadadır. Böyle hayali işlemlerle bir şeyi haram veya yasak olmaktan çıkarmak mümkün olsa, yeryüzünde haram ve yasak diye bir şey kalmaz ve her şey alt üst olur.

m- Aval

Aval, havale kelimesinden Fransızcaya geçmiştir⁴⁶ ama havale anlamında değil, borca kefil olma anlamında kullanılmaktadır. Aval, bir poliçede ya da emre yazılı senette imzası bulunanlar ödemezse senet bedelini o senedin hamiline ödeyeceğine dair üçüncü kişinin verdiği teminattır. Aval veren kefil olduğu şahıs de-recesinde sorumludur. (TK m. 612-614).

Aval tam bir kefalettir. Aval uygulamasında geçerli olan şu iki husus fıkha uymaz:

1. Kefalette esas borcun geçersiz olması halinde kefil borçtan kurtulurken aval verenin borcu, esas borç geçerli olmasa bile devam eder.
2. Kefalette kefil, esas borçluya ait defileri⁴⁷ ileri sürebilirken aval veren, lehine aval verdiği kişiye ait şahsî defileri ileri sürerek borcu ödemekten kaçınmaz.

n- Kambiyo İşlemleri

Kambiyo, iki ayrı ülkenin parasını birbiriyle değiştirmektir. Buna döviz alım satımı denir.

Eskiden para, altından basılan dinar ile gümüşten basılan dirhem idi. Gerek dinar ve dirhem ve gerekse altın ve gümüşün kendi cinsiyle ya da birbiriyle değiştirilmesi Allah'ın Elçisi tarafından bazı kurallara bağlanmıştır.

Para olma özelliği dışında altın ve gümüşle ortak yanı olmayan kâğıt parada, dinar ve dirheme uygulanan kuralların geçerli olup olamayacağı tartışmalıdır. Rabıtatü'l-alemi'l-İslâmî adına çalışan fetva heyeti, kâğıt parayı dinar ve dirhem gibi saymıştır. İslâm Konferansı'na bağlı İslâm Fıkıh Akademisi'nin (مجمع الفقه الإسلامي) 4 numaralı kararı da böyledir. Uygulama hep bu doğrultudadır. Bu konu para bölümünde anlatılmıştı.

46 Joseph Schacht, İslam Hukukuna Giriş, s. 87.

47 Defî, bir davada davacının iddiasını çürütmek için davalının karşı delil ortaya koymasındır.

o- Altın ve Gümüş Satışı (Sarf)

Sarf, altın ve gümüş paraları birbiriyle değiştirmektir. Allah'ın Elçisi, altına karşılık altın ve gümüşe karşılık gümüş satışının eşit ağırlıkta ve peşin olmasını, altına karşılık gümüş alınırsa ağırlıklar farklı olsa da değiştirmenin peşin olmasını şart koşturmuştur. Bu şartlara uyulmazsa faiz olur. Bu konu daha önce anlatılmıştı.

p- Kıymetli Evrak Satışı

Bankalar; tahvil, hisse senedi ve çeşitli kambiyo senetlerini alıp satarlar. Bu alım satımların bir kısmı İslâm'a göre caiz, bir kısmı da haramdır. Hisse senedi, bir ticaret veya sanayi kuruluşuna ortaklığı belgeler. Bu sebeple haram işlerle meşgul olmayan kuruluşların hisse senetleri alınabilir. Ancak menkul kıymetler borsaları haksız kazanca yol açacak bir yapıda oldukları için bu yapı düzelmeden bu borsalardan hisse senedi alım satımı yapmak caiz olmaz.

Tahvil, faizli borç senedir. Bu sebeple tahvil alım satımından elde edilen gelir faizdir.

Poliçe, bono ve çekler kambiyo senetleridir; parayı veya borcu temsil ederler. Üzerlerinde yazılı değerden daha düşük değerle alınıp satıldıkları için bu satışlardan elde edilen gelir faiz olur.

C- TÜRKİYE'DEKİ KATILIM BANKALARI

Türkiye'deki katılım bankalarının büyük gayret ve katkılarıyla çıkarılan 5411 sayılı Bankacılık Kanunu onlara, diğer bankalar gibi her türlü faizli işlemi yapma imkânı vermiştir. Faaliyet konularını belirleyen dördüncü maddeye göre yapamayacakları tek şey mevduat kabulüdür. Madde şöyledir:

“Bankalar, diğer kanunlarda öngörülen hükümler saklı kalmak kaydıyla aşağıda belirtilen faaliyetleri gerçekleştirebilirler:

1. Mevduat kabulü.
2. Katılım fonu kabulü.
3. Nakdî, gayri nakdî her cins ve surette kredi verme işlemleri.
4. Nakdî ve kaydî ödeme ve fon transferi işlemleri, muhabir bankacılık veya çek hesaplarının kullanılması dâhil her türlü ödeme ve tahsilât işlemleri.
5. Çek ve diğer kambiyo senetlerinin iştirası işlemleri.
6. Saklama hizmetleri.

7. Kredi kartları, banka kartları ve seyahat çekleri gibi ödeme vasıtalarının ihracı ve bunlarla ilgili faaliyetlerin yürütülmesi işlemleri.
8. Efektif (nakit) dâhil kambiyo işlemleri; para piyasası araçlarının alım ve satımı; kıymetli maden ve taşların alımı, satımı veya bunların emanete alınması işlemleri.
9. Ekonomik ve finansal göstergelere, sermaye piyasası araçlarına, mala, kıymetli madenlere ve dövizde dayalı; vadeli işlem sözleşmelerinin, opsiyon (tercih) sözleşmelerinin, birden fazla türev aracı içeren basit veya karmaşık yapıdaki finansal araçların alımı, satımı ve aracılık işlemleri.
10. Sermaye piyasası araçlarının alım ve satımı ile geri alım veya tekrar satım taahhüdü işlemleri.
11. Sermaye piyasası araçlarının ihraç veya halka arz yoluyla satışına aracılık işlemleri.
12. Daha önce ihraç edilmiş olan sermaye piyasası araçlarının aracılık maksadıyla alım satımının yürütülmesi işlemleri.
13. Başkaları lehine teminat, garanti ve sair yükümlülüklerin üstlenilmesi işlemleri gibi garanti işleri.
14. Yatırım danışmanlığı işlemleri.
15. Portföy işletmeciliği ve yönetimi.
16. Hazine Müsteşarlığı ve/veya Merkez Bankası ve kuruluş birlikleri nezdinde oluşturulan bir sözleşme kapsamında üstlenilen yükümlülükler çerçevesinde alım satım işlemlerine ilişkin piyasa yapıcılığı.
17. Faktöring ve forfaiting işlemleri.
18. Bankalar arası piyasada para alım satımı işlemlerine aracılık.
19. Finansal kiralama işlemleri.
20. Sigorta acenteliği ve bireysel emeklilik aracılık hizmetleri.
21. Kurulca belirlenecek diğer faaliyetler.

Mevduat bankaları birinci fıkranın (b) ve (t), katılım bankaları (a), kalkınma ve yatırım bankaları (a) ve (b) bentlerinde belirtilen faaliyetleri gerçekleştiremezler.

Görüldüğü gibi katılım bankalarının yapamayacakları tek şey mevduat kabulüdür. Bunların diğer bütün bankalardan tek farkı katılım fonu kabul edebilmeleridir.

Katılım fonu; doğacak kâr veya zarara katılma sonucunu veren, karşılığında hesap sahibine önceden belirlenmiş herhangi bir getiri ödenmeyen ve anaparanın aynen geri ödenmesi garanti edilmeyen fondur.

Kredi, faizli ödünçtür. Bankacılık Kanununun 48. maddesinde, katılım bankalarının asıl faaliyet konuları olan ticari işlemler kredi kapsamına sokularak bir kafa karışıklığı meydana getirilmiştir. Bu, faizcilerin öteden beri söylediği, “alım satım da tıpkı faizli işlem gibidir”⁴⁸ iddiasının kanun maddesi haline gelmesinden başka bir şey değildir. Maddenin ikinci fıkrasının ilgili bölümü şöyledir:

“Birinci fıkrada belirtilenlere ilâve olarak... katılım bankalarının taşınır ve taşınmaz mal ve hizmet bedellerinin ödenmesi suretiyle veya kâr ve zarar ortaklığı yatırımları, taşınmaz, ekipman veya emtia temini veya finansal kiralama, mal karşılığı vesaikin finansmanı, ortak yatırımlar veya benzer yöntemlerle sağladıkları finansmanlar da bu Kanun uygulamasında kredi sayılır.”

Kanunun 57. maddesi, diğer bankalara ticaret yapmayı yasaklamış ama katılım bankalarını bu hükümden ayrı tutmuştur. Maddenin ilgili bölümü şöyledir:

“Bankalar ... ticaret amacıyla gayrimenkul ve emtianın alım ve satımı ile uğraşamaz, ipotekli konut finansmanı kuruluşu ve gayrimenkul yatırım ortaklıkları hariç olmak üzere ana faaliyet konusu gayrimenkul ticareti olan ortaklıklara katılamazlar. Katılım bankaları tarafından gayrimenkul, ekipman (takım, donanım) veya emtia temini veya finansal kiralama, kâr ve zarar ortaklığı, ortak yatırımlar yoluyla finansman sağlanması ve benzer faaliyetler nedeniyle üstlenilen yükümlülüklerden dolayı gayrimenkul ve emtia üzerine yapılan işlemler, bu madde ile yasaklanan ve sınırlanan faaliyetler kapsamında değerlendirilmez.”

Bu kanundan sonra katılım bankasını şöyle tarif etmek gerekir:

“Katılım bankası, faizsiz olarak topladığı fonları, her türlü faizli işlem ve ticaret yoluyla kullanarak elde ettiği kazancı fon sahipleri ile paylaşan bankadır.”

Katılım bankaları, kendilerine verilen ticaret yapma yetkisini nadiren kullanırlar. Çoğunlukla yaptıkları şey, ticari kavramları kullanarak kredi vermektir.

Katılım bankaları bu şekilde çalışmaya devam edemezler. Bu yapı onları, maddi ve manevi olarak bitirmektedir.

5411 sayılı Bankacılık Kanunu çıkmadan önce ilgililere şu mektubu göndermişim:

---

48 Bakara 2/275.

“Özel Finans Kurumları, bir süredir faizli banka olma yoluna girmişlerdir. Türkiye Büyük Millet Meclisine sevk edilen Bankacılık Kanunu Tasarısı da onları faizli bankaya dönüştürecek düzenlemeleri haizdir. 4. maddeyi incelerseniz bunu görürsünüz. Aradaki tek fark, bankaların mevduat; finans kurumlarının (katılım bankalarının) ise katılma hesabı kabul edebilmesidir.

Banka, mevduata faiz öder ve bütün riski üstlenir. Sonra onu kredi olarak verip riski müşterisine yükleyerek bir denge kurmaya çalışır. Katılım bankası ise katılma hesabına, önceden belirlenmiş herhangi bir getiri ödemez ve paranın riskine katlanmaz. Tasarıya göre, fonlarını kredi olarak kullanacağından yine bir riske girmez. Yani parayı, ne alırken ne de kullanırken riske girer.

Bilindiği gibi faiz, borcun getirisidir. Faizli borca kredi denir. Kâr ise mal ve hizmet satışından elde edilir. Finans kurumları (katılım bankaları), gelirlerini mal ve hizmet satışından elde etmek üzere kurulmuşlardır. Onların alacakları kredi değil, ticari alacak olmalıdır.

Yürürlükteki kanun, finans kurumlarının fatura kesme şartını kaldırarak bankalar lehine oluşan haksız rekabete son vermiştir. Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra gerekli düzenlemeler yapılmadığından finans kurumları, mal ve hizmet satışı yerine bu tür satışları finanse eden, bir çeşit yatırım bankasına dönüşmüşlerdir. Geciken alacaklarına, “kâr kaybının telafisi” adı altında faiz tahakkuk ettirmeye başlamakla da faizli banka olma yolunun sonuna gelmişlerdir. Son engeller, bu Tasarıyla kaldırılmaktadır. Tasarı kanunlaşırsa onların kimliğini oluşturan mal ve hizmet satışı sona erecek ve bu tür işlemlere kredi veren kuruluşlar haline dönüşeceklerdir. Bunu faizli bankalar zaten yaptığından bu Kanunla Finans Kurumlarının varlık sebebi ortadan kalkmış olacaktır.

Katılım Bankaları, faizsiz olarak topladıkları fonları, faizli olarak kullandıran kuruluşlar haline geleceği için bu Tasarı, finans kurumları lehine haksız rekabete de yol açacak mahiyettedir.

Bu duruma engel olmak için herkes elinden geleni yapmalıdır.” 28.05.2005

Bu mektup ve şahsi çabalarım bir fayda vermedi ve kanun, katılım bankalarının istediği şekilde çıktı. Umarım hatadan dönülür ve ülkemiz, bu önemli kuruluşa yeniden kavuşur.

ONUNCU BÖLÜM
ÖDEMEYİ GECİKTİREN
BORÇLUYA CEZA

ÖDEMEYİ GECİKTİREN BORÇLUYA CEZA

Bu konu ile ilgili on ayrı görüş vardır. Bunlar iki ana başlık altında incelenebilir. Biri, borcu geciktirme sıkıntısına çözüm arayan görüşleri, diğeri de alacaklıya faydası olmayan, sadece borçluyu cezalandırmaya yönelik görüşleri içine alır.

I- SIKINTIYA ÇÖZÜM ARAYAN GÖRÜŞLER

Sıkıntıya çözüm arayan sekiz görüş vardır. Bunlardan biri, işlenen suçta uygun cezayı öngörür, biri yeni bir akit türü önerir; diğeri, imkânı olduğu hâlde ödemeyi geciktiren borçluya gecikme cezası verilmesi konusunda birleşir. Bu tekliflerden biri hariç, hepsi faiz kapsamına girmektedir.

A- SUÇA UYGUN CEZA

Ödeme gücü olduğu hâlde borcunu ödemeyen kişi cezayı hak eder. Ona verilecek ceza, işlediği suçta denk olmalıdır. Bu konuda Allah'ın Elçisi, ona salât ve selâm olsun, şöyle demiştir:

لِيّ الْوَاجِدِ يَحِلُّ عَرْضُهُ وَعُقُوبَتُهُ

Ödeme gücü olduğu hâlde borcunu geciktiren, ayıplanmayı ve ukubeti hak eder.”¹

Ukubet (العقوبة) sözlükte, yaptığı bir kötülüğe karşılık kişiyi cezalandırma² anlamına gelir. Allah Teâlâ, ukubette uygulanacak prensibi şöyle açıklamıştır:

“Eğer ukubet (ceza) vermek isterseniz size ne yapıldıysa onun aynıyla ukubet (ceza) verin. Sabrederseniz bu, sabredenler için elbette daha iyidir.” (Nahl 16/126)

“Bu böyledir; kim kendisine verilen kadar ukubet (ceza) verir ve kendisine yine de saldırılırsa, Allah ona, elbette yardım eder. Allah şüphesiz, affeder ve bağışlar.” (Hacc 22/60)

Yukarıdaki hadis, imkânı olduğu halde borcunu geciktirenin cezayı hak ettiğini hükme bağlamakta, âyetler ise cezanın suçta

1 Buhârî, Sahih, İstikrad, 13 (لصاحب الحق مقال); Ebû Davud, Sünen, Akdiye, 29. (حبس في الدين وغيره); Nesâî, Sünen, Büyü’, 100 (مطل الغني); İbn Mâce, Sünen, Sadakât, 18, hadis no 2428, (الحبس في الدين); Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. IV, s. 222.

2 Lisânu'l-Arab, عقب maddesi, c. 1, s. 619.

denk olmasını emretmektedir. Borcunu haksız yere geciktirenin suçu, alacaklının malını bir süre elinde tutmaktır. Suçuna denk ceza ise, borcuna denk bir malını alacaklının, gecikme süresi kadar elinde tutmasına imkân vermek için borcunu iki misli ile ödemesidir. Meselâ bir kişinin 1000 lira borcu olsa, bunu haklı bir sebep olmadan bir ay geciktirse, alacaklıya 2000 lira öder. 1000 lirası borç için, 1000 lirası da alacaklının 1 ay kullanması için olur. Böylece borçlu, işlediği suçun cezasını çekmiş olur.

Fazladan yapılacak ödemenin miktarını azaltıp kullanma süresini uzatmak mümkündür. 1000 lira borcu haksız yere bir ay geciktiren kişiden 1100 lira alınsa, fazladan alınan 100 lira, borcun onda biri olduğundan alacaklı o parayı gecikme süresinin 10 katı kullanıp geri verir. Bunun tersi de olabilir. Bu kişi fazladan 2000 lira verse; 2000 lira, borcun iki katı olduğundan alacaklı onu, gecikme süresinin yarısı kadar kullanıp geri verir.

Sözleşmeye; “Ödeme özürsüz bir ay geciktirse meselâ %10, iki ay için % 20, üç ay için %30 .... ceza alınacak, uygun sürelerle kullanılıp iade edilecektir.” şeklinde bir cezaî şart da konabilir. Alınan ceza, borcun %10’u ise sürenin 10 katı, %20’si ise 5 katı, %30’u ise 3,3 katı kullanılıp iade edilir.

Elektrik, su ve gaz gibi şeyleri satan şirketler de gecikme cezası alabilir, uygun bir süreyle kullanır, sonra yeni faturadan düşmek suretiyle geri öderler. Müşteri bu hizmetleri almaktan vazgeçmişse o zaman ödemeyi nakit olarak yaparlar. Meselâ gaz satan bir şirketin sözleşmeye koyduğu cezaî şart, aylık %5 olsa, 1 ay geciken alacağını %5 fazlasıyla tahsil eder. %5, asıl paranın yirmide biri olduğu için şirket o parayı gecikme süresinin 20 katı kullanır, sonra yeni faturadan düşerek parayı geri ödemiş olur. Müşteri artık gaz almıyorsa geri ödemeyi nakit olarak yapar.

Vergi borcunu geciktiren de cezalandırılabilir. Ondan kesilen ceza, uygun sürelerle devlet kasasında kaldıktan sonra yeni vergi borcundan düşülür. Bu süre içinde o kişi vergi mükellefi olmaktan çıkmışsa, devlet parayı uygun süre sonunda geri öder.

Bu cezayı almak için mahkeme masrafı veya zorunlu başka masraflar olursa onlar, ödemeyi haksız yere geciktiren borçluya yüklenir. Çünkü bunlara sebep olan odur.

Kur'ân ve sünnette buna örnek olacak birçok uygulama vardır. Kur'ân ihramlıya³ kara avını yasaklamış, yasağı çiğneyen olursa, yaptığının dengi bir cezaya çarptırılmasını hükme bağlamıştır. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

“Ey İnananlar! Siz ihramlı iken avı öldürmeyin. Sizden kim, bile bile onu öldürürse cezası, öldürdüğüne denk bir ehli hayvanı Kâbe'ye ulaşacak kurban olarak vermesidir. Denk hayvanı içinizden iki adil kimse belirler...”

...İhramlı olduğunuz sürece kara avı size haram kılınmıştır. Huzuruna toplanacağınız Allah'tan sakının.” (Maide 5/95 – 96)

İhramlıya kara avı yasak olduğu için avladığı hayvandan hem yararlanamayacak hem de onun dengi bir ehli hayvanı Kâbe'ye ulaşacak kurban olarak verecektir. Bu, onun suçuna denk bir cezadır. Aslında onun cezası öldürdüğüne denk bir hayvanı av hayvanları arasına katmak olmalıydı ama bu imkânsız olduğundan verilebilecek en uygun cezaya çarptırılmıştır.

Bunun bir örneği de özel hayatın dokunulmazlığına saldırıdır. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

“İffetli kadınlara zina suçu atan, sonra dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun ve şahitliklerini hiçbir zaman kabul etmeyin. Onlar yoldan çıkmışlardır.” (Nur 24/4)

Zina cezası 100 değnektir. Bir kadının zina ettiğini iddia eden kişi, iddiasını ispatlayamasa dahi kadın töhmet altında kalır ama suçu gerçekten işlemiş de olabilir. Dolayısıyla namuslu bilinen bir kadına zina suçu atanın cezası zina cezasından az olur. Çünkü dört şahit bulsaydı kendisi ile beş olacaktı. Bulamayınca 100 değneğin beşte biri olan 20 değnek toplam cezadan düşüldü. Böylece bir kadına zina iftirasında bulunanın cezası 80 değnek oldu. Bu, verdiği zararın tazmini gibidir.

İftiracıya verilen asıl ceza, artık şahitlik yapamamasıdır. İftiracının izi, nasıl ölünceye kadar kadının üstünde kalırsa şahitliğin kabul edilmemesinin izi de iftiracının üzerinde kalır.

3 İhram, yasaklı hale gelmek demektir. Terim olarak hac veya umreye niyet edip telbiye getiren bir Müslüman'ın bazı konularda yasaklı hâle gelmesi anlamını ifade eder. Kara avı avlamak bu yasaklardandır.

Bundan sonra insanlar kadını takibe alırlar. Onda iyi hal görürlerse yanında yer alırlar. İyi hali tespit edilen iftiracının, şahitlikle ilgili cezası da kaldırılabilir. Bunu şu âyetten anlıyoruz:

“Bundan sonra, tevbe eden ve kendini düzeltenler başka. Allah’ın bağışlaması çok, ikramı boldur.” (Nur 24/5)

Kur’ân’da yer alan cezalar, dikkatle incelenirse hepsinin bu prensibe uygun olduğu görülür.⁴

Ceza prensibinin uygulandığı hadisler de vardır:

سئل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن التمر المعلق
فقال: من أصاب بفيه من ذي حاجة غير متخذ خبنة فلا
شيء عليه ومن خرج بشيء منه فعليه غرامة مثليه
والعقوبة.

Allah’ın Elçisi’ne, ağaçtaki meyve soruldu; dedi ki; “İhtiyacı olan, eteğine koymadan ondan yerse bir şey olmaz. Kim de bir şey alıp çıkarsa ona onun iki katı ve ceza gerekir.”⁵

Ağaçtaki meyveyi, eteğine koyup götürmek iki suç işlemiş olur. Biri meyveyi sahibinden izinsiz olarak koparıp götürmek; diğeri ona haksız yere el koymaktır. Meyveyi koparıp götürmenin cezasını Peygamberimiz yetkili mahkemeye bırakmış, haksız yere sahip- lenmenin cezasını da âyetlere uygun olarak iki katı ile ödeme yek- linde belirlemiştir. Bahçeden iki kilo meyve çalan dört kilo öder. İki kilosu çaldığı meyve, iki kilosu da onun cezası olur.

Konu ile ilgili ikinci hadis şudur:

ضالة الإبل المكتومة غرامتها ومثلها معها.

Ebû Hureyre’den yapılan rivayete göre Peygamber, ona salât ve selâm olsun, şöyle dedi:

“Gizlenip saklanmış kayıp devenin cezası hem onu, hem de onun dengini vermektir.”⁶

4 Konu ile ilgili diğer örnekleri görmek için bkz. Abdulaziz Bayındır, Doğru Bildi- ğimiz Yanlışlar, İstanbul 2006, 36. bölüm.

5 Ebû Davud, Sünen, Lukata, Hadis no 1710.

6 Ebu Davud, Sünen, Lukata, hadis no 1718.

Kaybolmuş deveyi bulan, onu koruma altına almalıdır; ona sahiplenmesi suçtur. Bu suçun dengi ceza, hem onu hem de onun dengi bir deveyi ödemesi olur.⁷ Ayetteki ceza prensibi ancak böyle gerçekleşir.

Yukarıdaki ayet ve hadislerden açıkça anlaşılır ki, ödeme gücü olduğu halde borcunu ödemeyene verilecek ceza, onun, borçla birlikte borca denk bir ödeme yapması ve alacaklının o şeyi, gecikme süresi kadar kullanıp geri vermesi olmalıdır. Alacaklı onu sahip lenmeyeceği için bunun faizle bir ilgisi olmaz.

B- SUÇA UYGUN OLMAYAN CEZA TEKLİFLERİ

Borçlunun, ödemeyi haksız yere geciktirmesini önlemek için alınacak tedbirlerle ilgili son zamanlarda çok sayıda araştırma ve ilmî toplantı yapılmıştır. Ancak bunlar, temerrüt faizinin masum kelimelerle ifadesi dışında bir yenilik getirmemiştir. Bunların faiz sayılmaması için de naslar ve prensipler tahrif edilmiştir.

Burada tahrif kelimesi Kur'ân'daki anlamıyla kullanılmıştır. Tahrîf, harf kökündendir. Harf sözlükte uç, kıyı, sivri ve keskin taraf anlamlarına gelir.⁸ Sözü tahrîf, iki tarafa yüklenebilecek anlamlar taşıyan bir sözü yalnız bir tarafa çekmektir.⁹ Kur'ân'ın yasakladığı tahrîf ise dine saldırı amacıyla, kelimeyi yerleşik anlamından çıkarıp diğer anlamına kaydırmaktır. Bu konu şu âyette örneklerle açıklanmıştır.

مَنْ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَن مَّوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَأَسْمَعُ غَيْرَ مُسْمَعٍ وَرَاعِنَا لِيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنًا فِي الدِّينِ وَلَوْ أَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَأَسْمَعُ وَأَنْظَرْنَا لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَقْوَمَ .

“Kimi Yahudiler kelimeleri yerlerinden tahrîf eder (yerleşik anlamlarından kaydırır), سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا = semi'na ve aseyna”, اَسْمَعُ غَيْرَ مُسْمَعٍ = isma' gayre musmain” bir de

7 Ömer b. el-Hattâb'ın bu hadisi aynen uyguladığı, Ahmed b. Hanbel'in de bu görüşte olduğu bildirilmiştir. Diğer fakihler bu görüşte değillerdir. (Ebu Davud'un şarihi el-Hattâbî (319-388 h.) Ebu Davud, Sünen, Lukata, c. II, s. 339.

8 Mütercim Asım, Kamus, حرف mad.

9 Ragıp el-İsfahani, Müfredât, حرف mad.

“رَاعِنَا = râinâ” derler. Bunu dillerini bükerek ve dine ta'n için yaparlar. Eğer onlar, “سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا = semi'nâ ve ata'nâ”, “اسْمَع = isma” bir de “انظُرْنَا = unzurnâ” deselerdi elbette daha iyi ve daha doğru olurdu...” (Nisa 4/46)

Âyette geçen üç cümleden her birinin, iki zıt anlamı vardır.

1. “سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا = semi'nâ ve aseynâ” cümlesinin bir anlamı “dinledik ve sıkı tuttuk” diğeri ise “dinledik ve isyan ettik” şeklindedir. Çünkü (عصى); hem isyan, hem de değneğe sarılıp gibi sarılma anlamına gelir.¹⁰ Ulaşabildiğimiz tefsir ve meal-lerde bu inceliğin tespit edilemediği görülmektedir. Eğer “سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا = semi'nâ ve ata'nâ” “Dinledik ve boyun eğdik” deselerdi onu tahrif, yani başka anlama çekme imkanı olmayacağından daha iyi ve daha doğru olurdu.
2. “وَأَسْمَعُ غَيْرَ مُسْمِعٍ = isma' gayre musmain” cümlesinin bir anlamı, “lütfen dinle, sana söz söylemek haddimize değil ama..” diğeri ise “dinle, söz dinlemez adam”¹¹ şeklindedir. Eğer sadece “dinle” yani “اسْمَع = isma” “ deselerdi başka anlama çekilemezdi.
3. “رَاعِنَا = râinâ”nın anlamlarından biri “bizi güt” diğeri “bizi gözet”tir. “Bizi güt” sözünde bir iğneleme vardır. Yani “Sen bizi hayvan güder gibi gütmek istiyorsun, öyleyse haydi, güt.” demiş olurlar. Dillerini biraz eğer, ayn harfini uzatarak râinâ derlerse “bizim çoban” demiş olurlar. Ama eğer “انظُرْنَا = unzurnâ” deselerdi “bizi gözet” dışında bir anlama çekilemezdi.

Tahrifin başka şekilde olması Kur'ân için mümkün değildir. Çünkü bu Kitap, milyonlarca insanın hafızasındadır ve sayısız bas-kısı bulunmaktadır.

Âyette yer alan,”... Bunu dillerini bükerek ve dine ta'n için yaparlar.” cümlesi tahrif için kötü niyeti şart koşmaktadır. Yoksa birden fazla anlam içeren bir sözle ilgili yanlış bir tercih tahrif kapsamına girmez.

10 es-Sıhah, Tacu'l- arus, Lisanu'l-arab.

11 Elmalılı, Hak Dini Kur'ân Dili, c. II, s. 1363, Nisa 46. ayetin tefsiri.

Ta'n (الطعن) sözlükte, mızrak veya boynuz gibi bir şeyle vurma anlamındadır.¹² Dine ta'n etmeyi, dinde delik açma gayreti diye anlayabiliriz.

1- Borcu Geciktirmeyi Menfaat Gasbı Sayma

Al Baraka Grubu 3. İslâm İktisadı Kongresi'nde, imkânı olduğu halde ödemeyi geciktiren borçlunun, sebep olduğu zararı karşılaması gerektiğine karar verilmiştir. Üç bölümden oluşan karar şöyledir:

1. Meşru bir özürlü olmadan ödemeyi geciktiren borçlu, bu gecikmeden dolayı alacaklının uğradığı zararı karşılamakla yükümlü tutulabilir. Çünkü böyle bir borçlu zalim olur. Bu konuda Allah'ın Elçisi, ona salât ve selâm olsun, şöyle demiştir: "Gücü olanın ödemeyi geciktirmesi zulümdür." Onun yaptığı gaspa benzer. Fakihler, gasp fiilini işleyen kişinin gasp ettiği malı geri vermekle birlikte gasp süresince o malın menfaatlerini tazmin etmesini de kararlaştırmışlardır. Bu, toplantıya katılanların çoğunluğunun görüşüdür.¹³

Bu görüşe katılanlardan biri¹⁴ mesâlih-i mürseleye¹⁵ dayanarak gecikme bedelinin, meşru hayır işlerine harcanmak üzere borçluya, cezaî şart olarak yüklenebileceğini söylemiştir.

2. Alacaklının uğradığı zarar, alacağını zamanında alıp meşru bir şekilde çalıştırmış olması hâlinde elde edebileceği normal kâr oranı kadar belirlenir.

12 Ragıp el-İsfahani, Müfredât, طعن mad.

13 Bu toplantı, 23-25 Eylül 1985 tarihlerinde İstanbul'da yapıldı. Toplantıya Mustafa ez-Zerkâ, Zekeriyya el-Birrî, Muhammed et-Tayyib en-Neccar, Hasan Abdullah el-Emîn, es-Sıddîk Muhammed el-Emîn ed-Darîr, Abdulvehhab Ebû Süleyman, Abdussettar Ebû Guddeh ve Abdulaziz Bayındır katılmışlardı. Tartışmalar, Mustafâ ez-Zerkâ'nın hazırlayıp sunduğu araştırma üzerinde olmuştur. Onun sunduğu gerekçeyi kabul edip karara katılanlar; Zekeriyya el-Birrî, Muhammed et-Tayyib en-Neccar ve Hasan Abdullah el-Emîn'dir. es-Sıddîk Muhammed el-Emîn ed-Darîr ise bundan sonra açıklanacak mesalih-i mürsele gerekçesi ile karara katılmıştır. Karara muhalif kalanlar ise Abdulvehhab Ebû Süleyman, Abdulaziz Bayındır ve Abdussettar Ebû Guddeh'dir.

14 Bu, es-Sıddîk Muhammed el-Emîn ed-Darîr'in görüşüdür.

15 Mesalih-i mürsele, kabul veya reddettiğine dair bilgi olmadığı halde hayra vesile olan durumları ifade eder. Bazı fakihler bunun, halk arasında yürütülen bazı işlemlerle ilgili kararlara dayanak olabileceğini kabul etmişlerdir. Borçtan elde edilen gelir, faiz sayıldığı için yukarıdaki kararda mesalih-i mürseleye dayanılması söz konusu olamaz.

Mahkeme bunu, meşru kazanç yollarına bağlı olarak bilirkışı marifetiyle tayin eder. Eğer alacaklının bulunduğu şehirde faizsiz finans kurumu varsa, onun bu süre içinde, fon sahipleri hesabına gerçekleştirdiği gelir miktarını dikkate alır.

3. Geçerli faiz oranında faizcilik yapmalarına bahane teşkil etmemesi için alacaklı ile borçlunun, gecikme bedeli üzerinde önceden anlaşmaları caiz değildir.”¹⁶

2- Bu Görüşün Tenkidi

Kararın iki ayrı dayanağı vardır; bunlardan biri gasp edilmiş malların menfaatlerinin tazmini, diğeri de mesâlih-i mürseledir. Her iki dayanak da yanlıştır.

a- Gasp Delili

Yukarıdaki görüşün asıl delili gasp edilen malın menfaatlerinin tazmini ile ilgili Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinin görüşüdür. Ayetler konmuş ve hadislerle örneklendirilmiş faiz yasağının bir mezhebin görüşü ile aşılamayacağı ortadadır. Aslında bu mezheplerin böyle bir görüşü yoktur. Çünkü onlar, gasp edilmesi halinde menfaatleri tazmin edilecek bir malın kiraya verilebilir özellikte ve tüketilmemiş olmasını şart koşarlar. Şâfiî mezhebinin muteber kitaplarından Tuhfetu'l-muhtâc'ın konu ile ilgili ifadesi şöyledir:

“Ev ve köle gibi kiraya verilebilen şeyler gasp edilirse menfaatleri tazmin edilir. Tazminat, o malı kullanmaya veya evi kilitlemek gibi kullanılmasına engel olmaya karşılık alınır. Çünkü menfaatler meşru mallardır, gasp edilince diğeri mallar gibi tazmin edilmeleri gerekir... Telef olurlarsa telef zamanından itibaren menfaatlerinin tazmini gerekmez.”¹⁷ Çünkü telef edilen mal kiraya verilemez.

Hanbelîlerin görüşü Şâfiîlerle aynıdır. Hanbelî fakihlerinden Ahmed el-Kârî'nin konu ile ilgili ifadesi şöyledir:

“Kiraya verilmesi âdet olan bir malı gasp eden, onu iade edinceye veya mal telef oluncaya, eğer iade edilemeyecek durumda ise değerini verinceye kadar kirasını öder... Telef zamanından sonra kira gerekmez.”¹⁸

16 Abdussettar Ebû Guddeh ve İzzettin Hoca, Fetâvâ Nedevât'ıl-Bereke, 5. baskı, Cidde, 1417 h./1997 m., s. 55-56.

17 İbn Hacer, Tuhfet'ül-Muhtâc bi Şerh'il-Minhâc, Gasb, c. VI, s. 29-31.

18 Ahmed Abdullah el-Kârî, Mecelletu'l-ahkâm'îş-Şer'iyye, s. 434.

Gasp edilmiş bir mal telef olursa borca dönüşür. Yani gasp eden kişi onun bedelini mal sahibine borçlanmış olur. Borç ise kiraya verilemez. Çünkü borcun kirası faizdir. Bu sebeple yukarıdaki karar Şâfiî ve Hanbelîlerin görüşlerine dayandırılmaz. Bu karar, meşru bir dayanaktan yoksundur.¹⁹

b- Alacaklının Zarara Uğradığı İddiası

Ödemenin gecikmesi, alacaklıyı sıkıntıya sokar ama onu zarara uğrattığı iddiası her zaman geçerli olmaz. Sıkıntı ile zarar farklı şeylerdir. Bir kumarbaza olan borcunu geciktiren, onun o parayı da kumarda kaybetmesini önlemiş olabilir. Zarar, anaparayı azaltan şeydir. Burada anapara alacaktır. Ödemenin gecikmesi ondan bir şeyi eksiltmemiştir. Kâr kaybına zarar denmez. Kâr, ticarî işlemlerden elde edilir. Bunun için biri alım, diğeri de satım olmak üzere en az iki işlem gerekir. 100 liraya aldığı malı daha fazlaya satan kâr etmiş sayılır. Onu satamaz yahut 100 liraya veya daha az bir fiyata satarsa kâr ettiği söylenemez. Borç, bir alım satım işlemi olmadığı için onu geciktirmekten dolayı zarar meydana geldiği iddiası bâtıl olur.

Gecikme süresi içinde meydana gelen enflasyondan dolayı paranın değerindeki düşme ise farklı bir olaydır. Borçlar dengiyle ödenir. Kâğıt para da denklik sadece paranın alım gücüyle belirlenebilir. Alım gücü düşen para aynı rakam üzerinden ödenemez.

Faiz, kâr gibi, biri alım, diğeri de satım olan iki işleme muhtaç değildir. Bunun için alacaklı ile borçlunun anlaşması yeterlidir. Faizli işlemde zarar da olmaz. Bu sebeple borcunu geciktiren kişiden istenen gecikme bedeli sadece faiz olabilir. Kur'ân'da faiz yerine riba kelimesi geçer. Riba'nın terim anlamı borçtan elde edilen gelirdir. Faiz deyince anlaşılana budur. "Allah alım satımı helâl, ribayı haram kılmıştır." (Bakara 2/275)

c- Gecikme Bedeli Üzerinde Anlaşma

Kararın son bölümü şöyledir: "Geçerli faiz oranında faizcilik yapmalarına bahane teşkil etmemesi için alacaklı ile borçlunun, gecikme bedeli üzerinde önceden anlaşmaları caiz değildir."²⁰ Bu

19 Türkiye'deki Şâfiî ulemasından Halil Güneç, Albaraka Türk'te yaptığımız bir toplantıda, Arap ulemasını gerekçe göstererek bu görüşü kabul ettiğini söylemiştir.

20 Fetâvâ Nedevât'il-Bereke, s. 55-56.

şartın geçerli olabilecek yanı yoktur. Çünkü yukarıdaki karar kabul edilip uygulamaya konursa, faizsiz finans kurumlarından birinin o süre içinde, fon sahipleri hesabına gerçekleştirdiği gelir oranı, tarafların önceden kabul ettikleri gecikme bedelinin ölçüsü olur. Bunu tarafların önceden kabul etmemiş olması düşünülemez.

d- Geçerli Faiz Oranının Reddi

Kararın son bölümünde yer alan “geçerli faiz oranı” ifadesinin bir anlamı yoktur. Bir şey faiz ise, geçerli faiz oranının altında veya üstünde olması onu faiz olmaktan çıkarmaz. Bu ifade, gecikme tazminatına onay verenlerin onu faiz saydıklarını, üstü kapalı bir biçimde göstermektedir.

3- Mesâlih-i Mürseleye Dayanıp Ceza Verme

es-Sıddîk ed-Darîr,²¹ mesâlih-i mürseleye dayanarak gecikme bedelinin alınıp meşru hayır işlerine harcanabileceğini söylemiştir.

Mesâlih, maslahatın çoğuludur. **Maslahat**, hayra ve iyiye vesile olan şey; mürsele ise serbest saha, İslâm’ın kabul veya reddetiğine dair bilgi bulunmayan şey anlamına gelir. Mesâlih-i mürsele, İslâm’ın kabul veya reddine dair bilgi olmadığı hâlde hayra ve iyiliğe vesile olan durumları ifade eder. Bu konu, mesâlih-i mürsele sahasında değil, Kur’ân’ın en ağır hükümlerinin olduğu faiz sahasındadır. Çünkü gecikme bedeli borçla ilgilidir, borçtan elde edilen gelir ise faizdir. Faiz, vadeye karşılık alınır. Burada sözü edilen gecikme bedeli de vadeye karşılıktır. Başka bir ad vermek onu faiz olmaktan çıkarmaz.

İslâmî hükümlerin maslahata uygun olduğu doğrudur. Çünkü İslâm insanları hayra ve iyiliğe sevk eder, onları korur ve onlardan zararı uzaklaştırır. Ne var ki, dünya ile ilgili işler arasında yüzde yüz hayır ve iyilik sayılan bir şey yoktur. İyi ve hayırlı olan her şeyin önünde sıkıntı ve güçlükler bulunur. Meselâ yeme, içme, evlenme, eğitim ve öğretim iyi ve hayırlı şeylerdendir. Ama sıkıntı ve güçlüklerle girmeden onların iyilik ve hayrından yararlanmak mümkün olmaz. Buna karşılık kötü ve zararlı şeylerin de yararlı yanları olur. Birçok kişi, öndeki sıkıntı ve güçlükleri göze alamadığı için

21 es-Sıddîk Muhammed el-Emin ed-Darîr Sudanlıdır. Kasım 2000 tarihinde yaşı 80’i aşmıştı. Hem İslam Fıkıh Akademisi’nin hem Al Baraka Fıkıh Kurulu’nun üyesiydi.

iyi ve hayırlı olan bazı şeylerden uzak kalır; evlenmez, çalışmaz veya okumaz. Niceleri de kötü ve zararlı olan bir işi yaparken onun iyi ve yararlı yönleriyle kendini aldatır. İyi şeylere güçlkle ulaşıldığı hâlde kötü şeylere kolayca ulaşılabilir. İyiliklere, ancak aklını ve iradesini iyi kullananlar ulaşabilirler.

Fahreddin er-Râzî tefsirinde, Allah Teâlâ'nın "...Bu onların, "Alım satım da tıpkı faizli işlem gibidir", demeleri sebebiyledir..." (Bakara 2/275) sözünü açıklarken şöyle demiştir:

"O toplum, faizi helâl sayma konusunda böyle bir şüphe içine girmişti... Madem peşin 10 değerindeki elbiseyi bir ay vadeli 11'e satmak caiz oluyor, öyleyse bugün 10 verip bir ay sonra 11 almak da caiz olmalıdır. Çünkü akla vurulunca bu iki işlem arasında bir fark gözükmez. Satışın caiz sayılması, o konuda tarafların karşılıklı rızasının oluşmasından dolayıdır. Faiz de öyledir. Taraflar razı olurlarsa onun da caiz olması gerekir. Alım satım türlerinin meşru kılınması sadece ihtiyaçları giderme gayesiyledir. Önemli ihtiyaçlar içinde olan bir kişinin bugün bir şeyi olmaz ama ilerisinde eline çok mal geçecek olabilir. Faiz kabul edilmezse kimse ona borç vermez, o da sıkıntı ve ihtiyaç içinde kalır. Faiz kabul edilirse malı olan, faiz almak için ona borç verir. O da, eline mal geçtiğinde borcunu fazlasıyla öder. Eline mal geçince bu fazlalığı vermesi, o ana kadar sıkıntı içinde kalmasından kolaydır. Bu da faizin helâl olmasını gerektirir. Çünkü diğer satışların helâllğine karar verirken de ihtiyacı giderme gayesini gütmüştük."

Allah Teâlâ'nın cevabı şudur: "Allah alım satımı helâl, faizli işlemi haram kılmıştır."²²

"Alım satım da tıpkı faizli işlem gibidir" diyenlerin şüphe ve tereddütlerine şu şüpheleri de eklenebilir:

"Bir mala ihtiyacı olup parası olmayan kişi onu daha pahalı fiyatla veresiye alabilir. Size göre vade farkı helâldir. Madem öyle, o zaman kişinin aynı şekilde fark vererek borç alması da helâl olmalıdır. Çünkü bu iki işlem arasında da fark gözükmez. Siz farkı satıcıya ödemeyi kabul ediyorsunuz ama borç verene ödemeyi kabul etmiyorsunuz."

22 Fahreddin er-Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, c. II, s. 534.

Allah Teâlâ bunların yanlış yolda olduklarını bildirmiş ve şöyle demiştir:

“Faiz yiyenler, şeytanın sokulup aklını çeldiği²³ kimsenin davranışından farklı bir davranış göstermezler. Bu, onların “Alım satım da tıpkı faizli işlem gibidir” demeleri sebebiyledir. Allah alım satımını helâl, faizli işlemi haram kılmıştır.”
(Bakara 2/275)

Alım satım ile faizli işlem arasında açık bir fark vardır. Çünkü faiz borçtan, kâr ise satıştan elde edilir. Borç ile satış arasındaki fark açıktır. Bu, bankalarla faizsiz kurumların temel farkını ortaya koyar. Bankalar gelirlerini borçtan, faizsiz kurumlar ticarî faaliyetlerden elde ederler. Kanunlar, bankaların ticaret yapmasına izin vermez. Faizli borcun bazı faydaları vardır ama bundan doğacak zarar, elde edilecek faydadan fazladır. İmkânı olduğu hâlde ödemeyi geciktiren borçluya, gecikme bedeli ödetmenin de yararları olabilir; ama ondan doğan zarar, beklenen faydadan fazladır. Çünkü borçtan elde edilen gelirin faiz olduğunu dünyada bilmeyen yoktur.

4- Bazı Hadislere Dayanıp Ceza Verme

Abdullah b. Süleyman el-Menî',²⁴ ödeme gücü olduğu hâlde borcunu geciktirenin gecikme bedeli ödemesi gerektiğini birçok yönden ispata çalışır ve bazı hadislere dayanarak şunları söyler:

“Borçlunun, ödemeyi geciktirmesi sonucu alacaklının uğradığı menfaat kaybını tazmin etmesi, şeriatın köklerine, temellerine, konu ile ilgili açık ve net ifadelerine dayanır... İmkânı olduğu hâlde borcu geciktireni hapsedmek yerine sebep olduğu noksanlık ve zararı ödetmek haksızlığa uğramış alacaklı için daha yararlı olur. Maddî ceza, hem suça engel olur hem de hukuka saygıyı sağlar.”²⁵

Abdullah el-Menî', maddî cezalarla ilgili gördüğü bütün hadisleri sıralar. Onlar arasında tazminat ödeme ile ilgili sadece iki hadis vardır. Daha önce gördüğümüz hadislerden biri şudur:

Allah'ın Elçisi'ne, ağaçtaki meyve soruldu; dedi ki;

23 Ayette geçen, يتخبطه الشيطان من المس ifadesi, genellikle “şeytanın dokunup çarptığı” şeklinde tercüme edilir. Ayete neden böyle mana verildiği daha önce açıklanmıştı.

24 Bu zat, Al Baraka Grubu Hukuk Komisyonu ve İslam Fıkıh Akademisi üyesidir.

25 Abdullah b. Süleyman el-Menî', Buhûs fî'l-iktisâd el-İslâmî, Beyrut, 1416/1996, s. 292 vd.

“İhtiyacı olan, eteğine koymadan yerse bir şey olmaz. Kim de bir şey alıp çıkarsa ona onun iki katı ve ceza gerekir.”²⁶

İkinci hadis şudur:

Ebû Hureyre’den yapılan rivayete göre Peygamber, ona salât ve selâm olsun, şöyle dedi:

“Gizlenip saklanmış kayıp devenin cezası hem onu, hem de onun dengini vermektir.”²⁷

Bu hadisler Abdullah el-Meni’ için delil olamaz. Aksine onun iddiasının geçersizliğini gösterir. Allah’ın Elçisi, ağaçtaki meyveyi, kendisinin olsun diye eteğine koyup götürene biri maddî ceza, diğeri de tazir²⁸ olmak üzere iki ceza kesmiştir. Çünkü o, iki suç işlemiştir. Bunlardan biri meyveyi, sahibinden izinsiz olarak koparıp bahçeden çıkarmak, diğeri de haksız yere ona el koymaktır. Haksız yere ona el koyan, yani meyveyi sahiplenmiş kişinin cezası onu iki katı ile ödemektir. İki kilo meyve götürmüşse dört kilo öder. İki kilosu el koyduğu meyvenin karşılığı, iki kilosu da ona el koymanın cezası olur. Çünkü ayette: Eğer ceza vermek isterseniz size ne yapıldıysa onun aynıyla ceza verin. (Nahl 16/126) buyrulmuştur. Ödemeyi geciktiren borçlu öyle değildir. O borcun ne bir kısmına ne tamamına el koymuştur. Onun suçu, ödemeyi geciktirmekle sınırlıdır.

İkinci hadiste Allah’ın Elçisi sadece tazminata hükmetmiştir. Çünkü kaybolmuş bir deveyi koruma altına almak güzel bir davranıştır ama ona el koymak suçtur. Bu suçun dengi ceza, hem onu hem de onun dengi deveyi ödetmek olur.²⁹ Ayetteki ceza prensibi ancak böyle gerçekleşir. Ama borçlu, alacaklının malını, el koymak için almamıştır. Dolayısıyla bu hadislerin, borcu geciktirmekle ilgisi yoktur.

Abdullah el-Meni’, imkânı olduğu hâlde ödemeyi geciktiren borçlunun noksanlık ve zarara sebep olduğunu iddia etmektedir. Bu

26 Ebû Davud, Sünen, Lukata, Hadis no 1710.

27 Ebu Davud, Sünen, Lukata, Hadis no 1718.

28 Tazîr (التعزير), Kur’ân ve sünnet ile belirlenmemiş suçlara verilen cezaların genel adı.

29 Ömer b. el-Hattâb’ın bu hadisi aynen uyguladığı, Ahmed b. Hanbel’in de bu görüşte olduğu bildirilmiştir. Diğer fakihler bu görüşte değillerdir. (Ebu Davud’un sarîhi el-Hattâbî (319-388 h.) Ebu Davud, İstanbul, c. II, s.339, Lukata.)

iddiayı kabul etmek mümkün değildir. Borcun miktarı azalmadığı için noksanlık ve zarar iddiası yersizdir. Bu husus yukarıda açıklanmıştır.

Maddî cezanın, suça engel olduğu ve hukuka saygıyı temin ettiği iddiasına gelince, verilen cezanın işlenen suça denk olması şartıyla doğrudur. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Eğer ceza vermek isterseniz size ne yapıldıysa onun aynıyla ceza verin.” (Nahl 16/126)

Ödemeyi geciktiren borçlunun suçu, alacaklının malını, haksız yere bir süre kullanmaktır. Suçuna denk ceza ise, borcunu ödemekle birlikte o miktarda bir başka malını alacaklıya vermesi ve alacaklının o malı, gecikme süresi kadar kullanmasıdır. Bunun dışındaki cezalar o suça denk olamaz.

5- Cezaî Şartla Gecikme Cezasını Aynı Sayma

Abdullah b. Süleyman el-Menî'e göre özürsüz olarak ödemeyi geciktiren borçlunun, kaybolan menfaat kadar ödeme yapacağı şartı sözleşmeye konabilir. Bu konuda, kendinin de üyesi bulunduğu, Suudi Arabistan Büyük İlim Adamları Kurulu'nun (هيئة كبار العلماء) şu kararına dayanır:

“Sözleşmelerde uygulanmakta olan cezaî şart doğru ve yerindedir. Yükümlülüğü yerine getirmeye engel meşru bir özür olmadığı takdirde bu şarta uymak gerekir. Böyle bir özür varsa, ortadan kalkıncaya kadar şarta uymak gerekmez. Cezaî şart, örf'e göre maddî yönden tehdit oluşturacak derecede fazla ve şer'î prensiplerin gerektirdiği miktardan uzak olursa kaybolan menfaat veya meydana gelen zarar dikkate alınarak adalet ve insaf prensiplerine göre hareket edilir. Doğacak bir ihtilaf, mahkemeye başvurularak bilirkişi marifetiyle halledilir.”³⁰

Abdullah el-Menî', bu kararın dayandığı ayet, hadis ve sahabe sözünü gecikme tazminatı için de delil saymıştır.

Ayet şudur: “Müminler, akitleri yerine getirin.” (Maide 5/1)

İkinci delil, Allah'ın Elçisi'nin şu sözüdür:

30 Karar sayısı 25, tarihi 21.8.1394 h., Kararın tamamı için bk. Abdullah b. Süleyman el-Menî', Buhûs fî'l-iktisâd el-İslâmî, Beyrut, 1416/1996, s. 409-412.

المسلمون على شروطهم إلا شرطاً أحل حراماً أو حرم
حلالاً.

“Müslümanlar koştuıkları şartlara uyarlar. Haramı helâl, helâlî haram kılan şart olursa başka.”³¹

Ömer (r.a) şöyle demiştir: “مقاطع الحقوق عند الشروط” “Hakların keşiştiği yer şartların yanıdır.” Şu tercüme daha güzel olabilir: “Şartlar varsa haklar biter.” Yani konan şarta aykırı hak talebi olmaz. Bu söz, yukarıdaki hadisi açıklar.

Abdullah el-Meni’ daha sonra şöyle diyor:

“Yukarıda anlatılanlardan şu sözün haklılığı ortaya çıkar: İm-kânı olduğu hâlde ödemeyi geciktiren borçlu, gecikme sebebiyle alacaklının uğradığı zararı karşılar. Borcu doğuran sözleşmede ödemeyi geciktirenin, kaybolan menfaat kadar bir ödeme yapacağı-nın cezaî şart olarak konması da sahihtir ve o şartın yerine getirilmesi gerekir.”³²

Abdullah el-Meni’ burada enflasyon sebebiyle meydana gelen eksilmeyi kastetmiyor, çünkü şöyle diyor: “... Kesin olarak gerçekleşmemiş ama bir kazanç fırsatının yok olması sebebiyle ortaya çıkmış, bu tahminî menfaat kaybını karşılamak için cezaî şart konabilir.”³³ Enflasyon sebebiyle borcun değerinde meydana gelen azalma, tahminî değil, gerçek azalmadır.

Cezaî şart konusunun Abdullah el-Meni’ lehine delil olması mümkün değildir. Çünkü borçtan elde edilen gelir faizdir ve Kur’ân’ın en ağır yasaklarından. Öyleyse borç için konan cezaî şart, haramı helâl kılmak için konmuş bir şart olur.

6- Kaparoya Bakarak Gecikme Cezası Verme

Abdullah b. Süleyman el-Meni’in bir dayanağı da kaparodur.³⁴ Kaparo, kişinin bir mal için satıcıya bir miktar ödeyip “Malı alır-

31 Tirmizî, Sünen, Ahkâm, 17.

32 Abdullah el-Meni’, Buhûs fî’l-iktisâd, s. 414-415.

33 Abdullah el-Meni’, Buhûs fî’l-iktisâd el-İslâmî, s. 412.

34 Albaraka Türk’te yaptığımız bir toplantıda Türkiye Finans Katılım Bankası ile Kuveyt Türk Katılım bankasının danışmanlarından Nurettin Can, kaparo gerekçesine dayanarak vadesinde ödenmeyen borçtan dolayı gecikme cezası alınabileceğini söylemiştir.

sam mal bedeline mahsup edilsin, vazgeçersem senin olsun,” demesi ve malı bu şartla almasıdır. Ahmed b. Hanbel, bunu caiz görür. Çünkü Ömer (r.a.) bunu yapmış oğlu Abdullah da caiz görmüştür. İbn Sîrîn demiştir ki, “Maldan hoşlanmadığında malı ve beraberinde bir şeyi geri vermesinde sakınca yoktur. Ahmed b. Hanbel’e göre de kaparo budur.”³⁵

Abdullah el-Meni’e göre “Kaparo, müşterinin kararını kesinleştirmesine kadar malın satılmaması içindir. Müşteri cayınca satıcının kaparoyu hak etmesi ise belki arzu ettiği iyi bir fiyatla malı satma fırsatını kaybetmesine karşılıktır. Çünkü o bu malı, müşteriye cayma hakkı veren bir satışla satmıştır.”³⁶

Burada da yanlış kıyas (kıyas maa'l-fârik) yapılmıştır. Çünkü kaparo, alım satım sahasında; gecikme bedeli ise faiz sahasındadır. “Allah alım satımı helâl, faizli işlemi haram kılmıştır.”³⁷ Ayrıca kaparo, ne müşterinin belli bir süre malı sattırmamasına, ne de satıcının arzu ettiği iyi bir fiyatla satma fırsatını kaybetmesine karşılıktır. Abdullah el-Meni’in kaynak gösterdiği İbn Kudâme bu konuda şöyle demektedir:

“Kaparonun, satıcının beklemesine ve bu sebeple satışı geciktirmesine karşılık sayılması doğru değildir. Öyle olsa müşterinin malı satın alması hâlinde kaparo mal bedeline katılmazdı. Satışta bekleme süresine karşılık bedel alınması caiz değildir. Eğer caiz olsaydı, elbette kira gibi miktarının belli olması gerekirdi.”³⁸

7- Gecikme Cezasını Hayıra Harcama

Al Baraka Grubu’nun 6. İslâm İktisadı Kongresi’nde bu konuda şu karar alınmıştır:

“İmkânı olduğu hâlde ödemeyi geciktiren borçluları caydırıcı mahiyette gecikme tazminatı şart koşulabilir. Bu tazminatı hayır yollarına harcamak şarttır.”³⁹

35 Ahmed b. Ahmed b. Kudame, el-Muğnî, 3128 nolu paragraf, Beyu'l-arbûn, c. IV, s. 302-313, Beyrut, 1404 h./1984 m.

36 Abdullah b. Süleyman el-Meni’, Buhûs fî'l-İktisâd el-İslâmî, s. 412.

37 Fahreddin er-Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, c. II, s. 534.

38 Ahmed b. Kudame, el-Muğnî, 3128 nolu paragraf, Beyu'l-arbûn, c. IV, s. 313.

39 Abdussettar Ebû Gudde ve İzzettin Hoca, Fetâvâ Nedevât'il-Bereke, s. 91.

Bu karar da yanlıştır. İmkânı olan bir kişinin borcunu geciktirmesini engellemek doğru bir davranıştır; bir zulmü önlemektir. Ama bunu yanlış yere oturtmak da zulüm olur. Çünkü zulüm, bir şeyi azaltarak veya artırarak yahut zamanını veya yerini değiştirerek olması gereken durumdan başka duruma sokmaktır.⁴⁰ Allah Teâlâ birçok ayette zulmü kesin olarak yasaklamıştır. Konumuzla ilgili bir ayet şöyledir:

“Bir kötülüğün karşılığı, tıpkı onun gibi bir kötülüktür. Ama kim affeder ve barışırsa, onun karşılığı Allah’a aittir. Doğrusu o, zulmedenleri sevmez.” (Şûrâ 42/40)

Ayetten açıkça anlaşılır ki, suç ile ceza arasındaki dengesizlik zulüm olur. Burada da dengesizlik vardır. Çünkü ödemeyi geciktirme ile maddî tazminat arasında benzerlik yoktur. Bu şekilde elde edilen tazminatları hayır yollarına harcamak zulmü ortadan kaldırmaz. Bu, hayırlı davranış da değildir. Çünkü Allah’ın Elçisi şöyle demiştir:

“Ey insanlar, Allah temizdir, temizden başkasını kabul etmez. Allah, elçilerine verdiği emri müminlere de vermiş ve şöyle demiştir: Elçiler! Temiz şeylerden yiye ve iyi iş yapın. Ben ne yaptığınızı bilirim.” (Müminûn 23/51)⁴¹

Burada şu soruya cevap vermek gerekir:

“Alınması öngörülen gecikme tazminatı helâl ise alacaklının malı olur. Öyleyse onun hayır yollarına harcamasını neden şart koşarsınız? Eğer haramsa alınmasını nasıl caiz görebilirsiniz?”

8- Yeni Bir Akit Türü Önerisi

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Hukuku emekli profesörü Sayın Hayrettin KARAMAN, vadeli satış için yeni bir akit türü önererek imkânı olduğu hâlde ödemeyi geciktiren borçlunun doğurduğu problemi çözmek istemiştir. Onun görüşü şöyledir:

“Satıcı ile alıcı, sürelerle göre değişen fiyatları gösterir bir liste üzerinde anlaştıktan sonra mal teslim edilir. Sonra bakılır; müşteri ödemeyi hangi vadede yaparsa akit o zaman kesinlik kazanır. Fi-

40 Rağib el-İsfahânî, Müfredat, s. 527, ظلم maddesi:

الظلم عند أهل اللغة وكثير من العلماء وضع الشيء في غير موضعه المختص به إما بنقصان أو بزيادة وإما بعدول عن وقته أو مكانه

41 Müslim, Sahih, Zekât, Hadis no 65 (1015).

yatları gösteren bir liste bulunduğu için fiyat belirsiz değildir. Teamül de olursa akit fasit olmaz.

Satıcı ile alıcı, vadelere göre değişen fiyatları gösterir bir liste üzerinde anlaştıktan sonra ilk vade ve fiyata göre senet düzenleyerek satışı gerçekleştirebilirler. Müşteri ödemeyi ilk vadede yaparsa senette yazılı fiyatı, son vadede yaparsa listede yazılı son fiyatı öder. Bu ikisi arasında yaparsa o vadeye uygun fiyatı öder. Burada ne bir aldatma, ne de tarafları nizaya sokacak ölçüde cehalet vardır. Yapılan her ödeme malın bedelidir. Vadeye göre değişen fark da vade farkıdır, yoksa gücü olduğu hâlde ödemeyi geciktiren borçluya yüklenmiş gecikme bedeli değildir.

Fakihler, mal bedelinin ve vadenin belirsiz olması hâlinde satışın fasit olacağını söylemişlerdir. Çünkü belirsizlik nizaya sebep olur. Teklif edilen bu akitte, nizaya sebep olacak ölçüde belirsizlik yoktur.”⁴²

Hayrettin Karaman bu görüşüyle, borcu ödeme günü kavramını ve fiyat kavramını değiştirmektedir. Bunları değiştirmek, alım satımın tabiatını değiştirmek olur. Bunun olamayacağı açıktır. Çünkü satıcı malı kaça sattığını ve bedelini ne zaman alacağını bilemez. İş böyle yürümeyeceğinden, senet hangi tarih için düzenlenmişse bedelin o tarihte ödeneceği kesinleşmiş sayılır, tarafların anlaşmışları liste ise borcun gecikmesi hâlinde ödenecek faiz miktarını gösterme dışında bir işe yaramaz.

Bize göre burada biri satış diğeri de faiz olmak üzere iki akit önerilmektedir. Listede yazılı birinci bedel üzerinden mal satılmış olur ki, bu birinci akitte. İkinci akitte ise, borcun zamanında ödenememesi halinde ödenecek faiz miktarı bir liste halinde karara bağlanmış olur.

Hayrettin Karaman, Faisal Finans Kurumu’nda yaptığımız bir toplantıda, satıcı ile alıcının, sürelerle göre değişen fiyatları gösterir bir liste üzerinde anlaşarak satış yapıp malın teslim edilmesi

---

42 Yukarıya alınan 1. paragraf, Hayrettin Karaman’ın kendi el yazısıyla bana verdiği görüşüdür. İkinci paragraf ise Albaraka Türk’te yaptığı konuşmanın özetidir. Toplantıya, Hayrettin Karaman ve Abdulaziz Bayındır ile birlikte bu bölümün dipnotlarında görüşlerine yer verilen Halil Güneç ve Nurettin Can konuşmacı olarak katılmıştı. Abdulaziz Bayındır’ın dışındakiler farklı gerekçelerle gecikme faizine cevaz vermişler ve bu toplantıdan sonra Türkiye’deki katılım bankaları yön değiştirmişlerdir.

şartından da vazgeçti ve tamamen hayali bir satışa dayanılarak her bir gecikme için fark konabileceğini söyledi. Kredi kartları ile ilgili olarak söylediği şu sözler bunun delilidir:

“Katılım bankasının kredi kartıyla mesela bir kimse lokantada 10 liralık yemek yese, kart pos makinesinden geçirilirken “Bu yemeği katılım bankası adına aldım ve kendime 10 liraya sattım” diye içinden geçirir. Borcunu zamanında öderse 10 lira öder, ama geciktirirse katılım bankası o satışı vadeliye çevirir ve bu kişiye vade farkı uygular. Borcunu bir ay geciktirirse bir aylık vade farkı, 10 ay geciktirirse 10 aylık vade farkı alır. Bu farkın oranını da banka belirler.”

Bu görüş, faizi hayali alım satım şeklinde göstermekten başka bir şey değildir. Buraya kadar anlatılanlardan hiçbirinin doğru bir gerekçeye dayanmadığı ortadadır. Ancak gerek Türkiye’de ve gerekse İslam ülkelerindeki katılım bankaları bu görüşlerden birine dayanarak gecikme faizi almaktadırlar. Fetva veren hocalar gibi yöneticileri de bunun faiz olduğunu bilmektedirler. Kendini şartlandırmış kimseler bir yana, dünyada buna faiz demeyecek bir kimse çıkmaz. Katılım bankaları da geciken alacaklarından dolayı aldıkları fazlalığa faiz deseler de Müslümanları gülünç duruma düşürmeseler ne iyi olur.

II- SIKINTIYI GİDEREMEYEN GÖRÜŞLER

Eski fakihlerden bir kısmı, imkânı olduğu hâlde ödemeyi geciktiren borçlunun hapsedebileceğini söylemişlerdir. Bir de zamanımızda, gecikme cezasını faiz sayan, ama bu probleme başka bir çözüm teklif edemeyenler vardır. Bu iki görüş, bu sıkıntıya çözüm olacak nitelikte değildir.

A- BORÇLUYA HAPİS CEZASI

Allah’ın Elçisi, ona salât ve selâm olsun, şöyle demiştir:

لِي الْوَاٰجِدِ يَحِلُّ عَرْضُهُ وَعَقُوْبَتُهُ

“Ödeme gücü olduğu hâlde borcunu geciktiren ayıplanmayı ve ukûbeti (cezayı) hak eder.”⁴³

43 Buhârî, Sahih, İstikrad, 13 (إصاحب الحق مقال); Ebû Davud, Sünen, Akdiye, 29

Eski fakihlerden Süfyan,⁴⁴ Veki',⁴⁵ Ali et-Tenâfisî⁴⁶ ve İbnu'l-Mubârek,⁴⁷ hadiste geçen cezayı hapis diye anlamışlardır. Bu anlayış doğru değildir. Hapis, borcu geciktirmenin cezası olamaz. Çünkü borçlu burada alacaklının kendini değil, malını alıkoymuştur. Dolayısıyla onun suçu ile hapis cezası arasında benzerlik yoktur. Bu hadis ile ilgili değerlendirme bu bölümün başında geçmiştir.

Borçlunun hapsedilmesini Ebû Hanîfe de kabul etmiştir. Ancak o bunu, ödemeyi geciktirmenin cezası değil, borçluyu ödemeye zorlamanın ve haksızlığı önlemenin bir yolu olarak görmüştür. Zira Ebû Hanîfe, borçlunun mallarının haczedilip satılmasını kabul etmez. Ona göre, "Borçlunun malı varsa, hâkim o mal üzerinde tasarrufta bulunamaz. Borçluyu süresiz olarak hapseder ki, malını satsın ve borcunu ödesin. Bunu, alacaklılar haklarını alsınlar ve zulüm önlensin diye yapar."⁴⁸

Borçlu, borcu ödeyince hapisten çıkacağına göre bunun, borcu geç ödemenin cezası olmadığı açıktır. Hapse atılmadan borcunu ödeyen hapse girmez. O zaman alacaklıya verilen sıkıntı cezasız kalmış olur. Hapis cezası sıkıntıyı gidermediği için başka arayışlara girilmiştir.

B- BORÇLUYA MADDİ CEZAYI FAİZ SAYMA

Suudi Arabistan'da bulunan Rabıtau'l-alemi'l-islâmî adlı kuruluşu bağlı el-Mecmau'l-fıkhî'nin aldığı karara göre ödemeyi geciktiren borçluya verilecek maddî ceza faiz olur. Bu karar, Ürdün İ-

---

(حبس في الدين وغيره); Nesâî, Sünen, Büyû', 100 (مطل الغني); İbn Mâce, Sünen, Sadakât, 18, no 2428, (الحبس في الدين); Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, s. 222.

44 Buhârî, Sahih, istikrâd, 13, لصاحب الحق مقال. Süfyan b. Saïd b. Mesrûk es-Sevrî tebe-i tabiînden fakih ve muhaddistir. 97 h./716 m.'de Kûfe'de doğmuş, 161 h./778 m.'de Basra'da vefat etmiştir. (Ö. N. Bilmen, Kamus, c. 1, s. 463.)

45 Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. IV, s. 222. Veki b. el-Cerrâh (127-197 h./745-813 m.), Hanefî mezhebine mensuptur ve Kûfelidir. (Ö. N. Bilmen, I. Fıkhîyye Kamusu, c. 1, s. 452.)

46 İbn Mâce, Sünen, Sadakât, 18, الحبس في الدين, Hadis no: 2427.

47 Ebû Davud, Sünen, Akdiye, 29, الحبس في الدين, Hadis no: 2628. İbnu'l-Mübârek (118-181 h./736-797 m.) Ebû Hanîfe'nin önde gelen öğrencilerindendir. (Ö. N. Bilmen, I. Fıkhîyye Kamusu, c. 1, s. 414.)

48 Ali b. Ebîbekr el-Merğînânî, el-Hidâye şerhu Bidâyet'il-mübtedî, Kitâbu'l-hacr, Babu'l-hacr bi sebebi'd-deyn, c. III, s. 285, İstanbul, 1985.

lâm Bankası tarafından sorulan bir soruyu cevaplandırmak için yapılan toplantıda alınmıştır. Soru şöyledir:

— Borçlu borcunu vadesinde ödemeyip geciktirirse bankanın borçluya belli bir oranda maddî ceza yükleme hakkı var mıdır?

Bu soru üzerine toplanan el-Mecmau'l-fıkhî'nin üyeleri, aşağıdaki kararı ittifakla almışlardır:

“Alacaklı taraf, borçlunun borcu vadesinde ödememesi hâlinde belli bir ceza vermesini veya borcun belli bir oranında fazla ödeme yapmasını şart koşar yahut ona böyle bir borç çıkarırsa bu şart veya borç bâtil olur. Bunun ne yerine getirilmesi gerekir ne de yerine getirmek helâl olur. Bu şartı koşanın banka olmasıyla başka biri olması arasında fark yoktur. Bu, Kur'an'ın yasakladığı cahiliye faizidir.”⁴⁹

Bu karar doğrudur; ama bir çözüm sunmamaktadır.

III- DEĞERLENDİRME

Ödeme gücü olmadığı için borcunu ödeyemeyenlere bir ceza verilemeyeceği konusunda ittifak vardır. Çünkü ilgili ayet çok açıktır. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

“Eğer borçlu darlık içinde ise genişliğe çıkıncaya kadar beklemelidir. Borcu bağışlamanız hakkınızda daha hayırlıdır. Bunu bir bilseydiniz.” (Bakara 2/280)

İmkânı olduğu hâlde borcunu ödemeyen, cezayı hak eder. Ona verilecek cezanın hem işlediği suça denk olması hem de faiz olmaması için tek yol, başta önerilen yoldur. Yani 100 lira borcu olan kişi, ödemeyi haksız yere 1 ay geciktirirse alacaklıya 200 lira verir. 100 lirası borç için, 100 lirası da 1 ay kullanıp geri vermesi içindir. Sunulan diğer çözümlerin tamamı faizli işlem kapsamına girer. Onların tamamı borçtan gelir elde etme sonucunu doğurmaktadır.

Yukarıdaki görüşlerden birincisi dışında hangisi kabul edilirse edilsin, ondan sonra faiz yasağının bir anlamı kalmaz.

49 Abdullah el-Meni', Buhûs fî'l-iktisâd el-İslâmî, Beyrût, s. 425-426.

ONBİRİNCİ BÖLÜM
ENFLASYON

ENFLASYON

Enflasyon, fiyatlarda görülen sürekli artış diye tarif edilebilir. Fiyatların artması demek, aynı mal ve hizmet için, eskiye göre daha fazla para ödenmesi demektir. Bunun sebebi ya paranın değer kaybetmesi ya da maliyetlerin artması olabilir. Birinci ihtimal geçerliyse talep enflasyonu, ikincisi geçerliyse maliyet enflasyonu olur.

Banka kredilerinin, dolayısıyla kaydi paranın artışı, kamu harcamalarının para basmak suretiyle karşılanması, bütçe açıkları ve paraya olan güvenin kaybolması gibi şeyler talep enflasyonunun sebepleri arasında yer alır.

Maliyet enflasyonunun sebepleri faiz, vergiler ve devalüasyon ile tekeli özellik taşıyan firmaların, ürettikleri mal ve hizmetin fiyatını haklı bir gerekçeye dayanmadan sürekli artırabilmeleridir.

Talep enflasyonu ile maliyet enflasyonunu yakından görmeye çalışalım.

I- TALEP ENFLASYONU

Talep enflasyonu, aşırı talebin fiyatları yükseltmesidir. Aşırı talebi doğuran şey piyasadaki para bolluğudur. Bu sebeple talep enflasyonu, dolaşıma ihtiyaçtan fazla para sürülmesinden dolayı paranın değer kaybetmesine yol açan olaydır.

İster madeni, ister kâğıt olsun, her para değer kaybedebilir. Ancak dolaşıma ihtiyaçtan fazla para sürülmesine bağlı değer kaybı madeni para düzeninde pek olmaz. Çünkü bu düzende para miktarı eldeki altın ve gümüşle sınırlı olur.

Kâğıt para düzeninde para basmak kolaydır. Kâğıdın ağırlığı, kalitesi ve büyüklüğü önemli olmadığından para otoritesi, istediği kadar para basabilir. Piyasaya ihtiyaçtan fazla para sürme olayı, esasen kâğıt para düzeninde görülür.

Konuyu daha iyi anlamak için parada meydana gelen değer kaybını örneklerle anlatmak uygun olacaktır.

A- MADENİ PARALARDA DEĞER KAYBI

Altından basılan paraya dinar, gümüşten basılana dirhem denir. İslam'ın ilk devirlerinde dinar yaklaşık 4.25 g dirhem ise yaklaşık

2.975 g geliyordu. Dolayısıyla 7 dinar (miskal) 10 dirhem ağırlındaydı. Değer olarak da 10 dirhem 1 dinara eşitti. Bu oran zekât nisabında görülebilir. Altının nisabı 20 miskal, gümüşün nisabı bunun on katı, yani 200 dirhemdir. 20 miskal altın 85 g 200 dirhem gümüş ise bunun yedi katı, yani 595 gramdı.¹ Bu konuda geniş bilgi Para bölümündedir.

Öldürülmüş kişinin kan bedeli (diyet) 100 devedir. Bunların değeri konusunda Ömer (r.a.)’den iki rivayet vardır. Hanefîlerin kabul ettiği rivayete göre 100 deve, altından 1000 dinar gümüşten 10.000 dirhem değerindeydi.² İkincisi Şâfiîlerin kabul ettiği rivayettir; ona göre 100 deve, altından 1000 dinar, gümüşten 12.000 dirhemdi. İbn-i Rüşd bu konuda şunları söyler:

“Şafii mezhebi’ne göre öldürülmüş kişinin diyeti, esasen 100 devedir. Ömer (r.a.)’in altın için 1000 dinar, gümüş için 12.000 dirhem takdir etmesi, bunların Ömer (r.a.) zamanında yüz deve kıymetine eşit olmalarından dolayıdır.”³

Bu iki rivayet, farklı zamanlarla ilgili olmalıdır. Bundan anlaşılan o devirde gümüşün, altın karşısında %20 oranında değer kaybettiğidir.

İmam Mâlik’in Halife Osman ile ilgili rivayeti bunu destekler. “Bir hırsız turunç çalmış, Osman (r.a.) ona değer biçilmesini emretmişti. Bir dinar 12 dirhem sayılarak turunca üç dirhem değer biçilmiş, bunun üzerine Osman hırsızın elini kesmişti.”⁴

Halife Ömer (r.a.) ve Osman (r.a.)’dan Osmanlılar dönemine kadar altın ile gümüş arasındaki değer farkı giderek büyüdü. Tevhid-i Meskûkât Kanunu’nun 3. maddesine göre 7 g ağırlığında 22 ayar altın liranın değeri 100 kuruşa çıktı. 100 kuruş 0.830 ayarında ve 120 g ağırlığında gümüş paraydı.⁵ Yani bir birim altın, 17 birim gümüş değerine çıkmıştı.

1 Diyanet İşleri Başkanlığı, 20 miskal altının ağırlığını 80.18 gram 200 dirhem gümüşün ağırlığını 561,26 gram olarak kabul ve ilan etmiştir.

2 el-Kâsânî, a.g.e. c. 7, s. 253–254.

3 İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed, Bida’yet’ül-müctehid, Mısır, c. II, s. 376, ed-Diyât fi’n-nüfûs.

4 İmam Mâlik, el-Muvatta, Hudûd, bab 7, hadis no 23.

5 Tevhid-i meskûkât hakkında kanun-i muvakkat, Düstur, tertib-i sâni, c. VIII, s. 892–894.

Altın ve gümüş, artık para olarak kullanılmamaktadır. Altın, büyük ölçüde değerini korumuş ama gümüş koruyamamıştır. 22 Şubat 1982’de 22 ayar altının gramı 1680 lira, 900 ayar gümüşünki 42.50TL idi.⁶ Buna göre 1 birim altın bu tarihte, yaklaşık 40 birim gümüş değerine yükselmişti.

14 Temmuz 1994’de 22 ayar altının gramı 377.000 TL olduğu halde 900 ayar gümüşün gramı 5400 TL idi.⁷ Bu tarihte 1 birim altın yaklaşık 70 birim gümüş değerine yükselmişti. Böylece İslam’ın ilk devirlerinden Temmuz 1994’e kadar gümüşün altın karşısında %90 oranında değer kaybetmiş olmaktadır.

Madeni paralar, saf altın veya gümüşten basılırdı ama düşük ayardan basıldığı da olurdu. Ucuz maden karıştırılarak ayarı düşürülen bu paralara mağşuş para denirdi. Mağşuş, ğış (الغش) kökünden yararsız şeyi süsleme ve gerçeği gizleme anlamındadır.⁸ Mağşuş para basıldığı zaman yüksek değerle dolaşıma çıkar; sonra gerçek anlaşılır ve hızla değer kaybına uğrardı. 8 Nisan 1880 (25 Rebiyülâhır 1297) tarihli «Meskukat-ı Osmaniye Hakkında» kararnamede özetle şöyle denir:

“Hükümete mağşuş sikke olarak borçlu olanlar borçlarını hep mağşuş sikkelerle ödemek isterlerse %5’i itibari değeri ile kalan %95’i de hakiki değeriyle kabul olunacaktır. Mağşuş sikkelerin hakiki değeri itibari değerinin yarısıdır.”⁹

Demek ki, o zamanki mağşuş para, gerçek değerinin iki katı bir değerle dolaşıma çıkarılmıştı.

B- KÂĞIT PARALARDA DEĞER KAYBI

Kâğıt parada değer kaybı, madeni parayla kıyaslanacak gibi değildir. Osmanlıların kâğıt parayı altın karşılığında basmalarına rağmen önemli değer kaybına uğradığı görülürdü. Sultan Abdülmecit devrinde 1857 senesinde 100 kuruşluk altının kaime yani kâğıt para olarak değeri 160 kuruşa çıkmıştı. Kaimenin değeri düştükçe

6 22 şubat 1982 tarihi Hürriyet Gazetesi’inin İstanbul Baskısı.

7 14 Temmuz 1994 tarihli Zaman Gazetesi’nin İstanbul baskısı.

8 Mısır’da Mecmau’l-luğa’l-Arabiyye bünyesinde bir heyet, el-Mucemu’l-vasît, غش mad. 2. Baskı, Kahire 1972.

9 Meskûkât-ı Osmaniyye Hakkında Kararname Layihası 6 ve 7. maddeler, Düstur zeyli, tertib-i evvel, Matbaa-i Amire 1298, s. 59-60.

altının fiyatı yükseldi ve muameleleri ters yönde etkiledi. Böyle giderse mali işlerin düzeltilemeyeceği anlaşıldı ve kaimenin yani kâğıt paranın kaldırılmasına karar verildi.¹⁰

Sultan Abdülaziz Devrinde iki buçuk milyon keselik kaime basıldı. Bir kese 500 kuruş yani 5 altındır. Bu kadar çok kaimenin dolaşıma çıkması değerini düşürdü. 100 kuruşluk Mecidiye altını, kaime olarak 10 Cemaziyelevvel 1278 günü (14 Eylül 1861) 350 kuruşa yükseldi. Kaimelerin 12 Eylül 1278 (30 Ağustos 1862) tarihinde kaldırılmasından sonra altının fiyatı 100 kuruşa indi.¹¹

II. Abdülhamit'in ilk saltanat yılında 600.000 keselik kaime basıldı. Ayastefanos¹² anlaşmasının imzalanması zamanında (3 Mart 1878) 100 kuruşluk altının değeri 350 kuruşa çıkmıştı.¹³

20 Şubat 1295 (Şubat 1880) tarihli bir fermenda kaimenin tamamının dolaşımdan kaldırılarak pek az kısmının halkın elinde kaldığı belirtilmiş ve 1295 senesi mallarından saf altınla ödenmesi kararlaştırılanlar dışındaki gelirlerin beşte biri karşılığında, bir lira için 400'lük kaime alınması emredilmişti.¹⁴

7 Ağustos 1295 (Ağustos 1879) tarihli bir kararnamede kaime ile olan borçlar ödenirken 450 kuruşluk kaime yerine bir yüzlük altın veya borçları ödeme gününde bir altın kaç kaime ederse o kadar kaime ödenmesi emr olunuyordu.¹⁵ Burada da değer kaybının daha büyük boyutlara ulaştığı görülmektedir.

Sultan Reşat zamanında çıkarılan ilk kaimeler altın ile başa baş giderken 1917 yılında 74 milyonluk kaime çıkarılması üzerine 100 kuruşluk altının fiyatı 550 kuruşa kadar çıktı. Ancak savaşın bitmesinden sonra altın 450 kuruşa düşmüştü.¹⁶

10 Ahmet Cevdet Paşa, Maruzat, s. 11 ve 18.

11 Artuk, a.g.e. c. II, s. 722.

12 Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 3 Mart 1878'de Ayastefanos'ta yani İstanbul Yeşilköy'de yapılan Barış Antlaşmasıdır.

13 Artuk, a.g.e. c. II, s. 730-731.

14 İstanbul Kadılığı 334 numaralı Ferman Defteri, s. 32, (Bu defterde iki ayrı numaralama vardır. Bu numara son taraftaki sayfa numarasıdır. İst.Müftülüğü Şer'iyeye Sic. Arşivi.)

15 Kavanin-i Nakdiyyenin Neşrinden Evvel ve Tedavülü Zamanındaki Müdaye-nât ve Muamelât Hakkında Kararname Layihası, İstanbul Kadılığı 334 numaralı Ferman Defteri, s. 29-30 (son taraf).

16 Artuk, a.g.e. c. II, s. 743.

Bu rakamlar yıllık değer kaybını değil, o paraların dolaşımında oldukları süre içinde meydana gelen toplam değer kaybını göstermektedir.

Günümüzde kâğıt paralar karşılıksız basılmaktadır. Bunların değer kaybı o kadar açıktır ki, örnek vermeye bile gerek yoktur. Mesela Cumhuriyetin ilk devirlerinde 1 lira 7.36 g ağırlığında bir altın değerindeydi.¹⁷ 22 Şubat 1982 tarihinde aynı altınlar 12.000 ile 12.700 lira arasında değişmekteydi.¹⁸ 14 Temmuz 1994 tarihinde bir altının değeri cinslerine göre 2.530.000 lira ile 2.700.000 lira arasındaydı.¹⁹ 1 Kasım 1999 günü altın fiyatları 31.300.000 TL ile 35.750.000 TL arasında değişiyordu.

C- Talep Enflasyonunun Sebepleri

1- Kâğıt Para Düzeni

Altın ve gümüş bulmak zor olduğu için para ihtiyacını karşılayacak kadarını bulmak da zor olur. Kâğıt kolay bulunduğundan ihtiyaçtan fazla kâğıt para basılabilir. Fazla para, satın alma arzularını artırır ve mala hücum başlar. Bu hücum da fiyatları artırır. Bu sebeple ihtiyaçtan fazla basılan kâğıt para talep enflasyonunun en önemli sebebidir.

2- Faiz

Faiz, enflasyonun ana sebebidir. Üretimin her safhasında devreye giren faiz, fiyatları artırarak para talebini körükler. Konu ile ilgili bilgiler Faiz bölümünde verilmiştir.

3- Kredi Sistemi

Günümüzde büyük ödemeler çekle veya bankalar arası nakillerle yapılır. İşlemler bankalarda açılmış vadesiz hesaplar üzerinden yürütülür. Bir hesaptan düşülen borç, diğerine alacak kaydedilir. Diğer hesaptaki para da çekle kullanılır. Kredilerin kullanılması da aynı usulle olur. Bankadan çıkmayan ve vadesiz mevduat olarak bir müşterinin hesabında olan para, bir başka müşteriye kredi olarak verilir. Onun hesabından da üçüncü şahsa verilince zincir

17 1926 tarihinde 36.82gr. ağırlığında 500 kuruşluk (5 lira) altın basılmıştı. (Artuk, a.g.e. c. II, s. 749)

18 22 Şubat 1982 tarihli Hürriyet Gazetesi'nin İstanbul baskısı.

19 14 Temmuz 1994 tarihli Zaman gazetesinin İstanbul baskısı.

halkalar halinde uzar gider. Eğer merkez bankalarının aldığı tedbirler ve kasa ihtiyatı mecburiyeti olmasa bir banka, sistemine giren mevduattan sınırsız kredi verebilir.

Kredi sisteminin ilk örnekleri madeni paranın yaygın olduğu devirlere dayandırılır. Batı toplumunda bankerler, tüccarlar ve soylu kişilerin emanet bıraktıkları altın ve gümüşleri saklıyorlar; bunlardan kimine, hamiline yazılı makbuz (tahvil veya banknot) verirlerdi. Kimi de bankere yazılı talimat gönderir, kendi hesabından istediği kişiye ödeme yapmasını isterdi. Bu talimatlar bugün hamiline yazılı çek mahiyetindeydi. Bu çek ve makbuzlar piyasada para gibi kullanılırdı. Hatta bazıları bunlara daha çok güvenir ve nakitlere tercih ederlerdi. Altın ve gümüşler bankerin kasasında kalırdı.

Bu çek ve makbuzların, altın ve gümüşlere tercih edildiğini gören bankerler, fırsatı değerlendirerek ellerindeki nakitlerin, talebi karşılayacak kadarını tutup diğerlerini kredi olarak vermeye başladılar. Kredi alanların çoğu da hamiline yazılı makbuzları veya çek yazma imkânını tercih ettiklerinden bu krediler de büyük ölçüde kasalarından çıkmıyor, bunlardan da yeni krediler verme imkânı elde ediyorlardı. Sonuç olarak verdikleri krediler, ellerindeki altın ve gümüşün bir kaç katına çıkıyor, piyasayı bol miktarda bu çek ve makbuzlar sarıyordu.

Bankalar da benzeri bir tecrübe yaşamışlar ve mevduatın bir kaç katı kredi verilebileceğini görmüşlerdir. Beklenmedik nakit talepleri için mevduatın belli bir kısmını kasalarında nakit olarak tutup ihtiyatlı davranma yoluna gitmişlerdir. Buna bankacılık dilinde kasa ihtiyatı denmektedir.

Bankaların kredi yoluyla meydana getirdikleri satın alma gücüne kaydi para denir. Kaydı para üretme mekanizması “Para” bölümünde anlatılmıştır. Burada şunu tekrarlamakta fayda vardır. Bugün bankaların kredi sebebiyle üretebildikleri kaydi para kasalarında tuttıkları ihtiyat oranına göre artar veya azalır. İhtiyat oranı %5 olursa kaydi para, vadesiz mevduatın yirmi katına çıkabilir. İhtiyat oranı artınca kaydi para miktarı düşer. İhtiyat oranı %20 olursa kaydi para vadesiz mevduatın beş katı kadar olabilir. Her bankanın buna uymayacağı, çek imkânını istismar edebileceği düşünülürse kaydi para miktarının daha büyük boyutlara ulaşacağı tahmin edilebilir.

Görüldüğü gibi bugün bankaların uyguladığı kredi sistemi para miktarını bir kaç kat artırarak talebi akıl almaz boyutlarda körüklemekte ve enflasyona yol açmaktadır.

Para miktarındaki artışa paralel olarak üretimi artırma imkânı olsa paradaki değer kaybı pek hissedilmez. Şurada on lira ve on adet kalem olsa her kaleme bir lira düşer. Para yüz liraya çıkarken kalem de yüz taneye çıkabilirse gene bir liraya bir kalem düşer. Üretim artırılamazsa her on liraya bir kalem düşer. Bu durumda kalemin on liraya çıkmasına mani olunamaz. “Enflasyonu önlemenin yolu üretimi artırmaktır” denmesi bundandır.

Para miktarını artırırken bir kâğıt parçasının üzerine bazı rakamları yazmak yeterli olur ama kalem miktarını artırmak kolay değildir. Bu sebeple üretimi ne kadar artırırsanız artırsın, paradaki artışa yetişemezsiniz. Para-kredi sistemi değişmezse üretimi artırmakla enflasyonun önüne geçilemez.

Bankalar sağladıkları güven sayesinde kendi çeklerinin para olarak kullanılmasını temin ederler. Bin liralık nakit ne ise, üzerine bin lira yazan çek de o odur. Hatta taşıma kolaylığı sebebiyle çek tercih edilir. Para yerine çek kullanılması banka parasının doğmasına ve bankaların Merkez Bankasından daha fazla piyasaya para sürme imkânına kavuşmasına yol açar.

Merkez bankası para basımını kısma, sisteme taze para girişi azalır ve bankaların sebep olduğu kaydi para miktarı düşer. Fakat kredi sisteminde bunu uygulamak imkânsız gibidir. Bu takdirde hükümetin ödemeleri de kisması, maaş verememeyi göze alması gerekir. Bu, daha büyük sıkıntılara yol açar.

Bugün hükümetler kendilerini öyle yükler altına sokmuşlardır ki, vergi gelirleri açıklarını kapamaya yetmemektedir. Bankalara ve vatandaşa borçlanmak, kolay para temin yolu sayılmaktadır. Hükümetler enflasyonu azdırmamak için para basma yerine bankalardan ve vatandaştan borç almayı tercih etmekte bu defa da önemli faiz yükü altına girmektedirler. Türkiye'nin 2000 yılı bütçesinin %45'i faize gidecek duruma gelmişti.²⁰

Devletin yüz bin memuru olsa, bunlara ortalama bin lira maaş verse, hazinede para olmadığı için Merkez Bankası bir milyar lira

20 Anka Ekonomi Bülteni/19 Ekim 1999, s. 4.

bassa paranın az bir kısmı memurların cebinde kalır ve geriye kalanı bankalara akar. Çünkü kira, bankaya yatar. Bakkal ve kasap topladığı parayı bankaya götürür vs. Bankacılık sistemine giren bu bir milyar, bir müddet sonra on milyar olarak²¹ krediye dönüşür. Bu on milyar sebebiyle bankaların elde ettikleri kredi imkânı, bir müddet sonra paranın tamamına sahip olmalarına yol açar. Daha sonra bu sistemin sebep olduğu fiyat artışı memurların maaşlarının yetmemesine yol açar.

Devlet, memur ve işçi çalıştırmakta, asker beslemekte, kamu kuruluşlarının masraflarını karşılamakta, kamu iktisadi teşekküllerinin (KİT) açıklarını kapamakta ve vatandaşa hizmet götürmektedir. Kredi sisteminin sebep olduğu fiyat artışları karşısında devletin harcamalarını artırmasından başka çare yoktur. Harcamaların artması demek, bankaların faiz alacağını ödemek demektir. Bu sebeple devlet, bankalardan doğrudan borç almasa bile banka faizlerinin büyük bir kısmını ödemek zorunda kalır. Tek çare, kredi sisteminden vazgeçmektir.

Enflasyonu önlemenin bir yolu da fazla paranın imha edilmesidir. Ama kredi sisteminde bu, adeta imkânsızdır. Fakat tarihimizde bunun örnekleri vardır. Sultan Abdülmecit Padişah iken 1857 de kaimenin²² sebep olduğu pahalılık yüzünden 100 kuruşa satılan altın 160 kuruşa çıkmış, altının fiyatı günden güne yükselmeye devam etmiş, ekonomik ilişkiler bozulmuş, bu halin devam etmesinin mali işleri büsbütün bozacağı anlaşılmış ve kaime kaldırılmıştır.²³ Benzer uygulamalar Sultan Abdülaziz padişahken Eylül 1862 de ve

21 Buradaki hesaplar munzam karşılık %10 sayılarak yapılmıştır.

22 Sultan Abdülmecid'in tahta geçişinin ikinci yılına rastlayan 1840 (Cemazi'l-ahir 1256) tarihinde kâime-i mutebere-i nakdiyye adı altında ilk kâğıt para basılmıştır. Bu paraya kısaca kaime deniyordu. Halkın kaime yerine gayma kelimesini kullandığını görüyoruz. Kâime çıkarma işi aralıklı olarak Birinci Dünya Savaşının sonuna kadar sürmüştür. Bu süre zarfında kaime bir kaç kez dolayımından kaldırılmış fakat uzun süre geçmeden yenileri basılmıştır. Sultan Reşat zamanında Bank-ı Osmanî'nin (Osmanlı Bankası) çıkardığı banknotların para olarak tedavülü mecburi tutulmuştu. Bu sebeple halkımız kâğıt paraya, banknot'un bozulmuş şekliyle pangunut der. (İbrahim ve Cevriye Artuk, İslâmî Sikkeler Kataloğu, İstanbul 1974, c. II, s. 720-743; ayrıca birinci ve ikinci tertip düsturların tamamına ve birinci tertip düsturun zeyllerine bakıldığında konuyla ilgili bütün bilgiler bulunabilir.)

23 Ahmed Cevdet Paşa, Maruzât, Ahvâl-i Maliye bahsi, İstanbul 1980, s. 11-18. (Yayına hazırlayan Yusuf Halaçoğlu)

Sultan II. Abdülhamit zamanında Ağustos 1879 da yapılmıştır. Kamelerin kaldırılmasının çok olumlu etkileri olmuştur.

4- Vadeli Çekler

Talep enflasyonunu doğuran sebeplerden biri de vadeli çeklerdir. Çek, bankada bulunan hesaptan ödeme yapılması için verilen emirdir. Eğer bankada para yoksa çek kesilmesi söz konusu olamaz. Dolayısıyla çekin vadelisi olmaz. Ama uygulamada buna uyulmadığı ve piyasada vadeli çeklerin para gibi dolaşarak para miktarını önemli ölçüde artırdığı görülmektedir.

1994 Türkiye’inde tüccarların alım satımlarda kullandıkları vadeli çeklerin piyasadaki para hacminin 15 katını geçtiği tahmin ediliyordu. Bu, para miktarının artmasında ve değerinin düşmesinde önemli etkenlerdendir.

5- Paranın Dolaşım Hızı

Paranın belirli bir dönem içindeki ortalama el değiştirme sayısına paranın dolaşım hızı denir. Paranın hızla dolaşması demek, saklanmaması ve elde uzun müddet bekletilmemesi demektir.

Paranın toplam satın alma gücü para arzı ile paranın dolaşım hızının çarpımı sonucu elde edilir. Yani para ne kadar el değiştirirse onunla o kadar çok mal ve hizmet talep edilir. Bu da para miktarının çoğalması gibi enflasyona sebep olur.

Kredi sistemi ve faiz, para dolaşım hızını anormal olarak artırmaktadır. Çünkü faiz ve sebep olduğu enflasyon insanların paradan kaçmasına, kimsenin nakit bulundurmamak istememesine ve fazla düşünmeden harcamada bulunmasına yol açmaktadır.

6- Bütçe Açıkları

Bütçenin geliri giderinden az ise aradaki farka bütçe açığı denir. Bütçenin denk olması için gelir gideri karşılmalıdır. Faizli ortamda bunu sağlamak hemen hemen imkânsızdır. Hükümetler için en kolay yol, açığı para basarak kapatmaktır. Bu da para miktarını artırır ve talep enflasyonunu azdırır.

II- MALİYET ENFLASYONU

Maliyet enflasyonu, mal ve hizmetlerin maliyetinde görülen sürekli artıştır. Bunun sebebi; faiz, mal ve faktör piyasalarında tekeli eğilimler, vasıtalı vergiler ve devalüasyon diye özetlenebilir.

Emek, sermaye ve tabii kaynaklar gibi üretim faktörleri, mal ve hizmetlerin gerçek maliyetini oluşturur. Bunların fiyatlarının artması, maliyetleri artırır.

Mal ve hizmet piyasalarının tekeli özellik taşıması halinde, tekeli firmalar keyfi bir biçimde ve sürekli olarak fiyatlarını artırebilirler.

Güçlü sendikaların aşırı ücret talepleri ve bir kısım siyasilerin buna destek vermesi sebebiyle meydana gelen anormal ücret artışları maliyetleri yükseltir. Bu durum, aynı zamanda toplumun çalışan kesimleri arasında ücret adaletsizliğine yol açarak çalışma barışını ortadan kaldırır. Bazen bir kurumun müdürü devlet memuru, onun makam şoförü de sendikalı işçi olduğu için şoför, müdüründen daha çok maaş alabilir. Diğer taraftan ücretler ile fiyatlar birbirini kovalar. Fiyatlar artınca ücretler yetmez olur, ücretler artınca da maliyetler artar.

Vergiler, maliyetlere eklendiğine göre, bunların enflasyonu artıracığı açıktır. Katma değer vergisi gibi satış sırasında alınan vergiler de fiyatları hemen artırır.

Milli paranın yabancı para karşısında değer kaybetmesi demek olan devalüasyon da ithal malların fiyatlarını yükselttiği için enflasyonu körükler.

Maliyet enflasyonu ile talep enflasyonu tavuk ve yumurta gibi birbirinin sebebidir. Her ikisinin sebebi de ekonominin normal seyri dışına çıkmasıdır.

Maliyet enflasyonunun en önemli unsuru faizdir. Faiz hammadeden pazarlamaya kadar her safhada devreye girdiğinden maliyetleri büyük oranda artırır. Kredi kullananlar tedbirli olmak için yüksek kâr elde etmek zorunda kalırlar. Çünkü ödemelerde bir aksama olursa iflase varan sıkıntılar doğar. Bu da fiyatları artıran bir başka unsurdur.

Banka ise bir taraftan kaydı para çıkararak para arzını artırır diğer taraftan aldığı faizle maliyetleri artırıp para talebini körükler ve iki taraftan enflasyona sebep olur.

A- FAİZ

Faiz, maliyetleri sürekli yükseltip para ihtiyacını artırarak enflasyonun en büyük amili olmaktadır. Kredi sisteminde sermayeye bir maliyet ödenir. Buna finansman maliyeti denir. Üretimden pazarlamaya kadar her safhada fiyatlara eklenen finansman maliyeti, kartopunun büyümesi gibi fiyatları sürekli yükseltir. Finansman maliyeti krediye ödenen faizdir. Sistemin etkili olduğu ekonomilerde kredi kullanmayanlar bile ürettikleri mal ve hizmetlere finansman maliyeti koyarlar. Çünkü banka faizi, meydana gelecek enflasyonun bir göstergesidir. Bu sebeple onlar, enflasyona karşı korunmak için buna ihtiyaç duyarlar. Böylece fiyatlar sürekli artarken dar ve sabit gelirlilerin serveti hızlı bir biçimde erir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk devirlerinde 1 lira, 7.364 g ağırlığında bir altın demektir.²⁴ 1960'ta altının fiyatı 60 liraya, 1 Kasım 1999'da 35.750.000 TL ye çıkmıştı.²⁵ Paranın bu kadar değer kaybedeceğini kim hayal edebilirdi. Bu değer kaybı fiyat artışı olarak halka yansdı ve bu sayede birçok servet, sahibinin elinden çıktı ve haksız olarak başka servetlere katıldı.

Türkiye'nin 2000 yılı bütçesi hazırlanırken vergi gelirlerinin 24 katrilyon olması hesaplanmış, bu yılda 21.1 katrilyon iç borç faizi ödenmesi öngörülmüştü. 1999 itibariyle ana para borçları 18.5 katrilyona çıkmıştı.²⁶ Türk hükümeti bütün harcamaları durdursa da vergi geliriyle iç borç taksitlerini ve faizleri ödese, alacağı verginin tamamını verdikten sonra 15.6 katrilyona daha ihtiyacı olacaktır. Bu tarihte Türkiye'nin 100 milyar ABD doları (50 katrilyon) dış borcunun olduğu ve bunun anapara ve faiz ödemelerinin de karşılanması gerektiği düşünülürse ihtiyacın büyüklüğü ortaya çıkar. Buna karşılık 2000 yılı bütçesinin 47 katrilyon olması öngörülmüş-

24 1926 tarihinde 36.82 gram ağırlığında 500 kuruşluk (5 lira) altın basılmıştı. (Artuk, a.g.e. c. II, s. 749) Osmanlı döneminde de bir altının bir lira demek olduğu daha önce görülmüştü.

25 1 Kasım 1999 tarihli Yeni Şafak gazetesinin İstanbul baskısı.

26 Anka Ekonomi Bülteni/19 Ekim 1999, s. 4.

tü. Bu demektir ki, Türkiye, ayakta durabilmek için 2000 yılı içinde yeni borçlara ihtiyaç duyacaktı.

İç borçların büyük kısmı bir kaç zenginden alınmıştır. Bunların 200 aileyi geçmediği iddia edilmektedir. Bu paralar, onların kullanım dışı tuttıkları nakitlerine karşılık alacaklarıdır. 1960'lı yıllarda, gün gelip zenginlerin devletten alacaklarına, bütçenin yetmeyeceği söylenecekti kimse inanmazdı.

B- TEKELLEŞMELER

Tekelleşme, bir ekonomik alanının tek elde toplanması anlamına gelir. Tekelleri faizli sistem doğurur. Faizler, teşvikler ve korumalar tekellerin oluşmasına ve alabildiğine büyümesine sebep olur. Tekellerin oluşması rekabeti ortadan kaldırır ve bunlar, fiyatları istedikleri gibi artıran kurumlar haline gelirler. Tekelleri oluşturan sebepleri görmeye çalışalım.

C- KREDİ SİSTEMİ

Bankalar, binlerce kişiden topladıkları parayı bir kaç kişiye kredi olarak tahsis ederler. Kredinin verdiği imkânla bu kişiler, kısa sürede, büyük bir ovada ortaya çıkan volkan tepelikleri gibi yükselmeye başlarlar. Faiz bölümünde konu ile ilgili örnekler bulunmaktadır.

D- TEŞVİKLER

Kredi kullanan, yüksek kâr etmek zorundadır. Kazancı, ödeyeceği faizin altına düşerse iflase varan sıkıntılar doğar. Çünkü bu sistemde banka, kredi kullananın zararını kabul etmez. Bu sebeple banka kredisiyle fabrika kurmak adeta imkânsız olur.

Bu sistemde devletin teşviki olmadan önemli yatırımlar yapılamaz. Teşvik kredileri, daha çok enflasyonun altında bir faizle verilir. Bu sebeple banka mevduatının gerçek sahipleri olan geniş halk kitlelerinin hakkı küçük bir azınlığa verilmiş olur.

Kendi halinde, üç beş kuruşu olan bir kişi, aldığı teşvikler sayesinde kısa sürede büyük bir fabrikanın sahibi olabilir ve yüklü bir sermayeye hükmedebilir. Teşvikler daha çok siyasi amaçla kullanılır ve ülkeye umulan ölçüde fayda sağlamaz. Bu paralar ya geri

ödenmez, ya da çok azı döner. Sonuçta devlet kasasından kısa sürede zengin olan yeni simalar ortaya çıkar.

E- KORUMALAR

Devlet yerli üretimi teşvik için bazı malların ithalatını yasaklar, bazılarının ithaline de yüksek gümrük koyar. Genellikle bir iki firmadan ibaret olan yerli üreticiler, böylece mallarını dış pazarlara nispetle çok pahalıya satma imkânı elde ederler. Bu gibi firmaların rakibi de olmayacağından kalitesiz malı piyasaya sürme avantajını yakalarlar. Bunlar yatırımlarını, daha çok teşvik kredisiyle yaparlar. Çünkü ellerinde bulunan büyük sermaye sebebiyle siyasileri istedikleri gibi yönlendirme imkânı elde etmişlerdir. Geleneksel olarak devlet büyüktür ama artık fiili olarak büyük olan, iş adamlarıdır. Bunlar sadece fiyatların değil, kimlerin iktidara geleceğinin, politikaların ne olması gerektiğinin de belirleyicisi olurlar. Çünkü seçimi kazanıp iktidara gelmek için büyük paralara ihtiyaç duyulur. Bu paralar da onlarda vardır.

F- İŞÇİ ÜCRETLERİ

Enflasyon hayatı çekilmez hale getirdiği için kredi sistemi tarımda çalışanları, çapa ve küreği bırakıp dengesizce şehirlere göçe zorlar. İlerisinde emekli olabilecekleri bir iş bulabilenler şanslıdır. Diğerleri ise ayakta kalma mücadelesi verirler.

Ancak enflasyon, ücretleri yiyip tükettiği için şanslı sayılan kişiler kısa sürede sıkıntı ve çaresizlikle yüz yüze gelirler. Köye dönemezler; bunu ne kendileri, ne eşleri, ne de çocukları ister. İşten ayrılırsalar daha iyi ücretle iş bulamazlar. Bu tür çaresizlikler bütün işçileri sardığı için toplu hareket etme ihtiyacıyla sendikalar kurulmuştur. İşçiyi oy deposu gören siyasiler de onlara bazı haklar verirler. Böylece çalışma hayatı, grevli ve toplu sözleşmeli hale gelir ve işçi ile işveren çatışmanın iki tarafı olurlar.

Bir de kıdem tazminatı sistemi getirilmiş, işveren işten çıkardığı işçiye yüklü bir para ödemek zorunda bırakılmıştır. Kıdem tazminatı vermek istemeyenler, işçilerini ikide bir işten çıkarıp asgari ücretle tekrar işe almaya başlamışlardır. Bunlar çalışma barışını engellemektedir.

Güçlü sendikaların aşırı ücret talepleri ve bir kısım siyasilerin desteği ile meydana gelen anormal ücret artışları ve grevler, maliyetleri yükseltmekte ve maliyet enflasyonuna sebep olmaktadır. Ücretler ile fiyatlar devamlı birbirini kovalamaktadır. Fiyatlar artınca ücretler yetersiz hale gelmekte, ücretler artınca da maliyetler ve fiyatlar artmaktadır.

Günümüzde işçi sınıfı, memur sınıfı ve işverenler sınıfı gibi sınıflar oluşmuştur. Bu sınıfların birbiriyle ilişkileri çoğu zaman iyi değildir. Bu da toplumu parçalamaya ve içten çökertmeye sebep olmaktadır. Memur, devlet imkânını, işçi sendikal hakları kullanarak, işveren de maddi imkânlarını değerlendirerek sınıflar arası mücadeleye katılmakta ve üstün gelmeye çalışmaktadır.

Günümüzün problemlerinden biri de ucuz işçi çalıştıran ülkelerdir. Onlar, aynı kalitedeki ürünü daha ucuza üreterek pazarları doldurmakta ve işçi haklarının tanındığı ülkelerdeki fabrikaların kapanmasına yol açmaktadırlar. Bütün bunlar hem enflasyonun, hem de huzursuzlukların kaynağı olmaktadır.

G- VERGİLER

Devletin temel görevi, iç ve dış güvenliği sağlamak, alt yapıyı yapmak, sosyal adaleti temin, eğitim ve sağlık konularında da vatanndaşa destek olmaktır. Osmanlı toplumunda eğitim ve sağlık hizmetleri vakıflar tarafından yürütülürdü. Polis, jandarma ve savcılık yoktu. Bu üç kurum Tanzimat'tan sonra kuruldu.

Eskiden vatandaş toplumuna sahip çıkar, iç güvenliği bozan davranışlara izin vermezdi. Bugün vatandaş dışlanmış ve devlet her işe sokulmuştur. Böylece o, askeri, memuru, işçisi, okulları, belediyeleri, sağlık teşkilatı vesaire ile piyasanın en büyük müşterisi olmuştur. Bütün bu masrafları karşılamak için devletin, eskisinden çok vergi alması gerekir. Fiyatlar arttıkça vergiler artmakta, enflasyon vergiyi, vergi enflasyonu körüklemektedir.

H- DEVALÜASYON

Devalüasyon, yerli paranın değerini yabancı para karşısında düşürmektir. Her ülkenin dışarıdan alması gereken mal ve hizmetler vardır. Bunları kendi parasıyla alamayanların geçerli yabancı paraya yani dövize ihtiyaçları olur. Onu elde etmenin en sağlıklı

yolu ihracattır. Enflasyon ve faiz, üretimi pahalılaştırdığı için ihracatı zora sokar. Bu durumda rekabetin iki yolu kalır:

Birincisi yapılan üretimi, maliyetinin altında bir fiyatla sattırıp aradaki farkı hazineden karşılamaktır. Ama bu, kötü niyetlilerin istismarına açık bir yoldur. Çünkü onlar, işbirlikçiler bularak hayali ihracatla hazineden büyük paralar alabilmektedirler. İkincisi devalüasyon yoludur. Milli paranın değeri yabancı para karşısında %20 oranında düşürülürse 100 liralık malı yabancılar 80 liraya alma fırsatı elde ederler. Bu defa da ithal mallar %20 artar ve piyasayı etkiler. Kısa sürede fiyatlar tekrar artar. Böylece devalüasyonun uzun vadede bir faydası olmaz.

Devalüasyonu doğuran faiz ve enflasyondur. Devalüasyon yerine faizin kaldırılması denense, ekonomi istikrara kavuşur ve ihracat kendiliğinden artar. Çünkü hemen her ülkede faizli sistem olduğu için hiçbiri faizsiz ekonomilerle rekabet edemez.

III- ENFLASYONUN ETKİLERİ

Allah Teâlâ şöyle buyurur:

“Müminler, mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; karşılıklı rızaya dayalı ticaretle olursa başka. Kendi kendinizi öldürmeyin. Allah, size karşı merhametlidir.” (Nisa 4/29)

Enflasyon, malların haksızlıkla yenmesine ve toplumun kendi kendini yok etmesine yol açar. Onun iktisadi, sosyal, siyasi, ahlaki ve hukuki etkilerinden bazıları şöyle anlatılabilir:

A- ENFLASYONUN İKTİSADİ ETKİLERİ

Enflasyonun tasarruf, yatırım ve dış ticaret ile gelir ve servet bölüşümü üzerinde önemli etkileri vardır.

Enflasyon, paranın serveti biriktirme özelliğini büyük ölçüde ortadan kaldırır. Çünkü enflasyonlu ortamda para biriktirmek, enflasyon oranı kadar zarara razı olmaktır. Enflasyonun faizi geçtiği dönemlerde faiz dahi tasarrufların erimesini önleyemez. İnsanlar servetlerini altın, döviz ve bina gibi, para dışı yollarla korumaya çalışırlar. Bu gibi şeylerin fiyatları aşırı derecede artar. Küçük tasarruf sahipleri ise tasarruftan vazgeçip gelirlerini tüketim mal ve hizmetlerine harcamayı tercih ederler. Böylece «paradan kaçış»

başlar Enflasyonist gidiş hızlanır ve enflasyon, kendi kendini beslemeye başlar.

Enflasyonun doğurduğu belirsizlik, yatırımcıları uzun vadeli yatırım yapma konusunda sınırlar. Zira uzun vadeli yatırım, uzun vadeli hesapları ve projeleri gerektirir. Belirsizlik ortamında bunları yapmak mümkün olamayacağından yatırımcı, neticesini daha kolay hesaplayabileceği kısa vadeli yatırımlara yönelir.

Enflasyonun dış ticaret üzerindeki etkisi de olumsuzdur. Çünkü enflasyon, ülke dâhilindeki mal ve hizmetlerin pahalılaşması demek olduğundan bunların ihracatını zora sokar. Bir de iç piyasada fiyatlar yükselirken dış piyasadaki mallar nispeten ucuzlamış ve bunların ithali teşvik edilmiş olur. Kısaca enflasyon, ihracatı zorlaştırıp ithalatı kolaylaştırarak dış ödemeler dengesinin açık vermesine sebep olur.

Nihayet enflasyon, gelir ve servetin sabit gelirliler aleyhine yeniden paylaşılmasına sebep olur. Sabit gelirliler grubuna giren işçi ve memurların ücret ve maaşları, uzunca bir dönem için para cinsinden tespit edilmiş olduğundan ücret ve maaşların alım gücü devamlı düşer. Uğranan kaybı yeni ayarlamalarla telafi etmek adeta imkânsız hale gelir.

İktisadi hayatta bir tarafın kaybı diğer tarafın kazancını oluşturduğundan, dar ve sabit gelirlilerin kayıpları bazı kimselerin haksız kazanç sağlamasına yol açar. Konunun daha iyi anlaşılması için bir örnek verelim:

Bir demir çelik fabrikası Ocak ayı başında 20 işçisi ile toplu sözleşme imzalayarak her birine 100 lira ücret ödemeyi kabul etmiş olsun. Ürettiği çeliğin tonu 100 lira, aylık üretim kapasitesi 1000 ton olsun. Bu durumda ayda 2000 lira işçi ücreti ödediğinden aylık toplam girdisinin %2'si ücretlere gider. Ocak ayında %3 enflasyon olsa çeliğin tonu 103 liraya çıkar ama ücretler değişmez. Şubat ayında enflasyon %2 oranında gerçekleşse çeliğin tonu 105 liraya çıkar. Sene sonuna kadar enflasyon %30 oranında gerçekleşmiş ve çeliğin fiyatı 130 liraya çıkmış olsa, fabrikanın aylık toplam girdisi 130.000 liraya çıkmış ama işçiler için ödediği toplam ücret 2000 lirada kalmış olur. Bu durumda işçilerin payı fabrikanın aylık girdisinin %2'sinden yaklaşık %1.5'una düşer. Aradaki fark işçinin kaybı, işverenin geliri olur.

Bu sebeple enflasyonist ortamda bazı gelir grupları, bazılarında adeta vergi öderler. Üstelik bu vergiyi ödeyenler çoğu kere bunun farkında bile olmazlar. Zira enflasyon vergisinde ceplere doğrudan müdahale yoktur. Dolayısıyla enflasyon aynı zamanda en kolay ve zahmetsiz vergileme yoludur. Ne kanun çıkarmaya, ne vergi teşkilatına, ne de tahsil zahmetine ihtiyaç kalır. Ama bu vergi, sırf devlete değil, alt gelir gruplarından üst gelir gruplarına da ödenir. Bu sebeple enflasyon, vergilerin en kötüsü ve adalet duygusunu en çok yaralayanıdır.

Enflasyondan kazanç sağlayanlar ise sanayi ve ticaret erbabı, meslek sahipleri, borçlular ve devlettir. Kısacası mal ve hizmetlere zam yaparak hayat pahalılığı karşısında kendini koruyabilenler enflasyondan kazançlı çıkarlar.

Bunlar arasında devletin durumu ilgi çekicidir. Devlet, isterse harcamalarını vergilerin ve borçlanmanın yanı sıra para basma yoluyla karşılayabilir. Bu takdirde devlet bir taraftan enflasyonun en önemli sebebi haline gelirken, diğer taraftan, harcamalarını enflasyonla finanse etme imkânı bulmuş olur. Devlet, normal vergi gelirlerini de enflasyon sayesinde artırabilir. Tüccar veya sanayicinin elindeki mal artmadığı halde enflasyon sebebiyle parasal değeri artmış olacağından bu artan değer tamamı kâr kabul edilerek vergiye tabi tutulur. Tüccar ve sanayicinin gerçekte malı artmadığı halde daha çok vergi vermek zorunda kalır. Bu da insanların ticaret ve sanayiden uzaklaşmasına yol açar. Bir örnek verelim:

Manifaturacı Ahmet, sahip olduğu 500.000 m. kumaş sebebiyle Aralık 1993'te bir milyon lira üzerinden vergisini ödemiştir. İşleri iyi gitmediğinden 1994 sonunda kumaşı 450.000 metreye düşmüştür. Ama %15 oranındaki enflasyon sebebiyle sene sonunda malının değeri bir milyon otuz beş bin lira gözüktüğünden otuz beş bin lira kâr etmiş sayılmaktadır. Onun vergisini verince serveti iyice azalmış olacaktır. Bu durum iş sahiplerini vergi kaçırmağa zorlamaktadır.

Nihayet devlet, eğer büyük meblağlarda borçlanmışsa, tıpkı diğer borçlular gibi enflasyondan büyük ölçüde yararlanabilir. Bunlar göz önüne alındığında enflasyondan devletin daha kazançlı çıkacağı anlaşılır. O zaman devlet adına enflasyonu frenleme mevkiinde

olanların ne kadar arzulu ve samimi olabileceklerini düşünmek gerekir.

Halkın alım gücü düştükçe fiyatları aşağıya çekmek için kalite düşürülür. Bu sebeple enflasyonlu ortamlarda malların ve gıdaların kalitesi gittikçe düşer. Bu da başka huzursuzlukların kaynağı olur.

B- ENFLASYONUN SOSYAL ETKİLERİ

Enflasyon, sosyal yapıyı ve sosyal sınıflar ve gruplar arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkiler. Gelir ve servetin adaletsiz bir şekilde dağılmasına ve orta sınıfın erimesine yol açarak zenginler ile fakirleri keskin çizgilerle ayıran kutuplar oluşturur. Bu da dengesizlik, huzursuzluk ve gerginlik kaynağı olur.

Zenginlik ve fakirliğin, toplumların alışık olduğu usullerle meydana gelmesi tabii karşılanır. Ama alışılmamış biçimde ve kamu vicdanını yaralayan yollardan meydana gelen zenginlikler insanların kıskançlıklarını kamçılar. Bir taraf, enflasyon sebebiyle içine düştüğü sıkıntının altında ezilirken öbür taraf fazla çaba göstermeden zengin olmanın keyfini yaşar.

Kolay kazananlar, kolay ve ölçüsüzce harcarlar. Enflasyonist ortamlarda, sefaletle lüks tüketiminin bir arada görülmesinin sebebi bu olsa gerektir.

Aile bağlarının zayıflaması, boşanmalar ve evden kaçmalar, çoğunlukla enflasyonun bozduğu sosyal yapının ve gelir dengesizliğinin sonuçlarındandır. Yüksek gelir grupları oyun ve eğlence-den, dar gelirliler de geçim sıkıntısından dolayı ailelerine hâkim olamaz ve ailenin tahribi önlenemez olur.

Enflasyon, kazandıkça cimrileşen ve bencilleşen, bir türlü doymak bilmeyen insanlar oluşturur. Fakir babası zenginler kaybolur. Köyün ağası, eşekle dolaşırken bekçinin oğlu lüks otomobil içinde ona saygısızlık edebilir. İlmin değeri kaybolur, cebi şişkin cahiller bollaşır. Bu durum çocuklara ve gençlere tesir ederek değerleri değiştirir; insanların hayatları ve gayeleri sırf maddeden ibaret hale gelir. Çünkü kolay kazanan ve bol harcayanlar, herkesin iştahını kabartır. Radyolar, televizyonlar ve basın kuruluşlarındaki reklâmlar harcama azmini geliştirir. İnsanlar, daha çok kazanma uğruna her şeylerinden fedakârlığa başlarlar. Bakarsınız ki, ailenin bütün fertleri; koca, karı, kız ve oğul çalışır ama devamlı kabartı-

lan iştahları tatmin için işten artan vakitlerinde biri simit, diğeri gömlek ve öbürü başka şeyler satar. Hanım da evde ek işler yapar. İnsanlar maneviyattan, ahlaktan ve insanlıktan uzak hale gelirler. Tek gaye daha çok kazanmak, daha çok harcamak, daha iyi giyinmek olur. Birbirlerine sevgisi ve saygısı kalmamış toplumlar ortaya çıkar. Bu da huzursuzluğu büyük ölçüde artırır.

Bakara suresinin 276. ayeti şöyledir:

“Allah faizi eksiltir, sadakaları bereketlendirir”

Bakara'nın 278 ve 279. ayetlerinde de şöyle buyrulur:

“Müminler! Allah'tan korkun, faizden geriye ne kalmışsa bırakın. Eğer inanan kişilerseniz”

Bunu yapmadınız mı bilin ki; Allah ve Elçisi tarafından bir savaşla yüz yüze gelirsiniz. Eğer tevbe ederseniz, ana mallarınız sizindir. Ne haksızlık edersiniz ne de haksızlığa uğrar-sınız.”

C- ENFLASYONUN SİYASİ ETKİLERİ

Enflasyon, toplumsal rahatsızlıkları ve halinden memnun olmayanların sayısını artırır. Bu da muhalif grupların filizlenip güçlenmesine ve siyasi muhalefetin sertleşmesine elverişli ortam hazırlar. Siyasi istikrarsızlık başlar. İktidar muhalif gruplar lehine el değiştirir. Bir kez iktidara gelen, bir daha gelememe endişesinden dolayı şahsi çıkar sağlama gayretine düşer.

Siyasi amaçlı cinayetlere, çatışmalara ve soygunlara ve ihtilallere kadar uzanan huzursuzluklar olur.

D- ENFLASYONUN AHLAKİ ETKİLERİ

Enflasyon en büyük tahribatı ahlaki ve manevi değerler sahasında yapar. Tahribattan en büyük payı iş, meslek ve ticaret ahlaki alır. Enflasyonist ortam, zahmetsiz ve kısa yoldan kazanç sağlama imkânı verdiğinden normal ve meşru yollardan gelir sağlamak uzun ve zahmetli olmaya başlar. Çünkü enflasyonist akışa kapılmış insanlar beklemeye ve yorulmaya tahammül edemezler. Helal olup olmadığına bakmaksızın kısa ve kolay yoldan kazanmak ve «köşeyi dönmek» isterler.

Enflasyonun pompaladığı aşırı talep sayesinde malların satılmaması diye bir endişe olmadığından kaliteli mal üretmek için yorulmaya ihtiyaç kalmaz. Bu sebeple piyasayı kalitesiz ve bozuk mallar doldurur. Tüccarın da ticari hizmetlerde titizlik göstermesi ve ticari ilişkilerde dürüst olması gerekmez. Çünkü bunların yokluğu, malını satmasına engel değildir. Bazılarının bunları düşünebilecek kadar sabrı ve ufku da yoktur. Gerek iç, gerekse dış siparişlerde istenen evsafa uygun mal yerine kalitesiz mal gönderilmesi kısmen bundandır. Diğer hizmet erbabının da işlerini özenle ve zamanında yapmalarına gerek kalmaz. Çünkü aşırı talep sayesinde hizmetlerini satamama gibi bir sıkıntılarını yoktur.

Enflasyonist ortamda borçlu kârlı, alacaklı zararlı çıktığından, vadesinde ödenmeyen borçların sayısı ve miktarı çoğalır. Parola şudur: «Alacağından çok borcun olsun!»

İşçi ve memur da bu kötü gidişe ayak uydurur. Gelir seviyesi düştükçe ümitlerini kaybeden bu insanlar, şevklerini yitirerek kaliteli hizmet üretememeye başlarlar. Bunlardan bir kısmı ise işleri yokuşa sürme ve sair yollara başvurarak rüşvet ve haksız kazanç sağlama yollarını ararlar.

Zahmetsiz kazanma hastalığı spor-toto, loto, milli piyango, at yarışları gibi kumarların yaygınlaşmasının ve lüks otellerde kurulu büyük kumarhanelerin kurulmasının önemli sebeplerindedir.

F- ENFLASYONUN HUKUKİ ETKİLERİ

Para değerinin düşmesi borçlarda ve çeşitli muamelelerde alacaklı taraf aleyhine haksızlıkların doğmasına sebep olur. Ayrıca servetini para olarak muhafaza eden tasarruf sahipleriyle sabit gelirlili vatandaşlar da bundan zarar görürler.

Kanunlarda yer alan maddi ceza ve tazminatlar kısa süre içinde değersizleşerek caydırıcılık özelliğini yitirir ve suç işlemeye teşvik edici hale gelir.

IV- DEFLÂSYON VE LİKİDİTE TUZAĞI

A- DEFLÂSYON

Enflasyon (inflation), Latince de şişme, **deflasyon** ise sönükleşme ve hava kaçırma anlamına gelir. Terim olarak deflasyon, durgunluk, iktisadi canlılığın kaybolması ve sönükleşmesi demektir.

Deflasyon, bir iktisadi istikrarsızlık halidir; sebebi talep yetersizliğidir. Başka bir ifadeyle enflasyondaki sebep, burada tersine döner. Yani bu defa toplam arz, toplam talebi aşar ve toplam talep, toplam arz karşısında yetersiz kalır.

Toplam talep, toplam arz karşısında yetersiz kalınca üretilen mal ve hizmetler alıcı bulamaz olur. Bu, rekabete, fiyatların düşmesine ve kârların azalmasına sebep olur. Üretici ve satıcıların buna ilk tepkisi mal stoklamasına gitmek, daha sonraki tepkisi ise üretimi kısımak olur. Üretimin kısılması, istihdamın kısılması ve işsizliğin artması demektir. Eğer fiyatların daha da düşeceği bekleniyorsa harcamalar iyice kısılr ve deflasyonist süreç giderek şiddetlenmeye ve kendi kendini beslemeye başlar.

Fiyatlar genel seviyesinin düşmesi, işçi ve memur gibi sabit gelirlielerin refahını artırmaz. Fiyatların düşmesi sebebiyle para değer kazanır ama deflasyon yaygın bir işsizliğe sebep olduğundan geniş halk kitlesinin bu ucuzluktan yararlanması çok zordur. Zira enflasyonda ne de olsa ortada bir gelir vardır. Ama deflasyonda gelir büsbütün yok olabilir. Bu sebeple deflasyon, sabit gelirlieler için enflasyondan daha kötü sonuçlara yol açar.²⁷

Deflasyonun kredi sistemi ile sıkı bir ilgisi vardır. Yukarıda, maliyet enflasyonunun sebepleri anlatılırken kredi sistemi ile ilgili olarak verilen örnek incelenirse bankaların kısa sürede piyasadaki tüm nakitlerin sahibi olacağı, bununla da yetinmeyip bu nakitlerin bir kaç katı alacaklı olacağı ve bu sebeple piyasada önemli bir para darlığı meydana getireceği açıkça görülebilir.

B- LİKİDİTE TUZAĞI

Likidite tuzağı, para bolluğuna rağmen piyasanın felce uğradığı durumdur.²⁸ Faiz oranı düşük olursa birçok tasarruf sahibi faiz gelirini kârlı saymaz ve parasını nakit tutar. Para arzının artmasıyla ticaretin canlanması beklenirken piyasa ölü noktaya gelir.

Likidite tuzağının sebebi de kredi sistemidir. Çalışmadan kazanmaya alışmış tasarruf sahipleri, kendilerini tatmin etmeyen faiz

27 Enflasyon ve deflasyon ile ilgili bölümün yazılmasında önemli ölçüde Sabri Orman'ın Modern İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz, başlıklı yazısından yararlanılmıştır. Para, Faiz ve İslâm kitabı içinde, İst. 1992, s. 35-48.

28 Feridun Ergin, Kredi Sistemi, s. 141.

oranlarıyla karşılaşınca paralarını piyasaya sürmeyerek para darlığı meydana getirebilirler. Ortaklık sisteminde faiz geliri olmayacağından paranın piyasadandan çekilip likidite tuzağı meydana getirilmesi mümkün olmaz.

ONİKİNCİ BÖLÜM
BORÇLARDA ENFLASYON FARKI

BORÇLARDA ENFLASYON FARKI

Fıkıh kitaplarının çoğu, dinar ve dirhemlerin kullanıldığı devirlerde yazılmıştır. O paralarla kâğıt para arasında çok fark vardır. Biri, içindeki altın veya gümüş sebebiyle dünyanın her yerinde değerli olduğu halde diğeri ancak, siyasi otoritenin kararı ve insanların kabulü ile bir değer kazanır. Bunun milli sınırlar dışında para sayılması, uluslararası ilişkilere, o parayı çıkaran devletin itibarına ve insanların bunu kabul etmelerine bağlıdır.

İlk zamanlar kâğıt paranın karşılığı, altın veya gümüş olarak, kısmen veya tamamen bulunur yahut ileri bir tarihte karşılığının ödeneceği vaat edilirdi. Bu da basılacak para miktarını sınırlardı. Bugünkü kâğıt paralar karşılıksızdır. Hazineleler veya merkez bankaları, kendilerine getirilen paraya karşılık bir şey ödeme yükü altında değillerdir. Bu paranın, itibarî değeri dışında bir değeri yoktur. Dolaşımdan kalkan kâğıt paranın hiçbir değeri kalmaz.

I- KÂĞIT PARANIN ENFLASYONİST ÖZELLİKLERİ

Para, ihtiyaçları doğrudan gidermez. Yenilip içilmez ama ihtiyaçları gidermenin en önemli aracıdır.

Para bir hak ölçüsüdür. Ücretler, kiralar, borçlar, nakdî ceza ve tazminatlar büyük ölçüde onunla belirlenir.

Paraya gösterilen itibar, değerini korumasıyla orantılıdır. Değerini koruyamayan para, haksızlığa ve zulme yol açar ve insanları kendinden kaçırır. Herkes onu, değerini koruyabilen şeylerle değiştirmek ister. “Kötü para iyi parayı kovar” sözü buradan çıkmıştır. Değeri düşen paranın dolaşım hızı artar, dolaşım hızı artan paranın değeri daha da düşer.

Paradaki artış, mal ve hizmet miktarındaki artışla dengeli olursa fiyatların genel seviyesi değişmez. Ama bunlardan biri diğerinden fazla üretilirse az üretilen kıymetli hâle gelir.

Mal ve hizmet üretimini artırmak kolay değildir. Bunun için yeni yatırıma, yetişmiş personele, ham madde, mamul ve yarı mamul maddelere, binaya, takım ve teçhizata, enerjiye ve uzunca bir zamana ihtiyaç duyulur. Ama kâğıt para üretimini artırmak kolaydır; üzerindeki rakama bir sıfır ekleyerek onu on katına, iki sıfırla yüz katına, üç sıfırla bin katına çıkarmak mümkündür. Bunun için ne ek yatırıma, ne bir zamana ne de yeni personele ihtiyaç duyulur.

Yapılacak iş, para basma makinesini daha çok sıfır basacak şekilde ayarlamaktır.

100 lira ile on kalem mal alırken, para miktarı artınca daha az mal alırsınız. Piyasadaki para bolluğu, size para kıtlığı olarak yansır. Çünkü para miktarındaki her artış, sizdeki paranın değerini düşürür.

Böyle bir şey madeni para da olmaz. Çünkü elde ne kadar altın veya gümüş varsa o kadar para basılabilir. Bir de altın ve gümüşün değeri, ağırlık ve ayarıyla ölçülür. Aynı ağırlık ve ayardaki iki altın paradan biri dünyanın en fakir ülkesinde, diğeri de en zengin ülkesinde basılmış olsa, bunların değerleri arasında önemli bir fark olmaz.

Milli para hükümetlerin, yabancı para da büyük devletlerin kontrolündedir. Bugünkü para ve kredi sistemi sayesinde hükümetler ve devletler de zenginlerin kontrolüne girmişlerdir.

Birçok ülkede partiler demokrasisi hâkimdir. İktidara gelen parti, devletin parasını gücü ölçüsünde kendi yandaşlarına çeşitli adlar altında aktarabilmekte ve hükümetlere yakın olanlar hak etmedikleri bir zenginliğe kavuşmaktadırlar. Hükümetle iyi geçinen zenginler de devlet imkânlarıyla zenginliklerini daha da artırmaktadırlar. Zenginlerin ve medyanın hükümetlere veya iktidar adayı partilere destek olmaları bundandır.

Paralarının bütün dünyada dolaşımını sağlayabilen güçlü devletler, bir tomar kâğıdı para diye verip, istedikleri ülkeden, istedikleri şeyi alabilirler. Bunlar her yerde kendilerine bağlı gruplar oluşturur ve dengeleri bozarlar. Bazı devletleri destekler, bazılarını zayıf düşürürler. Bunlar bütün insanlığı bir şekilde kendilerine bağlarlar.

Sonuç olarak kâğıt para düzeni, parayı bir hak ölçüsü olmaktan çıkarmış, haksızlığın ve zulmün en temel aracı haline getirmiştir. Para musluklarının başında oturanlar, insanları ve ülkeleri yönetebilmekte, mal ve hizmetlerle fiyatlar arasında bir denge bırakmaktadırlar. Kâğıt para insanları kendinden kaçırmakta, yerine konacak başka para olmadığı için de terk edilememektedir.

İşte enflasyonun ve dengesizliklerin ana sebeplerinden biri kâğıt para sistemidir. Bu sistem derhal terk edilmelidir. Yeni para sistemi kuruluncaya kadar da hukukî ve ekonomik ilişkiler bu pa-

ranın özelliğine göre olmalı ve gerekli kanun değişiklikleri yapılmalıdır.

II- BORÇ ÖDEMEDE DENKLİK

Borç ödemede temel prensip, ödemenin borca denk olmasıdır. Buna mümâselet denir. Bu, evrensel bir prensiptir. Çünkü hiç kimse hakkının, sebepsiz yere başkasına geçmesini kabul etmez. Mümâselet şimdiye kadar üç ölçü birimi ile sağlanırdı. Bunlar tartı (vezn), ölçek (keyl) ve sayı (adediyat-ı mütekâribe) idi. 100 g altın borcu olan, aynı ayarda 100 g altın ödeyince borçtan kurtulurdu. Buğday borçlanan borcunu ölçek ile yumurta borçlanan da sayı ile öderdi. Faiz, bu ölçünün üzerinde olan kısımıdır. Çünkü faizli borç veren, verdiği dengini aldıktan sonra belli bir fazlalık almayı, buna karşılık parasının belli bir süre borçluda kalmasını kabul eder.

Allah Teâlâ şöyle buyurur: “Müminler, mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin.” (Nisa 4/29) Buna göre borcu eksik ödeyen alacaklının malını haksızlıkla yemiş, fazla ödemeye zorlananın malı da haksız yolla yenmiş olur.

Üzerinde rakam var diye, kâğıt para adedî (sayısal) mal gibi işlem görmektedir. Bu yüzden 100 ABD doları borç alan, daha sonra 100 ABD doları ödeyince borcunu ödemiş sayılmakta, aradan geçen süre içinde değerinde meydana gelen değişme dikkate alınmamaktadır. Kâğıt para adedî mal değildir. Adedî mal, yumurta, ceviz ve standart mallar gibi birimleri arasında önemli değer farkı olmayan gerçek mallardır.

Kâğıt para adedî mal olsaydı, boyutları aynı olan 1 ABD doları ile 100 ABD doları aynı değerde olurdu. Çünkü iki yumurtadan birine yazılan 100 rakamı, onun değerini artırmaz. 100 lira ile 100 doların farklı değerde olması da onların maddesi ve yapısıyla ilgili değildir.

Kâğıt para bir çeşit senettir. Piyasadan alınabilecek birçok malın senedir. Bugünkü 100 lira, 10 kilo peynir, 6 kilo et, 120 yumurta, 40 ekmek vs. demek iken, altı ay sonra 9.5 kilo peynir, 5.7 kilo et, 114 yumurta, 38 ekmek vs. karşılığı olmaktadır. Altı ay önce ödünç alınan 100 lira, yine 100 lira olarak ödenirse alacaklının

hakkı yenmiş olur. Çünkü o 100 lira, altı ay önceki değerini yitirmiştir.

Kâğıt parayı mislî mallardan sayma zorunluluğu vardır. Mislî mal, ölçü, tartı veya sayıyla işlem gören mal olduğu hâlde kâğıt para bu ölçülerden hiçbirine girmez. Bunun ölçü birimi satın alma gücüdür.

Kâğıt para ile yapılan işlemlerde paranın satın alma gücü esas alınır. 100 Türk lirası, 100 ABD doları ve 100 avro ile alışverişe çıktığınızda herkes bunların satın alma gücüne bakar. Hâlbuki elinizdeki para dinar veya dirhem olsaydı, onun Türkiye’de, Almanya’da veya Amerika’da basılmasından çok ağırlığının ve ayarının ne olduğuna bakılırdı. Madem kâğıt parada, sırf paranın satın alma gücü esas alınıyor, öyleyse borçların ödenmesi de aynı olmalıdır. Kâğıt para ile olan borçları misliyle ödemenin başka yolu yoktur. Buna yaşanmış bir örnek verelim:

1950 senesinde bir kişi babamdan 450 TL borç almış ve bu yazının kaleme alındığı Eylül 2000’e kadar ödememişti. Bu tarihte Türkiye’de en küçük para 10.000 TL idi. Bir sakız 25.000 liraya alınabilmekteydi. Hâlbuki 1950 senesinde 450 lira ile 75 g altın alınabilirdi. Çünkü o zaman 1 g 24 ayar altın 6 liraydı.¹

Bugünkü kanunlar, borcu 450 lira olarak kabul ederler. Çünkü babam o parayı verirken ne bir ödeme tarihi belirlemiş, ne de başka bir şart koşmuştu. Borç, 450 TL değil de 75 g altın veya 100 kile buğday vs. olsaydı bunların fiyatlarındaki artma veya azalmaya bakılmaksızın aynen ödenmesi kabul edilebilirdi. Bu da önemli bir haksızlığa yol açmazdı. Ama borç 450 TL’dir. Bu para ne altın gibi tartılabilir, ne buğday gibi ölçülebilir, ne de yumurta gibi sayılabilir. Bunun ölçü birimi yalnızca satın alma gücüdür. 2000 yılı Türkiye’inde 450 liranın hiçbir değeri yoktur. Artık böyle bir para da yoktur. Borcun 450 lira sayılması, ödemeyi geciktirmiş olan borçlunun mükâfatlandırılmasından başka bir şey değildir. Ama ödeme, paranın borç verildiği günkü satın alma gücüne göre yapılırsa borçlunun da alacaklının da zararı olmaz.

İslâm Fıkıh Akademisi’nin (Mecmau’l-fıkhi’l-İslâmî) Eylül 1988’de aldığı 4 numaralı kararı şöyledir:

1 Bu rakam Dünya Haberler Ajansı’ndan alınmıştır.

“Herhangi bir kâğıt para ile olan borç, kıymetiyle değil, misliyle ödenir. Çünkü borçlar misilleriyle ödenir. Sebebi ne olursa olsun, zimmette sabit olan borçları fiyatlara bağlamak caiz değildir.”

Bu karar yanlıştır. Doğrusu şöyle olmalıydı: “Borçlar misilleriyle ödenir. Kâğıt parada mümâselet (denklik) ancak satın alma gücüne yani kıymetine göre belirlenebildiği için kâğıt para ile olan borç, onun kıymetiyle ödenir.”

II- DELİLLER

Kâğıt para ile olan borçlanmalarda paranın satın alma gücünün esas alınması gereği şöyle ispatlanabilir:

1- Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Müminler, mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin.” (Nisa 4/29)

Kâğıt paranın satın alma gücündeki değişmeyi dikkate almadan borç ödeyen kişi, paranın kaybettiği değeri haksız olarak üstüne geçirmiş olur.

2- Allah’ın Elçisi şöyle demiştir: “İslâm’da, zarar verme ve zararı zararlarla karşılama yoktur.”² Paranın satın alma gücü düştüğü hâlde, borcu aynı rakamla ödemek alacaklıya zarar vermektir.

3- Maslahat (kamu yararı) delili:

Para değer kaybının ödettilmesi kamu yararınadır. Yoksa hem kimse kimseye borç vermez, hem de kimi borçlular, para değer kaybından daha fazla istifade için borçlarını mümkün olduğu kadar geç ödemeye çalışırlar. İhtiyaç içinde olana borç verip yardımcı olmak, özendirilmesi gereken yararlı iş, yani maslahat olduğu gibi haklı bir sebep olmadan borcu geciktirmek de karşı çıkılması gereken zararlı iş, yani mefsedettir.

IV- ENFLASYON FARKI VE FAİZ

Allah alım satımı helâl, faizli işlemi haram kılmış³ ve şöyle buyurmuştur: “Eğer faizcilikten vazgeçerseniz anamallarınız sizindir. Böylece ne (fazla alarak) haksızlık edersiniz, ne de (noksan alarak) haksızlığa uğrarsınız.” (Bakara 2/279)

2 İbn Mâce, Sünen, Ahkâm, 17; İmam Malik, el-Muvatta’, Akdiye, 31; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, c. V, s. 327.

3 el-Bakara 2/275.

Kâğıt para ile olan borcu, eksikliği ve fazlası olmadan ödemenin tek yolu, para değerini dikkate almak, verilen para ile borçlanılan para arasında eşitliği sağlamaktır. Çünkü kâğıt parada denklik ancak böyle sağlanabilir. Bu sebeple bütün dünyada ilgili kanunlar değiştirilmeli; kâğıt paranın, üzerinde yazılı rakama göre değil, temsil ettiği satın alma gücüne göre işlem göreceği hükme bağlanmalıdır. O zaman, bu yolla yapılan haksızlıklar büyük ölçüde önlenmiş olur.

V- DEĞER KAYBI İLE İLGİLİ BİR UYGULAMA

Osmanlılar altın karşılığında kâğıt para basmışlardı. Kâime adı verilen bu para zamanla önemli ölçüde değer kaybetmişti. Para değer kaybının bazı ödemelerde dikkate alınması için 13 Rebiyülevvel 1298 (13 Mart 1881) tarihinde şu irade-i seniyye (padişah emri) çıkarılmıştı:

“Eytam sandıklarından kâime olarak idâne edilen mebalığın ve kâime ile bey’ olunup müşteri zimmetinde kalan semen-i mebiin hîn-i idâne ve akd-i bey’de kâime ile altın ve gümüş sikke rayici her ne ise o hesap üzere istifası mukarrerdir.”⁴

Sadeleştirilmiş şekli:

Eytam sandıklarından⁵ kâime olarak verilen borçlar ile kâime karşılığı satılan malların bedellerinden ödenmemiş olanların, borçlanma gününde ve satışın yapıldığı sırada altın veya gümüş paraya göre değeri her ne ise onun ödenmesi kararlaştırılmıştır.

VI- DEĞER KAYBINI HESAPLAMA USULÜ

Değer kaybı altına, gümüşe ve enflasyon oranına göre hesap edilebilir. Bugün altın ve gümüş, para olmaktan çıkmış, diğer mallar gibi olmuştur. Artık o da değer kazanmakta ve zaman zaman ucuzlamaktadır. Meselâ 1980 yılının ilk aylarında bir ons (31 gram) altın 850 dolarken,⁶ 9 Mart 1982 günü 335,5 dolara düşmüştü.⁷ İki yıl içinde doların da değer kaybettiği dikkate alınırsa altının değer kaybının daha büyük olduğu görülür. Ancak altının borsalarda dalgalanması ve değerinin inip çıkması kısa vadeli. Al-

4 Zeyl-i Düstur 1, s. 2, İst, 1298.

5 Yetimlerin mallarını idare etsin diye kurulmuş resmi sandıklardır.

6 Günaydın Gazetesi, İstanbul Baskısı, Şubat 1982.

7 Günaydın Gazetesi, İstanbul Baskısı, 9 Mart 1982.

tın, uzun vadede değerini koruyabilecek özelliktedir. Para değer kaybının altına göre hesaplanması çok defa zararı karşılayabilir.

Para değer kaybını enflasyon oranına göre hesaplamak en uygun yol olsa da enflasyon oranının tam olarak tespiti güçtür.

Üçüncü yol, piyasada geçerli yabancı paraların esas alınmasıdır. Onlar da birer kâğıt para olduğu için hem enflasyona uğramakta hem de uluslararası borsalardaki genel eğilime paralel olarak dalgalanmaktadır.

Bu konuda her yerde geçerli bir prensip koymak zordur. Bunu, her yerin kendi durumuna ve şartlarına göre tespit etmek gerekir.

Para değer kaybının ödenmesi için tarafların önceden anlaşmaları gerekmez. Çünkü bu bir haktır, ama borcun özelliğine göre bazı farklı uygulamalar olabilir.

Borç ödeme, borçlanma günündeki değer üzerinden yapılır. Çünkü denklik (mümâselet) ancak bu şekilde sağlanabilir. Böylece ne borçlu haksız kazanç sağlar, ne de alacaklı zarara girer.

Enflasyonun normal seyrettiği dönemlerde veresiye mal alıp borcunu zamanında ödemeyen, ödeme gününden itibaren meydana gelen değer kaybını karşılar. Çünkü böyle bir ortamda vadeli fiyat belirleyenler, paranın ödeme gününe kadar uğrayacağı değer kaybını dikkate alırlar. Ama enflasyon oranı beklenmedik bir şekilde artarsa, vaktinde ödenen borçlarda da bu artış dikkate alınır. Mesele enflasyon %5 civarında iken %10'a çıkarsa %5'lik artış borçludan talep edilir.

Para değer kaybedince ücret ve maaşların satın alma gücü düşer. Bu sebeple ücret ve maaşlara para değer kaybı oranında zam yapmak icap eder.

Para değer kaybettikçe kiralardan da o oranda yükselmesi gerekir. Vadeli satıştaki prensip burada da geçerlidir. Yani enflasyon normal bir seyir takip eder ve kira, zamanında ödenirse fazla bir şey talep edilemez. Ama enflasyon beklenen oranın üzerinde olursa kirayı öderken bu oran dikkate alınır.

VII- FAKİHLERİN GÖRÜŞLERİ

Borçların misliyle ödenmesi temel prensiptir. Ama bazen borcu değeriyle ödemek gerekebilir. Fakihlerin bunlara ilişkin görüşlerine bakalım:

A- BORCU MİSLİYLE ÖDEME

Mallar, mislî ve kıyemî olmak üzere ikiye ayrılır. Mislî mal, değerini etkileyen önemli bir fark olmaksızın çarşı pazarda dengi bulunabilen maldır. Altın, gümüş, arpa, buğday ile bir fabrikanın belli standartta ürettiği mallar böyledir. Çarşı pazarda dengi bulunamayan, bulunsa da önemli değer farkı olan mallara kıyemî mal denir. Yazma kitaplar, el işi kaplar ve hayvanlar böyledir.

Kıyemî mallar ve birimleri arasında farklılık bulunan mallar borç verilmez. Çünkü bunların dengini bulmak imkânsızlaşır.⁸ Borç alınan şey tüketilir ve yerine onun dengi verilir. Kullanmak üzere alınan mallara borç değil, ariyet denir. Kullanıp geri vermek üzere alınan keser, testere vs. aletler birer ariyet olur.

Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre bir mislî malı borç alan, değerindeki değişmeye bakmadan onun mislini öder. Kıymeti önemli ölçüde düşmüş ve pek az bir değere inmiş olsa da netice değişmez. Çünkü asıl olan borcun mislini ödemektir.⁹

Ebû Hanîfe'nin görüşü de aynıdır. Ona göre, kıtlık ve pahalılık zamanında borç alınan bir kile buğday, bolluk ve ucuzluk zamanında ödenirse, aynı özellikte bir kile buğday ödenir. Çünkü borç, bir kile buğdaydan ibarettir. Onun piyasa fiyatı tarafların dışındaki bir olaydır.¹⁰

Bütün mezhepler, borcun, dinar veya dirhem olması hâlinde misliyle ödenmesi gerektiğini, fazlasının faiz olacağını kabul ederler. Görüş farkı sadece fels¹¹ ve mağşuş para¹² ile olan borçlanmalarda görülebilir.

8 Timurtâşî, Dürr'ül-muhtar, Matbaa-i Amire, c. V, s. 161, Kard.

9 İbn Hacer, Tuhfe, c. VI, s. 21; Abdullah b. Kudâme, el-Muğnî, Beyrut, 1404/1984, c. IV, s. 396.

10 Ömer Nasuhi Bilmen, Hukukî İslamiyye Kamusu, c. VI, s. 96.

11 Fels, altın ve gümüş dışındaki madenlerden basılan ufaklık paradır.

12 Buradaki mağşuş para, içindeki yabancı madde, saf altın veya gümüşten fazla olan dinar ve dirhemlerdir. Bunlara kırk para (mükesser) de denir.

Felslerin veya mağşuş paraların değeri düşse Ebû Hanife'ye göre ödemelerde gene bir değişiklik olmaz. Ebû Yusuf'un da bu görüşte olduğu ama aşağıda görüleceği gibi daha sonra görüşünün değiştiği rivayet edilmiştir.

Şâfiîler, felsleri ticaret malı (uruz) sayarlar. Onlara göre felsin bir mala bedel olması, malların takasında birinin diğerine bedel olması gibidir. Dolayısıyla dolaşımdan kalkmış da olsa, fels ile olan borçlar misliyle ödenir.¹³

Mâlikîlerin şu ifadeleri de aynı mahiyettedir: "Fels veya nakitten (yani dinar veya dirhemden) oluşan bir borç, ister ödünçten ister başka sebepten doğsun, o paraların dolaşımdan kalkmasından veya bunlarda değişiklik olmasından sonra dahi önceki emsaliyle ödenir."¹⁴

Hanbelîlerin şu ifadesi daha da açıktır:

Paranın değerinin düşmesi borcu ödemeye mani olmaz, isterse düşüş çok olsun. Meselâ bir şeyin 10 tanesi bir dânike¹⁵ satılırken 20'si bir dânike düşse yahut değer kaybı daha az olsa sonuç değişmez. Çünkü paraya bir şey olmamış, sadece değeri değişmiştir. Bu, borç alınan buğdayın değerinin artmasına veya azalmasına benzer.¹⁶

B- BORCU KIYMETİYLE ÖDEME

Borcun kıymetiyle ödenebileceği her mezhepte kabul görmüş ama her biri konuya farklı açıdan yaklaşmıştır. Bu sebeple incelemeyi tek tek yapmak gerekir.

1- Hanefî Mezhebi

Hanefîlerden Ebû Yusuf'a göre, kıt ve pahalı iken ödünç alınan bir kile buğday, bol ve ucuz olduğu zaman bir kile buğday olarak ödenirse haksızlık olur. Bunu önlemek için bir başka cinsten, o buğdayın değerini ödemek icap eder.

13 İbn Hacer, Tuhfe, c. IV, s. 256, bey' ولو باع بنقد'

14 el-Haraşî, a.g.e. c. V, s. 55.

15 Bir dirhem altıda birine dânik denir. (Fîrûzabâdî, Kâmus)

16 Abdullah b. Kudâme, el-Muğnî, Beyrut, 1404/1984, c. IV, s. 396.

Ebû Yusuf'un prensibi şudur: Ödünç alınmış mislî malların kıymetleri, fiyatların yükselmesi veya başka bir sebeple artar veya eksilirse bunların, borç alma günündeki kıymetlerini ödemek icap eder.¹⁷

Ebû Yusuf'a göre, felsler veya mağşuş paralarla alışveriş yapılır veya borç alınır da sonra paranın değerinde düşme veya yükselme olursa borçlunun, alışverişin yapıldığı yahut borcun alındığı günkü değer üzerinden ödeme yapması gerekir.¹⁸ Ebû Yusuf'un bu görüşü, Hanefî mezhebinde müftâ bih olan yani tercih edilerek fetva verilen görüştür.¹⁹ el-Fetava't-Tatarhaniye'nin bildirdiğine göre Ebû Yusuf, paranın değeri düşünce satıcının alışverişi bozabileceğini de söylemiştir.²⁰

el-Fetâvâ'l-Bezzâziye'de kiralamanın satım ve borç (deyn) gibi olduğu, nikâh akdi ile erkeğin yüklendiği mehir borcunu ödemek için nikahın kıyıldığı günkü dirhemlerin kıymetini vermek gerektiği belirtilmiştir.²¹

2- Hanbelî Mezhebi

Hanbelîler, borcun değeriyle ödenmesini, sadece dolaşımdan kalkmış para için kabul ederler. Çünkü ödünç alınan malda yeni bir kusur oluşursa alacaklının onu kabul etmesi gerekmez. Felslerin veya mağşuş paraların dolaşımdan kaldırılması, yeni bir kusur anlamına gelir. Bunu şöyle ifade ederler: "Borç, fels veya kırık (mağşuş) para ile olur da Sultan, parayı dolaşımdan kaldırır ve onunla işlem terk edilirse alacaklının hakkı, onun değerini almaktır. Borçlu parayı kullanmış olsa da olmasa da fark etmez. Çünkü para, onun mülkünde iken kusurlu hâle gelmiştir."²²

17 Ömer Nasuhi Bilmen, Hukukî İslamiyye Kamusu, c. VI, s. 96.

18 Muhammed b. Muhammed el-Kerderî, el-Fetâvâ'l-Bezzâziye (el-Fetâvâ'l-Hindiyye IV. cildin hamîşi) Mısır, c. 1, s. 510.

19 el-Kerderî, a.g.e. c. 1, s. 510.

20 Âlim b. Alâ başkanlığında bir heyetin yazdığı el-Fetâvâ't-Tatarhâniye, c. III, s. 85, Büyû', 5. fasıl, el yazması, İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi No 10.

21 İbn Abidîn, Tenbîh'ür-rükûd alâ mesâ-il'in-nükûd, Suriye, 1301.

22 Abdullah b. Kudâme, el-Muğnî, Beyrut, 1404/1984, c. IV, s. 396.

3- Mâlikî Mezhebi

Mâlikîlerin görüşü de Hanbelîlerin görüşüne yakındır. Ancak onlar, paranın değeriyle ödenmesi için eski paranın bulunamamasını şart koşarlar. Eski paradan bulunabilirse o ödenir. Çünkü borçlunun misliyle ödemek temel prensiptir. Değeri ile ödenecekse değer tespiti, paranın bulunamadığı gün ile ödeme gününden hangisi daha yakınsa ona göre yapılır. Meselâ para ayın ilk gününde dolaşımdan kalkmış veya durumu değişmiş ve borcun ödeme süresi de ayın sonunda dolmuşsa paranın değeri ayın son gününe göre hesap edilir. Ödeme günü ayın başında, paranın bulunamaması da ayın sonunda ise paranın bulunamadığı günkü değer ödenir. Borcun vadesi ertelenir ve para birinci vadede bulunamaz hâle gelirse birinci vadedeki kıymeti ödenir. Çünkü böyle bir borç ancak kıymeti karşılığında ertelenir.

Vadesi gelen borç ertelenmiş ve para bulunamaması erteleme süresi içinde olmuşsa ikinci sürenin dolduğu günkü değeri ödenir. Paranın bulunamaması ikinci sürenin dolmasından sonra olmuşsa paranın bulunamadığı günkü değeri ödenir. Bu hükümler ödemenin keyfî olarak geciktirilmediği durumlar içindir. Borçlu ödemeyi, keyfî olarak geciktirirse (mumâtale) aldığı malı öder. Çünkü mumâtalede bulunmakla haksızlık etmiş olur.²³

4- Şâfiî Mezhebi

Şâfiîlerde borcun değeriyle ödenmesi kavramı vardır. Borçlanılan mislî mal büsbütün değersizleşirse borcu, doğduğu günkü değer üzerinden ödemek gerekir. Meselâ bir kişi çölde birinin suyunu gasp etse, sonra suyun kıymetsiz olduğu bir yerde, bir ırmak kenarında suyun mislini ödemeye kalkışsa kabul olunmaz. Suyun çöldeki değerini vermesi icap eder.²⁴

Şâfiîlerde, Ebû Yusuf'un görüşüne uygun olarak, mislî malların, borç alındığı günkü kıymetinin ödenmesi görüşü de vardır ama zayıf görüştür; (denildi=قيل) sözüyle ifade edilmiştir.²⁵

23 el-Haraşî, a.g.e. c. V, s. 55.

24 Bkz. İbn Hacer, Tuhfe, c. VI, s. 21 vd. Bunlar Şâfiî mezhebinin gasp ile ilgili görüşlerindedir. Buraya almamızın sebebi, karzda da aynı görüşlerin geçerli sayılmasıdır. Bkz. İbn Hacer, Tuhfe, c. V, s. 44.

25 İbn Hacer, Tuhfe, c. V, s. 45.

Şâfiî mezhebinin konuya ilişkin bir başka görüşü şöyledir:²⁶

“Malda olan eski bir ayıp (ayb-ı kadîm) sebebiyle müşteri malı geri verip satışı bozabileceği gibi satıcı da paradaki eski bir ayıp sebebiyle parayı geri verip satışı bozabilir. Eski ayıp, satış anında var olan veya teslimden önce meydana gelen ve satışın feshine kadar devam eden değer düşürücü şeydir.²⁷ Şâfiî fakihler, alışverişteki hıyar-ı aybın yani kusurluluk muhayyerliğinin, malla ilgili kısmına ağırlık vermişler ve şöyle demişlerdir: “Genellikle parada dalgalanma olmaz ve değer düşüşü pek az görülür.”²⁸ Bu, onların yaşadıkları devir için doğru ve geçerlidir. Para ile ilgili görüşlerini de şöyle ifade etmişlerdir:

Para, ya muayyen veya zimmette²⁹ olur. Muayyen olur da satıcı parayı, ondaki bir ayıp sebebiyle geri verirse akit bozulur. Para zimmette ise, onda meydana gelen ayıp akdi bozmaz. Bu durumda değer farkını ödemek gerekir.³⁰

Şâfiîlere göre ayıp, maksada engel olacak şekilde, bir şeyin kendini veya değerini azaltan her şeydir. Şartı, bunun o malda genellikle olmamasıdır. Ayıbın akit sırasında var olması ile teslimden önce meydana gelmesi aynıdır.³¹

Bu ölçülere göre enflasyon bir ayıp sayılır mı?

Enflasyon, hızına göre üçe ayrılır:

1. **Belirsiz veya sürünen enflasyon.** Bu durumda enflasyon yavaş seyreder.
2. **Kronik enflasyon.** Hızı dengeli, süresi uzun olur.

26 Bu konu, Şâfiî kitaplarında Büyü'un خيار النقيصة bölümlerinde geçmektedir.

27 Zeynüddin el-Milibârî, Feth'ül-muîn (İ Janet'üt-tâlibîn ile birlikte), c. III, s. 30; Muhammed b. Ahmed er-Ramlî, Nihâyet'ül-muhtâc ilâ şerh'il-minhâc, Mısır, c. IV, s. 25; el-Milibârî, Feth'ül-muîn, c. III, s. 30; Muhammed Şata ed-Dimyâtî, Janet'üt-tâlibîn, (Feth'ül-muîn haşiyesi), c. III, s. 30.

28 Kitabın yazıldığı sıralarda para istikrarının sağlandığını gösteren bir ifade olması bakımından önemlidir. er-Remli'nin vefatı 1004 h./1593 m. dir.

29 Muayyen olması ödenecek paranın akit sırasında, şu dinar, bu 100 TL gibi belirli para olması demektir. Zimmette olması da ödenecek para miktarının ve özelliğinin belli olmasına rağmen şu dinar veya bu 100 TL gibi bizzat belirlenmiş olmamasıdır.

30 Ebu'z-ziya Nureddin Ali b. el-Kahirî, Nihâyet'ül-Muhtâc haşiyesi, Mısır, c. IV, s. 25.

31 İbn Hacer, Tuhfe, c. IV, s. 357-358, خيار النقيصة.

3. Aşırı enflasyon.³²

Kâğıt para sisteminde enflasyon kaçınılmaz bir hastalık sayıldığından Şafii mezhebine göre belirsiz ve kronik enflasyonu para için ayıp saymak zor olur. Satıcı bu durumu bilerek malını sattığından neticesine katlanır. Ancak borcunu zamanında ödemeyenlerden ödeme gününden itibaren meydana gelecek değer kaybının istenmesinin uygun olacağı anlaşılıyor. Çünkü bu, maksada engel olacak bir değer düşüştür.

Yukarıdaki tarife göre, aşırı enflasyon, parada ayıp sayılmalı ve normalin üzerinde meydana gelen değer kaybı borçluya ödettilmelidir.

Görüldüğü gibi bütün mezhepler, yapılan ödemenin borca denk olmasını şart koşmuşlar ve bazı durumlarda borcun değerinin ödenmesini gerekli görmüşlerdir. Böylece mislî mallarda “değer” kavramı denkliği sağlayan diğer kavramlar arasına girmiştir. Diğerleri, tartı (vezn), ölçek (keyl) ve sayı (adediyat-ı mütekârîbe) kavramlarıdır.

Kâğıt para ile yapılan bütün işlemlerde paranın değeri esas alınır. Borç ödeme işlemi de bu para ile yapılacaksa o zaman da paranın değerinin esas alınması gerekir. Çünkü kâğıt para ile olan borçları misliyle ödemenin başka yolu yoktur. Bu hüküm, bütün mezheplerin görüş ve prensiplerine ve hakkaniyete uygun görüştür. Böylece kimse kimseye haksızlık etmemiş olur.

Allah Teâlâ şöyle buyurur: “Eğer faizcilikten vazgeçerseniz ana mallarınız sizindir. Böylece ne haksızlık edersiniz, ne de haksızlığa uğrarsınız.” (Bakara 2/279)

---

32 Feridun Ergin, enflasyon, Ak İktisat Ansiklopedisi.

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MENKUL KIYMETLER
BORSASI

Menkul kıymetlerin alınıp satıldığı yere menkul kıymetler borsası adı verilir. Menkul kıymetler kapsamına tahvil, hazine bonosu ve hisse senetleri girer. Tahvil ve hazine bonosunun alım satımı faizli işlemlerden olduğu için daha önce anlatılmıştı. Burada şirketlerin hisse senetlerini borsada alıp satmalardan söz edilecektir. Borsaya hisse senedi sürme hakkı yalnızca anonim şirketlere tanındığından önce anonim şirketlerin yapısı incelenecek, birer anonim şirket olan holdinglerden bahsedilecek sonra borsa konusuna geçilecektir.

I- ANONİM ŞİRKET

Anonim şirket, bir ünvana sahip, esas sermayesi belirli ve paylara bölünmüş olan, borçlarından dolayı yalnız mal varlığıyla sorumlu tutulan şirkettir. Ortakların sorumluluğu ise üstlenmiş oldukları sermaye paylarıyla sınırlıdır.

Anonim şirket tüzel kişiliğe sahiptir. Tüzel kişilik, ona insan olmadığı hâlde insan gibi bazı hak ve sorumluluklar verir. Onun mülkiyet hakkı, akit yapma ve sorumluluk altına girme yetkileri vardır. Bir insan gibi doğar, yaşar ve ölür. Ölen insanın malı mirasçılara, tasfiye edilen şirketin malı da ortaklarına kalır. Şirketin borcu malına denk ya da daha fazla ise ortakların alacağı bir şey yoktur. Ortaklar şirketin mal varlığını aşan borçlardan sorumlu tutulmazlar. Onlar sadece sermaye ile sınırlı bir sorumluluk üstlenmişlerdir. Tüzel kişiliğin beyni yönetim kuruludur. Yönetim kurulu genel kurula karşı sorumludur. Kim genel kurula hâkim olursa anonim şirketin her şeyine hâkim olur.

A- SORUMLULUK

Şirketi idare edenler her ne kadar gerçek şahıslar ise de Türk Ticaret Kanunu (T.T.K.) 336'ya göre yönetim kurulu üyeleri şirket nâmına yaptıkları sözleşmelerden ve işlemlerden dolayı şahsen sorumlu olamazlar.

Aynı kanunun 321'inci maddesi ise temsile veya idareye yetkili kişilerin görevlerini yaptıkları sırada işledikleri haksız fiillerden anonim şirketi sorumlu tutar. Anonim şirkette kimi şahıslar, şirket yoluyla elde edecekleri menfaatlerden yararlanırlar; ama kendi elleriyle meydana gelen haksız fiillerin sorumluluğuna katlanmazlar. Her ne kadar şirketin bu şahıslara rücu hakkı varsa da bu hakkın

kullanılması genel kurulun kararına bağlıdır. Bunun böyle olması birçok haksızlığın kapısını aralamaktadır.

Genel kurulu etkileyecek durumda olan pay sahipleri şirkete tam hâkim olurlar. T.T.K. m. 363'e göre diğer ortaklar şirketin iş sırlarını öğrenmeye yetkili değildirler. Şirketin ticarî defterleriyle yazışmalarının incelenmesi yalnız genel kurulun açık müsaadesi ya da yönetim kurulunun kararıyla mümkündür.

Küçük pay sahiplerinin talepleri genel kurul ya da yönetim kurulu tarafından kabul edilmediği takdirde bunlar şirketle alâkalı herhangi bir şeyi öğrenme hakkını elde edemezler.

Ana sözleşmede aksine bir hüküm yoksa şirket genel kurulu şirket sermayesinin en az dörtte birini temsil eden pay sahiplerinin katılımıyla toplanır. Kararlar mevcut oyların çoğunluğuyla alınır.¹

A.Ş. kurulduktan sonra şirketin sona ermesi için T.T.K. 434'te belirtilen infisah sebeplerinin bulunması icap eder. Yoksa pay sahibi şirkette bulunan mal varlığını isteyip şirketten ayrılma hakkına sahip değildir. Sadece sahip olduğu hisse senetlerini bir başkasına satabilir ve bu şekilde şirketin ortağı olmaktan çıkar. Şirketin gerçek değerini ne kendisi, ne de hisseleri alan kişi bilemeyeceği için hisse senetleri için istediği fiyat, sadece tahminî fiyat olacaktır.

Hisse senetleri ya nâma ya da hamiline yazılı olur. Hamiline yazılı hisse senetlerinin devri mümkündür. Fakat nâma yazılı hisse senetlerinin devredilebilmesi için ana sözleşmede aksine bir hüküm bulunmaması gerekir.

Şirketlerin hisse senetleri, A grubu, B grubu, C grubu gibi değişik gruplara ayrılabilir. Ana sözleşmede yönetim kurulunun kararı olmadan, nâma yazılı hisse senetlerinin tamamının veya bir grubunun satılamayacağı ya da hisse senedini satmak isteyen kimsenin evvela ortaklara müracaat etmesi gerektiği, ortaklar almadığı takdirde başka kimselere satabileceği şeklinde maddeler konabilir. Bu durumlar pay sahiplerinin sahip oldukları payı satma yetkisini sınırlar. Ana sözleşmede başlangıçta bu gibi hükümler olmayabilir. Fakat genel kurula hâkim olan ortaklar ana sözleşmeyi bu yolda değiştirebilirler.

---

1 T.T.K. m.372.

Kanunla belirlenmiş olan bu gibi şeylerle, küçük pay sahipleri büyük ortakların insafına terk edilmiş olmaktadır. Büyük ortaklar insafli ve hakkaniyete uygun bir şekilde davranırlarsa şirkette fazla bir problem çıkmaz. Fakat şirketin yapısı onları hakkaniyete uygun bir davranışa zorlamamaktadır.

Daha sonra belirtileceği gibi haksızlığa uğradığını iddia eden pay sahibinin bunu ispatlaması da zor şartlara bağlanmıştır. Öyleki, A.Ş.'lerde genel kurula hâkim olan büyük ortaklar küçük ortakları ezmek için her türlü imkâna sahip kılınmışlardır. Hatta büyük sermayeye sahip olmadan bile ana sözleşmeye konabilen birtakım maddelerle şirketin yönetimini elde tutmak mümkündür. Meselâ ana sözleşmede A grubu hisse senedine sahip olan kişiler yönetim kurulunun dört üyesini seçer, beşinci üye de B grubu hisse senedi sahibi olan kişiler arasından seçilir, şeklinde maddeler olabilir. A grubu hisse senedi sahipleri şirketin %10'una, %20'sine sahip olabilirler. Her nasılsa ana sözleşmeye konan böyle bir madde bir azınlığın şirkete hâkim olmasına imkân tanır.

B- BÜYÜK ORTAĞIN YAPABİLECEĞİ HAKSIZLIKLAR

Kapitalist sistemler menfaatinden başka bir şeyi düşünmeyen ekonomik adam modeli üzerine kurulmuştur. Bazı Müslüman yazarların buna karşılık Müslüman adam modelini ortaya koyduklarına şahit oluyoruz. Ama İslâm hukuku ve iktisadî Müslüman adam modeli üzerine kurulmuş değildir. Yani hükümler, insanlara zulüm yapmaktan sakınan, hakkına razı olan ahlâklı bir insana göre düzenlenmemiştir. Çünkü insanla ilgili olarak Kur'ân-ı Kerim'de ve Allah'ın Elçisi'nin sözlerinde geçen tanımlar, sözleşmelerin haksızlığa açılacak kapıları kapayacak şekilde hazırlanmasını zorunlu kılmıştır.

İbrahim sûresinin 34. ayeti şöyledir:

“Allah size istediğiniz her şeyden vermiştir. Eğer Allah'ın nimetini saymaya kalksanız sayamazsınız. Doğrusu insan çok zalim, çok nankördür.”

İsra sûresinin 83. ayeti de şöyledir:

“İnsana nimet verdiğimiz zaman yüz çevirip yan çizer, ona bir de zarar dokunacak olsa iyice karamsarlığa düşer.”

Hacc sûresinin 66. ayetinde şöyle buyrulur:

“Gerçekten insan çok nankördür.”

Meâric sûresinin 19., 20. ve 21. ayetlerinin meali şöyledir :

“Gerçekten insan pek hırslı yaratılmıştır.

Kendisine fenalık dokunduğunda sızlanır feryat eder.

İyilik dokunduğunda da pinti kesilir, kimseye bir şey vermek istemez.”

Alâk sûresinin 6. ve 7. ayetlerinde de şöyle buyrulmuştur:

“İnsan ne de olsa taşkınlık eder,

kendini kendine yeter görmesiyle.”

Ona dua ve selâm olsun, Allah’ın Elçisi şöyle demiştir:

“Eğer insanların tek taraflı iddiaları yeterli sayılıyorsa birbirlerinin kanını ve malını dava ederlerdi.”²

İnsan böyle tanımlandığı için fakihler akitlerde haksızlık sayılan şartların konmasını yasaklamış, haksızlığa sebep olabilecek şartları da “müfsit şart” yani akdi bozucu şart olarak kabul etmişlerdir. A.Ş.’lerde her iki tür şart mevcuttur. İnsanların eline haksızlık yapma imkânının verilmemesi esastır. Biraz sonraki örneklerde görüleceği gibi kanun, A.Ş.’lere hâkim olan sermaye sahiplerinin haksızlık yapmalarına imkân tanımaktadır.

1- Kârdan Pay Vermeme

Halka açık olmayan A.Ş.’lerde kârdan pay verilmesi yani temettü dağıtılması genel kurulun kararına bırakılmıştır. Genel kurul karar vermedikçe kâr dağıtımını yapılamaz. Bir A.Ş.’de 2 kişinin %49 sermayeye, 3 kişinin de %51 sermayeye sahip olduğunu kabul edelim. Bu üç kişi şirketi gayet iyi çalıştırarak zengin bir hâle getirmiş; fakat yıllık genel kurullarda temettü dağıtılmasını kabul etmemiş olsun. Böyle bir durumda zengin şirketin %49’una sahip olan ortaklar, şirketin zenginliğinden hiçbir şekilde istifade edemezler. Bunların yapabilecekleri tek şey hisse senetlerini satabilmektir. Eğer hisse senetlerinin satılması yönetim kurulunun müsaadesine bırakılmışsa %49’luk paya sahip olan kişilerin işleri büs-

2 Müslim, Sahih, “Akdiye”, 1, İbn Mâce, Sünen, “Ahkam”, 7.

bütün zorlaşmış olacaktır. Büyük bir şirketin hissesine sahip olmalarına ve çok zengin bulunmalarına rağmen bu pay sahipleri zenginliklerinden hiçbir şekilde istifade edemezler. Eğer Müslüman iseler zekâtlarını vermekle de sorumlu olurlar. Trilyonluk servete sahip olan bu ortaklar, bir taraftan zekât mükellefi diğer taraftan bir lokma ekmeğe muhtaç ve fakr-u zaruret içinde olan kişiler hâline gelebilirler.

Yönetimi ellerinde bulunduran ortaklar, maaş, huzur hakkı, çeşitli masrafların şirkete yüklenmesi vesaire yollarla zenginliğin keyfini çıkarabilirler.

2- Küçük Ortakların Haklarına El Koyma

Küçük ortak, genel kurula hâkim olamadığı için şirket yönetiminde söz sahibi olamaz. Genellikle %51'lik payı ellerinde bulunduran ortaklar, şirketin her türlü muamelesine hâkim olduğundan %49'luk pay sahipleri küçük ortak sayılırlar. Küçük ortakların malları çeşitli yollarla gasp edilebilir. Bunlardan iki türüne örnek vereyim:

3. Küçük Ortağın Payını Düşürme

Yukarıda çok iyi çalışan ve zengin olan bir şirket örneği verildi. O şirket 100 milyonluk bir sermayeyle kurulmuş, yapılan yenden değerlendirmeyle değerinin bir milyara çıktığı tespit edilmiş olsun. Büyük ortaklar isterlerse şirketin artan 900 milyon liralık değeri karşılığında hisse senedi çıkarıp ortaklara bedelsiz olarak verebilirler. Fakat buna mecbur tutulmadıkları için bunun yerine sermaye artırımına da gidebilirler. Sermayeyi 100 milyondan 1 milyar liraya çıkarma kararı alınca ortaklara rüçhan hakkı doğar. Rüçhan, üstünlük demektir. Rüçhan hakkı, her ortağın, şirketin yeni hisse senetlerinden kendi payına düşeni alma üstünlüğü demek olur. Bunun için belli bir süre tanınır. Süresi içinde rüçhan hakkını kullanan ortak, şirketteki payını korur, yoksa büyük kayba uğrar.

Şirketin o andaki değeri zaten 1 milyar olduğundan rüçhan hakkını kullanan her ortak, kendi öz malını, para vererek satın almış olur. %49'luk pay sahipleri bunun için 441 milyon lira vermek zorunda olurlar. Büyük ortaklar, kendi paylarına düşen senetleri kuruluş ödemededen alabilirler. Bunun için muhasebeye bir talimat vermeleri yeterlidir. Kayıtlara onların bu parayı verip senetleri al-

dığını yazmak zor değildir. Eğer küçükler rüçhan haklarını kullanmazlarsa büyükler onların paylarına düşen senetleri de aynı yolla alabilirler. Yeni hisse senetlerinin tamamını %51'lik pay sahibi büyük ortaklar alırsa, küçük ortakların şirketteki payları, %49'dan %4.9'a düşer. Yani şirket mal varlığından sahip oldukları her 10 liranın 9 lirası, kanunî yollarla büyük ortaklara geçmiş olur. Genel kurula hâkim olan ortaklar, yeni senetleri para vererek de alabilirler. Kendi ödeme şartlarını dikkate alarak sermaye artırımına gidecekleri için yeni hisse senetlerinin tümünü almaları zor olmaz. Bu durumda şirketin gerçek değeri bir milyar dokuz yüz milyona çıkmış olur. Daha sonraki yıllarda sermaye artırımını aynı usulde devam ederse küçük ortakların şirketteki payları %0'lı rakamlara kadar düşer. Bunu şikâyet edecek bir makam yoktur.

Bilindiği gibi bir şirketin kuruluş yılları büyük sıkıntıların ortaklar tarafından paylaşıldığı yıllardır. Kâra geçilmesi için uzun süre beklemek icap eder. Yatırım yapıp bundan kâr bekleyen ortaklar, bir müddet sonra şirkete hâkim olan kötü niyetli kişilerin bazı kanunları kullanarak kendilerine zulmetmelerini kabul edemezler. Bu durum huzursuzluklara, kavgalara ve topluma küsmüş kişilerin ortaya çıkmasına sebep olur. Kanunlar, insanların kötü niyetli davranacakları düşünülerek hazırlanmalı, haksızlığa uğrayan insanların haklarını sonuna kadar aramalarına imkân vermelidir.

4. Şirket Mal Varlığını Zimmete Geçirme

Şirkete hâkim olan kimseler sermaye artırımını yapmadan da şirketteki mal varlığını zimmetlerine geçirebilirler. Şirketin bir fabrikaya sahip olduğunu, çeşitli makine, takım ve tezgâhlara, nakil vasıtalarına ve arsalarla malik bulunduğunu düşünelim. Büyük ortaklar ikinci bir şirket kurup bu şirketin mallarını ikinci şirkete aktarabilirler. Meselâ, şirketin sahip olduğu vasıtaları ucuz fiyatlarla öbür şirkete satmaları mümkündür. Bir üçüncü şahsa ucuza satıp ondan sonra yeni şirkete geçirme imkânları da vardır. Aynı şey fabrika için, arsalar için ve diğer varlıklar için de düşünülebilir. Şirketin içi bir müddet sonra tamamen boşalır ve mahkemeden şirketin tasfiyesi istenir. Bir müddet önce milyarlarca liralık mala sahip olan küçük ortaklar, şimdi malları ellerinden alınmış ve yapacağı hiçbir şey olmayan zavallı kişiler olurlar. Bir süre de mahke-

me kapılarında sürünür sonra kendi kaderleriyle baş başa kalabilirler.

Genellikle miras yoluyla küçüklere ya da kadınlara intikal eden şirket payları kötü niyetli kişiler tarafından bu yollar kullanılarak yok edilebilmektedir.

Bir başka yol da şirketin kârının bir başka şirkete transfer edilmesidir. Bunun da çeşitli usulleri vardır. Meselâ bankadan kredi alınarak kredinin faizi bu şirkete ödetilir. Fakat kredi, büyük ortaklar tarafından kurulmuş ikinci bir şirkette faizsiz olarak kullanılabilir. Yani kredinin kârı öbür şirkete, riski ve zararı bu şirkete yükletilebilir.

5. Küçük Pay Sahiplerinin Şikâyet Hakkı

T.T.K. 347 ve devamı maddeleri şirketlerde murakıp bulundurulmasını mecburî tutar. Her pay sahibi, şirketin yönetim kurulu üyesi veya müdürleri aleyhine murakıplara başvurabilir. Murakıplar bu başvuruları incelemek zorundadırlar. Şikâyetin haklı olduğu sabit olursa durumu yıllık raporlarına yazarlar. Bu rapor genel kurulda okunur. Başvuranlar esas sermayenin 1/10'una sahipseler azınlık hakları söz konusu olur. Bu durumda murakıplar yapılan şikâyet hakkındaki fikir ve görüşlerini raporlarına yazmak ve gerek gördükleri takdirde de genel kurulu olağanüstü toplantıya davet etmek zorundadırlar. Ama böyle bir şeyin olabilmesi için %10 oranındaki hisse senedine sahip olan ortakların bunları muteber bir bankaya rehin olarak bırakmaları icap eder. Bu senetler genel kurulun ilk toplantısının sonuna kadar orada kalır.

Genel kurul, yapılan ihbarı değerlendirmezse başvuru sonuçsuz kalır. Bu durumda büyük ortaklardan şikâyetçi olan küçük ortak, tekrar büyük ortaklar tarafından engellenmiş ve fasit bir daire ile yapılan başvuru sonuçsuz ve gereksiz hâle gelmiş olur.

T.T.K. 348. maddesine göre genel kurulun toplantı vaktinden itibaren en az altı ay önceden beri esas sermayenin en az 1/10'una eşit paylara sahip oldukları sabit olan pay sahipleri, son iki yıl içinde şirketin kuruluşuna veya idarî muamelelerine ilişkin bir yolsuzluğun olduğu ya da kanuna yahut esas sözleşme hükümlerine aykırı önemli davranışların yapıldığı iddiasında oldukları takdirde bunları veya bilançonun gerçekliğini tahkik için özel murakıplar tayinini genel kuruldan isteyebilirler. Bu istek reddolunursa ortak-

lar, gerekli masrafları peşin ödemek ve dava sonuçlanıncaya kadar rehin kalmak üzere sahip oldukları hisse senetlerini muteber bir bankaya tevdi etmek şartıyla mahkemeye müracaat hakkı kazanırlar. Bu talebin mahkemece kabul edilebilmesi için iddia olunan hususlar hakkında yeterli delil ve emare gösterilmesi lâzımdır.

Küçük ortaklar şimdi de güçlerinin yetmeyeceği bir şeyle karşı karşıya bırakılırlar. Çünkü T.T.K. 363. maddesine göre şirketin ticarî defterleriyle muhaberatının incelenmesi yalnız genel kurulun açık müsaadesi ya da yönetim kurulunun kararıyla mümkün olmaktadır. Bir de hiçbir ortak şirketin iş sırlarını öğrenme yetkisine sahip değildir. Bu durumda mahkemeye başvurmuş bulunan ortaklar yeterli delil ve emareyi gösteremeyeceklerdir. Böylece kanun, kaşıkla vermiş olduğunu kepçeyle geri almakta, küçük pay sahiplerini fasit bir daire içerisinde yormaktadır.

II- HOLDİNGLEŞME OYUNU

Fıkıhta, ancak nakit para şirket sermayesi olabilir. Ayınlar, yani nakit para dışındaki mallar sermaye olamaz. T.T.K.'ya göre ise ayınlar şirket sermayesi olabilir. Durum böyle olunca bir şirketin hisse senedi diğer şirket için sermaye olmakta ve bununla ikinci bir şirket kurulabilmektedir. İkinci şirketin hisse senedi ile üçüncü, üçüncününükle de dördüncü ya da birkaç şirketin hisse senetlerinin birleştirilmesiyle beşincisi kurulabilmektedir.

Holding, birkaç şirketi tek elden idare etmek için kurulur. Bir şirketin hisse senedinin diğer şirket için sermaye olarak gösterilebilmesi gerçekte küçük sermayeli olan kişilerin ya da ailelerin büyük sermayeli olarak gözükmelerine, büyük iş sahibi rolüne soyunmalarına sebep olmaktadır. Meselâ 100 milyon lira sermayeli bir şirketin 51 milyon liralık hissesine sahip olan bir aile, bu hisseleri sermaye olarak göstererek bir holding kurabilir. Holdingin bir kısım hisselerini halka ya da eşe dosta satarak bundan elde ettiği sermaye ile üçüncü bir şirket kurar ve böylece şirketlerin sayısı zincirleme olarak artar. Bu üç şirketten her birinin toplam sermayesi 300 milyon lira olarak gözükyorsa topu topuna 51 milyon liralık sermayeye sahip olan aile toplum karşısına 300 milyon lira sermayeli üç şirketin büyük sahibi ve yöneticisi olarak çıkar ve hisse senedi satın alma durumunda olan insanları bu görüntüsüyle aldatabilir. Bu konuya Muharrem Karşlı'nın Borsa adlı kitabının 95. sayfasında geçen şu örneği verelim:

“Sancaktar ailesi, 100 milyon lira sermayeli Sancaktar Boya Sanayi A.Ş.’nin %51 hissesine, yani 51 milyon lira nominal değerde 51.000 hisseye sahiptir. Bu 51 milyon lira nominal değerdeki hisse senetlerine mahkeme kanalıyla değer biçtiğini ve bu değerinin 102 milyon lira olduğunu kabul edelim. Sancaktar ailesi 200 milyon lira sermayeli Sancaktar Holding’i kurarak 102 milyon lira değer biçilen Sancaktar Boya Sanayi A.Ş.’nin hisse senetlerini holdinge alır. Holdingin geri kalan %49 hissesini halka satar; halktan aldığı 98 milyon lira ile 192 milyon lira sermayeli Sancaktar Vernik ve Reçine Sanayi A.Ş.’yi kurar ve %51 hissesini holdingin portföyüne koyar. Yeni şirketin geri kalan 94 milyonluk hisselerini piyasadan tanıdığı diğer müteşebbislere, diğer holdinglere veya halka satar.

Böylece, Sancaktar ailesi cebinden bir kuruş yeni yatırım yapmadan iki şirket ve bir holdingin sahibi ve hâkimi olur.”

Hâlbuki şirket sermayesinin nakit para olması şartı getirilecek olsaydı Sancaktar ailesi topu topuna 51 milyon liralık hisse senedine sahipken toplam 492 milyon sermayeli şirketlerin sahibi gibi gözükmeyecek ve karşısında bulunan muhatapları bu yolla aldatma imkânını elde edemeyecekti.

III- SONUÇ

Sonuç olarak anonim şirketlerinin bugünkü yapısı ve borsanın işleyişi karşısında hisse senetlerinin Menkul Kıymetler Borsası’ndan alım satımını caiz görmek mümkün değildir. Çünkü bu, insanların mallarının haksız yere yenmesine göz yummak olur. Allah Teâlâ, ekonomik ilişkilerin bel kemiği sayılan bir ayet-i kerimede şöyle buyuruyor:

“Müminler, mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin, ama karşılıklı rıza ile yapılan bir ticaretle yiyebilirsiniz.” (Nisa 4/29)

Başarı, Allah’tandır.

KAYNAKLAR

I- KİTAPLAR

Kur'ân-ı Kerim.

Abdurrahman b. Süleyman (Damad), Mecmaü'l-enhür, İstanbul, 1301.

Adevî, Ali, Hâşiye ale'l-Haraşî alâ muhtasar-i Seydî Halil, Beyrut.

Akın, Cihangir, Faizsiz Bankacılık ve Kalkınma, İstanbul, 1986.

Ali Efendi, Çatalcalı, (ö. 1103/1692), taş basma, tarih ve yer yok.

Alim b. Alâ başkanlığında bir heyet, el-Fetâvâ't-Tatarhâniye, el yazması, İstanbul Müftülüğü Küt. No 10.

Ankaravî, Muhammed Efendi (ö. 1099/1688), Fetâvâ'l-Ankaravî, Matbaa-i Amire.

Arif Efendi, Şeyhülislâm Muhammed, Netîcetü'l-fetâvâ, Fetvâ Emîni Ahmed Efendi'nin emriyle derleme, Taş basma.

Bâbertî, Muhammed b. Mahmud, (ö. 786 h) el-İnâye ale'l-Hidâye, (Şerhu fethi'l-Kadîr ile birlikte) Daru'l-fikr.

Barkan, Ömer Lutfî ve Ekrem Hakkı Ayverdi, İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli, İstanbul.

Bayındır, Abdülaziz, İslâm Muhakeme Hukuku Osmanlı Devri Uygulaması, İstanbul, 1986.

Bâz, Selîm Rüstem, Şerhu'l-Mecelle, Beyrut, 1406/1896.

Berki, Ali Himmet, Osman Keskiöglü, Muhammed ve Hayatı, Ankara, 1981.

Beydâvî, Kadı, Abdullah b. Ömer el-Beydâvî, Envâr'ut-tenzîl ve esrâr'ut-te'vîl. Tarih ve yer yok.

Bilmen, Ömer Nasuhi, Hukukî İslâmiyye Kamusu, İstanbul, 1985.
Büyük Larousse Ansiklopedi ve Sözlük, İstanbul, 1985-1986.

Cessas, Ebû Bekir Ahmed b. Ali (305-370 h.), Ahkâmü'l-Kur'ân, Beyrut.

Cevdet Paşa, Ahmed, Maruzât, İstanbul, 1980, (Yayına hazırlayan Yusuf HALAÇOĞLU).

Cezîrî, Abdurrahman, el-fıkh ale'l-mezâhib'il erbaa, Mısır.

- Çelebî, Sadî veya Sadî Efendi, Sadullah b. İsa, (ö. 945 h.) Şerhu fethi'l-Kadîr haşiyesi, (Şerhu fethi'l-Kadîr ile birlikte) Daru'l-fikr.
- Dıraz, Abdullah, er-Riba fî nazari'l-kanûni'l-İslâmî, Kuveyt.
- Dimyâtî, Muhammed Şata, İnet'üt-tâlibîn (Fethü'l-muîn haşiyesi), tarih ve yer yok.
- Ebû Gudde, Abdussettar ve İzettin Hoca, Fetâvâ Nedevâtî'l-Bereke, 5. baskı, Cidde, 1417 h. 1997 m.
- Ebüssuud Efendi, (ö. 982/1574), Maruzat, el yazması, Süleymaniye Kütüphanesi, Hafîd Efendi 113.
- Emin, Ahmed, Zuhurul-İslâm, 3. baskı, Kahire, 1962.
- Ergin, Feridun, Ak İktisat Ansiklopedisi, İstanbul, 1973.
- Feyzullah Efendi, (ö. 1115/1703), Fetâvây-ı Feyziyye, taş basma.
- Gazzî, Şemsüddin Muhammed b. Abdullah, et-Timurtâşî, Tenvîrü'l-ebşâr, Mısır.
- Hamevî, Yakut, Mucemü'l-udebâ, Mısır.
- Haraşî, alâ muhtasar-i Seydi Halil, Beyrut.
- Hasen Hamûd, Sami, Tatvîru'l-a'mâli'l-masrifîyye bi mâ yettefikû ve's-şerîati'l-İslâmiyye, 2. baskı, Amman, 1402/1982.
- Haskefî, Alâüddin, Dürrü'l-muhtâr -İbn Abidin ile birlikte- Mısır, 1386/1966.
- Hattabî, Ahmed b. Muhammed b. İbrahim (319-388 h.), Meâlimü's-sünen, (Sünenu Ebî Davûd ile birlikte) İstanbul, 1981.
- Haydar, Ali, Dürerü'l-hükkâm şerhü Mecelleti'l-ahkâm, İstanbul, 1330.
- Heytemî, Ahmed b. Hacer, Tuhfetü'l-muhtac bi şerhi'l-minhac, (Şîrvânî ve İbn Kasım el-Abâdî'nin haşiyeleriyle birlikte) Tarih ve yer yok.
- Hüsrev Alevî, Nasır, Sefernâme, (Arapçaya tercüme eden Yahyâ el-Haşşâb), Kahire, 1945.
- İbn Abidîn, Muhammed Emin b. Ömer Abidin, Reddü'l-muhtâr, Kahire.
- İbn Abidîn, Muhammed Emin b. Ömer Abidin, Tenbîh'ür-rükûd alâ mesâil'in-nükûd, Resâil-i İbn Abidîn, İst., 1319.
- İbn el-Hümâm, Kemâlüddin, Şerhu fethi'l-Kadîr, Bulak, 1316.
- İbn Hazm, Ali b. Ahmed el-Endelüsî, el-Muhallâ bi'l-âsâr, Beyrut, 1408/1988.

- İbn Hişâm, Siyre, el-Kısmü'l-evvel, 2. baskı, Kahire, 1953.
- İbn Kâdî Simâve (Bedreddin Simâvî ö. 823 h./1420 m.) Câmi'u'l-fusûleyn, Kahire, 1300.
- İbn Kudâme, Abdullah (ö. 620 h.) el-Muğnî, Beyrut, 1404/1984.
- İbn Kudâme, Abdullah b. Ahmed (ö. 620 h.) el-Muğnî, Beyrut, 1404/1984.
- İbn Manzûr, Lisanu'l-Arab, Beyrut, 1410-1990.
- İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed, (ö. 520/1126) Mukaddimât (el-Müdevvenetü'l-Kübrâ ile birlikte), Matbaa-i Hayriyye, 1324.
- İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed, Bidâyetü'l-müctehid, Mısır.
- İbn Sa'd, Tabakâtü'l-kübrâ, Beyrut, 1957.
- İbnü Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebîbekr (ö. 751 h./1350 m.), İlâmu'l-Muvakkîîn, (Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd'in tahkikiyle), Beyrut, 1407/1987.
- İbnü'l-Arabî, Ahkâmü'l-Kur'ân, Darü ihyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, 1957.
- İbnü'l-Bezzâz, Muhammed b. Muhammed el-Kerderî (ö. 827 h./1424 m.) el-Fetâvâ'l-Bezzaziyye, (el-Fetâvâ'l-Hindiyye ile beraber) Bulak, 1310.
- İbrahim ve Cevriye Artuk, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirin-deki İslâmî Sikkeler Kataloğu, İstanbul, 1970.
- İslâm Fıkıh Akademisi'nin Kuveyt'te yaptığı 5. dönem toplantı tutanağı.
- Kâdîhan, Hasan b. Mansur el-Özcendi (ö. 592/1196), Fetâvâ Kâdîhan, el-Fetâvâ'l-Hindiyye ile birlikte, Bulak, 1310.
- Kahirî, Ebu'z-ziya Nureddin Ali b., Nihayetü'l-Muhtâc haşiyesi, Mısır.
- Kârî, Ahmed b. Abdullah, Mecelletü'l-ahkâm'iş-şer'iyye (Abdülvehhab İbrahim Ebû Süleyman ve Muhammed İbrahim Ahmed Ali'nin tahkikiyle) Cidde, 1401/1981.
- Karslı, Muharrem, Borsa, İstanbul, Tarih yok.
- Kasânî, Alâuddin, el-Bedai'us-Sanai', Beyrut, 1394/1974.
- Kurt, İsmail, Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat, İstanbul, 1996.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, (ö. 671/1272), el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'ân, Darü'l-kitabi'l-Arabi, 1387/1967.

- Kurtubî, Yusuf b. Abdullah, Kitâbü'l-kâfi fi fıkhi ehl-i Medîneti'l-Mâlikî, Riyad, 1398/1978.
- Malik b. Enes, el-Müdevvenetü'l-Kübrâ, (Sehnûn'un ibn Kasım'dan rivayeti) Mısır, Matbaat'üs-saâde, 1323.
- Merğînânî, Ali b. Ebîbekr (ö. 593 h./1197 m.) el-Hidâye, (Fethü'l-Kadîr ile birlikte) Bulak, 1316.
- Merğînânî, Ali b. Ebîbekr b. Abdi'l-Celîl, el-Hidâye, (Şerhu Fethi'l-Kadîr ile birlikte), Daru'l-fıkr, Beyrut.
- Merğînânî, Ali b. Ebîbekr, el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî, İstanbul, 1985.*
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd, el-İhtiyar li ta'lîli'l-Muhtar, Mısır, 1370/1951.
- Milibârî, Zeynüddin, Fethü'l-muîn (İânet'ütt-tâlibîn ile birlikte), tarih ve yer yok.
- Münzirî, Abdülazîm b. Abdülkavî, et-Terğîb ve't-terhîb, Kahire, 1356 h. 1937 m.
- Neumark, F., Genel Ekonomi Teorisi, İstanbul, 1948.
- Orman, Sabri, Modern İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz, (Para, Faiz ve İslâm kitabı içinde yer alan bir tebliğ) İstanbul, 1992.
- Ömer Hilmi Efendi, İthâfü'l-ahlâf fî ahkâmi'l-evkâf, İstanbul, 1307.
- Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Alimleri, Ankara, 1990.
- Özgül, Ali, İktisat Bilimine Giriş, İstanbul, 1983.
- Ramlî, Muhammed b. Ahmed, (ö.1004 h./1593 m.), Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-minhâc, Mısır.
- Râzî, Fahreddin, Ebû Abdillâh M. b. Ömer b. Hüseyin (ö. 606/1209) et-Tefsîrü'l-Kebîr, Mısır, 1357/1938.
- Sahhar, Halîl Ahmed, Bezlü'l-Mechud fi halli Ebi Davud, Beyrut.
- Salname-i devlet-i aliyye-i Osmaniyye, altmış sekizinci Sene, 1333-1334, İst., 1334.
- Sâmî, Şemseddin, Kamus-i Türkî, Dersaadet, 1317.
- Schacht, Joseph, İslâm Hukukuna Giriş, (Tercüme Mehmet Dağ, Abdülbaki Şener), Ankara, 1977.
- Serahsî, Şemsüddin, el-Mebsût, Beyrut, 1409 h./1989 m.
- Seyyid Sâbık, Fıkıh'üs-Sünneh, Kahire.

* Bu araştırmada her üç nüshadan da yararlanıldığı için bunlar ayrı ayrı zikredilmiştir.

- Suvla, Refii Şükrü, Para ve Kredi, İstanbul, 1963.
- Süleyman el-Meni', Abdullah, Buhûs fî'l-İktisâd el-İslâmî, Beyrut, 1416/1996.
- Şafîî, Ebû Abdullah, Muhammed b. İdris (ö. 204), el-Ümm, (Hadislerini tahrir edip notlar ekleyerek yayına hazırlayan Mahmud Matarcı), Beyrut, 1413 h./1993 m.
- Tahâvî, Ebû Cafer, şerhu Maânî'lâsâr, (M. Zihnî en-Neccâr'ın tahkikiyle), Beyrut, 1407/1987.
- Timurtâşî, Dürrü'l-muhtar, (Reddü'l-muhtar ile birlikte), Matbaa-i Amire.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, Hak Dini Kur'ân Dili, İstanbul, 1935.
- Zeylaî, Abdullah b. Yusuf, Nasb'ur-râye li ehâdîsi'l-Hidâye, Kahire, 1357.
- Zeytinoğlu, Erol, İktisat Tarihi, İstanbul, 1993.
- Ziriklî, Hayreddin, el-A'lâm, c.III, s. 74, tarih ve yer yok. Üçüncü baskı.

II- HADİS KİTAPLARI

- Müsnedu Ahmed b. Hanbel.
- Sahihu'l. Buhârî.
- Sahihu'l. Müslim.
- Sünenu Dârimî.
- Sünenu Ebî Davûd.
- Sünenu İbn Mâce.
- Sünenu'n. Neseî.
- Sünenu't. Tirmizî.

III- KANUNLAR VE KANUN MECMUALARI

- Bank-ı Osmânî İmtiyaznamesiyle Nizamnamesi.
- Devlet-i Osmaniye'nin usul-i sikkesi, Salnâme-i Osmaniye, 1333-1334 sene-i mâliye, İstanbul, 1334.
- Düstur, tertîb-i evvel, c. II, İstanbul, 1289.
- Düstur zeyli, tertib-i evvel, Matbaa-i Amire, 1298.
- Düstur, tertîb-i sâni, c. VIII, İstanbul, 1923.
- Düstûr, tertîb-i sâni, c. VI, Dersaadet, 1334.

Kavanin-i Nakdiyyenin Neşrinden Evvel ve Tedavülü Zamanındaki Müdayenât ve Muamelât Hakkında Kararname Layihası.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, Mecelle Komisyonu.

Meskûkât-ı Osmaniyye Hakkında Kararname Layihası.

S.P.K. (2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu).

Sermaye Piyasası Kurulu'nun 26.2.1982 tarih ve 17617 sayılı resmî gazetede yayınlanan tebliği.

Sermaye Piyasasının Teşviki Kanunu (3332 sayı ve 25 Mart 1987 tarihli).

Tevhid-i meskûkât hakkında kanun-i muvakkat (26 Mart 1332 = 8 Nisan 1916 tarihli).

Türk Ticaret Kanunu.

Vergi Usul Kanunu.

Zeyl-i Düstur 1, İstanbul, 1298. (Kavâim-i nakdiyye ile olan müdayenata dair fî 2 Ramazan 96 tarihinde neşr ve ilan olunan kararnameden emval-i eytâmın istisnası hakkında madde-i mahsus)

IV- ŞER'İ SİCİLLER

Evkâf-ı Hümâyûn Müfettişliği Mahkemesi, 4 ve 743 nolu siciller İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi.

İstanbul Kadılığı 65 numaralı Emir ve Ferman Defteri İst. Müftülüğü, Şer'iyye Sicilleri Arşivi.

İstanbul Kadılığı 213 nolu Emir ve Ferman Defteri, İst. Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi.

İstanbul Kadılığı 334 numaralı Ferman Defteri İst. Müftülüğü Şer'iyye Sic. Arşivi.

KARMA İNDEKS

Abbas b. Abdulmuttalib	38, 76, 85, 131	Apis	31
Abdullah b. Abbas	70, 78, 82, 115, 279	arha	158
Abdullah b. Mes'ud	78, 215	arhabon	158
Abdullah b. Ömer	59, 60, 65, 77, 78, 81, 82, 84, 87, 96, 126, 185, 186, 208, 241	âriyet	107, 108, 139
Abdullah b. Ubeyd	54	ariyye	120, 124
Abdullah b. Zübeyr	79, 275	arra	158
Abdullah el-Meni'	304, 305, 306, 307, 308, 313	aval	273, 285
Abdülmelik b. Mervan	161, 162	Ayastefanos	319
Abdurrahman b. Kasım	141, 206	ayb	189, 351
Abdülaziz ed-Deraverdî	98	Bakara 2/106	30
acve	117, 120, 126, 192	Bakara 2/195	42
açlık	42, 49	Bakara 2/197	135
Adedî mal	20, 342	Bakara 2/219	66
adediyat-ı mütekâribe	20, 342, 352	Bakara 2/261	18, 43
Afrika	259	Bakara 2/275	20, 52, 67, 83, 93, 94, 135, 198, 241, 250, 251, 261, 287, 301, 302, 303, 345
Ahkaf 46/9	29	Bakara 2/276	17, 40
Ahmed b. Hanbel	17, 41, 45, 46, 47, 49, 55, 61, 66, 67, 68, 86, 91, 106, 125, 126, 127, 128, 157, 191, 215, 250, 253, 277, 292, 296, 305, 307, 311, 344	Bakara 2/278	16, 39, 43, 73, 91, 135
Ahmed Cevdet Paşa	153, 166, 167, 168, 324	Bakara 2/278-279	43
Ahmed el-Kârî	300	Bakara 2/278-280	39
Ahzab 33/21	29	Bakara 2/280	38, 39, 313
Aişe	67, 240, 241, 251	Bakara 2/93	31
akd	99, 345	Bakara, 2/275	46, 61
akl-ı selim	129	Bakkâlî	231
Akreditif	282	banca	257
Alauddin Bedr	229	banka havalesi	273, 276
alım gücü	17, 43, 300, 332, 333	banka kartı	273, 276, 279, 280
Ali et-Tenâfisî	311	bankacılık hizmetleri	18, 256, 257, 258, 264, 266, 273
Al-i İmran 3/64	30	banknot	165, 168, 169, 170, 174, 175, 321, 324
Âl-i İmrân 3/7	26	Belh	230
Amerika	259, 343	Benî Nadîr	79
Amerikan doları	129, 208	Beqî	60
Anamal	38	Berâ b. Azib	57, 58, 84
anapara	237, 267, 300, 327	Beyhakî	50, 67, 68, 70, 97, 98, 130, 216, 250, 252
anber	113	bireysel emeklilik	287
Ankaravî	231, 235, 238	Bizans	161, 162, 275
Anonim	356	borsa	356
		Buharalılar	160
		buzğaı heykeli	31
		Cahiliye Arapları	37

Cahiliye faizi	38, 76, 77, 85, 131	factoring	150, 151
cari hesap	170, 259, 267, 274	Fadâle b. 'Ubeyd	55, 104, 187
Cehza el-Bermekî	280	Fahredden Razi	46
cenûb hurması	64, 97	Faiz geliri	17, 41, 215
cimrilik	41	Faizci	37
çek	165, 168, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 210, 211, 257, 267, 273, 276, 278, 279, 280, 281, 286, 321, 322, 324	Faizcilik	37, 85
dânike	348	faizli bankaların	18, 264
Davûd	252, 253	faizli borç	15, 16, 48, 50, 65, 67, 94, 106, 121, 149, 169, 171, 208, 210, 214, 222, 227, 229, 230, 235, 240, 256, 261, 286, 342
deflasyon	173	faizsiz bankalar	18, 76, 94, 256
Devalüasyon	330	faizsiz kâimeler	165
deyn	50, 77, 90, 91, 218, 312, 349	faizsiz ödünç	105, 107, 261, 267
Ebû Hanife	129, 130, 132, 202, 204, 226, 348	fakih	86, 127, 134, 250, 282, 311
Ebû Hureyre	54, 66, 84, 185, 250, 296, 304	Fatiha 1/5	218
Ebû İshak	131	fels	103, 108, 122, 127, 160, 164, 180, 194, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 348, 350
Ebû Kılâbe	80	fıkıh	20, 28, 84, 86, 99, 111, 112, 238, 240, 250, 274, 275, 277, 279, 282
Ebû Musa el-Eş'ârî	88	fitrat	33
Ebû Saîd el-Hudrî	52, 61, 82, 84, 98, 184	fîncement	268
Ebû Salih	79, 82	Finans Kurumu	18, 256, 310
Ebû Yusuf	130, 131, 134, 154, 160, 191, 201, 202, 203, 204, 226, 227, 231, 232, 348, 349, 351	finansal kiralama	18, 265, 266, 270, 288
ecr-i misil	230, 247	fînansman	17, 18, 148, 149, 268, 288, 326
Efektif	286	Fon	15, 258, 267, 268
Ehl-i kitab	30	fonds	15, 258
Ekonomik kriz	16	Forward	208
el-benk	257	Fuad Paşa	167, 168
el-bolîsa	276, 279	fukaha dönemi	76
el-Emîn	274, 298, 301	Fussilet 41/3	25
el-Fetâvâ'l-Bezzâziye	229, 349	fûlûs	178, 179, 180, 199
el-Hacc 22/77	91	gabn	144, 153
el-Hattâbî	139, 296, 305	gabn-ı fâhiş	153
el-masrif	257	gabn-ı yesîr	153
el-Merginânî	102, 103, 229	gasp	44, 152, 298, 299, 300, 350, 351, 360
eman=vize	132	haber-i vahid	133
emanet	118, 169, 170, 171, 229, 257, 273, 275, 276, 321	Hacc 22/60	292
Emniyet Sandığı	270	Haccac b. İlât	131
Enbiya 21/6-7	31	Hafsa	60, 186
enflasyon	19, 129, 173, 264, 307, 325, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 346, 347, 352	halka arz	287
er-Rüyânî	111, 119	Hanbelî	87, 90, 96, 125, 127, 129, 130, 134, 142, 156, 157, 164, 180, 194, 204, 205, 209, 216, 241, 281, 299, 300, 347, 349
es-Seyyid el-İmam	223	Hanbelîler	128, 199, 225, 349
es-Sıddîk ed-Darîr	301	Hanevî	49, 54, 60, 61, 63, 82, 83, 96, 99, 103, 104, 105, 106, 107, 108,
Evzaî	134		
factor	150		

- 110, 112, 116, 118, 124, 125, 126,
129, 133, 135, 140, 154, 156, 161,
164, 180, 188, 197, 199, 200, 201,
202, 204, 209, 216, 222, 226, 240,
311, 349
- Haneş 56, 187
- Hasib Paşa 167
- Hayber 56, 63, 64, 97, 98, 104, 106,
131, 187, 278
- hiyâr-ı ayb 189
- Hızır 26, 27
- hibe 70, 96, 98, 156, 157, 189, 222,
224, 234, 246, 252, 270
- Hicaz 61, 98, 114, 160
- Hişam b. Abdulmelik 162
- Hişam b. Amir 84
- hiyâr-ı rû'yet 189
- hiyar-ı şart 188
- Hûd 11/1 24
- hulle 45, 46
- Hulûl** 115
- Huzaa 280
- Irak 88, 279
- Iskonto 78, 79, 89, 93, 238
- ıyne 68, 230, 232, 241, 242, 253
- İbn Abbas 38, 78, 79, 82, 83, 88, 91,
150, 252
- İbn Akil 95
- İbn Berri 62
- İbn Hazm 90, 91, 95, 96, 200
- İbn Kayyım el-Cevziyye 91
- İbn Rüşd 37, 67, 79, 86, 90, 91, 123,
131, 132, 141, 193, 200, 241, 251,
317
- İbn Sîrîn 95, 307
- İbn Teymiyye 91
- İbrahim 14/4 32, 33
- icma 34, 89, 91, 96, 115, 135, 161
- İdânât sicili 244
- İdâne 248, 249
- ikraz 273, 275
- iktıyat 112
- İlahi kitaplar 27
- illet-i müteaddiye 110
- İmam Muhammed 129, 130, 132, 164,
180, 191, 201, 202, 204, 231
- İmameyn 226
- İncil 30
- infak 15, 42, 43, 44
- İnfak 42
- irâde 32
- İslâm Bankası 312
- İslâm Fıkıh Akademisi 210, 285, 344
- İslâm Konferansı 285
- İsra 17/9 24
- İstanbul Darphanesi 160
- istikraz 273
- İşkodra 167
- işletmeci 217, 268
- Kaddâhîn 280
- Kâdîhan 226, 231, 234, 235, 242
- kadr 100, 126, 202
- kâğıt para 20, 66, 101, 122, 129, 160,
165, 168, 169, 173, 174, 176, 178,
179, 180, 181, 184, 199, 205, 207,
208, 209, 210, 285, 316, 319, 320,
324, 340, 341, 342, 343, 344, 345,
346, 352
- Kâğıt para 20, 44, 109, 165, 174, 178,
179, 184, 207, 209, 210, 300, 316,
319, 341, 342, 343, 344, 345, 352
- kâime 165, 166, 167, 168, 324, 345
- Kâime-i mutebere-i nakdiye 165
- Kâimeler 165, 166
- kambiyo 208, 273, 276, 285, 286
- kaparo 155, 156, 157, 307, 308
- Kaparo 307
- karz-ı hasen 50, 214, 215, 216, 232,
261, 275
- Karz-ı hasen 215, 261
- kasa ihtiyatı 171, 258, 262, 263, 321,
322
- Katâde 95, 98
- Katılım Bankası 18, 256, 260, 266, 307
- Katılım fonu 259, 286, 287
- katılma hesabı 261, 263, 265, 266, 267,
288, 289
- Katılma hesabı 259, 261
- kaydî para 170, 172, 260, 262, 264
- kefalet 278, 281, 282, 283
- kefil 36, 93, 117, 151, 249, 266, 277,
278, 281, 282, 283, 284, 285
- Kehf 18/65-82 27
- Kehf 18/78 26
- Kemaleddin b. el-Hümâm 108, 130
- keyl 20, 100, 111, 126, 129, 202, 342,
352
- keylî 101, 129, 202
- Kıyamet 75/18-19 24
- komisyon 150, 151, 166, 273, 282
- konsolid 168
- Kredi 15, 16, 17, 19, 40, 41, 51, 169,
171, 172, 214, 215, 218, 219, 257,
258, 261, 264, 265, 266, 278, 282,

- 284, 286, 287, 310, 321, 323, 325,
326, 327, 328, 337
- kredi faizi 40, 41
- kredi kartı 257, 258, 273, 282, 283,
284, 310
- Kredi kuruluşları 16
- kredi mektubu 257, 258, 273, 278, 279,
280
- Kredi sistemi 17, 19, 218, 219, 321,
323, 325, 326, 327
- Kufe 79, 279
- Kurʿân 15, 20, 24, 25, 26, 27, 28, 29,
30, 31, 32, 33, 34, 36, 39, 41, 48,
52, 64, 76, 77, 86, 103, 105, 111,
119, 120, 133, 135, 246, 248, 294,
295, 296, 297, 301, 307, 313, 358
- Leasing 272
- Leys b. Sa'd 200, 206, 207
- maaş 19, 80, 323, 325, 360
- Madeni para 20, 162, 164, 174, 178,
318
- Maide 5/1 306
- Maide 5/3 86
- Maide 5/95-96 294
- Mal 49, 51, 107, 145, 155, 224, 227,
229, 270, 271, 280, 325, 340, 361
- mal piyasası 50, 51
- Malî aracılık 214, 266
- Mâlik b. Evs 55
- Mâlikî 49, 96, 121, 122, 123, 125, 127,
128, 129, 130, 140, 141, 156, 180,
192, 199, 200, 205, 209, 225, 241,
350
- Mamer b. Abdullah 60, 127
- masrif 184
- Mecîdî altın 244
- Medine 57, 71, 79, 87, 88, 97, 150,
152, 161, 162, 246, 248, 274
- Mekhûl 130, 133, 134, 135
- mekil 108
- Mekke 36, 67, 68, 71, 82, 83, 95, 114,
125, 131, 132, 160, 161, 250, 274,
279
- Mesâlih 301
- mesâlih-i mürsele 298, 299, 301
- Mesânî 25
- meşet 32
- mevdüe 274
- mevzûn 108
- Meysere 78
- misil 62, 63
- muamele-i şer'îyye 64, 68, 198, 222,
231, 232, 235, 236, 237, 238, 239,
241, 242, 243, 244, 250, 251, 253,
270, 271
- Muaviye 54, 80, 81, 83, 84
- Mudârebe 18, 160, 216, 256, 268, 269
- Mudârib 216, 217, 263
- Muhammed Abdullah Dıraz 70
- Muhammed b. Sîrîn 86
- Muhammed el-Kerderî 229, 349
- muhkem 24, 26, 28
- munzam 171, 258, 262, 263, 323
- murâbaha 18, 270, 271, 272, 284
- Mücahid 81
- Mümâselet 115, 116, 342
- Müminûn 23/51 309
- mürsel 135
- Müsâvât 62
- Müsâvî 62
- Müslim 38, 39, 45, 50, 53, 54, 55, 56,
57, 58, 59, 61, 65, 76, 80, 81, 83,
85, 86, 92, 95, 97, 98, 100, 102,
104, 105, 106, 107, 112, 116, 119,
127, 131, 154, 185, 187, 198, 198,
216, 309, 359
- Müslim b. Yesar 54, 80
- müşareke 18, 265, 266, 267, 268, 269
- müteahhirûn 76
- mütekaddimûn 76
- müteşâbih 25, 28
- nafak 15, 42
- Nahl 16/126 292, 305
- Nahl 16/89 24
- Nasır Hüsrev 280
- neceş 155
- Neml 27/34 43
- nesh 30
- Nesie 78, 105
- Nidd 62
- nikâh 45, 47, 225, 349
- Nisa 4/29 13, 49, 228, 331, 342, 344,
365
- Nisa 4/46 297
- Nur 24/4 294
- Nur 24/5 295
- opsiyon 286
- Ortaklık 15, 18, 19, 267, 268, 269, 337
- Osman el-Bettî 95
- Osmanlı Bankası 169, 170, 174, 324
- Osmanlılar 242, 270, 317, 345
- ödünç 42, 49, 50, 62, 92, 93, 107, 108,
118, 124, 125, 129, 146, 151, 215,

- 230, 235, 257, 258, 270, 273, 274,
275, 279, 280, 281, 343, 349
ölçek 20, 100, 102, 103, 111, 114, 117,
126, 192, 342, 352
Ömer b. Abdülaziz 162
Ömer b. el-Hattâb 80, 83, 296, 305
Ömer en-Neseffî 225
Ömer Hilmî Efendi 243
Ömer Nasuhi Bilmen 163, 164, 178,
223, 224, 231, 232, 244, 262, 274,
276, 348, 349
para piyasası 50, 51, 286
poliçe 273, 276, 278
Portföy 287
Rebûilevvel 78
riba 36, 38, 49, 61, 67, 68, 91, 111,
115, 116, 118, 119, 122, 127, 132,
204, 205, 235, 250, 301
ribâ fadl 116
riba yed 116
ribevî 110, 111, 122
rihb 68, 234, 235, 236, 237, 238, 239,
240, 243, 246
rihb-i şer'î 68
Rum 30/1 – 4 132
Rum 30/30 33
Rum, 30/39 36, 40, 71
Rüşdi Paşa 166, 167
Saba Kraliçesi 43
sabit gelirliler 17, 326, 332, 337
safka 66, 67, 68, 69, 250, 251
sahabe 76, 135, 306
sahabî 76
Sahnûn 141
Said b. Cübeyr 78, 79
Said b. el-Müseyyeb 97
Saîd b. el-Müseyyeb 83, 84, 97
sakamonya 113
sancat 109, 110
sarf 81, 160, 179, 184, 191, 193, 194,
195, 198, 209, 210, 246, 258, 273
Sarf 59, 81, 160, 184, 189, 193, 194,
195, 203, 205, 285
sarraf 81, 184, 193
Seffah 79
Selem 150, 209, 271
semeniyet 112, 116, 120, 121, 122,
124, 125, 127, 205, 209
senet tahsili 257, 267, 273, 276
Sermaye 19, 259, 287
sermaye piyasası 286, 287
Sigorta 287
siyasi otorite 20, 179, 340
sözleşme 87, 142, 203, 272, 287, 332,
363
Sultan Abdülmecit 165, 166, 319, 323
Suudi Arabistan 210, 306, 312
süftece 276, 279, 281
Süleyman b. Abdülmelik 162
Şâfiî 90, 96, 111, 112, 113, 114, 115,
116, 117, 118, 119, 120, 121, 125,
127, 129, 130, 134, 139, 140, 164,
180, 191, 199, 200, 204, 205, 209,
216, 225, 240, 241, 299, 300, 347,
350, 351
şarap 46
şıra 46, 114
Şibh 62
Şûra 42/11 63
Şura 42/13 30
Şûrâ 42/40 308
Taabbüdü 120
Taam 60, 112, 123
Tahâvî 154, 155, 205
tahrîf 296, 297
tahvil 165, 168, 169, 174, 178, 210,
285, 286, 321, 356
taksit 147, 148, 195, 270
Talha b. Ubeydullah 55, 187
Tasarraf 17, 216, 267
Tavus 95
Tazir 304
tefeküh 112
Teğabun 64/15-17 42
Tekabuz 116
teminat mektubu 257, 273, 281, 282
teşabüh 27
Tevbe 9/34 44
Tevhid-i meskûkât 164, 165, 318
tevil 26, 27, 28
Tevrat 30, 31
tezekküre 33
Tövbe 218, 239
tüketici kredisi 148
Ubeydullah b. Ebî Cafer 180, 200, 206,
207
ud 39, 55, 67, 97, 113, 119, 126, 185
urbân 156, 158
Useyyfir 139
Übey b. Ka'b 86, 87, 88
Ürdün 312
Üsâme b. Zeyd 38, 79
vade farkı 50, 139, 140, 142, 143, 149,
284, 303, 309, 310

vadeli satış	37, 140, 142, 145, 146, 149, 150, 151, 270, 273, 309	Yusuf	27, 167, 191, 192, 199, 324, 349
Veda Hutbesi	37, 76, 78, 84, 85, 131, 132	Zâhirî	89, 90, 95, 188, 196, 199, 200, 204, 205, 209
vedâ	274	Zebahrî	231
vezn	20, 102, 110, 127, 128, 129, 161, 162, 201, 245, 342, 352	Zekât	18, 42, 43, 61, 309
veznî	101, 202	Zeyd b. Erkam	57, 58, 67, 84, 240, 241, 251
vezn-i seb'a	161, 162	Zeyd b. Sabit	78, 79, 106, 120
vükelâ	167	zina	45, 47, 294
Yahudiler	252, 297	zinakârın	47
Yahya b. Eyyub	207	Zirr b. Hubeyş	88
Yezid b. Abdulmelik	162	zrak	50
Yezid b. Ebî Habîb	180, 200, 206, 207	Züfer	242, 247
		Zümer 39/23	25